ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 5/2003
Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra

10. desember 2004

EFNISYFIRLIT

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD 363

2. MÁLSMEÐFERÐ 364
2.1. Setning laga nr. 58/1998 og skipan óbyggðanefndar. 364
2.2. Sveitarfélög í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu tekin til meðferðar 364
2.3. Lýstar kröfur og kynning. 365
2.4. Afmörkun máls nr. 5/2003 366
2.5. Fyrirtökur og aðalmeðferð. 366

3. KRÖFUGERÐ 367
3.1. Kröfur íslenska ríkisins vegna þjóðlendu 367
3.2. Kröfur eigenda lögbýla undir Vestur-Eyjafjöllum, annarra en Steinsholts, Stakkholts og Merkurtungna, vegna Almenninga 367
3.3. Kröfur eigenda Ásólfsskálakirkju, Stóradalskirkju og jarða í Fljótshlíð, austan Breiðabólstaðartorfu, vegna Þórsmerkur 368
3.4. Kröfur eiganda Breiðabólstaðar, Holts og Odda vegna hálfrar Þórsmerkur og Goðalands 369
3.5. Kröfur eigenda lögbýla undir Austur-Eyjafjöllum, Rangárþings eystra og eigenda jarða í Eyjafjallasveit sem voru í konungseign árið 1588, til Goðalands 369
3.6. Kröfur eigenda Teigstorfu í Fljótshlíð vegna Teigstungna 370
3.7. Kröfur eigenda Eyvindarmúlatorfu í Fljótshlíð vegna Múlatungna 370
3.8. Kröfur eigenda Stóru-Merkur I, II og III vegna Merkurtungna 371
3.9. Kröfur eigenda Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða vegna Stakkholts 371
3.10. Kröfur eigenda Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur vegna Steinsholts 372
3.11. Kröfur eigenda Stóru-Merkur I-III vegna Stórumerkurheiðar 372
3.12. Kröfur eiganda Mið-Merkur vegna Miðmerkurheiðar 373
3.13. Kröfur eiganda Syðstu-Merkur vegna Syðstumerkurheiðar 373
3.14. Kröfur eigenda Stóradalstorfu vegna Stóradalsheiðar 373
3.15. Kröfur eigenda Núps I-III vegna Núpsheiðar 374
3.16. Kröfur eiganda Ysta-Skála II og IV vegna Ystaskálaheiðar 374
3.17. Kröfur eigenda Mið-Skála I-III vegna Miðskálaheiðar 375
3.18. Kröfur eigenda Ásólfsskálajarða vegna Ásólfsskálaheiðar 375
3.19. Kröfur eigenda Holtshverfisjarða vegna Holtsheiðar 376
3.20. Kröfur eigenda Núpakots vegna Steinatungna 376
3.21. Kröfur eiganda Þorvaldseyrar vegna Svaðbælisheiðar 377
3.22. Kröfur eiganda Seljavalla vegna Lambafellsheiðar 377
3.23. Kröfur eigenda Raufarfells I-IV og Selkots 378
3.24. Kröfur eigenda Rauðafells I-III 378
3.25. Kröfur eigenda Eyvindarhóla vegna Hólatungna í Hrútafellsheiði 378
3.26. Kröfur eigenda Stóruborgartorfu vegna Borgartungna í Hrútafellslandi 379
3.27. Kröfur eiganda Hrútafells vegna Hrútafellsheiðar 379
3.28. Kröfur eigenda Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða vegna Drangshlíðarheiðar . . . 380

3.29. Kröfur eigenda Ytri-Skóga vegna Ytriskógaheiði 380
3.30. Kröfur eiganda Eystri-Skóga vegna Eystriskógaheiði 381
3.31. Kröfur eigenda Ytri-Skóga og Eystri-Skóga vegna Skógafjalls 381

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN 382
4.1. Inngangur 382
4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar 382
4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru 383
4.4. Vettvangsferð 384
4.5. Skýrslutökur 385

5. SAGA JARÐA OG AFRÉTTARNOTA 386
5.1. Landnám 386
5.2. Almenningar og „smáafréttir“ 386
5.3. Þórsmörk 394
5.4. Goðaland 403
5.5. Stóra-Mörk 408
5.6. Mið-Mörk 412
5.7. Syðsta-Mörk 413
5.8. Dalur (Stóradalstorfa) 415
5.9. Núpur 423
5.10. Ysti-Skáli 426
5.11. Mið-Skáli 428
5.12. Ásólfsskáli og hjáleigurnar Moldnúpur, Rimhús og Björnskot 430
5.13. Holtshverfi 434
5.14. Núpakot 443
5.15. Þorvaldseyri (áður Svaðbæli/Svartbæli) 447
5.16. Seljavellir (Lambafell) 450
5.17. Raufarfell 453
5.18. Rauðafell 455
5.19. Hrútafell, Hólatungur og Borgartungur 457
5.20. Drangshlíð 461
5.21. Skarðshlíð 467
5.22. Ytri-Skógar 468
5.23. Eystri-Skógar 472

6. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR 475
6.1. Inngangur 475
6.2. Landnám 475
6.3. Almenningar 475
6.4. Þórsmörk 481
6.5. Teigstungur 487
6.6. Múlatungur 491
6.7. Goðaland 495
6.8. Merkurtungur 500
6.9. Stakkholt 504
6.10. Steinsholt 508
6.11. Stóra-Mörk 511

6.12. Mið-Mörk 515
6.13. Ysti-Skáli 517
6.14. Mið-Skáli 520
6.15. Ásólfsskálatorfa 523
6.16. Holtshverfisjarðir 526
6.17. Núpakot 529
6.18. Þorvaldseyri (Svaðbæli) 531
6.19. Seljavellir (Lambafell) 534
6.20. Raufarfell 537
6.21. Rauðafell 540
6.22. Hrútafell, Hólatungur og Borgartungur 543
6.23. Drangshlíð, Drangshlíðardalur og Skarðshlíð 549
6.24. Ytri-Skógar 552
6.25. Eystri-Skógar og Skógafjall 555
6.26. Eyjafjallajökull, Mýrdalsjökull, Núpur, Stóri-Dalur, Syðsta-Mörk og önnur landsvæði 561
6.27. Um málskostnað 563
6.28. Um tæknileg atriði 563

7. ÚRSKURÐARORÐ 563

VIÐAUKAR.
I. Hnit
II. Almennar niðurstöður óbyggðanefndar í málunum nr. 1-7/2000 (uppsveitir Árnessýslu) og 1-5/2001 (sveitarfélagið Hornafjörður)

FYLGISKJÖL 591
I. Kort
II. Aðila- og eigendaskrá
III. Skjalaskrá
IV. Tækniskýrsla

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Ár 2004, föstudaginn 10. desember, er í óbyggðanefnd, sem starfar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. lög nr. 65/2000, tekið fyrir málið

nr. 5/2003, Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra,
hvort og þá hvaða land teljist til þjóðlendna,
hver séu mörk þjóðlendu við eignarland,
hvaða hluti þjóðlendu sé nýttur sem afréttur
og hver séu eignarréttindi innan þjóðlendu,

og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristján Torfason, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Karl Axelsson og Allan V. Magnússon.

Aðilar málsins eru:[1]
Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.
(Ólafur Sigurgeirsson hrl.)
Eigendur lögbýla undir Vestur-Eyjafjöllum, annarra en þeirra sem lýsa kröfum til Stakkholts, Steinsholts og Merkurtungna, vegna Almenninga.
Eigendur og umráðamenn Ásólfsskálakirkju, Stóradalskirkju og jarða í Fljótshlíð austan Breiðabólstaðartorfu vegna Þórsmerkur.
Eigendur lögbýla undir Austur-Eyjafjöllum, Rangárþing eystra og eigendur jarða í Eyjafjallasveit sem voru í konungseign 1588 vegna Goðalands.
Eigendur Teigstorfu í Fljótshlíð vegna Teigstungna.
Eigendur Eyvindarmúlatorfu í Fljótshlíð vegna Múlatungna.
Eigendur Stóru-Merkur I, II og III vegna Merkurtungna.
Eigendur Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða vegna Stakkholts.
Eigendur Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur vegna Steinsholts.
Eigendur Stóru-Merkur I-III vegna Stórumerkurheiðar.
Eigandi Mið-Merkur vegna Miðmerkurheiðar.
Eigandi Syðstu-Merkur vegna Syðstumerkurheiðar.
Eigendur Stóradalstorfu (Stóra-Dals, Dalskots, Mið-Dals og Eyvindarholts) vegna Stóradalsheiðar.
Eigendur Núps I-III vegna Núpsheiðar.
Eigendur Ysta-Skála II-IV vegna Ystaskálaheiðar.
Eigendur Mið-Skála I-III vegna Mið-Skálaheiðar.
Eigendur Ásólfsskálajarða (Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots og Rimahúsa) vegna Ásólfsskálaheiðar.

1 Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (aðilaskrá).

Eigendur Holtshverfisjarða (Varmahlíðar, Vallnatúns, Hellnahóls, Ormskots, Efstu-Grundar, Mið-Grundar, Syðstu-Grundar og Indriðakots) vegna Holtsheiðar.
Eigendur Núpakots vegna Steinatungna.
Eigandi Þorvaldseyrar vegna Svaðbælisheiðar.
Eigandi Seljavalla vegna Lambafellsheiðar.
Eigendur Raufarfells I-IV og Selkots.
Eigendur Rauðafells I-III.
Eigendur Eyvindarhóla vegna beitarítaks jarðarinnar í Hólatungum í Hrútafellslandi.
Eigendur Stóru-Borgartorfu vegna beitarítaks torfunnar í Borgartungum í Hrútafellslandi.
Eigandi Hrútafells vegna Hrútafellsheiðar.
Eigendur Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða (Drangshlíðardals, Drangshlíðar I-II, Skarðshlíðar I-III) vegna Drangshlíðarheiðar.
Eigendur Ytri-Skóga vegna Ytri-Skógaheiðar.
Eigandi Eystri-Skóga vegna Eystri-Skógaheiðar.
Eigendur Ytri-Skóga og Eystri-Skóga vegna Skógafjalls.
(Bragi Björnsson hdl. og Einar Jónsson lögfr.)
Eigandi jarðanna Breiðabólstaðar í Fljótshlíð, Holts undir Vestur-Eyjafjöllum og Odda á Rangárvöllum vegna hálfrar Þórsmerkur og Goðalands.
(Ólafur Björnsson hrl.)

2. MÁLSMEÐFERÐ

2.1. Setning laga nr. 58/1998 og skipan óbyggðanefndar

Þann 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar, fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

Þann 2. september 1998 skipaði forsætisráðherra Kristján Torfason dómstjóra, formann óbyggðanefndar, og aðra nefndarmenn Karl Axelsson hæstaréttarlögmann, varaformann, og Allan V. Magnússon héraðsdómara. Varamenn voru skipuð Halldór Jónsson héraðsdómslögmaður, Ragnheiður Bragadóttir héraðsdómari og Þorgeir Örlygsson prófessor. Þorgeiri Örlygssyni var veitt lausn að eigin ósk frá og með 1. janúar 2003 og Benedikt Bogason héraðsdómari þá skipaður varamaður í hans stað.

2.2. Sveitarfélög í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu tekin til meðferðar

Með bréfi, dagsettu 12. október 2000, tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra þá ákvörðun sína að taka til meðferðar landsvæðið vestan sveitarfélagsins Hornafjarðar og austan Þjórsár, sbr. 8. gr. og 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Svæði þetta, sem er hið þriðja sem kemur til meðferðar hjá óbyggðanefnd, var nánar tiltekið afmarkað til austurs af vesturmörkum jarðarinnar Núpsstaðar í Fljótshverfi (Skaftárhreppi), að sunnan af hafi, til norðurs í samræmi við tillögu starfshóps um stjórnsýslumörk á miðhálendinu frá 1996 og á Vatnajökli af línu þeirri sem samvinnunefnd um

svæðisskipulag miðhálendis Íslands hefur notað við vinnu sína, sbr. afmörkum svæðisins á meðfylgjandi korti. Fjármálaráðherra var veittur frestur til 1. apríl 2001 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á þessu svæði, sbr. 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, væri um slíkar kröfur að ræða. Fyrirsvarsmönnum sveitarfélaga á svæðinu, þ.e. Ásahrepps, Holta- og Landsveitar, Rangárvallahrepps, Djúpárhrepps, Vestur-Landeyjahrepps, Austur-Landeyjahrepps, Fljótshlíðarhrepps, Hvolhrepps, Vestur-Eyjafjallahrepps, Austur-Eyjafjallahrepps, Mýrdalshrepps og Skaftárhrepps, auk Bændasamtaka Íslands, var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar. Frestur fjármálaráðherra var síðar framlengdur til 27. apríl 2001 og með því orðið við rökstuddri beiðni ráðuneytisins.

Afmörkun svæðisins til austurs tók nokkrum breytingum á síðari stigum.

2.3. Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um þjóðlendur í Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu bárust 27. apríl 2001. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um meðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 1. júní 2001, Morgunblaðinu 3. júní og fleiri blöðum síðar í sama mánuði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 1. desember 2001. Þá var tekið fram að málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðaðist ekki við kröfur aðila heldur bæri nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Til þess gæti því komið að tekin yrðu til athugunar svæði utan við kröfulýsingu fjármálaráðherra.

Óbyggðanefnd lét þinglýsa yfirlýsingu um málsmeðferð nefndarinnar og kröfugerð fjármálaráðherra á þær fasteignir sem kröfugerðin snertir og sem skráðar eru í þinglýsingabókum sýslumanna á Hvolsvelli og í Vík, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Kröfur fjármálaráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum sýslumanna á Hvolsvelli og í Vík, auk viðkomandi sveitarfélaga og heimasíðu óbyggðanefndar. Þá var málið kynnt fyrirsvarsmönnum aðliggjandi sveitarfélaga og sýslumönnum í þeim umdæmum, auk fjölmiðla.

Frestur annarra til að lýsa kröfum á kröfusvæði ríkisins var framlengdur í þeim tilvikum að leitað var eftir slíku með rökstuddum hætti, fyrst til 15. janúar 2002 og síðar til 15. febrúar. Þar sem allar boðaðar kröfulýsingar höfðu ekki skilað sér innan þessa tíma var að auki veittur lokafrestur til 9. maí. Síðustu viðbætur og lagfæringar á kröfulýsingum bárust óbyggðanefnd 11. september 2002.

Gefið var út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum sýslumanna á Hvolsvelli og í Vík, dagana 1.-31. október 2002, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 7. nóvember 2002. Vakin var athygli á kynningunni í fjölmiðlum. Jafnframt fengu hlutaðeigandi sveitarstjórnir yfirlit og uppdrátt óbyggðanefndar til upplýsingar.

Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests en eftir þann tíma hafa aðilar gert nokkrar breytingar á kröfum sínum og jafnframt hafa komið fram nýjar kröfur. Óbyggðanefnd hefur vakið athygli málsaðila á augljósu misræmi eða villum í málatilbúnaði og haft frumkvæði að því að kanna hvort aðilar sem kunna að telja til eignarréttinda á kröfusvæði íslenska ríkisins vilji lýsa kröfum sínum, sbr. 2. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998.

Fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins lagði fram kröfulýsingar um þjóðlendur á svæðinu í ellefu hlutum og sjö kröfulýsingar vegna ríkisjarða. Á móti bárust 34 kröfulýsingar ýmissa aðila, auk krafna Landsvirkjunar. Gerðar voru kröfur vegna 159 tilgreindra jarða, jarðahluta eða annarra landsvæða, stundum sameiginlega.

2.4. Afmörkun máls nr. 5/2003

Í janúar 2003 var lögmönnum aðila tilkynnt að ákveðið hefði verið að fjalla um svæðið í eftirfarandi níu málum og var hreppamörkum þar fylgt í meginatriðum:

Mál nr. 1/2003, Ásahreppur og fyrrum Djúpárhreppur, nú í Rangárþingi ytra, ásamt Holtamannaafrétti.

Mál nr. 2/2003, Holta- og Landsveit ásamt Landmannaafrétti í Rangárþingi ytra.

Mál nr. 3/2003, fyrrum Rangárvallahreppur, nú í Rangárþingi ytra.

Mál nr. 4/2003, fyrrum Fljótshlíðar-, Hvol- og Vestur- og Austur-Landeyjarhreppar, nú í Rangárþingi eystra.

Mál nr. 5/2003, Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra.

Mál nr. 6/2003, Mýrdalshreppur.

Mál nr. 7/2003, Álftaver og Skaftártunga í Skaftárhreppi.

Mál nr. 8/2003, Síða, Landbrot og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvallarhreppi, nú í Skaftárhreppi.

Mál nr. 9/2003, Fljótshverfi í Skaftárhreppi.

Það svæði sem til meðferðar er í máli nr. 5/2003, Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra (Rangárvallasýslu), afmarkast til vesturs af mörkum fyrrum Vestur-Eyjafjallahrepps gagnvart fyrrum Austur-Landeyjahreppi og til norðurs af mörkum fyrrum Vestur-Eyjafjallahrepps gagnvart fyrrum Fljótshlíðar- og Hvolhreppum. Öll framangreind landsvæði eru nú í Rangárþingi eystra. Til austurs afmarkast svæðið af mörkum Rangárvallaasýslu gagnvart Vestur-Skaftafellssýslu. Þá er Eyjafjallajökull allur til meðferðar hér sem og svæði á Mýrdalsjökli sem afmarkast af línu sem dregin er frá upptökum Fúlalækjar, við suðvestanverðan Mýrdalsjökul, til norðausturs inn á jökulinn, í stefnu á Mælifell við norðaustanverðan Mýrdalsjökul. Þeirri línu er fylgt þar til kemur að skurðpunkti við línu sem dregin er á milli Entu (1347 m), í norðvestanverðum Mýrdalsjökli, og Huldufjalla (730 m), í suðaustanverðum jöklinum. Úr framangreindum skurðpunkti er svo dregin lína í Entu (1347 m). Til suðurs afmarkast svæðið af hafinu.

Á því svæði sem hér hefur verið lýst hafa í meginatriðum annars vegar komið fram kröfur fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um þjóðlendu innan tilgreindra marka og hins vegar kröfur tiltekinna aðila um eignarland innan hluta þess landsvæðis sem íslenska ríkið gerir kröfu um að teljist þjóðlenda. Kröfum aðila er nánar lýst í kafla 3. Málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfur aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

2.5. Fyrirtökur og aðalmeðferð

Mál nr. 5/2003 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og fyrirsvarsmanna málsaðila 14. febrúar 2003. Gefið var færi á athugasemdum við skipan óbyggðanefndar í málinu en engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá og farið yfir ýmis atriði varðandi skjöl og gagnaöflun. Gerð var grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl., sbr. einnig bréf óbyggðanefndar til lögmanna, dags. 29. september 2002. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort sáttaflötur væri á málinu, sbr. 1. mgr. 15. gr. þjóðlendulaga. Loks var íslenska ríkinu veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerð.

Við fyrirtöku málsins 14. mars var lögð fram greinargerð af hálfu íslenska ríkisins og fleiri gögn. Öðrum málsaðilum var veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerðum. Við fyrirtöku málsins 11. apríl var sá frestur framlengdur um tvær vikur, auk þess sem óbyggðanefnd lagði fram nokkur gögn. Greinargerð Braga Björnssonar hdl. og Einars Jónssonar lögfræðings var lögð fram við fyrirtöku málsins 25. apríl ásamt fleiri gögnum. Greinargerð Ólafs Björnssonar hrl. vegna Prestsetrasjóðs var lögð fram við fyrirtöku málsins 27. júní. Við sama tækifæri var farið yfir dagskrá aðalmeðferðar og fyrirkomulag vettvangsferðar. Einnig voru lögð fram ýmis gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti.

Aðalmeðferð fór fram dagana 1.-4. júlí 2003 og skiptist í forflutning, vettvangsferðir, skýrslutökur og munnlegan málflutning. Þeirri fyrirspurn var beint til lögmanna hvort þeir teldu unnt að sætta málið að hluta eða öllu leyti, sbr. 1. mgr. 15. gr. þjóðlendulaga, en svo var ekki. Að lokinni aðalmeðferð var málið tekið til úrskurðar. Fundað var í gamla grunnskólanum á Skógum. Um vettvangsferð og skýrslutökur er fjallað nánar í köflum 4.4.-4.5. og vísast þangað.

Þann 8. nóvember 2004 var málið endurupptekið. Lögmenn fengu þar tækifæri til að tjá sig um fyrstu dóma Hæstaréttar í þjóðlendumálum, upp voru kveðnir 21. október 2004 í málunum nr. 47/2004 og 48/2004. Að auki voru lögð fram viðbótargögn sem áður höfðu verið kynnt lögmönnum. Engar athugasemdir komu fram.

Málið var tekið fyrir 10. desember 2004 og lögð fram ný gögn. Þau höfðu áður verið kynnt lögmönnum og tækifæri gefið til athugasemda. Engar athugasemdir komu fram. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

Málið var jafnframt endurupptekið 6. september 2005 og bókað um nánari tilgreiningu á úrskurðarlínu við sunnanvert Skógafjall, bæði í texta og á korti, án þess að í því fælist efnisleg breyting. Orðalag í upphaflegum úrskurðarorðum og meðfylgjandi skýringarkorti tók mið af upplýsingum á kortagrunni Landmælinga Íslands en í ljós var komið að þær voru rangar.

3. KRÖFUGERÐ[1]

3.1. Kröfur íslenska ríkisins vegna þjóðlendu

Í greinargerð, dags. 13. mars 2003, er þess krafist af hálfu fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins að eftirfarandi lína verði viðurkennd sem þjóðlendumörk: „Fyrsti punktur í kröfulínu fjármálaráðherra um þjóðlendumörk á Eyjafjallasvæði er sá sami og síðasti punktur í Mýrdalshreppi í Vestur Skaftafellssýslu og kallast A og er á sýslumörkum neðst í Skógafjalli. Frá punkti A er dregin lína upp með Fjallgili í punkt B, en hann er þar sem bein lína milli Hornfellsnípu og punkts efst í Hofsárgili sker Fjallgilið. Frá punkti B er svo lína í punkt C, sem er efst í Hofsárgili og þaðan í Hornfellsnípu, sem verður punktur D, frá punkti D er dregin lína í punkt E, sem er í 527m hæð ofarlega í Lambafellsheiði, þaðan er svo dregin bein lína í Þríhyrning í vestari hreppnum og verður punktur F, þar sem sú beina lína sker hreppamörkin milli fyrrum Austur- og Vestur- Eyjafjallahreppa.

Fyrsti punktur í kröfulínu fjármálaráðherra um þjóðlendumörk í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi og Þórsmerkursvæði er punktur A, sem er sá sami og síðasti punktur í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi, sem er þar sem bein lína milli punkts í Lambafellsheiði í 527m hæð og punkts í Þríhyrningi sker hreppamörkin. Frá punkti A er dregin lína beint í hæsta punkt á Þríhyrningi fyrir sunnan Miðskálaheiði í 650m hæð (punktur B), frá punkti B í Stórhöfða 741m, sem verður punktur C, frá punkti C í punkt D, sem er í 706m hæð í Arnargilshrygg, frá þeim punkti í punkt E, sem er í Helluhnjúk, þaðan er dregin bein lína í punkt F, sem er þar sem Steinholtsá rennur út á Markarfljótsaura og þaðan í Öldustein, sem verður punktur G og lokapunktur á kröfusvæðinu, en þar sem hreppamörk voru óljós þarna fyrir síðustu breytingu á umdæmum sveitarfélaga er kröfulínan í samræmi við fyrri kröfulýsingu dregin áfram í átt að punkti efst í Fremra Kanastaðagili.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að kröfulína íslenska ríkisins hafi tekið breytingum í samræmi við breytta staðsetningu á Jöldusteini.

3.2. Kröfur eigenda lögbýla undir Vestur-Eyjafjöllum, annarra en Steinsholts, Stakkholts og Merkurtungna, vegna Almenninga

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af Vestur-Eyjafjallahreppi fyrir hönd eigenda

1 Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og II (aðilaskrá).

lögbýla í Vestur-Eyjafjallahreppi „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur afréttarins, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu, skv. landamerkjaskrá. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli falli við landamerki, til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Þess er einnig krafist „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins verði þau sem hér er lýst skv. landamerkjaskrá fyrir Almenninga nr. 21 í landamerkjabók Rangárvallasýslu og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: „Afrétturinn Almenningar, sem tilheyrir meiri hluta Vestur-Eyjafjallahrepps, hefir þessi takmörk: að innanverðu Emstruána fremri frá upptökum hennar úr jöklinum allt niður í Markarfljót í fljótsgilinu, þá Markarfljót niður eftir gilinu þar til Þröngá fellur í það; enn að framanverðu í móti Þórsmörk, Þröngá, sem fellur eftir Þröngárgili allt frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót.“ Að austan ráði jökulbrún.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra hafi tekið við fyrirsvari vegna Almenninga og í fundargerð aðalmeðferðar málsins segir að „aðild sveitarfélagsins að kröfugerð vegna smáafréttanna norðan Eyjafjallajökuls byggist á 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998“.

Við fyrstu fyrirtöku málsins var gerð sú athugasemd af hálfu framangreindra aðila að á kröfulínukorti (kortagrunni Landmælinga Íslands) séu hreppamörk rangt teiknuð rétt norður af Entujökli. Kröfulína vegna Almenninga á þessu svæði sýni hin réttu hreppamörk, auk þess sem norðan við hana hafi áður verið Hvolhreppur, ekki Fljótshlíðarhreppur.

3.3. Kröfur eigenda Ásólfsskálakirkju, Stóradalskirkju og jarða í Fljótshlíð, austan Breiðabólstaðartorfu, vegna Þórsmerkur

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af Vestur-Eyjafjallahreppi fyrir hönd eigenda Ásólfsskálakirkju og Stóradalskirkju „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að Ásólfsskálakirkja og Stóradalskirkja, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landsvæðinu, skv. máldagaskrám, fornum vitnisburðum og landamerkjaskrá. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Þess er einnig krafist „að viðurkennt verði að landamerki landsvæðisins verði þau sem hér er lýst og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: Að norðan, Þröngá, allt frá upptökum hennar upp við jökul og þar til hún fellur í Markarfljót síðan ræður Markarfljót allt fram á móts við Þórsmerkurrana. En að sunnanverðu Krossá, allt frá upptökum hennar upp við jökul og alla leið fram fyrir Þórsmerkurrana.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Í greinargerð er gerð sú breyting að kröfugerð vegna Þórsmerkur er einnig sett fram í nafni „jarða í Fljótshlíð, austan Breiðabólstaðartorfu“. Einnig kemur fram að Rangárþing eystra hafi tekið við fyrirsvari vegna Þórsmerkur og í fundargerð aðalmeðferðar málsins segir að „aðild sveitarfélagsins að kröfugerð vegna smáafréttanna norðan Eyjafjallajökuls byggist á 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998“.

3.4. Kröfur eiganda Breiðabólstaðar, Holts og Odda vegna hálfrar Þórsmerkur og Goðalands

Í kröfulýsingu, dags. 7. maí 2002, er þess krafist „að viðurkennt verði að Prestsetrasjóður, sem eigandi jarðanna Breiðabólstaðar í Fljótshlíð, Holts í V-Eyjafjöllum og Odda á Rangárvöllum, hafi beinan eignarrétt að ½ Þórsmörk og Goðalandi, sbr. meðfylgjandi uppdrátt.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði hefðbundinn afnotaréttur vegna ofangreindra jarða í þjóðlendu komi til þess að hluti landsins teljist þjóðlenda.

Landamerki Goðalands, sem er afréttarland er tilheyrir jörðinni Breiðabólstað í Fljótshlíð, eru þessi: „Að innanverðu ræður gil það ofanfrá Eyjafjallajökli, sem nú er á milli Múlatungna og hinna svokölluðu Hruna á Goðalandi allt niður í Krossá, þá Krossá frameftir (eða miður farvegur hennar) milli Goðalands og Þórsmerkur þar til Hvanná fellur í hana, þá Hvanná og Hvannárgil milli Goðalands og Stakkholts upp til Merkurtungna og síðan norður gilið milli Goðalands og Merkurtungna upp til jökuls.“

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkisins samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar skv. framlögðum málskostnaðarreikningi að skaðlausu.

Í greinargerð, dags. 9. maí 2003, er framangreind kröfugerð sundurliðuð þannig að þess er krafist „að viðurkennt verði að Prestsetrasjóður, sem eigandi jarðarinnar Breiðabólstaðar í Fljótshlíð, hafi beinan eignarrétt að landsvæði því er nefnt er Goðaland, sem er hluti Þórsmerkursvæðisins, sbr. og meðfylgjandi uppdrátt. Þess er jafnframt krafist að viðurkennt verði að Prestsetrasjóður, sem eigandi jarðarinnar Odda á Rangárvöllum, hafi beinan eignarrétt að ½ Þórsmörk. Þá ber að gæta að fornum skógartekjuréttindum jarðarinnar Holts í V-Eyjafjöllum á þessu svæði er benda til óbeins eignarréttar á svæðinu.“

„Landeigandi lítur svo á að í kröfugerðinni felist jafnframt krafa um afnotarétt hans í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum, að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er sérstaklega mótmælt kröfugerð ríkisins, sbr. greinargerð ríkisins 13. mars 2003, og þess krafist að kröfu ríkisins um þjóðlendumörk verði hafnað.“

3.5. Kröfur eigenda lögbýla undir Austur-Eyjafjöllum, Rangárþings eystra og eigenda jarða í Eyjafjallasveit sem voru í konungseign árið 1588, til Goðalands

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af Austur-Eyjafjallahreppi fyrir hönd eigenda lögbýla í Austur-Eyjafjallahreppi og/eða hreppsins og/eða Vestur-Eyjafjallahrepps „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að nytjendur afréttarins skv. hefð og venju, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.

Þess er einnig krafist „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins verði þau sem hér er lýst og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: Að norðan Krossá frá upptökum uns Hvanná fellur í hana, að vestan Hvanná frá upptökum Innri-Hvannár. Að öðru leyti ræður jökulbrún og vatnaskil á Fimmvörðuhálsi.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Framangreind kröfugerð tekur til Goðalands, ásamt Múla- og Teigstungum. Í greinargerð kemur hins vegar fram aðskilin kröfugerð vegna hvers landsvæðis um sig. Jafnframt kemur fram að Rang-

árþing eystra hafi tekið við fyrirsvari vegna Goðalands og í fundargerð aðalmeðferðar málsins segir að „aðild sveitarfélagsins að kröfugerð vegna smáafréttanna norðan Eyjafjallajökuls byggist á 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998“.

Í greinargerð er þannig gerð eftirfarandi krafa af hálfu Rangárþings eystra vegna Goðalands, fyrir hönd allra lögbýla undir Austur-Eyjafjöllum: „Að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að nytjendur afréttarins skv. hefð og venju, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Jafnframt er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins verði þau sem hér er lýst og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: Að norðan Hrunaá frá upptökum uns Krossá fellur í hana, að vestan Hvanná frá upptökum Innri-Hvannár. Að öðru leyti ræður jökulbrún og vatnaskil á Fimmvörðuhálsi dregin beint til austurs og vesturs frá Þrívörðuskeri að jökulbrúnum.“

Til vara gerir Rangárþing eystra sömu kröfur til handa sjálfu sér.

Til þrautavara gerir Rangárþing eystra sömu kröfur til handa eigendum konungsjarða í hreppunum eins og þær voru árið 1588, en þær eru Eystri-Skógar, Ytri-Skógar, Drangshlíð, Skarðshlíð, Bakkakot (bæði), Hörðuskáli, Lambafell (nú líka Seljavellir), Berjanes, Stóra Mörk (hálf), Mið-Mörk, Fit og Hali (nú Fitjarmýri).“

3.6. Kröfur eigenda Teigstorfu í Fljótshlíð vegna Teigstungna

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er sett fram krafa vegna Goðalands, Múlatungna og Teigstungna sameiginlega, sjá kafla 3.5. Í greinargerð, dags. 25. apríl 2003, kemur hins vegar fram aðskilin kröfugerð vegna hvers landsvæðis um sig. Þannig krefst Rangárþing eystra þess fyrir hönd eigenda Teigstorfu í Fljótshlíð vegna Teigstungna „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að nytjendur afréttarins skv. hefð og venju, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Jafnframt er þess krafist „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins verði þau sem hér er lýst og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: Að norðan Krossá frá upptökum uns Hrunaá fellur í hana, uppeftir henni uns Tungnakvísl fellur í hana og síðan eftir henni til jökuls. Síðan eftir jökulbrún á milli upptaka Tungnakvíslar og Krossár.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra hafi tekið við fyrirsvari vegna Teigstungna og í fundargerð aðalmeðferðar málsins segir að „aðild sveitarfélagsins að kröfugerð vegna smáafréttanna norðan Eyjafjallajökuls byggist á 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998“.

3.7. Kröfur eigenda Eyvindarmúlatorfu í Fljótshlíð vegna Múlatungna

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er sett fram krafa vegna Goðalands, Múlatungna og Teigstungna sameiginlega, sjá kafla 3.5. Í greinargerð, dags. 25. apríl 2003, kemur hins vegar fram aðskilin kröfugerð vegna hvers landsvæðis um sig. Þannig krefst Rangárþing eystra þess fyrir hönd eigenda Eyvindarmúlatorfu í Fljótshlíð „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að nytjendur afréttarins skv. hefð og venju, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til af-

réttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Jafnframt er þess krafist „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins verði þau sem hér er lýst og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: Að norðan Tungnakvísl frá upptökum uns Hrunaá fellur í hana, síðan uppeftir henni til jökuls. Síðan eftir jökulbrún á milli upptaka Tungnakvíslar og Hrunaár.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra hafi tekið við fyrirsvari vegna Múlatungna og í fundargerð aðalmeðferðar málsins segir að „aðild sveitarfélagsins að kröfugerð vegna smáafréttanna norðan Eyjafjallajökuls byggist á 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998“.

3.8. Kröfur eigenda Stóru-Merkur I, II og III vegna Merkurtungna

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Stóru-Merkur I, II og III „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur Stóru-Merkur eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu, skv. hefð og venjubundnum merkjum. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Þess er einnig krafist „að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar verði þau sem hér er lýst og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: Hvanná fremri og innri frá upptökum í jöklinum, uns þær koma saman neðan tungnanna, en jökulbrún að sunnan.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.9. Kröfur eigenda Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða vegna Stakkholts

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af Vestur-Eyjafjallahreppi fyrir hönd eigenda Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur afréttarins eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu, skv. landamerkjaskrá. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Þess er einnig krafist „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins verði þau sem hér er lýst: skv. landamerkjaskrá fyrir Stóra-Dal nr. 22 í landamerkjabók Rangárvallasýslu og að það land sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: „Afréttarlandið Stakkholt ... liggur sunnan Krossár í millum Steinholtsár og Hvannár.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra hafi tekið við fyrirsvari vegna Stakkholts og í

fundargerð aðalmeðferðar málsins segir að „aðild sveitarfélagsins að kröfugerð vegna smáafréttanna norðan Eyjafjallajökuls byggist á 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998“.

3.10. Kröfur eigenda Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur vegna Steinsholts

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur „að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur afréttarins eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu, skv. landamerkjaskrá. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum.“ Þess er einnig krafist „að viðurkennt verði að landamerki afréttarins séu þau sem hér er fyrst lýst skv. landamerkjaskrá fyrir Steinsholt nr. 20 í landamerkjabók Rangárvallasýslu og að það land allt sé allt háð beinum og fullkomnum eignarrétti: „Steinsholt, sem tilheyrir jörðunum Mið-Mörk, Fitjamýri og Fit í Vestur-Eyjafjallahreppi, hefir þessi takmörk: á innri hlið, á móti Stakkholti, Steinsholtsá allt frá upptökum hennar á jöklinum niður í Markarfljót þar til Jökulá fellur í það; enn að framanverðu í móts við Langanes (Stórumerkurland) Jökulsá frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót.“ Og að sunnan ráði jökulbrún, en að norðan Krossá/Markarfljót skv. meðfylgjandi korti.“ Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.11. Kröfur eigenda Stóru-Merkur I-III vegna Stórumerkurheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Stóru-Merkur I-III að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Stórumerkurheiði og heiða upp af Langanesi (eignarland Stóru-Merkur I-III) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 21, 22, 23, 24, 25 og 26.“ Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Stóru-Mörk, þingl. 23. maí 1890, upplesin í Stóru-Dalskirkju og Holtskirkju 1741. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila.“

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Mót suðri og suðvestri: Ræður svokallað Bæjargil úr 320 metra hæð yfir sjó (punktur 21) og upp til enda gilsins. Þaðan ræður stefna gilsins til suðurmarka jarðarinnar (punktur 23). Síðan eru suðurmörk jarðarinnar miðuð við beina stefnu til austurs úr sunnanverðu Dagmálafjalli, þar sem 900 metra hæðarlína gengur lengst til suðurs í fjallinu (punktur 14) fyrst til viðmiðunar, en sem landamerki úr skurðpunkti línunnar að vestan og norðvestan (punktur 23) og beint til austurs að jökulbrún (punktur 24). Við jökul: Ræður jökulbrún landamerkjum (frá punkti 24) til norðurs og austurs allt að framanverðum sporði Gígjökuls (punktur 25) en þaðan miðlína jökullónsins og Jökulsár sem úr því fellur, allt að hreppamörkum (punktur 26).“

3.12. Kröfur eiganda Mið-Merkur vegna Miðmerkurheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Mið-Merkur að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Miðmerkurheiði (eignarland Mið-Merkur) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 19, 20, 14, 23, 22 og 21“. Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Mið-Mörk, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Mörk mót suðvestri: Kambagil, norðanvert við Rauðahraun, frá gilskjafti (punkti 19) að gilsbotni (punktur 20). Úr gilsbotninum ræður stefna gilsins merkjum að suðurmerkjum jarðarinnar (punktur14). Að sunnan: Beint til austurs úr sunnanverðu Dagmálafjalli þar sem 900 metra hæðarlína nær lengst til suðurs í fjallinu (punktur 14), uns mörk jarðarinnar mót norðri og norð-austri skera þá línu (punktur 23). Mót norðri og norðaustri: Ræður svokallað Bæjargil úr 320 metra hæð yfir sjó (punktur 21) og upp til enda gilsins. Þaðan ræður stefna gilsins til suðurmarka jarðarinnar (punktur 23).“

3.13. Kröfur eiganda Syðstu-Merkur vegna Syðstumerkurheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Syðstu-Merkur að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Syðstumerkurheiði (eignarland Syðstu-Merkur) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 17, 18, 13, 20 og 19“. Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Syðstu-Mörk, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að sunnan: Úr botni Hrafnagils (punktur 17) bein lína um Hádegishnjúk og áfram með brúnum sama lína þar til komið er í vestan- og sunnanvert Dagmálafjall (punkt 18). Að austan: Ræður sjónhending í norðlæga átt austanvert við landnorðurshornið á Bláfelli (á korti merkt Stórhöfði). Lengstum er sjónhending þessi til viðmiðunar en gagnvart Ysta-Skála er hún landamerkjalína jarðarinnar (á milli punkta 18 og 13). Að norðan: Ræður Kambagil norðanvert við Rauðahraun merkjum frá gilskjafti (punkti 19) að gilsbotni (punktur 20). Úr gilsbotninum ræður stefna gilsins merkjum að austurmerkjum jarðarinnar (í punkti 13).“

3.14. Kröfur eigenda Stóradalstorfu vegna Stóradalsheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Stóradalstorfu (Stóra-Dals, Dalskots og Eyvindarholts) að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Stóradalsheiði (eignarland Stóra-Dals, Mið-Dals og Eyvindarholts) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 15, 16, 18 og 17.“ Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Stóra-Dal, dags. 12. maí 1888 og þingl. 21. maí 1892 og landskiptagerðar Stóradalstorfu, dags. 21. júní 1969. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan

málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að sunnan: ræður vatnsfarvegur, upp frá Seljalandsá (frá punkti 15) norðanvert við Bláfell um Tröllagil, svo langt sem hann nær (að punkti 16). Að austan: ræður sjónhending í norðlæga átt austanvert við landnorðurshornið á Bláfelli (á korti merkt sem Stórhöfði) fyrst til viðmiðunar en síðan (úr punkti 16) sem landamerki torfunnar uns línan sker norðurmörk torfunnar (í punkti 18). Síðastnefndi skurðpunkturinn verður einnig ákvarðaður með því að draga viðmiðunarlínu beint til vesturs úr sunnanverðu Dagmálafjalli þar sem 900 metra hæðarlína nær lengst til suðurs í fjallinu (punktur 14). Að norðan: Úr botni Hrafnagils (punktur 17) bein lína um Hádegishnjúk og áfram með brúnum sama lína þar til komið er í vestan- og sunnanvert Dagmálafjall (punktur 18).“ Í viðaukanum kemur einnig skýrt fram að krafan sé gerð vegna Stóra-Dals, Dalskots, Mið-Dals og Eyvindarholts.

3.15. Kröfur eigenda Núps I-III vegna Núpsheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Núps I-III að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Núpsheiði (eignarland Núps I-III) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 11, 12, 16 og 15“. Vísað er almennt til lögfestu fyrir Núp, dags. 25. júlí 1842, upplesin í Holtskirkju 7. ágúst 1842 og 31. maí 1843 fyrir manntalsrétti. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Sunnan Króks (punktur 11) ræður vestari kvísl Írár (Myrká) til upptaka. Þaðan ræður sjónhending í norðurátt austanvert við landnorðurshornið á Bláfelli (á korti merkt sem Stórhöfði) uns mætast lína þessi og landamerki jarðarinnar að norðan. Að norðan ræður vatnsfarvegur, upp frá Seljalandsá (frá punkti 15) norðanvert við Bláfell um Tröllagil, svo langt sem hann nær (að punkti 16.)“

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra hafi tekið við aðild að máli þessu vegna Núps II af Vestur-Eyjafjallahreppi.

3.16. Kröfur eiganda Ysta-Skála II og IV vegna Ystaskálaheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Ysta-Skála II og IV að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur hans að „Ysta-Skálaheiði (eignarland Ysta-Skála I-IV) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 9, 10, 14, 13, 12 og 11“. Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Ysta-Skála, dags. 14. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Ræður sjónhending tekin fremst á Miðskálaegg (punktur 9) beina línu inn eftir egginni og síðan í sömu stefnu að norðurmörkum. Að vestan: Sunnan Króks (punktur 11) ræður vestari kvísl Írár (Myrká) til upptaka. Þaðan ræður sjónhending í norðurátt austanvert við landnorðurshornið á Bláfelli (á korti merkt sem Stórhöfði) uns mætast lína þessi og landamerki Mið-Merkur í Dagmálafjalli (punktur 13). Að norðan: Ráða landamerki Mið-Merkur, fyrst bein lína úr Kambagili með stefnu af gilinu (milli punkta 13 og 14) og síðan áfram bein stefna til austurs, úr sunnanverðu Dagmálafjalli þar sem landamerkin skera 900 metra hæðarlínu syðst í fjallinu (punktur 14), allt þar til austur- og norðurmörk jarðarinnar skerast (punktur 10).“

Í greinargerð kemur fram að krafa þessi sé gerð vegna Ysta-Skála I-IV.

3.17. Kröfur eigenda Mið-Skála I-III vegna Miðskálaheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Mið-Skála I-III að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Mið-Skálaheiði (eignarland Mið-Skála I-III) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 7, 8, 24, 10 og 9.“ Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Mið-Skála, dags. 20. maí 1887 og þingl. 23. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Ræður Miðskálaá frá láglendi (60 m.y.s. punktur 7) og til upptaka í jökli (punktur 8). Að vestan: Ræður sjónhending tekin fremst á Miðskálaegg (punktur 9) beina línu inn eftir egginni og síðan í sömu stefnu að norðurmörkum. Að norðan: Jökulbrúnin uns kemur að landamerkjalínu á móti Stóru-Mörk (línu á milli punkta 10 og 24) þar sem hún sker jökulbrúnina, á því bili ræður sú lína, en hún er dregin, fyrst sem viðmiðunarlína beint til austurs úr Dagmálafjalli sunnanverðu þar sem 900 metra hæðarlína í fjallinu gengur lengst til suðurs, en síðan sem landamerkjalína.“

3.18. Kröfur eigenda Ásólfsskálajarða vegna Ásólfsskálaheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Ásólfsskálajarða (Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots og Rimahúsa) að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Ásólfsskálaheiði (eignarland Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots og Rimahúsa) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 5, 6, 8 og 7.“ Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Ásólfsskála, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Holtsá ræður þar sem hún rennur á Holtsdal (punktur 5) og áfram inn til landsins þar sem áin rennur um Tungugil eystra til upptaka í jökli. Að vestan: Ræður Miðskálaá frá láglendi (60 m.y.s. punktur 7) og til upptaka í jökli (punktur 8). Að norðan ræður jökulbrún."

3.19. Kröfur eigenda Holtshverfisjarða vegna Holtsheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Holtshverfisjarða (Varmahlíðar, Hellnahóls, Ormskots, Efstu-Grundar, Mið-Grundar, Syðstu-Grundar og Indriðakots) að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Holtsheiði (eignarland Holtshverfisjarða) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 1, 2, 3, 4, 6 og 5." Vísað er almennt til landamerkjaskrár fyrir Holtsland, dags. 10. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi". Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila".

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Úr enda Merkisgils ofan brúna (punktur 1) ráða hreppamörk að gilinu vestan Steinatungna (punktur 3), en síðan það gil að jökulbrún. Að vestan: Holtsá ræður þar sem hún rennur á Holtsdal (punktur 5) og áfram inn til landsins þar sem áin rennur um Tungugil eystra til upptaka í jökli. Að norðan ræður jökulbrún."

Í greinargerð kemur fram að umráðamenn Vallatúns (Vallnatúns) séu einnig aðilar að kröfum þessum.

3.20. Kröfur eigenda Núpakots vegna Steinatungna

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Núpakots að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Steinatungum (eign Núpakots) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 25, 26, 29, 28 og 27." Vísað er almennt til landamerkjabréfs fyrir Núpakot, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi". Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila".

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Ræður Svaðbælisá, frá þeim stað er hún rennur í 60 metra hæð yfir sjó (punktur 25), inn til landsins. Þar sem áin greinist framan Steinatungna ræður eystri kvíslin til upptaka í jökli. Að vestan: Úr Leyni (punktur 27) ræður sjónhending með austanverðum Steinafjallsenda uns komið er að hreppamörkum. Þaðan ráða hreppamörk að gilinu vestan Steinatunga, en síðan gilið að jökulbrún (punktur 29). Að norðan ræður jökulbrún.“

3.21. Kröfur eiganda Þorvaldseyrar vegna Svaðbælisheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Þorvaldseyrar að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur hans að „Svaðbælisheiði (eign Þorvaldseyrar) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 23, 24, 26 og 25“. Vísað er almennt til landamerkjabréfs fyrir Svaðbæli, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, og gerðardóms 29. júní 1968 vegna deilna um landamerki Hlíðar, Þorvaldseyrar og Núpakots. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Frá gilkjafti Merkigils (punktur 23) ræður Lambafellsá þar sem hún rennur í gilinu, allt til upptaka í jökli. Að vestan: Ræður Svaðbælisá, frá þeim stað er hún rennur í 60 metra hæð yfir sjó (punktur 25), inn til landsins. Þar sem áin greinist framan Steinatungna ræður eystri kvíslin til upptaka í jökli. Að norðan ræður jökulbrún.“

3.22. Kröfur eiganda Seljavalla vegna Lambafellsheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Seljavalla að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur hans að „Lambafellsheiði (eign Seljavalla) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 21, 22, 24 og 23“. Vísað er almennt til landamerkjabréfs fyrir Lambafell, dags. 11. júní 1892 og þingl. 9. júní 1893, og landskiptagerðar á milli Seljavalla og Lambafells, dags. 5. júní 1973. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Frá mótum Laugarár og árkvíslar að

austan (punktur 21) ræður Laugará að upptökum í jökli. Að vestan: Frá gilkjafti Merkigils (punktur 23) ræður Lambafellsá þar sem hún rennur í gilinu, allt til upptaka í jökli. Að norðan ræður jökulbrún.“

3.23. Kröfur eigenda Raufarfells I-IV og Selkots

Í kröfulýsingu vegna fjölda jarða í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 22. apríl 2002, er ekki sett fram sérstök krafa af hálfu eigenda Raufarfells og Selkots. Samt sem áður eru eigendur Raufarfells II-III og Selkots tilgreindir sem aðilar að kröfulýsingunni, kröfulínur teiknaðar á meðfylgjandi kort og vísað almennt til landamerkjabréfs fyrir Raufarfell, dags. 16. mars 1886. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, gerði óbyggðanefnd athugasemd við skort á skýru samhengi texta og korta í framangreindri kröfulýsingu og óskaði eftir nánari upplýsingum. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Af kröfulýsingu og viðauka við hana verður ráðið að af hálfu eigenda Raufarfells og Selkots er gerð sú krafa að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra innan eftirfarandi merkja: „Að austan: Frá Högnakletti (punktur 19) ráða fjallseggjar að jökulbrún (punktur 20). Að vestan: Frá mótum Laugarár og árkvíslar að austan (punktur 21) ræður Laugará að upptökum í jökli. Að norðan ræður jökulbrún.“ Hið sama kemur síðan fram í greinargerð.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Í greinargerð kemur fram að eigandi Raufarfells I sé einnig aðili að kröfum þessum.

3.24. Kröfur eigenda Rauðafells I-III

Í kröfulýsingu vegna fjölda jarða í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 22. apríl 2002, er ekki sett fram sérstök krafa af hálfu eigenda Rauðafells. Samt sem áður eru eigendur Rauðafells I, II og III tilgreindir sem aðilar að kröfulýsingunni, kröfulínur teiknaðar á meðfylgjandi kort og vísað almennt til landamerkjabréfs fyrir Rauðafell, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, gerði óbyggðanefnd athugasemd við skort á skýru samhengi texta og korta í framangreindri kröfulýsingu og óskaði eftir nánari upplýsingum. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Af kröfulýsingu og viðauka við hana verður ráðið að af hálfu eigenda Rauðafells er gerð sú krafa að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra innan eftirfarandi merkja: „Að austan: Frá gilkjafti Kaldaklifsgils (punktur 13) ræður Kaldaklifsá að upptökum í jökli (punktur 14). Að vestan: Frá Högnakletti (punktur 19) ráða fjallseggjar að jökulbrún (punktur 20). Að norðan ræður jökulbrún.“ Hið sama kemur síðan fram í greinargerð.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

3.25. Kröfur eigenda Eyvindarhóla vegna Hólatungna í Hrútafellsheiði

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eins eigenda Eyvindarhóla að Hólatung-

ur verði viðurkenndar sem beitarítak „með tilteknum merkjum innan Hrútafellsheiðar, en viðurkennd að öðru leyti eign Hrútafells að Tungunum“. Umrædd merki eru dregin á milli punktanna 14, 15, 17, 16 og 14. Vísað er almennt til landamerkjabréfs fyrir Eyvindarhóla og Hólatungur, dags. 14. janúar og 27. apríl 1885 og þingl. 21. maí 1890. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Frá upptökum Kaldaklifsár (punktur 14) ræður hún uns henni sameinast á sem rennur úr austri (punktur 15). Ræður síðarnefnda áin að sunnan, en að austan árkvísl sem rennur úr jökli (punktur 16) milli Hólatungna og Borgartungna. Að norðan ræður jökulbrún mörkum.“

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra sé aðili að kröfu vegna Eyvindarhóla, fyrir hönd annarra eigenda en þess sem tilgreindur er í kröfulýsingu.

3.26. Kröfur eigenda Stóruborgartorfu vegna Borgartungna í Hrútafellslandi

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eins eigenda Stóru-Borgar að Borgartungur verði viðurkenndar sem beitarítak „með tilteknum merkjum innan Hrútafellsheiðar, en viðurkennd að öðru leyti eign Hrútafells að Tungunum“. Vísað er almennt til landamerkjabréfs fyrir Stóru-Borg, Klömbru, Minni-Borg og Sitjanda, dags. 25. febrúar 1886 og þingl. 21. júní 1887. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Árkvíslar sem renna beggja vegna Tungnanna, og eiga upptök í jökli, afmarka Tungurnar að austan og vestan, kvíslar þessar koma saman sunnan Borgartungna (punktur 17). Að norðan á milli upptaka árkvíslanna (punktar 16 og 18) ræður jökulbrún mörkum.“

Í greinargerð kemur fram að Rangárþing eystra sé aðili að kröfu vegna Stóruborgartorfu, fyrir hönd annarra eigenda en þess sem tilgreindur er í kröfulýsingu.

3.27. Kröfur eiganda Hrútafells vegna Hrútafellsheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Hrútafells að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur hans að „Hrútafellsheiði (eign Hrútafells) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 11, 12, 12a, 14 og 13“. Vísað er almennt til landamerkjabréfs Hrútafells, dags.

14. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, og dóms landsyfirdóms 31. mars 1913 í máli Hrútafells með Hrútafellskoti og Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal, þingl. 10. júní 1913. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi, en á Fimmvörðuhálsi á jökla upp til austurs og vesturs frá Þrívörðuskeri“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Ræður sjónhending frá stóra steininum á Yxnadalsöxl (punktur 11) um Hornfellsnípu uns komið er að merkjum að norðan. Að vestan: Frá gilkjafti Kaldaklifsgils (punktur 13) ræður Kaldaklifsá að upptökum í jökli (punktur 14). Að norðan ræður jökulbrún frá upptökum Kaldaklifsár til austurs og norðurs uns lína frá austri til vesturs, sem dregin er um Þrívörðusker þar sem það er hæst, sker jökulbrúnina (punktur 12a), frá þeim punkti ræður línan um Þrívörðusker norðurmörkum uns hún mætir línu í austurmörkum (punktur 12).“

3.28. Kröfur eigenda Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða vegna Drangshlíðarheiðar

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða (Drangshlíðar I-II, Drangshlíðardals og Skarðshlíðar I-III) að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Drangshlíðarheiði (eign Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 8, 9, 10, 12 og 11“. Vísað er almennt til landamerkjabréfa Drangshlíðar (og Skarðshlíðar), öll þrjú dags. 28. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890, og dóms landsyfirdóms 31. mars 1913 í máli Hrútafells með Hrútafellskoti og Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal, þingl. 10. júní 1913. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína á Fimmvörðuhálsi hugsast dregin „á jökla upp til austurs og vesturs frá Þrívörðuskeri.“ Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Frá mótum Skógár og Króksár (punktur 8), ræður Skógá til eystri upptaka sinna (punktur 9) þaðan sjónhending mitt á milli norð-austurs og norð-norð-austurs í jökulbrún. Að vestan: Ræður sjónhending frá stóra steininum á Yxnadalsöxl (punktur 11) um Hornfellsnípu uns komið er að merkjum að norðan. Að norðan ræður lína frá austri til vesturs sem dregin er um Þrívörðusker þar sem það er hæst.“

3.29. Kröfur eigenda Ytri-Skóga vegna Ytriskógaheiði

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Ytri-Skóga að viðurkenndur

verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Ytriskógaheiði (eign Ytri-Skóga) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 5, 6, 7, 10, 9 og 8.“ Vísað er almennt til landamerkjabréfa Ytri-Skóga, hið fyrra dags. 14. júní 1885 og þingl. 22. júní 1885, og hið síðara dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, auk samnings um skipti Skógafjalls og landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, dags. 14. desember 1899, sem staðfestur var af stiftsyfirvöldum 14. september 1901 og þingl. 29. maí 1902. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Ræður Dalá frá u.þ.b. 240 metra hæð yfir sjó (punktur 5) allt til upptaka, þaðan sjónhending til norð-norð-austurs beint í jökul. Að vestan: Frá mótum Skógár og Króksár (punktur 8), ræður Skógá til eystri upptaka sinna (punktur 9) þaðan sjónhending mitt á milli norð-austurs og norð-norð-austurs í jökulbrún. Að norðan ræður jökulbrún.“

3.30. Kröfur eiganda Eystri-Skóga vegna Eystriskógaheiði

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eiganda Eystri-Skóga að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur hennar að „Eystriskógaheiði (eign Eystri-Skóga) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 1, 3, 4, 7, 6 og 5“. Vísað er almennt til landamerkjabréfa Eystri-Skóga, hið fyrra dags. 9. nóvember 1885 og þingl. 21. maí 1890, og hið síðara dags. 14. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890, auk samnings um skipti Skógafjalls og landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, dags. 14. desember 1899, sem staðfestur var af stiftsyfirvöldum 14. september 1901 og þingl. 29. maí 1902. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð, þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Að austan: Ræður fremsti hluti Jökulsárgils (punktur 1), vestan Hestaþingsháls, til norðurs uns komið er að Fjallgilsá, þaðan ræður áin til upptaka í jökli. Að vestan: Ræður Dalá frá u.þ.b. 240 metra hæð yfir sjó (punktur 5) allt til upptaka, þaðan sjónhending til norð-norð-austurs beint í jökul. Að norðan ræður jökulbrún.“

3.31. Kröfur eigenda Ytri-Skóga og Eystri-Skóga vegna Skógafjalls

Í kröfulýsingu, dags. 22. apríl 2002, er þess krafist af hálfu eigenda Ytri-Skóga og Eystri-Skóga að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að „Skógafjalli (eign Ytri-Skóga að 4/5 og Eystri-

Skóga að 1/5) innan merkja sem dregin eru á milli punktanna 2, 3, 4, 5 og 2.“ Vísað er almennt til samnings um skipti Skógafjalls og landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, dags. 14. desember 1899, sem staðfestur var af stiftsyfirvöldum 14. september 1901. Jafnframt er þess krafist að kröfum ríkisins til þjóðlenda á svæðinu verði hafnað.

Landamerkjalína við jökul „hugsast dregin með jökulbrún á haustdegi“. Enn fremur er gerð sú krafa „að viðurkennt verði að það land sem undan jökli kann að koma falli til viðkomandi jarða með fullkomnum (beinum) eignarrétti, svo langt sem vötnum hallar til, með sama hætti og vötn nú deila“.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða jarðeigendum að skaðlausu allan málskostnað eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Með bréfi, dags. 5. júní 2002, óskaði óbyggðanefnd eftir nánari lýsingu á þeim punktum sem taldir eru upp í kröfugerð þannig að samhengi punkta og örnefna í heimildum væri ljóst. Viðauki við kröfugerð, dags. 20. júní 2002, barst óbyggðanefnd 11. september 2002. Þar segir svo um þá punkta sem framangreind kröfugerð er miðuð við: „Frá skurðpunkti, þar sem mætast Fjallgil og Votagjá (punktur 3), um Votugjá til austurs, síðan með sýslumörkum um Jökulsárgil til jökuls, þaðan ræður jökulbrún að upptökum Fjallagilsár (punktur 4), en síðan áin í gilinu að áður fyrstnefndum mótum Fjallgils og Votugjár (punktur 3).“

Við aðalmeðferð málsins, 4. júlí 2003, var kröfugerð vegna Skógafjalls breytt á þann veg að í stað þess að kröfulína jarðanna liggi um Votugjá „verði miðað við sýslumörk Rangárvallasýslu og V-Skaftafellssýslu, þannig að svokallað Litlafjall syðst í Skógarfjalli falli til sameignarlands jarðanna“. Ný kröfugerð er nánar tiltekið svohljóðandi: „Frá skurðpunkti, þar sem mætast Fjallgil og sýslumörk Rangárvallasýslu og V-Skaftafellssýslu síðan til austurs, áfram með sýslumörkum um Jökulsárgil til jökuls, þaðan ræður jökulbrún að upptökum Fjallagilsár (punktur 4), en síðan áin í gilinu að áður fyrstnefndum mótum Fjallgils og sýslumarka (punktur 3).“ Breyting þessi á kröfugerð er sögð tilkomin vegna upplýsinga sem fram komu við vettvangsferð.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1. Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-14 ásamt undirskjölum eða samtals 690 skjöl, auk 36 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. III (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll., nr. 58/1998, sbr. l. nr. 65/2000. Úrlausn óbyggðanefndar einskorðast þannig ekki við þær kröfur og gögn sem aðilar leggja fram heldur ber nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fáist um einstök álitaefni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til meðferðar. Verkið var unnið á hlutlausan og fræðilegan hátt.

Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar sam-

kvæmt samkomulagi þessara aðila og nánari tilgreiningu í kafla 4.3. Jafnframt var haft samstarf við handritadeild Landsbókasafns Íslands - Háskólabókasafns og fleiri aðila. Gagnaöflun óbyggðanefndar grundvallast á „Yfirliti um frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Við samningu þess hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar. Yfirlit þetta hefur verið kynnt lögmönnum og engar athugasemdir komið fram.

Leitað var eftir gömlum og nýjum nöfnum þeirra jarða sem kröfulýsing ríkisins tekur til, auk afrétta og almenninga. Jafnframt var að því hugað hvort utan kröfusvæðis ríkisins væru landsvæði sem þörfnuðust sérstakrar rannsóknar enda nær rannsóknarskylda óbyggðanefndar til alls þess svæðis sem tekið hefur verið til meðferðar, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll.

Fyrirsvarsmönnum aðila í máli þessu var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmenn um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. þjóðll. Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til yfirlits í kafla 4.3., sjá nánar í greinargerðum Þjóðskjalasafns Íslands, handritadeildar Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og óbyggðanefndar um þetta efni, skjöl nr. 3, 4 og 5. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. III, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 3 og 5) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru

Könnun einstakra skjalaflokka skiptist, eins og áður greinir, milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar. Í meginatriðum er skiptingin þannig að Þjóðskjalasafn leitar heimilda í óprentuðum frumgögnum en óbyggðanefnd í þeim prentuðu. Þessari skiptingu er nánar lýst í greinargerðum um gagnaöflun. Greinargerð Þjóðskjalasafns er nr. 3 í skjalaskrá en greinargerð óbyggðanefndar nr. 5.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns leituðu eftir landamerkjabréfum og jarðabréfum í óprentuðum gögnum safnsins en óbyggðanefnd aflaði ljósrita af jarðabréfum í prentuðum heimildum og var við þá leit farið yfir Íslenskt fornbréfasafn (stuðst við efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl., „Heimildaskráning jarða“), 13. b. Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1990) og Jarðabréf frá 16. og 17. öld (1993).

Af hálfu Þjóðskjalasafns var leitað heimilda í afsals- og veðmálabókum í safninu en óbyggðanefnd aflaði upplýsinga úr afsals- og veðmálabókum hjá sýslumanninum á Hvolsvelli. Einnig kannaði óbyggðanefnd landskiptabækur við sýslumannsembættið.

Þjóðskjalasafn aflaði ljósrita af óprentuðum jarðamötum, þ.e. jarðamati 1804, 1849-1850 og fasteignamati 1916-1918 en óbyggðanefnd aflaði ljósrita úr eftirtöldum prentuðum jarða- og fasteignamötum: Jarðatali á Íslandi í útgáfu J. Johnsen (1847), Nýrri jarðabók (1861), Fasteignabók 1921, Fasteignabók 1932, Fasteignabók 1938 og Fasteignabók 1957.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns fóru yfir gerðabækur sýslumanna og sáttanefnda, þ.e. dóma- og þingabækur og sáttabækur en óbyggðanefnd aflaði prentaðra dóma og lagði fram. Annars vegar var um að ræða dóma Landsyfirréttar og hins vegar dóma Hæstaréttar.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns athuguðu kirknaskjöl, vísitasíubækur prófasta, brauðamöt, kirkjustóla og skýrslur presta um tekjur og útgjöld og ástand prestssetra. Einnig var farið yfir vísitasíubækur biskupa og skrifað upp það efni sem talið var einhverju skipta fyrir málið.

Í Þjóðskjalasafni voru enn fremur athuguð skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfð-

ingja. Óbyggðanefnd sá hins vegar um leit í þeim skjölum sömu embættismanna sem gefin hafa verið út og var þá farið yfir tiltekna efnisflokka í Lovsamling for Island.

Hvað varðar bréfasöfn og bréfabækur biskupa í flokki óprentaðra frumgagna fór forstöðumaður handritadeildar Landsbókasafns – Háskólabókasafns yfir afrit af bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar sem þar er varðveitt. Niðurstaða þeirrar athugunar er nr. 4 í skjalaskrá.

Af hálfu óbyggðanefndar var aflað yfirlita um fornleifar á svæðinu. Óbyggðanefnd aflar einnig örnefnaskráa frá Örnefnastofnun Íslands o.fl. og leggur fram ef ástæða þykir til en það var ekki gert í þessu máli. Óbyggðanefnd aflaði og lagði fram ljósrit af fjallskilareglugerðum sem í gildi hafa verið á viðkomandi landsvæði og birtar eru í B-deild Stjórnartíðinda.

Auk þeirra prentuðu rita sem áður hafa verið nefnd fóru starfsmenn óbyggðanefndar yfir Íslenskt fornbréfasafn í leit að máldögum, jarðabréfum og öðrum skjölum sem varða einstakar jarðir og var stuðst við áðurnefnt efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl. við þá yfirferð. Óbyggðanefnd lagði fram ljósrit úr Landnámabók í útgáfu Hins íslenska fornritafélags, um landnám á viðkomandi svæði. Bréfabók Guðbrands Þorlákssonar biskups var yfirfarin skv. nafnaskrá en ekkert fannst sem ástæða þótti til að leggja fram. Ekki hefur verið talin ástæða til að yfirfara aðrar útgefnar bréfabækur biskupa enda allar frá Hólabiskupum og varða ekki málefni Skálholtsbiskupsdæmis sérstaklega. Af hálfu óbyggðanefndar var farið yfir nafnaskrá Alþingisbóka Íslands og leitað þar heimilda. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1.-12. bindi) hefur ekki verið ljósrituð að neinu leyti heldur stuðst við hana sem almennt uppsláttarrit.

Um önnur gögn, prentuð og óprentuð, en hér hafa verið nefnd er vísað til áðurnefndra greinargerða Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og skjalaskrár.

4.4. Vettvangsferð

Farið var á vettvang dagana 1., 2. og 4. júlí. Fyrsti hluti vettvangsferðar hófst Að morgni þriðjudagsins 1. júlí. Auk óbyggðanefndar, starfsmanna nefndarinnar og lögmanna málsaðila, var séra Sváfnir Sveinbjarnarson, fyrrverandi prestur á Breiðabólstað í Fljótshlíð með í för. Ekið var frá Hótel Skógum í vesturátt eftir þjóðvegi nr. 1. Beygt var út af við Seljalandsfoss og haldið í átt að Þórsmörk. Staðnæmst var innan við Stóru-Mörk og þeir Baldur Björnsson, Fitjamýri, og Guðjón Ólafsson, Syðstu-Mörk, stigu upp í bílinn. Fram kom að þeir hefðu báðir verið oddvitar og fjallkóngar í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi. Guðjón tók við leiðsögn. Ekið var áfram norðaustur í átt að Þórsmörk. Guðjón greindi frá því að nú væri ekið um landnám Ásgerðar Asksdóttur. Flatlendið kvað hann eitt sinn hafa verið nefnt Langanes en sé nú almennt kallað Merkurnes. Þar hafi áður verið mikill skógur sem nú sé að fullu eyddur. Ekið var yfir Akstaðaá og stuttu síðar mátti sjá Fljótsdalsheiði og Þórólfsfell á vinstri hönd. Guðjón greindi frá landnámi í Þórsmörk og bæjarrústum þar og í Almenningum. Stöðvað var við Gígjökul og svipast um. Til norðurs mátti sjá Þórólfsfell. Aðspurðir sögðust heimamenn ekki þekkja örnefnið Þurragil í Þórólfsfelli og töldu það vera glatað. Þá bentu heimamenn viðstöddum á það sem þeir telja vera Jöldustein. Það var sameiginlegur skilningur allra viðstaddra að Jöldusteinn væri ekki rétt staðsettur á þeim kortagrunni Landmælinga Íslands sem lýstar kröfur hafa verið færðar inn á. Guðjón benti jafnframt á þann stein sem sumir hafa talið vera Jöldustein og lýsti því af hverju sú kenning ætti ekki við rök að styðjast að hans mati.

Haldið var af stað á ný og ekið sem leið lá yfir Jökulsá, Steinsholtsá og Krossá inn á Merkurrana og þaðan inn í Húsadal. Þar mátti sjá í kollinn á Valahnúk. Þaðan var ekið áfram inn eftir Langadal. Á leiðinni greindi Guðjón frá staðháttum. Ekið var framhjá Stakkholtsgjá. Valahnúkur blasti við á vinstri hönd og Hvannárgil á þá hægri. Þá mátti sjá í ranann á Merkurtungum. Guðjón greindi frá þeirri skoðun sinni að Valahnúkur hafi áður nefnst Bláfell og sé það fjall sem getið er um fjölda skógarítaka í. Þetta byggir hann á því að Bláfell í Múlatungum sé þannig staðsett að litlar líkur séu á að þar hafi nokkru sinni verið skógur. Staðnæmst var við skála Ferðafélags Íslands í Langadal. Að svo búnu var gengið á Valahnúk. Af toppi Valahnúks sást vel yfir Þórsmerkursvæðið allt. Þegar ofan var komið var haldið inn í Básá Goðalandi. Þar var stigið út og litast um.

Þá var haldið til baka. Séra Sváfnir Sveinbjarnarson tók nú við leiðsögn og greindi frá staðháttum. Staðnæmst var innan við Stóru-Mörk og Baldur Björnsson kvaddi. Haldið var af stað á ný og stöðvað við Grástein. Þar voru merki Merkurjarðanna skoðuð. Ekið var af stað á ný og haldið upp á Hamragarðaheiði. Rétt neðan við veginn upp á Hamragarðaheiði beið Guðmundur Guðmundsson, Núpum, sem steig upp í bifreiðina og tók við leiðsögn. Nokkur þoka var á heiðinni og skyggni slæmt. Guðmundur lýsti staðháttum eftir fremsta megni. Fljótlega varð þó ljóst að vegna þoku mundi ferðin ekki bera árangur og því haldið niður á ný. Haldið var áleiðis að þjóðvegi nr. 1 og svo eftir honum að Hótel Skógum. Þangað var komið síðdegis.

Að morgni miðvikudagsins 2. júlí var haldið af stað í vettvangsferð á ný. Auk óbyggðanefndar, starfsmanna nefndarinnar og lögmanna málsaðila voru þeir Ingólfur Björnsson, Drangshlíðardal, og Sigurður Sigurjónsson, Ytri-Skógum, með í för. Ólafur Björnsson hrl., lögmaður Prestsetrasjóðs, var fjarverandi en Bragi Björnsson hdl. var mættur fyrir hans hönd. Ekið var sem leið lá upp Skógaheiði undir leiðsögn Sigurðar. Staðnæmst var rétt ofan við þjóðlendukröfulínu íslenska ríkisins og skyggnst um. Sjá mátti Kverná á hægri hönd og Hoffellsnýpu á þá vinstri. Haldið var af stað á ný og ekið upp á Kambsfjöll. Þaðan sáust Skógafjall vel sem og Drangshlíðarfjall. Þá mátti sjá hvernig Skógá kvíslast. Því næst var ekið yfir Skógá og inn á Landnorðurstungur. Þar tók áðurnefndur Ingólfur við leiðsögn. Ekið var sem leið lá upp að Baldvinsskála á Fimmvörðuhálsi. Þar var stöðvað og litast um. Mikil þoka var og útsýni því lítið.

Þá var haldið til baka. Þegar komið var niður af Skógaheiði var ekið í austurátt eftir þjóðvegi nr. 1 í átt að Skógafjalli. Beygt var út af veginum og ekið yfir Aurakvísl, sýslumörk Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu, og áfram eftir vegslóða sem liggur upp með Jökulsá á Sólheimasandi. Stöðvað var við Sólheimajökul. Þar mátti glöggt sjá hvar Skógafjall liggur á milli Fjallgils og Jökulsárgils. Ekið var áfram veginn á enda. Þar var stöðvað og skyggnst um. Að svo búnu var ekið til baka að Hótel Skógum. Þangað var komið stuttu eftir hádegi.

Síðdegis var haldið af stað á vettvang á ný. Auk óbyggðanefndar, starfsmanna nefndarinnar og lögmanna málsaðila var Karl Sigurjónsson, Efstu-Grund, með í för. Ekið var undir leiðsögn Karls eftir þjóðvegi nr. 1 í vesturátt og merki á milli jarðanna undir Eyjafjöllum skoðuð. Að því loknu var haldið upp á Hamragarðaheiði á ný. Þoka var enn á heiðinni og skyggni slæmt og því fljótlega afráðið að snúa við. Ekið var til baka að Hótel Skógum.

Eftir hádegi miðvikudaginn 3. júlí var enn haldið af stað. Farið var frá Hótel Skógum í bifreiðum Ólafs Sigurgeirssonar hrl. og Braga Björnssonar hdl. Skyggni var mjög gott. Með í för auk óbyggðanefndar, starfsmanna nefndarinnar og lögmanna málsaðila var Guðjón Ólafsson, Syðstu-Mörk. Þá var Bragi Björnsson hdl. mættur f.h. Ólafs Björnssonar hrl. Ekið var sem leið lá í vesturátt eftir þjóðvegi nr. 1. Beygt var út af við Seljalandsfoss og ekið að vegslóða sem liggur upp á Hamragarðaheiði. Haldið var upp á heiðina. Guðjón lýsti staðháttum. Skyggni var gott og vel sást yfir. Aðspurður kvaðst Guðjón ekki þekkja örnefnið Miðtungugil. Þá lýsti Guðjón þeirri skoðun sinni að Álftadalir sem nefndir eru í landamerkjabréfi Stóra-Dals væru stakkar neðst í heiðinni. Stöðvað var þrisvar sinnum á heiðinni, stigið út og skyggnst um. Við þau tækifæri sáust m.a. Dagmálafjall, Hornfell, Tröllagil, Tröllagilsmýri, Stórhöfði, Bláfell, Arnargilshryggur og Hádegishnúkur. Jafnframt sást Eyjafjallajökull vel og staðsetning Dagmálafjalls miðað við jökulbrúnina. Þá voru viðstaddir sammála um að Stórhöfði væri rangt staðsettur á þeim kortagrunni Landmælinga Íslands sem lýstar kröfur hafa verið færðar inn á og að sá punktur sem nefndur er Stórhöfði á kortinu sé í raun landnorður hornið á Bláfelli. Að svo búnu var haldið sömu leið til baka að Hótel Skógum.

4.5. Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins voru teknar skýrslur af Sváfni Sveinbjarnarsyni, fyrrverandi prófasti á Breiðabólstað í Fljótshlíð; Guðjóni Ólafssyni, Syðstu-Mörk; Sigurði Sigurjónssyni, Ytri-Skógum; Ingólfi Björnssyni, Drangshlíðardal; Karli Sigurjónssyni, Efstu-Grund; Ármanni Fannari

Magnússyni, Hrútafelli; Gunnari Sigurðssyni, Eyvindarhólum og Sigurði Á. Björgvinssyni, Stóru-Borg. Að einstökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal gagna málsins.

5. SAGA JARÐA OG AFRÉTTARNOTA

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám í Eyjafjallasveit og síðan rakin í stórum dráttum saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar á þeim jörðum sem tilgreindar eru í málinu. Að lokum verður á sama hátt gerð grein fyrir nýtingu afréttar á svæðinu frá öndverðu til þessa dags.

5.1. Landnám

Í Landnámabók eru nefndir nokkrir landnámsmenn á því svæði sem nú nefnist Eyjafjallasveit. Sá sem austast nam land hét Þrasi Þórólfsson. Frásögn um hann er ýtarlegust í Hauksbók:

> Þórólfr son Herjólfs hornabrjóts ok Óláfr bróðir hans váru konungar at Upplǫndum. … Þrasi var son Þórólfs; hann fór af Hǫrðalandi til Íslands ok nam land millim Jǫkulsár ok Kaldaklofsár[1] ok bjó á Bjallabrekku[2]; þar heita nú Þrasastaðir skammt austr frá forsinum, en leiði Þrasa er fyrir vestan Forsá[3] heldr nær ánni í Drangshlíð undir gnúpinum, ok er skriða á hlaupin.[4]

Fyrir vestan Þrasa nam Hrafn Valgarðsson land. Um hann segir svo í Sturlubók:

> Hrafn enn heimski hét maðr, son Valgarðs Vémundarsonar orðlokars, Þórólfssonar vǫganefs, Hrœrekssonar slǫngvandbauga, Haraldssonar hilditannar Danakonungs. Hann fór ór Þrándheimi til Íslands ok nam land milli Kaldaklofsár ok Lambafellsár[5]; hann bjó at Rauðafelli enu eystra[6] ok var et mesta gǫfugmenni. Hans bǫrn váru þau Jǫrundr goði ok Helgi bláfauskr ok Freygerðr.[7]

Þriðji landnámsmaðurinn var Ásgeir kneif. Í Sturlubók segir á þessa leið:

> Ásgeirr kneif hét maðr, son Óleifs hvíta Skæringssonar Þórólfssonar; móðir hans var Þórhildr dóttir Þorsteins haugabrjóts. Ásgeirr fór til Íslands ok nam land milli Lambafellsár ok Seljalandsár ok bjó þar, er nú heitir at Auðnum.[8]

Annar maður keypti hluta af landnámi Ásgeirs eins og greint er frá í sömu bók:

---

1 Kaldaklofsá, nú oft nefnd Kaldaklifsá, fellur fram vestan við Drangshlíðarfjall (Haraldur Matthíasson, 1982: *Landið og Landnáma.* 2. b. Reykjavík. S. 411).

2 „hann bjó í Skógum enum eystrum“ (Sturlubók); „ok bjó í Skógum hinum eystrum“ (Melabók) (sbr. *Landnámabók*. Íslensk fornrit. 1. b. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík 1986. S. 338).

3 Forsá heitir nú *Skógaá* (Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 412).

4 *Landnámabók* 1986, s. 339.

5 Lambafell, sem áin var kennd við, er lítið fell, um tvo km fyrir vestan Rauðafell. Lambafellsá er talin annaðhvort sama á og nú nefnist Svaðbælisá, vestan við Lambafell, eða Laugará, austan við það (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 340 (2. nmgr.). Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 412-413).

6 *Raufarfelli* stendur bæði í Hauksbók og Melabók og mun það upphafleg mynd nafnsins. *Rauðafell* getur þó verið gömul tvímynd nafnsins (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 340-341 (2. nmgr.)).

7 *Landnámabók* 1986, s. 340.

8 *Landnámabók* 1986, s. 340. Ekki er vitað hvar bærinn Auðna var.

> Þorgeirr enn hǫrzki son Bárðar blǫnduhorns fór ór Viggju ór Þrándheimi til Íslands; hann keypti land at Ásgeiri kneif milli Lambafellsár ok Írár ok bjó í Holti.[1]

Næst er í Landnámu frásögn um Ófeig úr Raumsdalafylki og Ásgerði konu hans. Í Sturlubók segir:

> Ófeigr hét ágætr maðr í Raumsdœlafylki; hann átti Ásgerði dóttur Asks ens ómálga. Ófeigr varð missáttr við Harald konung hárfagra ok bjósk af því til Íslandsferðar. En er hann var búinn, sendi Haraldr konungr menn til hans, ok var tekinn af lífi, en Ásgerðr fór út með bǫrn þeira ok með henni Þórólfr bróðir hennar laungetinn. Ásgerðr nam land milli Seljalandsmúla ok Markarfljóts ok Langanes allt upp til Jǫldusteins ok bjó norðan í Katanesi.[2]

Þórólfs, sem fyrr er nefndur, bróður Ásgerðar Asksdóttur, er síðast getið af landnámsmönnum í héraðinu:

> Þórólfr bróðir Ásgerðar nam land at ráði hennar fyrir vestan Fljót milli Deildará tveggja ok bjó í Þórólfsfelli.[3]

Enn einn maður er nefndur til sögunnar á svæðinu. Í Landnámu er greint frá því að írskur maður, Ásólfur alskik Konálsson, hafi komið út hingað í Ósum (sennilega Holtavatnsósi), en hann hafi ekki viljað vera við heiðna menn. Hann gerði sér skála undir Eyjafjöllum „þar sem nú heitir at Ásólfsskála enum austasta“. Héraðsmenn ráku hann þaðan brott sökum fjölkynngi því að hann var fengsælli við fiskveiðar en aðrir menn og endaði hann ævina sem einsetumaður á Hólmi á Akranesi.[4] Ásólfur telst ekki meðal landnámsmanna í Eyjafjallasveit.

Fyrir vestan Fljót (Markarfljót) nam Jörundur goði Hrafnsson land og bjó á Svertingsstöðum. Síðan segir í Landnámabók:

> Bjórr lá ónuminn fyrir austan Fljót milli Krossár ok Jǫldusteins; þat land fór Jǫrundr eldi ok lagði til hofs.[5]

Eins og Haraldur Matthíasson tók fram er landnám Jörundar „óþekkt, og veit enginn, hvar það hefur verið, og sama er þá auðvitað að segja um bæ hans, Svertingsstaði“.[6]

Öll þau mörk sem hér hafa verið nefnd verða að teljast skýr. Nokkurt misræmi er þó á land-

1 *Landnámabók* 1986, s. 342. Írá er lítil á sem kemur niður úr fjöllunum milli Núps og Ysta-Skála (Haraldur Matthíasson 1986 (2), s. 414).

2 *Landnámabók* 1986, s. 343. Að sögn Haralds Matthíassonar er Langanes „undirlendið upp með Markarfljóti allt inn að Jökulsá sem fellur úr jökullóni við rætur skriðjökuls sem kemur frá Eyjafjallajökli og nær allt niður undir jafnsléttu“. Jǫldusteinn er kallaður Öldusteinn í Njálu. Um þetta kennileiti kemst Haraldur svo að orði: „Jöldusteinn er móbergssker á Markarfljótsaurum þar á móts við sem Steinholtsá rennur niður úr hlíðum Eyjafjallajökuls, og er líklegt að landnámið hafi náð inn að ánni“ (Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 415). Jöldusteinn (Öldusteinn) er nú nefndur Lausalda. Ekki er lengur vitað hvar Katanes var en giskað hefur verið á að átt sé við fjallsranann sem er sunnan við bæ í Neðra-Dal (Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 415. Sbr. *Landnámabók* 1986, s. 343 (8. nmg.)). Þar nefnist nú Kattarnef (sbr. Haraldur Matthíasson, 1972: „Eyjafjöll.“ Árbók Ferðafélags Íslands. S. 17).

3 Deildará þekkist nú ekki en giskað hefur verið á að innri Deildará sé sú sem nefnd er Gilsá en ytri Deildará sé Bleiksá eða Þórólfsá. Ekki er heldur kunnugt um hvar bærinn var undir Þórólfsfelli (*Landnámabók* 1986, s. 344 (sbr. 2. nmgr.)).

4 *Landnámabók* 1986, s. 61-64.

5 *Landnámabók* 1986, s. 350 (Sturlubók).

6 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 428. Haraldur gat sér þó til um að bjórinn ónumdi hefði verið það land sem síðar var nefnt „smáafréttir“ (sbr. kafla 5.4.).

námsmörkum Ásgeirs kneifs og Ásgerðar Asksdóttur. Ásgeir er sagður hafa numið land milli Lambafellsár ok Seljalandsár en landnám Ásgerðar náði frá Seljalandsmúla. Að sögn Haralds Matthíassonar munar hér sáralitlu því að áin sé fast norðan undir múlanum.

Eins og fram hefur komið náði landnám Ásgerðar vestur að Markarfljóti en vitað er að rennsli þess hefur verið breytilegt. Á milli Álanna, sem mynda vesturmörk Eyjafjallahrepps og Markarfljóts, eins og það rennur nú, eru nokkrar jarðir sem upphaflega hafa verið hjáleigur stórjarða austan Markarfljóts. Má því ætla að þær hafi allar verið í landnámi Ásgerðar.[1]

Að lokum skal hér vitnað í Melabók þar sem segir frá landnámi í Þórsmörk. Svipaðar frásagnir eru einnig í Sturlubók og Hauksbók:

> Ásbjǫrn Reyrketilsson ok Steinfinnr[2] bróðir hans námu land fyrir ofan Krossá ok fyrir austan Fljót. Steinfinnr bjó á Steinfinnsstǫðum, ok er ekki manna frá honum komit. Ásbjǫrn helgaði landnám sitt Þór ok kallaði Þórsmǫrk. Hans son var Ketill er átti Þuríði dóttur Þorgeirs goldnis; bǫrn þeira váru Helgi ok Ásgerðr.[3]

Haraldur Matthíasson tók fram í riti sínu Landið og landnáma að ekki væri víst hversu langt inn eftir landnám þeirra bræðra hefði náð. Hann benti þó á að nú teldist Þórsmörk ná inn að Þröngá og væri líklegt að svo hefði einnig verið um landnám Ásbjarnar. Landnám Steinfinns hefði sennilega verið fyrir innan Þröngá og náð inn að Ljósá eða jafnvel lengra. Við dauða Steinfinns hefði bær hans farið í eyði enda hefði hann ekki átt neina afkomendur og landið þá fengið nafnið Almenningar. Vorið 1925 fannst dys á stað þar sem heitir Kápa, fyrir innan Þröngá, og ýmsir munir og mannaleifar sem benda til búsetu þar á fyrstu öldum Íslandsbyggðar.[4] Einnig hafa fundist mannvistarleifar á Þuríðarstöðum, norðan Merkurrana, í vestur frá mynni Húsadals, og á Þuríðarstöðum efri um 300 m þar frá í suðvesturátt, upp af Engidal. Þar voru fólgnir í jörðu munir sem taldir eru frá tímabilinu 7.-12. aldar. Heimildir benda til að byggð á Þórsmörk hafi ekki haldist lengur en fram á 12. öld.[5]

Af þessu yfirliti sést að landnámin hafa verið nokkuð skýrt afmörkuð hvert frá öðru: frá Jökulsá að Kaldaklofsá (Kaldaklifsá) (Þrasi Þórólfsson), frá Kaldaklofsá að Lambafellsá (Hrafn Valgarðsson), frá Lambafellsá að Seljalandsá (Ásgeir kneif Óleifsson), frá Seljalandsmúla að Markarfljóti (Ásgerður Asksdóttir). Ekki er kveðið skýrt á um efri mörk landnámanna.

5.2. Almenningar og „smáafréttir“

Afréttir, þeir sem hér um ræðir, ná yfir svæði sem ganga undir ýmsum nöfnum. Hin helstu þeirra eru: Almenningar, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Goðaland og Þórsmörk. Í þessum kafla verða þær heimildir raktar þar sem fjallað er almennt um afrétti Eyfellinga en nánar rætt um þá helstu í köflum 5.3. (Þórsmörk) og 5.4. (Goðaland). Enn fremur er vikið að afréttum í umfjöllun um einstakra jarða þegar heimildir gefa tilefni til, einkum í köflum 5.10. (Ysti-Skáli), 5.11. (Mið-Skáli), 5.12. (Ásólfsskáli) og 5.13. (Holtshverfi).

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er ekki getið um sameiginlega afrétti Eyfellinga og yfirleitt ekki minnst á fjallhaga nema í sambandi við landspjöll („Fjallhögum spillir blástur“ o.s.frv.). Einstakar jarðir áttu þó afrétt. Um kirkjujörðina Stóra-Dal segir m.a.:

---

1 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 415.

2 *Steinfiðr* í Sturlubók og Hauksbók.

3 *Landnámabók* 1986, s. 344, 346.

4 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 417-418. Sbr. Guðrún Sveinbjarnardóttir, 1982: „Byggðaleifar á Þórsmörk.“ *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags.* Reykjavík 1983. S. 20-61. Guðrún Sveinbjarnardóttir, 1992: *Farm Abandonment in Medieval and Post-Medieval Iceland: an Interdisciplinary Study.* (Oxbow Monograph 17.) Oxford. S. 48-49 (kort sem sýnir dreifingu byggðar frá landnámi).

5 Guðrún Sveinbjarnardóttir 1982, s. 37-53. Sbr. kafla 5.3. (Þórsmörk).

Afrjettur fylgir þar sem heitir Stakkholt, er brúkaður fyrir lamba upprekstur frá Dal og Dalshverfi, líka hefur hann frá fleirum bæjum brúkaður verið, en tolllaust.[1]

Önnur kirkja í Eyjafjallasveit, Hólar (Eyvindarhólar), átti einnig sinn eigin afrétt:

Afrjettarítak á og kirkjan, er heitir Hólatúngur, sem Eyjafjallajökull er að miklu leyti yfirsiginn, so haldið er þar kunni nú ekki um sumur að forsorgast meir en hjer um 20 lömb.[2]

Þriðja kirkjan sem átti „afrjettarítak“ var að Stóruborg:

Afrjettar ítak er kirkjunni eignað, kallað Borgartúngur, sem mönnum þykir forsorga kunna um sumar l [þ.e. 50] lömb, sígur Eyjafjallajökull á þetta takmark og spillir smámsaman.[3]

Kirkjan að Stóruborg var að vísu niður fallin þegar Jarðabókin fyrir Eyjafjallasveit var gerð 1709 en kirkjueignin sjálf hélst óbreytt.

Í Sýslu- og sóknalýsingum Hins íslenska bókmenntafélags, sem safnað var til um miðja 19. öld, er nákvæm lýsing á Þórsmörk og nálægum afréttum, samin af Einari Sighvatssyni hreppstjóra á Ysta-Skála, en ekki er tekið fram hverjir áttu þar upprekstur. Afréttir þessir voru eftirtaldir: Steinsholt, frá Jökulsá að Steinsholtsá; Stakkholt, frá Steinsholtsá norður að Krossá, til austurs að Hvanná og að sunnanverðu upp undir jökulinn; Goðaland; Tungurnar, sem liggja syðst (Suðurafréttir), næst við Goðaland, og nefnast Múlatungur, Guðrúnartungur og Teigstungur; Þórsmörk og Almenningar fyrir norðan Þröngá (Almenningar fremri fyrir sunnan Ljósá og Innri-Almenningar fyrir norðan Ljósá).[4]

Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 eru eftirfarandi athugasemdir um afrétti í Eyjafjallahreppi:

Athugasemd.

Enginn afréttur tilheyrir Austur-Eyjafjallahreppi en nokkrir ábúendur þar kaupa upprekstur á Goðaland, sem tilheyrir Breiðabólstaðarprestakalli. Er borgað fyrir það nú 24 krónur á ári.

Athugasemd við Vestur-Eyjafjallahrepp.

Allar jarðir í Vestur-Eyjafjallahreppi frá Varmahlíð að Tjörnum (báðar meðtaldar), að undanskildum Fit og Fitjamýri, eiga rétt til upprekstur á „Almenninga“. Allar Stóra-Dalstorfujarðir og Hamragarðar, Neðri-Dalur og Syðsta-Mörk eiga rétt til upprekstur á „Stakkholt“. Á „Steinsholt“ eiga rétt til upprekstur: Fit, Fitjamýri og Mið-Mörk.

Stóra-Mörk á rétt til upprekstur á „Merkurtungur“.[5]

Síðan er vísað til landamerkja Almenninga, Steinsholts og Goðalands í landamerkjabók sýsl-

1 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 1. b. Kaupmannahöfn 1913-1917 (ljóspr. 1980). S. 92.
2 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 35.
3 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 44.
4 *Rangárvallasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenzka bókmenntafélags 1839-1845, 1856 og 1872-1873.* Reykjavík 1968. S. 74-82. Með lýsingu Einars Sighvatssonar fylgir uppdráttur sem sýnir örnefni á Almenningum og í Þórsmörk (sama rit, s. 72).
5 Skjal nr. 3 (89).

unnar. Landamerki Goðalands eru birt í kafla 5.4. en landamerki Steinsholts og Almenninga fara hér á eftir:

Skrásetning yfir takmörk Steinsholts.

Steinsholt, sem tilheyrir jörðunum Miðmörk, Fitjarmýri og Fit í Vestur-Eyjafjallahreppi, hefir þessi takmörk: á innri hlið, á móti Stakkholti, Steinsholtsá allt frá upptökum hennar á jöklinum niður í Markarfljót, þartil Jökulsá fellur í það; enn að framanverðu í móts við Langanes (Stórumerkurland) Jökulsá frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót.

Holti undir Eyjafjöllum 14. maí 1892

Kjartan Einarsson prestur í Holtsprestakalli

Fyrir Fitjarmýri undirskrifa: Björn Björnsson

Bergsteinn Einarsson

Framanskrifaða skrásetning á takmörkum Steinsholts samþykkjum við fyrir hönd Stórumerkur

Einar Ólafsson Þorg. Þorgilsson

Fyrir afréttinn Stakkholt samþykkja undirskrifaðir

Sighv. Árnason Jón Sigurðsson[1]

Landamerkjabréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi Kverkarhellis 21. maí 1892 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Á sama tíma voru landamerki Almenninga skráð og færð til bókar:

Skrásetning yfir takmörk Almenninga.

Afrétturinn Almenningar, sem tilheyrir meiri hluta Vestur-Eyjafjallahrepps, hefir þessi takmörk: að innanverðu Emstruána fremri[2] frá upptökum hennar úr jöklinum allt niður í Markarfljót í fljótsgilinu, þá Markarfljót niðureftir gilinu þar til Þröngá fellur í það; enn að framanverðu, í móti Þórsmörk, Þröngá, sem fellur eftir Þröngárgili allt frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót.

Vestur-Eyjafjallahreppi 14. maí 1892

Í umb. hreppsnefndarinnar

Kjartan Einarsson

núverandi oddviti.

1 Skjal nr. 3 (16).

2 *fremri* ritað utanmáls en vísað hér inn.

Fyrir Fljótshlíðarhrepp vegna Þórsmerkur samþykkir

Guðmundur Guðmundsson oddviti.[1]

Landamerkjabréf þetta var lesið upp og bókað á Kverkarhellismanntalsþingi 21. maí 1892 og fært í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Í landamerkjabréfinu er komist svo að orði að Almenningar tilheyri „meiri hluta Vestur-Eyjafjallahrepps“ og í landamerkjabréfi Þórsmerkur 1892 (sbr. kafla 5.3.) eru Almenningar sagðir vera „afrétt Eyfellinga í Holtssókn“. Samkvæmt lýsingu séra Markúsar Jónssonar frá um 1845 voru eftirtaldar jarðir í Holtssókn á þeim tíma og hafa því átt upprekstur í Almenninga: Varmahlíð, Helluhóll (Hellnahóll), Efstakot, Brenna hin efri (nyrðri), Brenna hin syðri, Ormskot, Vallatún, Gerðakot, Efstagrund, Miðgrund, Syðstagrund, Indriðakot, Björnskot, Moldnúpur, Skálakot, Ásólfsskáli (Austastiskáli), Mið-Skáli, Ysti-Skáli, Aurgata, Núpur, Hvammur, Sauðhúsvöllur, Nýibær, Vesturholt, Lambhúshóll, Lambhúshólskot, Efriholt, Syðrihóll, Efrihóll, Efri-Kvíhólmi, Syðri-Kvíhólmi, Rimhús og Holt.[2]

Í fasteignabók 1916 er eftirfarandi athugasemd um „smáafrétti“ sem svo eru nefndir:

> Allar jarðir í Fljótshlíðarhreppi eiga rétt til upprekstur á Grænafjall. (Liggur það frá bygðinni að Rangárvallaafrétti, vestan Markarfljóts. –) Þær eiga og, að undanskildum Breiðabólstaðarjörðum og Austur-Torfastöðum, skógarítak á Þórsmörk, 1 hest á ári fyrir hver 5 hundr. forn, og einnar kindar beit eftir sömu reglu. Þetta er hálf beit á Þórsmörk. Hinn helmingur beitarinnar tilheyrir Oddaprestakalli og er hann nú leigður Inn-Hlíðarmönnum (Fljótsdalur – Hlíðarendi). Alls er þessi beit fyrir 200 fjár (tólfræð). Fé þetta gengur að öllu leyti úti yfir veturinn gjafar- og hirðalaust.
>
> Inn af Þórsmörk eru smáafréttir sem kallaðir eru Tungur og eru notaðar frá Háu-Múla (Eyvindarmúlatungur) og Árkvörn (Teigstungur). Afréttir þessir þykja svo rírir, að eigendur vilja láta beit á þeim fyrir smölun.[3]

Haraldur Matthíasson taldi smáafréttina vera á því svæði sem Jörundur goði fór eldi og lagði til hofs en um það eru fræðimenn ekki sammála.[4]

Ekki er vitað hversu lengi smáafréttirnir höfðu verið nýttir frá Háamúla og Árkvörn. Báðar þessar jarðir voru hjáleigur frá Eyvindarmúla á tíma Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (í byrjun 18. aldar). Þar er Eyvindarmúla og hjáleigum hans ekki eignaður annar afréttur en á Grænafjalli og Mið-Mörk eins og öðrum jörðum í Fljótshlíð.[5] Í sömu heimild er Teigur sagður eiga „[s]kógarítak á Miðri Mörk kallað Teigs túngur“. Skógurinn hafi þar til fyrir 30 árum eða rúmlega það verið nýttur til húsaáreftis en sé nú öreyddur af mönnum úr ýmsum sveitum án þess að greiðsla hafi komið fyrir, „hefur skógurinn ekki orðið vaktaður af Teigs ábúendum vegna fjarlægðar og torfæru vatna“.[6] Teigstungur þær, sem hér er lýst, virðast hafa verið í Þórsmörk en ekki hluti af smáafréttunum „inn af“ Þórsmörk.[7] Í Jarðabókinni er hins vegar tekið fram að afréttur Teigs hafi verið hinn sami og annarra jarða í Fljótshlíð, þ.e. á Grænafjalli og Mið-Mörk.[8] Í gerðabók

1 Skjal nr. 3 (15).

2 *Rangárvallasýsla* 1968, s. 41-48. Markús Jónsson getur þess að „10 síðasttöldu jarðir“ að Holti (Nýibær – Rimhús) séu almennt kallaðar í einu lagi Mýrabæirnir (sama heimild, s. 47).

3 Skjal nr. 3 (89).

4 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 428-429.

5 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 140-144.

6 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 52.

7 Sbr. Þórður Tómasson, 1996: *Þórsmörk. Land og saga.* Ritstjóri Hálfdan Ómar Hálfdanarson. Reykjavík. S. 75-76.

8 „Afrjett á jörðin ut supra.“

jarðamatsnefndar 1849 eru afréttir Eyvindarmúla og hjáleigna hans ekki nefndir sérstaklega og sama á við um jörðina Teig. Þar standa þó þessi orð: „Hagarýmindi [Teigs] og gædi suður á aurum og til fjalls í betra lagi enn miög ördug“.[1] Einar Sighvatsson hreppstjóri minnist á Tungurnar (Múlatungur, Guðrúnartungur og Teigstungur) í lýsingu sinni á Þórsmörk og nálægum afréttum frá um 1840, segir þær vera fyrir sunnan Krossá og nefnast Suðurafrétti en kennir þær ekki við neinar ákveðnar jarðir.[2]

Í landamerkjabréfi Eyvindarmúla, dags. 1. júní 1891, er skýrt kveðið á um rétt jarðarinnar til Múlatungna:

> Múlatorfan á Múlatungur, sem liggja á milli Goðalands og Teigstungna með þessum takmörkum: Í móts við Goðaland ræður kvíslin í gilinu milli Múlatungna og hinna svo kölluðu Hruna á Goðalandi, frá upptökum hennar úr jöklinum niður fyrir tungnarana. Á hina hlið milli Múlatungna og Teigstungna, ræður kvíslin í gilinu á milli tungnanna frá upptökum hennar úr jöklinum niður fyrir fyrnefndan tungnarana þar sem kvíslarnar falla saman.[3]

Réttindum Teigs í Teigstungum er þannig lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 14. maí 1890: „Afréttarítök á Teigur: Teigstungur. Skógarhögg og sauðabeit í Þórsmörk eftir tiltölu við aðrar jarðir í Fljótshlíð; og sömuleiðis afrétt Grænafjall.“[4]

Í gerðabók fasteignamatsnefndar fyrir Fljótshlíð frá 1916 eru afréttir Háamúla, Árkvarnar og Eyvindarmúla ekki nafngreindir en „beitilandi“ Eyvindarmúla er lýst þannig: „Beitiland er skjólgott (fjalllendi) og fremur gott til sauðfjárbeitar; lítil kúabeit.“[5] Um afrétt Teigs segir í sömu heimild: „Beitilandið fremur gott til sumarbeitar, liggur sunnan Þverár á svonefndum „Aurum“; smalamenska og fjárgæzla erfið.“[6]

Þá skal þess getið að í 66. gr. fjallskilareglugerðar fyrir Rangárvallasýslu nr. 58/1894 er fjallað sérstaklega um „smáafrétti“. Þar segir að hreppsnefnd Fljótshlíðarhrepps skuli sjá um fjallskil, réttahöld, grenjaleitir o.s.frv. „í smá-afrjettunum“ Þórsmörk, Teigs- og Múlatungum og Guðrúnartungum. En hreppsnefnd Vestur-Eyjafjallahrepps skuli sjá um það á Almenningum, Merkurtungum, Stokkholti og Steinsholti og Goðalandi.[7] Sams konar ákvæði eru í 56. gr. fjallskilareglugerðar nr. 72/1921 en þar er hvorki minnst á Þórsmörk né Goðaland.[8] Greinin um smáafréttina er ekki í fjallskilareglugerð nr. 157/1943 og virðist ekki hafa verið tekin upp síðar.[9]

Eins og fram kemur í kafla 5.3. (Þórsmörk), voru Teigs-, Guðrúnar- og Múlatungur hluti þess landsvæðis sem Fljótshlíðingar og ábúendur Stóra-Dals lögfestu sér 1753. Tungurnar þrjár („Ad nordan vid Godaland“) eru einnig nefndar í skrá yfir örnefni í Goðalandi frá 17. öld (sbr. kafla 5.4.). Hér skal á það bent að í ritinu Göngum og réttum virðist hugtakið „smáafréttir“ vera notað um afrétti Vestur-Eyjafjallahrepps almennt, þ.e. Steinsholt, Staksholt (þannig ritað), Merkurtungur og Almenninga. Þar segir að afréttirnir séu sundurskiptir í smáafrétti og fylgi hver þeirra vissum jörðum.[10]

1 Skjal nr. 3 (88).
2 *Rangárvallasýsla* 1968, s. 76.
3 Skjal nr. 3 (172)
4 Skjal nr. 3 (171).
5 Skjal nr. 3 (89).
6 Skjal nr. 3 (89).
7 Skjal nr. 5 (50). Sbr. 62. gr. fjallskilareglugerðar nr. 8/12. jan. 1911 (skjal nr. 5 (51)); 60 gr. fjallskilareglugerðar nr. 80/7. júní 1915 (skjal nr. 5 (52)); 56. gr. fjallskilareglugerðar nr. 72/8. ágúst 1921 (skjal nr. 5 (54)).
8 Skjal nr. 5 (54).
9 Sbr. skjöl nr. 5 (57) og 5 (59) (fjallskilareglugerð nr. 239/1974).
10 *Göngur og réttir.* 1. b. Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri 1983. S. 186. Sbr. einnig kafla 5.4. um Goðaland og smáafréttina.

Enda þótt þær heimildir, sem hér hafa verið raktar, séu ekki skýrar um þetta efni hafa Múlatungur, a.m.k. á síðari tímum, verið taldar sérstakt upprekstrarland Eyvindarmúla og Teigstungur jarðarinnar Teigs í Fljótshlíð hvað sem líður eignarrétti þeirra á landinu sjálfu.[1]

Í afréttaskrá fyrir Rangárvallasýslu er eftirfarandi grein gerð fyrir afréttum Vestur-Eyjafjallahrepps:

> Afréttarlönd sem Vestur-Eyfellingar eiga og nýtt hafa verið af búendum sveitarinnar um aldaraðir til þessa dags, eru þessi:
>
> 1. *Steinsholt,*[2] afréttur milli Jökulsár og Steinsholtsár. Eru þar höfðar með hömrum og hengiflugum, í daglegu tali Hausar, Fremstihaus, Mosahaus, Helluhaus, Kirkjuhaus og Innstihaus. Lítill gróður er á afrétti þessum. *Steinsholt tilheyrir þessum jörðum:* Fit, Fitjarmýri og Mið-Mörk.
>
> 2. *Stakkholt* er næsti afréttur við Steinsholt, fyrir austan Steinsholtsá og nær til norðurs að Krossá, til austurs að Hvanná og síðan að syðri kvísl Hvannár að sunnanverðu við Merkurtungur og síðan uppundir jökulinn. (Litlaland tilheyrir Stakkholti). Allverulegur gróður er á Stakkholti. Stakkholt tilheyrir þessum jörðum: Brúnum, Borgareyrum, Dalseli, Bjarkalandi, Steinmóðarbæ, Hamragörðum, Neðra-Dal, Miðdal, Stóradal, Eyvindarholti og Syðstu-Mörk.
>
> 3. *Merkurtungur* liggja á milli Stakkholts og Goðalands, takmarkast af Hvanná að norðan og syðri kvísl Hvannár að sunnan og vestanverðu, af jöklinum að austan. Merkurtungur tilheyra þessum jörðum: Stóru-Mörk 1-3.
>
> 4. *Almenningar* er afréttur norðan Þórsmerkur. Takmarkast hann af Þröngá að sunnan, sem rennur milli Þórsmerkur og Almenninga, að vestan af Markarfljóti, að norðan Fremri Emstruá og að austan af Mýrdalsjökli. Afréttur þessi er víðáttumikill með gisnum gróðri og allvíðáttumiklum söndum. Almenningar tilheyra þessum jörðum: Öllum öðrum jörðum í Vestur-Eyjafjallahreppi en nefndar eru í tengslum við Steinsholt, Stakkholt og Merkurtungur.[3]

Vestur-Eyfellingar voru vanir að ríða til fjalls sunnudaginn í 22. viku sumars og voru ekki nema einn dag að smala ef veður var hagstætt. Um leið og fjallseðill var gefinn út skipaði hreppsnefnd fjallkóng, einn fyrir hvern smáafrétt, þ.e. Steinsholt, Staksholt, Merkurtungur og Almenninga.[4]

Að sögn Guðjóns Ólafssonar í Syðstu-Mörk sá hreppsnefnd Vestur-Eyjafjallahrepps um skipulag smölunar frá 1944. Smölunaraðferð Vestur-Eyfellinga var þá breytt þannig að sendir voru tveir leitarflokkar til að smala afréttina. Annar smalaði Steinsholt, Stakkholt, Goðaland, Merkurtungur og Múlatungur. Hinn smalaði Almenninga, Þórsmörk og Teigstungur.[5] Eftir 1989 var hætt að reka á afrétti Vestur-Eyfellinga samkvæmt samningi við Landgræðslu ríkisins.[6]

---

1 Sbr. Gestur Guðfinnsson 1972: „Þórsmörk.“ *Árbók Ferðafélags Íslands.* (Rangárvallasýsla austan Markarfljóts.) S. 118-122. Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 429. Þórður Tómasson 1996, s. 74-76. Björgvin Vigfússon sýslumaður taldi Tungurnar vera eign viðkomandi kirkna (sbr. Þórður Tómasson 1996, s. 154).

2 Skáletruð orð eru undirstrikuð í frumtexta.

3 Skjal nr. 5 (66). Afréttaskráin fylgdi bréfi sem Ólafur Kristjánsson á Seljalandi sendi Oddgeiri Guðjónssyni hreppstjóra 8. mars 1979 (sbr. skjal nr. 5 (67)).

4 *Göngur og réttir* 1 (1983), s. 186.

5 Guðjón Ólafsson, Syðstu-Mörk, við skýrslutökur í máli nr. 5/2003, 1.-4. júlí 2003. Sbr. einnig vitnisburð Karls Sigurjónssonar, Efstugrund, við sömu skýrslutökur.

6 Guðjón Ólafsson, Syðstu-Mörk, við áðurnefndar skýrslutökur. Samningur var gerður við Landgræðslu ríkisins 1990 (skjal nr. 3 (188), sbr. kafla 5.3. (Þórsmörk)).

5.3. Þórsmörk

Í Landnámu eru nefndir bræður tveir, Ásbjörn og Steinfinnur Reyrketilssynir. Þeir námu land „fyrir ofan Krossá ok fyrir austan Fljót. Steinfinnr bjó á Steinfinnsstǫðum, ok er ekki manna frá honum komit. Ásbjǫrn helgaði landnám sitt Þór ok kallaði Þórsmǫrk“.[1] Steinfinnsstaðir eru taldir hafa verið á Almenningum norður af Þórsmörk.[2] Þar hafa fundist kuml úr heiðni en að auki eru menjar um byggð á tveimur öðrum stöðum í Þórsmörk eins og greint er frá í kafla 5.1. Í Húsadal eru þó ekki sjáanlegar minjar um eldri byggð en frá um 1800.[3] Þórður Tómasson í Skógum telur ekki loku fyrir það skotið að fleiri rústir kunni að finnast: „Raunar er enginn kominn til með að segja að jafnvel fjórða bæjarrústin eigi ekki eftir að finnast. Rústir geta vel leynst í Hamraskógum og Langadal, svo að dæmi séu nefnd.“[4] Þórsmörk er einnig nefnd í Njálu. Þar voru samkvæmt sögunni þrír bæir sem allir hétu í Mörk og bjó í miðbænum maður er kallaður var Björn hvíti.

Ekki er vitað hvenær byggðin í Þórsmörk fór í eyði en líklega hefur það gerst töluvert áður en Oddaverjinn Jón Loftsson lét að því liggja við Þorlák biskup Þorláksson að hann ætlaði „að fara í Þórsmörk eða einhvern þann stað, er eigi sekist alþýða af samneyti við mik“.[5] Þetta mun hafa gerst um 1180.

Í „gömlum“ máldaga kirkjunnar í Holti undir Eyjafjöllum eru henni eignaðir sjö skógar í Þórsmörk.[6] Þetta er síðan ítrekað í yngri máldögum kirkjunnar frá miðöldum.[7] Kirkjan í Odda á Rangárvöllum átti einnig skóg í Þórsmörk, í Engidal, samkvæmt máldaga 1397 og síðar.[8] Þessi skógareign er hins vegar ekki skráð í máldaga kirkjunnar frá um 1332.[9] Þá ber að nefna að Breiðabólstaðarkirkja átti skóg í Stapa sem séra Hafliði Magnússon á að hafa gefið kirkjunni sennilega á fyrri hluta 14. aldar.[10] Kenningar eru um að Stapi hafi verið í Þórsmörk en það er þó alls óvíst enda örnefnið niður fallið.[11] Enn fremur var kirkjunni í Stóra-Dal eignaður skógur í Þórsmörk samkvæmt vitnisburði Sighvats Jónssonar 1599. Þar segir m.a.:

> Enn þesse skögar takmörk hef eg heyrt atölulaust Dals kirkiu eign halldin: allur skögur ij Alsstaða hälse og alstaðagil, bæde fremra og nyrðra, svo og líka: Asläks Holm, hef eg heyrt Dal sialfum tvímælislaust eignað suo inn ij Sundin ä Stark hollte austan til, allar suður hlíðer ä miðre Mörk, allt inn að Eingedal, Syrteiga alla austan svo inn frä Eingedal, Dalur ætte allan skög frä Valahnauk, og svo þar inn frä langa Dal, allan upp under mollder: So líka þar enn inn frä það takmarks örnefne er kallast, Orms nautur, og til þess heylækjar skögur tekur til, svo líka hälfann husa dal, fyrer austan gautuna: Þetta allt hef eg tvímæles laust dals eign heyrt halldið vera þennann allann minn alldur, sem ädur sagtt er. Enn ij langanese: hef eg heyrtt Dal og Mörk, þesse skögar takmörk: sameigenlega eignuð, sem er allann skog inn under Breiðaur ätölulaust, útan Suðhusnes og Hrossavallar gil, og það sem er inn ij merkur kiere eignað Miðmörk að eg heyrt hefe.[12]

1 *Landnámabók* 1986, s. 346 (Melabók).
2 *Landnámabók* 1986, s. 346 (1. nmgr.).
3 Sbr. Guðrún Sveinbjarnardóttir, 1982: „Byggðaleifar á Þórsmörk.“ *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags.* Reykjavík 1983. S. 51-53. Sbr. einnig það sem segir um þetta efni í kafla 5.1.
4 Þórður Tómasson, 1996, s. 118.
5 „Oddaverja þáttr.“ *Byskupa sögur.* 1. b. Skálholtsbyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150-151. Sbr. Guðrún Sveinbjarnardóttir 1982, s. 53.
6 „Her fylgia einuirdis: vij skogar.j þorsmork“ (*Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 85). Máldaginn er talinn frá um 1270.
7 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 681 (máldagi frá um 1332). *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 648 (máldagi 1553) (skjal nr. 5 (36)) og *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 671 (máldagi frá um 1570).
8 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 74. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 664 (máldagi frá um 1570).
9 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 690-692.
10 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 689 (máldagi um 1332). *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 270. *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 82. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 667.
11 Þórður Tómasson 1996, s. 169.
12 Skjal nr. 3 (50).

Ekki er kunnugt um uppruna þessara skógarítaka Stóra-Dals en þeim var haldið við ásamt öðrum eignum kirkjunnar með lögfestum næstu aldir eins og nánar er rakið í kafla 5.8. Samkvæmt þessu yfirliti benda heimildir til þess að þegar á miðöldum hafi kirkjurnar í Holti, Odda, á Breiðabólstað og í Stóra-Dal eignast skóg eða skógarítak í Þórsmörk.

Þórsmörk var einnig notuð sem afréttur Fljótshlíðinga. Elsta heimildin um það, sem kunnugt er um, er Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Á einum stað, þar sem fjallað er um jarðir í Eyjafjallasveit, standa þessi orð:

> Þurídarstader kallast takmark nokkurt á Miðrimörk (sem nú er so nefnd) fyrir innan Þórsmörk; þar segjast menn heyrt hafa, að í gamaldaga hefði bær verið, en ekki er víst þar sjáist líkindi til. Slægjur eru engar, en vetrarhart mjög, því þykir mönnum ómögulegt þar kunni byggíng á að komast; annars eru á sumur hagar nógir. Þetta pláts og þar um kríng er brúkað fyrir lamba afrjett úr Fljótshlíð.
>
> Húsadalur heitir annað örnefni skamt frá Þuríðarstöðum. Þar halda og menn til forna hafi bygð verið, jafnvel mikil, af girðíngum, sem enn nú til sjest. Er og óbyggilegt sökum slægnaleysis og vetrarharðinda. Þetta pláts er og búkað fyrir afrjett úr Fljótshlíð.[1]

Samkvæmt sömu heimild átti staðurinn Oddi á Rangárvöllum einnig afrétt í Þórsmörk auk afréttar sem kirkjan átti til félags með jörðum á Rangárvöllum: „Allan hálfan afrjett í Mið-Mörk, hver nú er ljeður til brúkunar nokkrum af staðarins landsetum.“[2]

Síðar á öldinni, árið 1753, sáu bændur í Fljótshlíð og ábúendur Stóra-Dals undir Eyjafjöllum ástæðu til að lögfesta réttindi sín til afréttar og skógartekju í Þórsmörk:

> So sem oss underskrifudum er vitanlegt ad eigenn Sión og Umkunnugra Underlage, hvörsu ad so kallader Fliotzhljdar Afretter Grænafiall og Þorsmörk ásamt Skogarplatzenu Langanese (sem epter vissum Máldögum tilheirer Hollts og Storadals Kyrkium) eru yferfallenn og underlögd storkostlegum Yfergange og rangfullre Yrkingu margra Utann Sveitar Manna, sem rifa, skera og brenna Skogarplatzed, beita og undertroda Haglended med sinum Kvikfenade. Hvern [Hverer?] takmarka ólöglega Yrkingu eg Sigurdur Sigurdsson Jardanna Teigs og Storadals so vidt Þorsmork og Langanes snerter, enn vid Hreppstiórar j Fliotzhljd, allra Sveitar Bænda vegna, þad Grænafialls og Þorsmerkur (ad nockru Leite) Afrettum vidvikur. Þá lögfestum við Underskrifader eigenn vegna og j Umbode ann‹a›ra adurgreinda Afrette og Skogarplatz jnnann tiltekenna Takmarka.
>
> 1º Grænafiall fra Þorolfsfelle j Tin‹d›fialla Jökul, þadann j Stora Grænafiall sem jnnst er á Afrettenum. Sidann rædur ad austann og sunnann Markárflót. 2º Þorsmörk mille Þraungar og Krossár upp under Jökul ásamt sokölludum Teigs Gudrunar og Mulatungum. 3º Langanes allt fra Storumerkur Eingiagarde, jnn under Fall Jökul med Sudurhlidum öllum á Stachhollte. Hvar vid adgiætande er ad halft Langanes med vissum Örnefnum og Jtökum á Þorsmörk, lögfestest af mier Sigurde, effter Bon og Fullmagt Veleruverdugs Holltz Stadarhalldara. Fyrerbiódum vier einum og sierhvörium fyrrgreinda Afrette og Skógarplátz j nochru sier nitia, beita, bruka, yrkia, edur nockra Gagnsemd af hafa, under fullkomna Landnámz Sekt, og adrar frekustu Skadabætur effter Lögum, af þeim visvitande hier á móti britur. Enn hvör sá sem meinar sig Skóg edur önnur Jtök eiga jnnann fyrrgreindra Takmarka, sem þesse Lögfesta uppastendur, advarast hier med ad frammleggia sin Skilrike þar fyrir, á næstkomande K[yr]kiulækiar og Hollts Vor Manntals Þingum. Stande Lögfesta þesse til Sekta um næstu 12 Mánude. Enn fyrir Máldaga so leinge henne er ei ad Lögum hrunded.

1 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 101-102, sbr. einnig s. 139.
2 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 260.

Til Stadfestu eru Underskrifadra Nöfn ad Hljdarenda j Fljotzhljd D 11ta Septembris A0 1753.

S. Sigurdsson

Oddur Þordarson Olafur Arngrimsson.[1]

Lögfestan var lesin upp við Dalskirkju, Holts-, Steina-, Skóga- og Hólakirkju í september 1753 og fyrir rétti að Holti 28. maí 1754. Nokkru síðar, árið 1772, lögfesti presturinn í Holti, séra Sigurður Jónsson, skógarítök kirkjunnar í Þórsmörk og hálft Langanes.[2] Heimildir eru fyrir því að fleiri prestar og staðarhaldarar í Holti hafi fyrr og síðar lögfest þessar eignir kirkjunnar og hálft Langanes að auki.[3]

Í lok 18. aldar tóku flestir eða allir þeir, sem hagsmuna áttu að gæta í Þórsmörk, sér fyrir hendur að lögfesta réttindi sín þar á landsvæðinu. Í dóma- og þingabók Rangárvallasýslu er eftirfarandi skráð 21. júní 1790:

> Var sidan upplesenn Lögfesta fyrer hálfre Þorsmörk frá Prestenum Sr. Gisla Thorarenssyni sem Odda Stadar Beneficiario sömuleides Lögfesta fyrer allann þann Þorsmerkur Afrettar Part er Odda Kyrkiu ej med rettu tilheirer frá Fliotshlydar Jnbyggendum, en‹n›nu var upplesenn Lögfesta fyrer Storumork i Ejafialla Sveit fra nefndrar Jardar Bændum nefnel. Jone Gudmundssyne, Jone Vilhialmssyne, Gudmunde Isleikssyne og Ingebiorgu Ejolfsdottur. Og enn nu var upplesenn Lögfesta fyrer Skogar Eign og Itökum á Þorsmörk Holts Kyrkiu tilheirande frá Profastenum Sr. Paule Sigurssyni í Holte samt Kaupbref Ingegerdar Jonsdottur á Steinmodarbaj f[yrer] 2c [2 hundruð] 17 Al. I Jordinne Storumork.[4]

Um svipað leyti lögfesti presturinn í Odda, séra Gísli Þórarinsson, hálfa Þórsmörk með þessum orðum:

> Jeg undirskrifadur allranádusgast collationeradur Prestur til Odda lögfesti hér með halfa Þórsmörk, liggjandi í Rángárþínge, med öllum hanns [svo] Gögnum og Gjædum, so sem mér allranádugst tiltrúad var Odda Kirkiu Eign eftir gömlum óafturrekanlegum Máldögum. Fyrerbyd eg hverjum Manni ad beita, brúka edur í nokkurn Máta sér ad nýta þenann hálfa Afrétt framvegis, undir þær Sektir sem Lög qveda, án míns Leyfis. Stande þesse mín Lögfesta Afréttinum til Fríhelgis og Sekta um næstu 12 Mánude, edur so leingi henni er ej ad Lögum hrundid, hvad ef nokkur fýsist af gjöra, advarast þeir og kallast innan Fimtar, sín Rettugheit á þessa Lands Takmörk ad löghelgi. Til Stadfestu er mitt Nafn ad Odda Prestagarde D. 14da Junii 1790.
>
> GThórarensen Prestur til Odda Safnadar.[5]

Lögfestan var lesin upp fyrir manntalsþingsrétti að Kirkjulæk 19. júní 1790 og 15. júní 1791.

Árið 1801 ritaði sýslumaðurinn í Rangárvallasýslu, Vigfús Þórarinsson, stiftamtmanni bréf og tilkynnti honum að bóndinn Sæmundur Ögmundsson[6] hefði óskað eftir því að fá að stofna nýbýli í afréttinum í Þórsmörk („i Afrets Fælleden Thorsmörk“) í samræmi við tilskipunina frá 15. apríl 1776 (nýbýlatilskipunina). Að sögn sýslumannsins heyrðu ¾ afréttarins undir Fljótshlíðinga eða

1 Skjal nr. 3 (72).
2 Skjal nr. 3 (81).
3 Sbr. skjal nr. 3 (82) (lögfesta 1819). Skjal nr. 3 (87) (eignaskjalabók Holts með skrá yfir lögfestur frá 1674-1867).
4 Skjal nr. 3 (12).
5 Skjal nr. 3 (95)b.
6 Sæmundur var faðir Tómasar Sæmundssonar Fjölnismanns, síðar prests á Breiðabólsstað í Fljótshlíð.

nokkurn hluta byggðarmanna („eller Deel Indbyggere“) til upprekstur á sumrin en ¼ Oddakirkju. Hann lætur þess einnig getið að rústir finnist á afréttinum en þær séu svo gamlar að enginn geti lengur haldið þar fram eignarrétti sínum. Orðrétt er bréfið á þessa leið:

> Pro Memoria. Paa Grund af Forordning af 15de Apr. 1776 har Bonden Sæmund Ögmundsen af Gularas her í Sÿsselet anmeldet [?] sig til að optage en Gaard í Afrets Fælleden Thorsmörk, hvorfor det i bem. Forording er min allerunderdanigste Pligt at angive samme for Deres Hoÿvelbaarenhed, med den tilföyede Oplysning, at 3/4 Deele af bemte Afret tilhörer Fliótshliden eller Deel Indbyggere, til Brug eller Overdrev [svo] om Sommere, hvilken dog er ikke af nogen af dem undtagen mig selv allene, er bleven benÿttet, siden min Tiltrædelse her til Sysselet. 1/4 Deel af ommeldte Afret tilhörer Kirken paa Odda i fölge Vilkens Máldaga; eller (som den udtrykker sig) hálfur Afrettur i midia Mörk, hvilken og af Beneficiarierne ikkuns lidet er bleven brugt, naar undtages at nærværende Beneficiarius har tilladt nogle faa Bönder, at drive deres Lamme derhen om Sommeren. At her dog i forrige Tiider have været 3de eller i det mindste nogle Böndergaarde, sees saavel af den bekiendte Historie Niála, som af Arnæ Magnæi Jordeobog. Rudera sees der og, især paa eet Stæd, menn sikkert ere de fra saa ædlgamle Tider nedlagde at ingen nu kan angive dem for sin Eyendom. Ikke heller stöde nogle Gaarde til denne Afret hvis Beboere i fölge Forordningens 4de & kunde indvarsles til Forretning over den optagende Gaard.
>
> Manden har vel begiæret, at ham til næstkommenfe Flötte-Tiid maatte tillades at optage Begiæring, anmeldes ikkuns, og henstilles underdanigst til Deres Höyvelbaarenheds Forgotbefindende og Naadige Resolution.
>
> Hlídarende den 2en Martii 1801 underdanigst WThorarensen.[1]

Stiftamtmaðurinn, Ólafur Stefánsson, sem jafnframt var amtmaður suðuramts, svaraði sýslumanni 15. apríl sama ár og benti á að Sæmundur gæti ekki talist eigandi þess býlis sem hann vildi stofna ef afrétturinn „tilheyrði“ Fljótshlíðingum og kirkjunni („Præstegaarden“) í Odda og að auki væri nauðsynlegt að tilkynna um fyrirhugaða nýbýlastofnun ef einhverjir vildu gera við hana athugasemd:

> Nr 3006. Til Sysslemanden Thorarensen.
>
> Da Herr Sysselmand har, ved Skrivelse af 2. f.M. indmeldet af Bonden paa Gularaas Saimund Ögmundsen, vilde optage en Gaard paa Thorsmarken hvilken til 3/4 Deele tilhörte Fljótshlyden, ellers dens Indbyggere, men 1/4 Deel deraf Præstegaarden Odda, saa indsees heraf at beme Sajmund ikke kan blive Ejer af den af ham optagende Jord men vel Leilænding paa samme i Fölge Forordningens af 15. Apr. 1776 & og 10, denne Optagelse vilde og have været at [þetta orð undirstrikað = yfirstrikað] i Forvejen at bekjendtgjöre ved Altingsbogen, i Fald man havde paatvivelt Fljótshlýdens og Præstkaldets Ejendomsret til Thorsmarken. I Anledning heraf har jeg ikke skullet undlade herved at anmode Herr Sysselmanden, om at forhöre: om Fljótshlÿdens Indbyggere, saavelsom Præsten til Odda Beneficium have noget at indvende imod at fornte Sæjmund optager en Gaard i denne dem tilhörende i Böygden beliggende ypperlige Beedemark, og især med tilagne 4 uvillige Danne Mænds, skjönne: 1, om disse hermed maatte skee nogen Fornærmelse eller Skade ved deres Fædrivt til Marken eller ikke. - 2, om det maatte ansees for sikkert, at een eeneste Mand nedsætter sig langt fra alle beboende Jorder, i Thorsmarken blandt en Mængde af andres Faar, og ikke ansees at kunne derved gjöre sig mistænkt for Sveitefaarenes Mishandling, paa enn eller anden Maade, hvilket omendskjönt, ikke maatte

1 Skjal nr. 3 (91)b.

være at befrygte af Saimund Ögmundsen som troes at være en reedelig Mand, saa dog mueligen af hans Eftermænd paa den midt i Marken optagne Jord, hvilke ingen endnu kjander. I saa Fald var det tjenligere at fleere Gaarde belv optagne i oftnævnte Mark, naar Boygde-Folkets Fædrivt ellers kunde taale slig Indskrænkning.

Vidöe, den 15. Apr. 1801. O. Stephensen.[1]

Ljóst er að Sæmundur fékk heimild til að hefja búskap í Húsadal því að hann er skráður þar í sóknarmannatali Fljótshlíðarþinga, Eyvindarmúlasókn, í nóvember 1802 ásamt Guðrúnu Jónsdóttur eiginkonu sinni, dóttur, þriggja missera gamalli, vinnumanni og vinnukonu. Í Húsadal var einnig annað býli og bjuggu þar hjónin Magnús Árnason og Þuríður Guðmundsson ásamt nýfæddum syni þeirra.[2] Bændurnir í Húsadal urðu fyrir fjárfelli vorið eftir og fluttu þaðan niður í Landeyjar.[3]

Árið 1813 veitti sóknarpresturinn í Odda, Steingrímur Jónsson prófastur, fyrrnefndum Vigfúsi Þórarinssyni umboð til að nota eða leigja öðrum afrétt Oddakirkju gegn árlegu gjaldi. Orðrétt segir í yfirlýsingu prófastsins:

Giorist vitanlegt: ad ieg Steingrímur Jónsson Prófastur i Rángárþíngi og Sóknarprestur til Odda, hefi gefid og hérmed géf S.T.Hra Cancellieraad W. Thorarensen mitt Umbod yfir Odda Kirkiu Afrétti á Þórsmörk tilad nota og liá ödrum til forsvaranlegrar Brúkunar, móti því, ad hann gialdi mér árlega eptir sama Afrétt 1rd Courant. Áskil eg, þó jafnframt, sjálfum mér og Odda Kirkiujarda Landsetum frí Upprekstur, þá eg þad min eda þeirra Vegna begiæri.

Stendur þetta Umbod, svoléngi sem ockur bádum umsemur.

Odda þann 29da Octobr 1813 Steingrímur Jónsson

Ofanskrifad undergeingst Hlídarenda D. 19da Novembr 1813 WThorarensson[4]

Í sama skjali kemur fram að Vigfús greiddi prófastinum leigu fyrir afréttinn en ekki var þeim ljóst hvort „eign“ Oddakirkju væri ½ eða ¼ hluti Þórsmerkur. Þetta er rakið nánar í eftirfarandi orðum:

Extract af Brefe Canc. R. Vigfusa Thorarenssonar til Prófasts Steingrims Jonssonar, dat. 20 Novembr 1813.

Eg legg herinn Bladed um Þórmörk af mér uppaskrifad, hvarvid eg vil minnast þess, ad eg sidstl. Haust med Ásetninge taldi út 2rd fyrir hana, því þá er eg ánægdur ad betala eptir hana, so lengi eg hefi hana eins og i Fyrra og i Ár, so sem eg og skrifadi ydur i Fyrra, ad eg þá hefdi betalad oflítid 1rd. Enn þegar Odda Stadarhalldari og Landsetar reka þángad, er fullsett á ¼ af Þórsmörk, og er eg þá frá þeim Parte hennar.

Extractens Rigtighed vitnar Steingrímur Jónsson.

Extract af Brefi Prof. Steingrims Jonss. til Hr CancRaad V. Thorarensen D. 29 Novembr 1813.

1 Skjal nr. 3 (92)b.
2 Skjal nr. 3 (93). Drengurinn var skírður í Húsadal 27. ágúst 1802, daginn eftir fæðingu (sbr. skjal nr. 3 (94)).
3 Þórður Tómasson 1996, s. 138-139, sbr. s. 268-271.
4 Skjal nr. 3 (73).

Svo skal vera sem þer vilied um Þórsmörk ockar í mille 2rd Eptirgialded og eg skal ecke liá, helldur vísa, ef Afrettarins beidast, Odda Landsetum til Ydar, enn einasta fyrir mig siálfan, ef tilkjæmi, villda eg ega hann fríann. Uti Interpretationina af Máldagans Ordum ½ Afrett í Midia Mörk, fer eg ecke. Hún má vera sem vill ¼ eda ½ Partur Þórsmerkur. Á medan adrir hafa ecke nein Document fyrir hinum ½ eda ¾ Pörtum, ætla eg ecke giörist Þörf, ad determinera Odda Eign, og því let eg vera ótilgreint, hvad miked eg eignadi Odda til þess hvörki ad auka né vana Máldagans [ ] med mínum Skilníngе, neinum til præjudice.[1]

Eins og rakið hefur verið hér að framan eru allmörg dæmi um að prestar að Holti undir Eyjafjöllum hafi lögfest kirkjunni skógarítök í Þórsmörk. Ein hin síðasta er frá 1867:

Eg undirskrifaður Björn Þorvaldsson, prestur að Holti undir Eyjafjöllum, lögfesti hér í dag eptirskrifuð skógarítök Holtskirkju liggjandi fyrir austan Markarfljót og ofan Krossá í afréttinum Þórsmörk, (og máské Almenníngum) sem í elztu máldögum Holtskirkju, biskupa-visitatium og fjölda af lögfestum, nefnd eru þannig:

„Sjö skógarteigar í Þórsmörk í Stöng, gamla Nautur-gatnaskógur, Loptsnautur, Lækjarskógur og Tungur inní gil frá Höfða-skógi“, sem einnig í sumum seinni tíða lögfestum eru nefnd: „Hamar-skógar, Litli-endi og Stóri-endi, Stöng og Stangar-háls, að Gilinu fyrir innan Stöng“. Líka svonefndar „Svínatungur“. Lögfesti eg til þessara ummerkja, að sunnan og vestan frá Krossá í vestanverðan Langadal, í götuna (hjá Skugga), sem liggur norður í Húsadal, og svo ofaneptir henni, að múlanum fyrir framan húsatætturnar, þaðan beint vestur í götuna, sem liggur norður við brekkuna í Húsadalsmynni vestur á aurinn, og norður að Markarfljóti, svo ræður fljótsgilið inneptir, þar til Þröngá fellur í það, úr því ræður hún, inní svokallað Rjúpnafellsgil, þá skal úr því ofanverðu taka sjónhendíng suður í gilið fyrir innan Stöng (sem kallað er „Góðagil“) í það ofanvert, lækurinn, sem í því rennur ræður ofanað Kro[ssá] svo frá nefndu gili sunnaní Mörkinni allt vestur að Langadal, allt það pláz neðan frá Krossá og uppundir hamra, svo langt sem byrkiskógur vex, lögfesti eg vegna Holtskirkju, að orðfullu og lögmáli réttu til friðhelgis og verndar alls byrkiskógarviðar, sem vex innan hér tiltekinna takmarka, fyrirbjóðandi einum og sérhverjum, nefnda viðartegund að höggva, rífa eður nokkurn hátt hana sér[2] í nyt að færa, án míns leyfis og samþykkis, undir fullkomnar landnáms- og Skaðabætur. Standi þessi lögfesta um næstu tólf mánuði, til fullra sekta, en fyrir Holtskirkju-máldaga fyrir alda og óborna, allt svo lengi henni er ekki með riktugum skjölum og eiðfestum vitnum hrundið.

Leggi þeir fimtarstefnu mót lögfestu minni, sem meina sig með henni aflaga borna, í byrki-skóga notkun, innan þeirra takmarka, sem í henni eru tilgreind.

Til staðfestu er mitt undirskrifað nafn, og hjásett innsigli.

Holti d. 7 Maí 1867

Björn Thorvaldsson[3]

Lögfestan var lesin upp og bókuð í manntalsþingsrétti að Kirkjulæk 18. maí 1867 og færð í kaup- og veðmálabók Rangárvallasýslu.

1 Skjal nr. 3 (73).
2 Upphaflega ritað *sér hana* en orðaröð breytt með tölustöfum.
3 Skjal nr. 3 (98).

Þessari lögfestu mótmæltu Fljótshlíðingar, einkum því að presturinn í Holti væri að eigna kirkjunni nýgræðuskóga á framanverðri Þórsmörk enda ætti það sér enga stoð í eldri heimildum:

> Presturinn sjera Björn Þorvaldsson á Holti undir Eyjafjöllum ljet á manntalsþingi voru þann 18. þ.m. lesa upp lögfestu eina, hvar hann vill eigna sjer, eða kirkjunni í Holti, mestan hluta þess nýgræðu-skóg-ar, sem sprottið hefur á framanverðri Þórsmörk í næstliðin 40 ár, síðan skógarrætur þar voru friðaðar, sem þá voru óeyddar; þessari lögfestu prestsins finnum vjer undirskrifaðir ástæðu til að mótmæla, þar við hugsum að presturinn viti ekki betur, hvar þeir skógarteigar munu legið hafa, er þeir fornu og rjettu máldagar Holtskirkju eigna henni, en prestar þeir, sem voru í Holti á 17. og öndverðri 18. öld, en að þetta hafi átt sjer stað sýnir ljóslega visitatía Jóns biskups Árnasonar yfir Holtskirkju ár 1731 hvarí biskupinn spyr um eignir og ítök kirkjunnar, þá svarar presturinn og nærstaddir sóknarmenn: að skógarteigar þeir, sem kirkjunni tilheyrir, sjeu sumir eyddir með öllu, en sumir viti menn ekki hvar legið hafa. Þegar presturinn sjera Þorsteinn Oddsson lýsti þessu fyrir biskupi, þá var enn nú skógur á framanverðri Þórsmörk, en norðari og efri hluti hennar, mun þá hafa verið orðinn skóglaus að mestu; en Þórsmörk nefndist í forna daga allur sá landshluti, sem liggur fyrir austan fljót, milli Krossár og Emstruár. Um þetta leyti var og síðastnefndur prestur búinn að þjóna Holtsbrauði næstum 30 ár, og var þar borinn og barnfæddur, því sjera Oddur faðir hans var þar prestur um 40 ár, en hann tók við brauð-inu að fyrirrennara sínum lifandi, sjera Þorsteini Jónssyni, en hann fjekk Holtið 1632. Öngvir þessir prestar eignuðu sjer skóg í framanverðri Þórsmörk, utan skógarteiginn Stöng. En á seinni hluta næst-liðinnar aldar byrjaði prófasturinn sjera Sigurður Jónsson, að eigna kirkjunni á Holti skóg á framan-verðri Þórsmörk, og reyndi til að telja mönnum trú um að þar lægu þeir fornu skógarteigar kirkjunnar, þó örnefni þau bæru önnur nöfn, en þau fornu. En þareð Fljótshlíðingar mótmæltu þessu, þá var síðast-nefndur prófastur fullséður að halda þá ekki lengra útí það mál. Um þetta leyti gekk líka sú aldar óvenja sem hæzt, að bæði æðri- og lægristjettar-menn hirtu lítið um hverjir skógana ættu, því þeir voru þá brúkaðir sem herfang, og kepptist hver við annan að eyða þeim í mesta regluleysi, svo um næstliðin aldamót var Þórsmörk orðin skóglaus með öllu, en á fyrsta fjórðungi þessarar aldar var byrjað á því, að friða þær fornu skógarætur, sem þá voru óuppgrafnar, því þá fór stjórnin að styrkja þetta mál, og síðan hefir skógur þessi sprottið, undir vöktun og umsjón Fljótshlíðinga; af hjertöldum ástæðum, finn-um við undirskrifaðir oss knúða til, að mótmæla frama‹n›nefnd‹r›i lögfestu sjera Björns, sem ástæðu-lausri, og eins allri yrkingu skógarins af prestsins hálfu (að fráskildum skógarteiginum „Stöng“ inn-undir „Góðagil“) á meðan hann ekki löglega sannar fyrir oss að þeir fornu skógarteigar Holtskirkju, sjeu á framanverðri Þórsmörk…
>
> Fljótshlíðarhreppi 28. maí 1867[1]

Mótmæli þessi voru lesin upp og bókuð í manntalsþingsrétti að Steinahelli 4. júní 1867 og inn-færð í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu.

Árið 1877 tók sýslumaður skýrslu „hlutaðeigenda útaf kæru umsjónarmanna Þórsmerkurskóg-anna í Fljótshlíðarhreppi um heimildarlaust skógarhögg þar“. Ekki er gerð frekari grein fyrir þess-um „umsjónarmönnum“.[2] Teknar voru skýrslur af tveimur vinnumönnum í Eyjafjallasveit, Þórði Jónssyni á Hamragörðum og Bjarna Gíslasyni á Syðrirotum. Báðir kváðust þeir hafa tekið viðar-klyfjar fyrir norðan Þröngá, sem skilji Þórsmörk frá Almenningum, og vissu ekki betur en að til þess hefðu þeir haft fulla heimild. Sýslumaður sá ekki ástæðu til, eins og sakir stóðu, að halda rann-sókninni áfram.[3]

1 Skjal nr. 3 (83), sbr. nr. 3 (99). Undir bréfið rita 32 menn nöfn sín.

2 Meðal eftirlitsmanna með skógarhöggi í Þórsmörk í byrjun 20. aldar var Arnþór Einarsson í Teigi. (Þórður Tómasson 1996, s. 232).

3 Skjal nr. 3 (113).

Sérstakt landamerkjabréf er til fyrir Þórsmörk, gert árið 1892:

Landamerki á Þórsmörk

Markið að norðan, sem aðskilur Þórsmörk og Almenninga, afrétt Eyfellinga í Holtssókn er á, sem heitir Þröngá, allt frá upptökum hennar upp við jökul og þar til hún fellur í[1] [Markarfljót síðan ræður] Markarfljót allt fram á móts við Þórsmerkurrana.

Enn að sunnanverðu Krossá, sem aðskilur Þórsmörk og afréttina sunnan árinnar, Teigs og Múlatungur, Goðaland og Stakkholt allt frá upptökum hennar upp við jökul og alla leið fram fyrir Þórsmerkurrana.

Fljótshlíðarhreppi 2. maí 1892

Í umboði hreppsnefndar Guðm. Guðmundsson

Fyrir hönd afréttarins Stakkholts samþykki ég hins vegar skrifuð landamerki

Eyvindarholti 12. maí 1892

Sighv. Árnason

Fyrir afréttinn Almenninga samþykki ég hins vegar rituð landamerki í umboði hreppsnefndarinnar Vestur-Eyjafjallahrepps

Holti undir Eyjafjöllum 14. maí 1892

Kjartan Einarsson núverandi oddviti

Við hinsvegar rituð landamerki athugast, að Holtsprestakall undir Eyjafjöllum á þessi skógarítök á Þórsmörk: Í Stöng Gamlanaut og Loftsnaut, Lækjarskóg og Gatnaskóg og Tungur inn í gil frá Höfðaskógi, og tvo skógarteiga á Ákstöðum. Að öðru leyti samþykkjast landamerkin.

Holti undir Eyjafjöllum 14. maí 1892

Kjartan Einarsson prestur í Holtsprestakalli.

Fyrir hönd séra Eggerts Pálssonar Oddur Oddsson

Landamerkjabréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Kirkjulæk í Fljótshlíð 18. maí 1892 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Enginn virðist hafa staðfest landamerkjabréf Þórsmerkur af hálfu Odda á Rangárvöllum en samkvæmt landamerkjabréfi þeirrar jarðar, dags. 22. maí 1890, var „[a]fréttur hálfur í miðja Þórsmörk“ meðal „ítaka“ sem „fylgdu“ jörðinni.[2]

Í Þórsmörk var afréttur Fljótshlíðinga eins og fram kemur í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.[3] Hreppsnefnd Vestur-Eyjafjallahrepps tók hins vegar á leigu afrétt Oddakirkju í Þórsmörk

1 Það sem er í hornklofa er ritað utanmáls en vísað hér inn. Skjal nr. 3 (17).

2 Skjal nr. 3 (185).

3 Sbr. skjal nr. 3 (103): Afsal, dags. 9. janúar 1901, fyrir ¾ í Eyvindarmúla í Fljótshlíð „með tiltölulegum hluta úr kúgildum, skógarítaki og fjárbeit í Þórsmörk“. Skjal nr. 3 (106): Samningur, dags. 7. mars 1914, um sölu á hluta í Kirkjulæk í Fljótshlíð „með öllum gögnum og gæðum er téðum jarðarparti hafa fylgt ... þar á meðal skógarítak og vetrarbeit á Þórsmörk“.

árið 1901 en áður höfðu Vigfús sýslumaður Þórarinsson og síðar ábúendur Árkvarnar haft umboð fyrir afréttinum.[1] Árið 1918 tók nýr prestur við embætti í Odda. Sagði hann þá upp samningnum við Vestur-Eyjafjallahrepp og leigði Tómasi Sigurðssyni á Barkarstöðum afrétt kirkjunnar í Odda. Þetta kemur fram í bréfi sem hreppstjóri Vestur-Eyjafjallahrepps ritaði stjórnarráði Íslands, dóms- og kirkjumáladeild, 5. október 1918. Hreppstjóri taldi að við prestaskiptin hefði „ítak" þetta átt að hverfa undir embætti hans í samræmi við lög nr. 46, 16. nóv. 1907 um laun sóknarpresta og vildi fá úrskurð stjórnarráðsins um það efni.[2] Stjórnarráðið sendi erindið til biskups sem svaraði með bréfi 29. nóvember sama ár. Þar segir biskup m.a.:

> Út af erindi þessu vil ég virðingarfylst leyfa mér að taka fram, að ítak þetta er metið hinum núverandi Oddapresti til heimatekna (sbr. bréf stjórnaráðs til mín dags. 25. febr. þ.á) og hefir Oddaprestur því full umráð þess og fulla heimild til að leigja það hverjum sem hann vill, án þess að vera í nokkru bundinn af samningum fyrirrennara síns við V. Eyjafjallahrepp, því að þeir samningar eru að sjálfsögðu bundnir við prestskapartíð hans, sem útrann í næstliðnum fardögum.[3]

Á 19. öld tóku stjórnvöld að beita sér fyrir friðun skóglendis með lagasetningu. Árið 1894 voru sett lög um friðun skóga og mels og árið 1907 samþykkti Alþingi lög um skógrækt og varnir gegn uppblæstri lands. Árið eftir tók danski skógfræðingurinn A.F. Kofoed-Hansen við embætti skógræktarstjóra og tveimur árum síðar var Einar E. Sæmundsen skipaður fyrsti skógarvörður á Suðurlandi. Sumarið 1909 fór Einar í fyrstu ferð sína í Þórsmörk ásamt Árna Einarssyni, bónda í Múla, en hann var kunnugur á þeim slóðum. Þessar ferðir munu hafa sannfært Einar og Kofoed-Hansen um nauðsyn þess að láta friða Þórsmörk alla fyrir búfjárbeit.[4]

Árið 1920 rituðu eigendur og ábúendur jarða í Fljótshlíð nöfn sín undir yfirlýsingu um að þeir vildu endurgjaldslaust gefa eftir beitiréttinn í Þórsmörk gegn því að landstjórnin sæi um að girða þar skóginn með fjárheldri girðingu og að skógræktarstjórnin tæki að sér að annast um smölun að haustlagi á því fé sem kynni að smeygja sér inn fyrir girðinguna. Sóknarpresturinn í Odda féllst einnig á þetta „[sem] umráðamaður hálfrar Þórsmerkur er liggur undir Oddakirkju, að því er beit snertir".[5] Bæði í yfirlýsingu Fljótshlíðinga og sóknarprestsins í Odda er komist svo að orði að gefinn sé eftir „beitarrjettur" („beitirjettur") og í bréfum prestsins og biskups vegna þessa máls er talað um „ítak" sem hafi verið tekið undan Oddaprestakalli 1920.[6] Árið 1924 var hafist handa við að setja upp varnargirðingu með fram Þórsmörk að norðan og jafnframt unnið að því að stækka friðunarsvæðið þannig að það næði yfir Goðaland, Teigstungur, Múlatungur og Merkurtungur (sbr. kafla. 5.4.). Árið 1927 var gerður samningur milli landeigenda og Skógræktar ríkisins um að hún tæki að sér friðun og umsjón svæðisins. Í samningnum var tekið fram að bændur eða eigendur jarða misstu allan rétt til landnytja í Mörkinni nema skógarhöggs.[7] Friðun þessa landsvæðis var m.a. þeim vandkvæðum bundin að girðingin var ekki að öllu leyti fjárheld og leitaði því fé úr afrétti Vestur-Eyjafjallahrepps (Almenningum) inn á hið friðaða svæði. Annars staðar var ekki völ á góðu beitarlandi. Úr þessu rættist ekki fyrr en árið 1990 með samkomulagi milli Landgræðslu ríkisins og Vestur-Eyfellinga um að þeir rækju ekki fé á afrétti hreppsins næstu 10 ár. Með þessum samningi tókst að lokum að ná því markmiði sem stefnt var að árið 1920 að tryggja friðun Þórsmerkur fyrir allri búfjárbeit.[8]

1 Þórður Tómasson 1996, s. 148-149.
2 Skjal nr. 3 (175).
3 Skjal nr. 3 (175).
4 Andrés Arnalds, 1990: „Friðun Þórsmerkursvæðisins." *Ársrit Skógræktarfélags Íslands*. S. 89-92. Þórður Tómasson 1996, s. 232.
5 Skjal nr. 5 (199). Sbr. Þórður Tómasson 1996, s. 232-245.
6 Þórður Tómasson 1996, s. 234-235.
7 Andrés Arnalds 1990, s. 93.
8 Skjal nr. 3 (188). Andrés Arnalds 1990, s. 89-98.

Samkvæmt lögum um lausn skógarítaka nr. 100/1940 og um lausn ítaka af jörðum nr. 113/1952 skyldu allir þeir sem töldu sig eiga ítök (skógarítök og síðar önnur ítök) lýsa þeim. Frá árinu 1953 er varðveitt lýsing á ítökum kirkna undir Eyjafjöllum. Þar kemur fram að kirkjan að Eyvindarhólum átti einn skógarteig í Þórsmörk (ítak Arnarbæliskirkju), kirkjan að Ásólfsstöðum átt sjö skógarteiga í Þórsmörk (í Stöng, Gamlanaut, Gatnaskóg, Loftsnaut, Lækjarskóg og tungur, eina í gil frá Höfðaskógi, tvær á Asksstöðum) og enn fremur, að sögn Jóns Helgasonar biskups, skógarteiga í Stóraenda, Litlaenda og Stöng og kirkjan að Breiðabólstað var lýstur eigandi skógar hjá Stapa.[1]

Á síðari árum hefur verið komið fyrir aðstöðu fyrir ferðamenn í Þórsmörk. Þar eru nú þrír gistiskálar: skáli Ferðafélags Íslands í Langadal, skáli Austurleiða hf. við Húsadal og skáli Útivistar í Básum á Goðalandi.[2]

5.4. Goðaland

Elsta heimild um mörk Goðalands, sem kunnugt er um, er í örnefnaskrá sem að stofni til er talin vera frá prestskaparárum séra Sigurðar Einarssonar á Breiðabólstað (um 1630) en er nú varðveitt með hendi séra Högna Sigurðssonar frá miðri 18. öld. Í skránni er þessi lýsing:

> NB Godaland er nefnt innan Hrunagilzär og Hvannär firer austan Krossá. Þar örnefne: Sträkagil, Riettarflötur, Godalandzheller, í Bäsum, Riettafell. Þar fyrir framan ad sunnanverdu; Stackhollt, Steinzhollt, Fagredalur og þar fyrir framan tunga Ein firer framan falljökul. NB
>
> Ad nordan vid Godaland, Gudrunartungur, Teigstungur, Mulatungur (miög litlar).
>
> So kemur Stangarhals þar i Budarhamar, Ende store og litle, Valahnukur, fyrir nedan Snorra Rike koma breckurnar i dalnum sem skogartoften tekur til.[3]

Í sömu heimild eru einnig taldir upp skógar sem Breiðabólstaður átti og var einn þeirra hjá Réttarfelli sem nefnt er hér í örnefnaskránni.

Árið 1588 var staðfestur í lögréttu svonefndur Kirkjulækjardómur Nikulásar Björnssonar frá 27. september 1578 og einnig Lambeyjarsamþykkt frá 14. maí 1579 um Goðaland. Tildrögin voru þau að séra Erasmus Villatsson (Vilhjálmsson), prófastur í Odda og á Breiðabólstað (1573-1579)[4] hafði kært nokkra bændur sem bjuggu „fyrir austan vatn under Eyiafiöllum“ fyrir þá sök „sem er ad þeir brukudu. hefdi og hielldi fyrir sier kirkiunnar afriett fra Breidabolstad sem kallazt Godaland“. Prófasturinn lagði fram nokkur innsigluð bréf með vitnisburði nafngreindra manna sem öllum bar saman um að þeir vissu ekki annað sannara „en þessi Godalandz afriettur væri og hefdi verid halldinn vafalaus kirkiunnar eign æa Breidabolsstad. og aller þeir sem þann afriett hefdi viliad hafa fyrir vestan Marckarfliőt. hefdi þeigit leyfi af kirkiunnar formanni æa Breidabolsstad“.

Í úrskurði sínum vísaði sýslumaðurinn til þess sem stóð í lögbókinni („laugmælinu“) „ad hvad stadid hefur. xx. ær edur leingur ataululaust skal halldazt um alldur og æfi“. Enn fremur minnti hann á það sem getið er um í „gaumlum kirkiunnar laugum“ og í „Ordubok“ konungs að lénsmenn væru skyldugir til að koma því aftur til kirkju sem ranglega væri frá henni tekið. Dómsniðurstaðan var því sú að Goðalandsafréttur skyldi teljast eign Breiðabólstaðarkirkju:

> Dæmdum vier fyrr nefnder domsmenn med fullnadardoms álíktan þennann optnefndan Godalandz afriett eign kirkiunnar æa Breidabolsstad epter því sem fyrrgreinder vitnisburder til vijsa. utan dandi-

1 Skjal nr. 3 (187). Ekki er að fullu kunnugt um hvar Stapi er (sbr. Þórður Tómasson 1996, s. 169).
2 Þórður Tómasson 1996, s. 254-257.
3 Skjal nr. 3 (184). Sbr. Þórður Tómasson 1996, s. 70.
4 Sbr. *Alþingisbækur Íslands.* 1. b. Reykjavík 1912-1914. S. 459.

menn under ϵyiafiollum fyrir austan vatn gieti hier ad komit sterckari bivijsingum. þeim er þessum hrínde. Og vier vitum ecki.[1]

Ári síðar (1579) komu nokkrir nafngreindir menn saman á þriggja hreppa þingi í Lambey í Fljótshlíð til að fara yfir þennan dóm og athuga hvort nokkur skjöl hefðu verið lögð fram sem gætu hrundið honum. Það reyndist ekki vera og var dómurinn því staðfestur „j aullum sinum Articulis og greinum“.[2] Í þessu sambandi er rétt að taka fram að ekki er minnst á Goðaland í ýtarlegum máldaga Breiðabólstaðarkirkju frá um 1570.[3] Í fyrrnefndum staðfestingardómi lögréttu 1588 er hafður á fyrirvari, sem hvorki er að finna í Kirkjulækjardómi né Lambeyjarsamþykkt, um ítak kóngsjarðar:

Domur vm mål Erassmus vm Godaland. ...

Dæmdu þeir þå dőma og vitnisburdi skiallega og minduga. sem herra Erassmus fram bar. þő ad őkreinktu þvi jtaki sem kongsins jôrdu til kemur.[4]

Hér kann að vera um almennan fyrirvara að ræða, þ.e. ef vera kynni að konungs jörð ætti ítak í Goðlandi, skyldi það haldast óbreytt.

Í vísitasíubók Jóns biskups Vídalíns frá 1704 er vikið að Kirkjulækjardómi 1578 um leið og gerð er grein fyrir eignum Breiðabólstaðarkirkju. Þar segir m.a.:

Epter Medkenningu Sr Sigurdar Einarssonar hvoria Presturin Sr Jon Torfason frammlagde á Kirkian þessa Skoga og Itök, Völlu er liggia nordur fra Næfurhollte, Lángafell so langt framm sem Skoge er vaxid austan til. Melfell er liggur i landnordur fra Næfurhollte, Skog hia Stapa :/sem adur er umgeted /: svo langt sem Skoge er vaxed framm ad Utisaudagia og Skogur inn fra er kollud er Mariutunga sem liggur i millum Gilianna. Jtem tvær Skogar Topter hvora hia annarre fÿrer framan Falljökul, svo langt ofan sem Sliettan tekur vid. Jtem Skógartóptt i Langadal framanverdum, fÿrer vestan i Dalnum inn ad Breckum ad Hlídarenda Skogi og fram á Hálsin. Jtem Skóg i Rietta Felle. Jtem litla Skogartoptt fÿrer jnnann Kÿle, upp under Jökulinn og eru þesser Skogar nu sagder nærre eidder. Epter Dómj Nikulasar Biörnssonar geingnum 1578, er Erasmus Villa‹d›sson var Stadarhalldare ad Breidabolstad, a Kirkian Godalands Afriett. … Þesse Skiöl liggia á Kirkiunne, Domur Nikulasar Biörnssonar Valldsmanns i Rángárþinge, a Pergament dateradur 1578. Hliódande umm, ad Godalands Afrietur sie Eign Kirkiunnar ad Breidabólstad. Brefid er med þremur hangande Jnsiglum, öllum nockud skertum, en iiij eru i burtu.[5]

Einhver óvissa virðist hafa verið áfram um eignarréttinn á Goðalandi því að í verklýsingu fyrir Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá byrjun 18. aldar er Goðaland nefnt í kafla um atriði sem athuguð skyldu sérstaklega:

Eyðilönd, ef nokkur á landi eru, álíka og um eyjarnar sagt var, sem engum vissum jörðum tileinkuð eru (svo sem vera kynni Goðaland fyrir ofan Fljótshlíð, Traðardalur í Hvammssveit, ef hann engum tilheyrði).

1 Skjal nr. 5 (70).
2 Skjöl nr. 5 (70, 198).
3 Sbr. skjal nr. 7 (3).
4 Skjal nr. 5 (70).
5 Skjal nr. 3 (38).

Hvar eru (forte nullibi sunt [ef til vill eru þau hvergi]).

Hvert aldrei hafi byggð verið.

Hvert ei byggjast kunni og hvar fyrir eða ef byggjast kynni, þá með hvaða hætti og kostum.

Hvað þau eigandanum importera, hver hann er.[1]

Þá er þess einnig að geta að laugardaginn 15. júní 1720 tilnefndi Hákon Hannesson sýslumaður í Rangárþingi átta menn til að fjalla um stefnu sem séra Þorleifur Arason staðarhaldari að Breiðabólstað lagði fram „með hvörre hann hafde til vitnesburdar Stefnt Halldore Magnussyne, Magnuse Brandssyne og Snorra Bödvarssyni til ad vitna þad framast þeir visse under sinn svarenn eyd hvar Godalands afriettur liggur, og hvort þeir visse nockurn annann afriett sem Godaland kalladest fyrer utann þann eina“.[2] Hinir stefndu voru allir tregir til að vitna í málinu. Um þetta segir m.a. í gögnum réttarins:

> Frammlagde Halldor Magnusson eitt Jnnlegg, i Hvöriu hann oskar ad metest hvört sier bere ad lögum hier umm ad vitna; þvj sie þad Prestsens ástæda ad átelia vegna Kirkiunnar ad Breidabolsstad þann Afriett, er Eystra parte Eyafiallasveitar eignadur sie, og af Abuendum þar hafe um lángann tima brukadur vered, hallde hann sier tilheyre, ásamt ödrum Hlutadeigendum, efter eignar ummrádum hans j Hrutafelle, fyrer þann Afriett Svörum ad hallda, dat. Holltsstad 15. Junij 1720.[3]

Niðurstaðan var sú að hrófla ekki við því sem áður hafði verið ákveðið og dæmt um Goðaland og voru bæði Kirkjulækjardómur og Lambeyjarsamþykkt lesin upp „firer Riettinum ad Holti“ 16. júní 1722.[4]

Í skýrslu, sem séra Tómas Sæmundsson gerði um Breiðabólstaðarbrauð 1839 og sendi biskupi, er þess getið að Goðalandsafréttur „tilheíri brauðinu, og er hann bigður Austrejafjallamönnum firir 2 vættir af fiski árlega - 40 al.[5] Í þessari sömu skýrslu er einnig lögfesta Torfa Jónssonar, staðarhaldara (beneficiarius) á Breiðabólstað, frá 9. maí 1821:

> Eg Torfi Jónsson Beneficiarius til Breídabólstadar i Fljótshlíd lögfesti hjermed í dag allt Breídabólstadar heímaland med öllum þess gögnum og gjædum til lands og vatns, fjalls og fjöru, sömuleídis lögfesti eg þessi eptirskrifud ítök, skóga og rekafjörur Breíðdabst. k[ir]kiu tilheírandi: Godaland allt innan Hraungilsár og Hvannár…Beítarland ad Dagverdarnesi og Kanastödum liggjandi firir vestan Markarfljót – Völlu sem liggja nordur frá Næfurholti, Lángafell so lángt fram skógi er vagsid – Skóg hjá Stapa allt frammad Sandagjá – 2 Skógartóptir hvörja hiá annari firir framann Falljökul – Skógartópt í Lángadal framanverdum firir vestan í dalnum innad Brekkum ad Hlídarenda skógi og frammá hálsinn – Skóg i Rjettafelli og litla Skógartópt firir innan Kíli uppundir Jökulinn - Markhlíd edur Maríutúngr milli giljanna i landnordur af Næfurholti. …[6]

Í sambandi við afmörkun Goðalands skal þess getið að í lok 18. aldar var Sveinn Pálsson með

1 Skjal nr. 5 (63): *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 13. b. Fylgiskjöl. Reykjavík 1990. S. 42.
2 Skjal nr. 3 (186).
3 Skjal nr. 3 (186).
4 Skjal nr. 5 (70). Sbr. einnig skjal nr. 3 (b, nr. 263) (uppskriftir frá Þjóðskjalasafni Íslands á gögnum í kirkjustóli Breiðabólsstaðar 1752-1851).
5 Skjal nr. 3 (170).
6 Skjal nr. 3 (170).

þá kenningu að fornmenn hefðu nefnt Emstrurnar Goðaland enda kæmi það heim við frásagnir gamals fólks í Fljótshlíð.[1] Jafnvel er nú talið, með hliðsjón af leiðarlýsingu í Njálu, að Goðaland hið forna hafi náð að minnsta kosti yfir það landsvæði sem nú nefnist Almenningar og Emstrur, frá Jökulsá úr Gígjökli (eða Steinholtsá) og upp að Kaldaklofskvísl (eða Bláfjallakvísl).[2]

Í lýsingu séra Magnúsar Torfasonar á Eyvindarhóla-, Steina- og Skógasóknum 1840 er komist svo að orði um „afréttarlöndin“:

> Afréttarlönd fylgja engin þessari sveit, en þeir sem eiga land að Hrútafells-, Drangshlíðar- og Skóg[a]heiðum reka þangað lömb sín og geldfé, þó allt kannske á miðju sumri komi saman við búsmalann. Hólahverfið og Stóruborgareign eiga lítið pláts upp undir jökli til lamba upprekstur og heitir þetta pláts Hólatungur og Borgartungur. Þessar tungur bera yfir það heila hér um 80 lömb. Hinar aðrar jarðir hér hafa leigt sér afréttarpláts af prestinum á Bre[i]ðabólstað, hvort pláts liggur fyrir norðan jökulinn og heitir Goðaland.[3]

Árið 1844 lýsti séra Jón Halldórsson búskaparháttum og landslagi í Breiðabólstaðarsókn og gerði þá rækilega grein fyrir eignum Breiðabólstaðarkirkju. Í lok þeirrar greinargerðar er þessi yfirlýsing: „Eftir dómum af 1578 og 1720 á kirkjan Goðalands afrétt.“[4]

Í jarðamati 1849 er minnst á Goðaland í sambandi við úttekt á Breiðabólsstað:

> Jörðinni fylgir auk afréttar á Grænafjalli einsog öðrum Fliotshlýdarjörðum, afrétturinn Goðaland með skógarlog nockurri.[5]

Varðveitt er skýrsla um tekjur og útgjöld Breiðabólstaðarprestakalls á tímabilinu 1862-1867. Meðal þeirra ískyldna, ítaka og hlunninda, sem presturinn notaði sjálfur, var nýgræddur skógur á Goðalandi. Um þetta segir í skýrslunni:

> Nýgræddur skógur á Goðalandi en skógarsviðið er ofurlítið og ekki nema handa prestinum einum og til að gjalda þeim fyrir ómak sitt, sem hefur vöktun skógarins á hendi; en mjög er torvelt að friða hann fyrir óhlutvandri irkingu, meðan þeir, sem eiga skóga í grennd, gæta ekki góðrar reglu með þá. Að meðaltali hefur prestur látið taka þar 6 hesta á hverju hausti, sem metst 6 al.[6]

Afrétturinn sjálfur var hins vegar leigður til upprekstrar eins og Tómas Sæmundsson hafði áður upplýst um:

> Goðalandsafrjettur, leigður til lambaupprekstur á sumrum fyrir 40 al. árlega, sem gjaldast haust hvert í hörðum fiski með 2 vættum.[7]

Áður hafði Goðaland verið leigt öðrum til vetrarbeitar en ekki lengur sökum vetrarharðinda.[8]

---

1 Sveinn Pálssonar, 1983: *Ferðabók Sveins Pálssonar. Dagbækur og ritgerðir 1791-1797.* 1. b. Reykjavík. S. 259.
2 Guðmundur Páll Ólafsson, 2000: *Hálendið í náttúru Íslands.* Reykjavík. S. 366 (þar er m.a. vitnað í „Sagnfræðilega vangaveltu“ Freysteins Sigurðssonar jarðfræðings).
3 *Rangárvallasýsla* 1968, s. 20.
4 *Rangárvallasýsla* 1968, s. 100.
5 3 (88).
6 Skjal nr. 3 (126). Sbr. einnig skjal nr. 3 (121) („Skýrsla um Tekjur og Útgjöld Breiðabólstaðar Prestakalls í Rángárþingisprófastsdæmi eptir 5 Ára Meðaltali 1849, 1853 “).
7 Skjal nr. 3 (126). Sbr. einnig skjal nr. 3 (121).
8 Skjal nr. 3 (126).

Sérstakt landamerkjabréf er til fyrir Goðaland, gert í maí 1891:

Landamerkjabréf

Landamerki „Goðalands“ afréttarlands, er tilheyrir Breiðabólsstað í Fljótshlíðarhreppi. Mörkin eru þessi: Að innanverðu ræður gil það ofan frá Eyjafjallajökli, sem er á milli Múlatungna og hinna svo kölluðu Hruna á Goðalandi allt niður í Krossá; þá Krossá fram eftir (eða miður farvegur hennar) milli Goðalands og Þórsmerkur þar til Hvanná fellur í hana; þá Hvanná og Hvannárgil milli Goðalands og Stakkholts upp til Merkurtungna og síðan norður gilið milli Goðalands og Merkurtungna upp til jökuls.

Í maim. 1891

Sem samþykkir hlutaðeigendur undirskrifa:

Eggert Pálsson	Skúli Skúlason	Tómas Sigurðsson
Guðm. Guðmundsson	Ágúst Jónsson	Kjartan Einarsson[1]

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 28. maí 1891 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Að lokum skal hér vitnað í það sem sagt er um Goðaland í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916:

Afnot þess tilheyra Breiðabólsstaðarprestakalli, sem eru sumarbeit fyrir sauðfé og dálítið skógarhögg. – Goðaland mun eiga að teljast með Vestur-Eyjafjallahreppi. – Metið á kr. 600.

Athugasemd.

Enginn afréttur tilheyrir Austur-Eyjafjallahreppi, en nokkurir ábúendur þar kaupa upprekstur á Goðaland, sem tilheyrir Breiðabólsstaðarprestakalli. Er borgað fyrir það nú 24 krónur á ári.[2]

Við skýrslutökur hjá óbyggðanefnd 1.-4. júlí 2003 kvaðst séra Sváfnir Sveinbjarnarson, prestur á Breiðabólstað 1963-1998, ekki vita annað en að Goðaland hefði alltaf verið eign Breiðabólstaðarkirkju. Prestar á staðnum hefðu leigt bændum undir Austur-Eyjafjöllum upprekstur í Goðaland og haft af því tekjur fram yfir aldamótin 1900 en eftir það látið nægja að þeir smöluðu og hirtu afréttinn. Hann skýrði frá því að faðir sinn, sem einnig var prestur á Breiðabólstað, hefði notað Goðaland til beitar fyrir geldneyti síðast árið 1932. Einnig kom fram í máli séra Sváfnis að árið 1927 hefði Jón Helgason biskup afsalað „beitarítaki Breiðabólstaðar í Goðalandi“ til skógræktarinnar (Skógræktar ríkisins).[3]

Samkvæmt fyrirliggjandi gögnum var aðdragandi þessa máls á þá leið að dóms- og kirkjumálaráðuneytið ritaði sýslumanninum í Rangárvallasýslu bréf 13. október 1926 til að spyrjast fyrir um

1 Skjal nr. 3 (28). Af markalýsingu almenninga má ráða að Kjartan Einarsson hafi verið oddviti Vestur-Eyjafjallahrepps og Guðmundur Guðmundsson oddviti Fljótshlíðarhrepps (skjal nr. 3 (15)). Kjartan Einarsson var einnig nafn prestsins í Holti og Eggert Pálsson var prestur á Breiðabólstað (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 116, 135, 458).

2 Skjal nr 3 (89).

3 Sjá skjal nr. 5 (66): Afréttaskrá fyrir Rangárvallasýslu. Þar segir á einum stað: „Árið 1920 afhentu eigendur og umráðamenn framantalinna afrétta austan Markarfljóts [m.a. Goðalands] landstjórninni beitarrétt sinn þar, gegn ákveðnum skilyrðum.“

nýtingu Goðalandsafréttar. Í svari sínu 9. desember 1926 skýrði sýslumaður frá því að séra Eggert Pálsson, prestur á Breiðabólstað, hefði leigt Austur-Eyjafjallahreppi á sínum tíma „beitarrjett á Goðalandsafrjetti“ en við fráfall hans hlyti þessi „afnotarjettur Eyfellinga yfir Goðalandi“ að vera upphafinn og afrétturinn ætti því að vera kominn undir umsjón hreppstjórans í Fljótshlíðarhreppi. Kirkjustjórnin hefði þó enn ekki „afhent eða látið afhenda umráð afrjettar þessa í hendur áðurnefnds hreppstjóra“ en það hefði sennilega átt að gerast þegar séra Eggert komst á föst laun og hætti að nota „beitarrjettinn“ árið 1921.[1] Síðar í þessum sama mánuði ritaði skógræktarstjórinn bréf til stjórnarráðsins og minnti á að bráðlega yrði skipaður nýr prestur til Breiðabólstaðar og fór þess á leit við yfirvöld að í embættisbréfinu yrði tekið fram að presturinn hefði ekki lengur leyfi til að beita skepnum á Goðalandsafrjetti og að „beitirjetturinn á Goðalandsafrjetti“ væri tekinn af að öllu leyti.[2] Jafnframt sendi skógræktarstjórinn erindi um sama efni til biskupsins yfir Íslandi, Jóns Helgasonar. Eins og fram kemur í eftirfarandi bréfi biskups til dóms- og kirkjumálaráðuneytisins tók hann að öllu leyti undir tilmæli skógræktarstjóra:

> Jafnframt því að senda hinu háa ráðuneyti erindi skógræktarstjóra viðvíkjandi afréttarítaki Breiðabólstaðarprestakalls í Fljótshlíð á Goðalandi upp af Þórsmörk, vil ég skýra ráðuneytinu frá því, að ég hefi tilkynt bæði prófasti í Rangárþingi og væntanlegum nýjum presti þar í prestakallinu, að ítak þetta sé tekið undan Breiðabólstaðar-prestakalli vegna fyrirhugaðrar friðunar Þórsmarkar.[3]

Biskupinn lét ekki þar við sitja heldur tók sérstaklega fram í bréfi til prófastsins 22. febrúar 1927 „að afréttar-ítakið á Goðalandi, sem áður fylgdi þessu prestakalli, er nú algerlega undan því tekið vegna fyrirhugaðrar friðunar Þórsmarkar...“[4]

> Samkvæmt lögum um skógrækt, nr. 100/1940, og um lausn ítaka af jörðum nr. 113/1952 skyldu allir þeir sem töldu sig eiga ítök (skógarítök og síðar önnur ítök) lýsa þeim. Frá árinu 1953 er varðveitt lýsing á ítökum kirkna undir Eyjafjöllum. Þar kemur fram að Stóradalstunga var talin eiga fjórðung skóg-ar í Bláfelli (Múlatungum) og hvað kirkjuna á Breiðabólstað snerti var haft eftir eftir Jóni Helgasyni biskupi að hún ætti nýgræddan skóg í Goðalandi og Goðalandsafrétt.[5]

5.5. Stóra-Mörk

Stóra-Mörk var bær Ketils Sigfússonar og Þorgerðar Njálsdóttur sem frá er sagt í Njálssögu.
Í Stóru-Mörk var kirkja, helguð Pétri postula, og þjónað frá Dal[6]. Elsti varðveitti máldagi kirkjunnar er talinn vera frá fyrri hluta 14. aldar.[7] Þar er hvorki getið um hlut hennar í heimalandi né aðrar fasteignir.[8] Sama á við um yngri máldaga. Kirkjan virðist einungis hafa átt kvikfé, helgigripi og skrúða.[9] Í Stóru-Mörk hefur því verið bændakirkja en ekki staður.

Í kaupmálabréfi frá 1485 en þar er greint frá því að Sveinn Sumarliðason hafi haft til kaups og eiginorðs alla peninga sína, m.a. Mörk undir Eyjafjöllum.[10] Nokkru síðar virðist hálf jörðin hafa komist í eigu konungs en hinn helmingurinn var í eigu Hólmfríðar Erlendsdóttur (Erlendssonar í Dal), síðar eiginkonu („hústrú“) Jóns Hallssonar sýslumanns sem varð umboðsmaður konungs-

1 Skjal nr. 3 (182).
2 Skjal nr. 3 (181).
3 Skjal nr. 3 (180).
4 Skjal nr. 3 (183). Sbr. kafla 5.3. (Þórsmörk) um friðun Þórsmerkursvæðisins.
5 Skjal nr. 3 (187).
6 „Hálfkirkja“ samkvæmt máldaga frá um 1570 (skjal nr. 5 (39)).
7 Útgefandi 2. bindis Fornbréfasafns telur máldagann vera frá 1332.
8 Skjal nr. 5 (3).
9 Skjöl nr. 5 (36 og 39). Skjal nr. 5 (39).
10 Skjal nr. 5 (20).

hlutans í Merkureignum 1522.[1] Í skiptabréfi Eyjólfs bónda Einarssonar í Stóra-Dal 1588 er elsta syni hans, Magnúsi, eignuð hálf Stóra-Mörk, 30 hundruð.[2] Öll jörðin hefur því verið 60 hundruð að dýrleika. Stóra-Mörk er að vísu metin á 76 hundruð og 160 álnir í jarðabók 1686 en þá var tekið mið af landskuldinni sem var 3 hundruð og 100 álnir. Í jarðabók 1695 er dýrleikinn 60 hundruð í samræmi við fornt mat.[3] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er dýrleiki Stóru-Merkur einnig sagður 60 hundruð en bætt við að hálf jörðin hafi ekki verið talin nema 20 hundruð þegar Jón Einarsson á Hrútafelli fékk konungshlutann á leigu og hafi það síðan viðhaldist í 8 eða 9 ár. Kirkjan var þá fyrir löngu niður lögð.[4] Tvær eyðihjáleigur eru nefndar í Jarðabókinni, Grófartún og Nauthús sem eiga að hafa verið í landi Stóru-Merkur.[5] Í sambandi við úttektina á Stóru-Mörk er minnst á tvö önnur örnefni, Þuríðarstaði „á Miðrimörk (sem nú er so nefnd fyrir innan Þórsmörk“) og Húsadal, „skamt frá Þuríðarstöðum“. Bæði þessi „pláts“ voru brúkuð fyrir afrétt úr Fljótshlíð.[6]

Eins og getið er um í Jarðabók Árna og Páls var konungshluti Stóru-Merkur metinn á 20 hundruð í byrjun 18. aldar og var öll jörðin eftir það talin 40 hundruð að dýrleika. Þetta má m.a. sjá í jarðamati 1802 og í Jarðatali Johnsens 1847.[7] Í Nýrri jarðabók 1861 er Stóra-Mörk metin á 68,5 hundruð.[8]

Elsta landamerkjalýsing Stóru-Merkur mun vera í lögfestu 1741.

> Effter þvi vid underskrifader þikjustum underokader og ockur stór Órettur giördur af Jnnann og Utannsveitarfólke, sem giöra sier þad ad skilldu ad höggva, skiera, rÿfa og beita Stórumerkur Skog og Gras, hvad vid treistustum ei leingur ad þola ummtalzlaust. Hvar firer vid Eignarmenn og Ábuendur samt Ummbodshalldarenn Stórumerkur, liggiande under Eyafiöllumm og Stóradals K[ir]kiusókn, logfestumm hier i Dag hina sömu Jörd, hennar Tödur Eingiar, Hollt, Haga, Reka og allar Landsnytiar, þær er hennar Lande eiga ad fylgia, til Ummmerkia þeirra er adrer Menn eiga j Móte, og nu greinumm vid þesse: Fra Grasteine, er stendur á Fitenne mille Stórumerkur og Eyvindarhollts, og þángad j Bæargiled sem first siest j þad. So rædur Stórumerkur Á til Merkurbotna, þadann til Jökuls austur. Þá ur Grásteine j HestEyru j Stóru Dimon, þadann j Hakolla, frá Hákóllumm Siónhending j Þurragil j Þorolfsfelle, ur Þurragile j Jöldustein, og þadann Siónhending j Jökul austur. Firerbódum vier hverium Manne jrkia edur sier jnitia[9] tilteked Stórumerkur Land jnnann adurnefndra Takmarka, hvort helldur vera kann Skógaryrking, Hestabeit, Veideskapur, eda hver önnur Jnitia ólögleg án Leifess, hvar med

1 Skjöl nr. 5 (30, 32). Hálf Stóra-Mörk var hluti af „Merkureignum“. Í *Jarðatali Johnsens* 1847 (s. 23, 7. nmgr.) er því haldið fram að auk hálfrar Stóru-Merkur hafi Efra-Bakkakot, Syðra-Bakkakot, Berjanes og Hörðuskáli myndað sérstak umboð sem nefndist Skóga- og Merkureignir. Í gögnum Árna Magnússonar er önnur skýring gefin á þessum eignum: „Um Skógaeignir (lén) eru munnmæli, að bóndinn í Skógum hafi í reiði drepið son sinn, ungling, og þær þar fyrir fallið. Það voru: Ytri-Skógar (nú bóndaeign), (Ytri-Skóga: er nú lénsjörð prestsins), Eystri-Skógar úr heimalandi, Drangshlíð, Skarðshlíð, Bakkakot, Hörðuskáli, Lambafell (bóndaeign nú orðin: Jón Fabíansson), Berjanes. Merkureignir meinast fallnar vera, þá bóndinn í Stóra-Dal undir Eyjafjöllum sló bóndann á Krossi í hel. Þ(ær) eru Stóra-Mörk hálf, Mið-Mörk (lénsjörð prestsins), Fit (nú orðin bændaeign), Hali, eyðilagður af Markarfljóti“ (*Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 469). Skóga- og Merkureignir voru meðal þeirra jarða sem konungur seldi Henriki Bjelke ríkisaðmíráli upp í skuld með afsalsbréfi, undirrituðu 30. apríl 1675 (skjal nr. 5 (74): *Alþingisbækur Íslands* 7, s. 443-448). Í byrjun 18. aldar hafði hluti af Skóga- og Merkureignum verið seldur, þ.e. „Vestariskógar“ (Ytri-Skógar), Drangshlíð, Skarðshlíð, Lambafell og Fit (*Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 502.). Áður höfðu erfingjar Bjelkes heimilað Lárusi Gottrup klausturhaldara og umboðsmanni að selja jarðagóssið hæstbjóðanda (sbr. skjal nr. 5 (76)).

2 Skjal nr. 5 (38).

3 Björn Lárusson 1967, s. 89.

4 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 100.

5 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 101. Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 470.

6 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 101-102.

7 Skjöl nr. 3 (90), 5 (44).

8 Skjal nr. 5 (45).

9 *hagnytia* stendur í þeirri gerð lögfestunnar sem færð er í landamerkjabók, sbr. hér síðar.

og underskillst j þessare Lögfestu Stórumerkur Reke, giefande þar á saker sem Lög leifa ef nockur á móti þessare lögfestu brytur. Enn sieu þeir nockrer er þar þikiast eiga skog eda önnur Jtök Jnnann ádur lögfestra Stórumerkur Landamerkia, óskum vid alvarlega þeir hiner sömu syne þau med skilrykium hvar liggia, so bæde þeir og vid meigum syns nióta med rettu.

Þessare ofann skrifadre Lögfestu til Stadfestu skrifumm vid og látumm skrifa vor Nöfn hier under ad Storumörk þann 2 Septembris, Anno 1741.

Magnus Brandsson Sæmundur Jónsson

Sÿgurdur Sueinsson

Jon Arnason

Þesse framann og ofannskrifud logfesta var openberlega upplesenn vid Stóradals Kirkiu epter afstadna Hl. Þiónustugiörd 14da Sunnudag epter Trinitatis 1741 Sofnedenum á heirande vitna underskrifader.

Jon Magnusson Ofeigur Hákonarson

Upplesið við Holtskirkju í safnaðarens á heirn þann 15 sunnudag effter Trinitatis að endadre H. Þionustugiord, innverande arz, vitna

Arne Aarnason

Þordur Axelsson[1]

Lögfesta þessi var ítrekuð með litlum árangri að sögn þeirra sem að henni stóðu og var því önnur lesin upp á manntalsþingi 1833:

Lögfesta fyrir Jördinni Stóru Mörk af 3ia Junii 1833.

Jafnvel þö þad til skamms tíma optar enn einu sinni hafi med ítrekudum og opinberlega upplesnum lögfestum verid gjört heyrum kunnugt hvör lands ummerki hingad til átölulaust hafa verid haldinn og eignud ábílis og eignarjörd ockar Störumörk vid út Eyafjöll, hafa þö fleiri enn færri af þeim sem þessar ockar lögfestur heyrt hafa, lítid skeitt þess Réttar er vid hér med höfum viljad helga landi voru med því eins eptir sem ádur í ockar óleifi og möt Forbodi voru, ad hafa beitt fénadi sínum og gjört jardarrast med lingrifi og eidileggingu á þeirri litlu Skögarlö sem eptir er í umgetnu Störumerkurlandi. Lögfestum vid því hér med nefnda ockar eignar og ábílisjördu Störumörk med hennar tünum, eingjum og skögalandareignum, holtum og högum og öllum landsnitjum þeim er þessari jörd híngad til filgt hafa til lands og vatns, til þeirra ummerkja er adrir kynnu möti oss eiga, bædi ad ordfullu og lögmali réttu: úr Grásteini þar sem fyrst sjest í Bæargil, rædur so Merkurá upp þadann til Jökuls, úr sama Grásteini aptur sjónhendíng Rétta í Rauduskridu uppundir Hákollum í Störu Dímon, þadan í Þurragil í Þórólfsfelli, þadann aptur í Lausöldu, og aptur þadann stefnu beina í Falljökul austur, og Fjöru sem ad austann markast vid Dalsfjöru Eldíng rétta milli Ellireyar og Bjarnareyar, enn ad vestann frá Marju Fjöru. Eldíng milli Heimalands og Ellireyar. Fyrirbjödum vier hedan af hvörjum manni í ad vinna edur sér ad nitja nema ockar lof edur leifi komi til undir þær frekustu sektir um landnám og áverka bætur

1 Skjal nr. 3 (48).

sem Jónsb. Landsl. bálkur xviii og xix kap. til tekur, samt þad ansvar er sömu Lagabökar Rekabálkur vid leggur vid öskil og hyrdíngu á annars manns Reka. Þessa ockar lögfestu fyrir þíngheimi upplesna, stadfestum vid med ockar undirskrifudum nöfnum, og hjáþrikktum signetum ad

Störumörk þann 3ia Junii 1833

Jón Gudmundsson Thorsteinn Jónsson

(LS) (LS)[1]

Lögfestan var lesin upp fyrir manntalsrétti að Steinahelli 4. júní 1833.
Í lok lögfestunnar eru eftirfarandi athugasemdir:[2]

Athugasemdir vid framanskráda lögfestu (undir staflid A og B)

A) - þar sem í lögfestunni stendur á eptir ordinu „upp undir hákollum í Stóru Dímon þadann í þurragil í Þórólfsfelli“ þá hygg eg rjettara væri sagt: „þadann - (nefnilega úr Dímon) - í Lausöldu“ a.1.[3]

B) - og aptur þadann (nefnilega úr Lausöldu) rjettara sagt: „Í Falljökul sudur“ b.2.[4]

Síðar á öldinni, árið 1877, gáfu eigendur Stóru-Merkur út yfirlýsingu til að tryggja sér allan rétt til skógartekju í landi sínu:

Sökum þess, að við undirskrifaðir eigendur jarðarinnar Stórumerkur í Vestur-Eyjafjallahreppi höfum orðið þess lítilega áskynja, að Skógarítak hafi verið á fyrri tímum eignað sjer af öðrum útí frá í landi nefndrar eignarjarðar okkar, þá gjörum við hjermeð heyrum kunnugt, að í landi nefndrar eignarjarðar okkar Stórumerkur, er nú enginn skógur til, hvorki stór nje smár og enginn sýnilegur vottur hans og hefir ekki verið í núlifandi manna minnum, og lýsum hjermeð opinberlega yfir algjörðu skógarnámi á nefndri eignarjörð okkar innan hennar yztu merkja, svo orðfullt og lögfullt, sem lög standa til.[5]

1 Skjal nr. 3 (138).

2 Í lok athugasemdanna er fangamarkið E.S. og stendur það trúlega fyrir Einar Sighvatsson en hann bjó á Ysta-Skála og var um tíma hreppstjóri (sbr. Þórður Tómasson 1996, s. 45. *Rangárvallasýsla* 1968, s. 71).

3 Hér er vísað neðanmáls þar sem stendur: „Eg sje ekki betur en ad ordinn: „í þurragil í Þórolfsfelli“ eigi ad fellast úr lögfestunni, þvj þad er bædi ósennilegt og óskiljanlegt ad Stóra-Mörk geti helgad sjer nokkud í Þórólfsfelli sem er í Fljótshlídarlandi innsta Bæarins í Fljótshlíd fyrir vestann Markarfljót, sem á stundum hefur runnid framm med Þórólfsfelli og á stundum framm med Langanesi, og Brotid í sig lönd þessi…[hér hefur afritari lögfestunnar gert úrfellingarmerki og ritað „nær ólesandi“] og þad alt í Stóru-Merkur landeign, og alt ad þeirri tilnefndu sjónhendingarlínu, sem tekinn er úr Dímon inn í Lausöldu.“

4 Hér er vísað neðanmáls þar sem stendur: „En þar sem lögfestann segir: „úr Lausöldu aptur í Falljökul austur“ er ekki rjett ordad, því Lausalda er … klöpp eda klettur sem gnæfir einn sjer upp úr Markarfljótsaurum fyrir nedann grænafjall nordvestur af Þórsmerkurrana, framm med hvörjum Fljótid rennur nú á dögum. Falljökull sá sem lögfestan nefnir var ad sönnu til, enn þad var skridjökultángi, sem hérumbil öndverdlega á 17du öld (eda 1612) [hér er enn vísað neðanmáls þar sem stendur: Sjá skrif Jóns prófasts Steingrímssonar um Eldgos.] hljóp ofan úr hájöklinum ofann sljettlendid alt í Markarfljót en þad Jökulhraun takmarkadi Stóru-Merkur landeign ad austannverdu. Nú á dögum er þessi Falljökul allur hjadnadur og horfin enn sandhriggur liggur ofan frá Fjallinu þar sem Falljökullinn lá, og er ádurnefnd Lausalda austann vid hánordur, til ad sjá, frá endanum á þeim sandhrigg, svo hinn er þá í sudurátt ad sjá frá henni, enn ekki í Austurátt. Austan í þeim sandhrigg liggur svonefnd Hoftorfa [hér er vísað neðanmáls þar sem eru hugleiðingar um landnámsmörk og fangamarkið E.S. þar undir] í henni stendur klettur allhár. Nokkrir meina þad sje sá jöldar eda öldu steinn sem í [svo] Landnáma nefnir.“

5 Skjal nr. 3 (101).

Ekkert landamerkjabréf var gert fyrir Stóru-Mörk í kjölfar landamerkjalaganna, nr. 5/1882, en í stað þess er í landamerkjabók færð inn orðrétt fyrrgreind lögfesta Stóru-Merkur 1741. Í lok lögfestunnar staðfestir Halldór Daníelsson, „notarius publicus“, í Reykjavík 27. ágúst 1887 að lögfestan sé rétt rituð eftir frumriti í skjalasafni Steingríms biskups (Jónssonar) í landsbókasafni.[1] Undir lögfestuna, eins og hún er í landamerkjabókinni, rita Kjartan Einarsson fyrir Mið-Mörk, Jón Sigurðsson og Sighvatur Árnason.[2] Svo virðist sem hinir tveir síðarnefndu hafi ritað hvor fyrir sinn helming Eyvindarholts en á þessum tíma bjó Jón á Syðstu-Mörk og Sighvatur í Eyvindarholti. Landamerkjalýsing þessi var lesin upp og bókuð á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890.[3]

Eins og áður er getið var hálf Stóra-Mörk í eigu konungs. Þessi hluti jarðarinnar var seldur 19. ágúst 1808.[4] Tvíbýli var á jörðinni í tíð Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns og fjórbýli í byrjun 19. aldar.[5] Stóra-Mörk skiptist í þrjú býli þegar fasteignamat var gert 1916 og er svo enn (Stóra-Mörk I, II, III).

Landamerki Stóru-Merkur voru færð í landamerkjabók undir lok 19. aldar og benda heimildir ekki til annars en að eftir þann tíma hafi jörðin verið framseld á venjubundinn hátt og veðsett.[6]

5.6. Mið-Mörk

Samkvæmt máldaga, sem talinn er frá 1332, átti prestur að Péturskirkjunni í Dal undir Eyjafjöllum að syngja 12 sálumessur á ári í Mið-Mörk.[7] Í yngri máldaga Dalskirkju (1371?) er ákvæði um 12 messur (ekki sálumessur) í Mið-Mörk og bendir það til að á þeim tíma hafi verið fjórðungskirkja.[8] Mið-Mörk var komin í eigu konungs fyrir siðaskipti og var ein þeirra jarða í Rangárvallasýslu sem lagðar voru prestum til uppihalds.[9] Mið-Mörk var metin á 26 hundruð og 160 álnir í jarðabók 1686 en 12 hundruð 1695 í samræmi við fornt jarðamat.[10] Jörðin er einnig sögð 12 hundruð í Jarðatali Johnsens 1847 og lénsjörð Stóradalsprestakalls en 12,6 hundruð í Nýrri jarðabók 1861.[11]

Í athugasemdum við úttekt (Specification) á Stóradalsprestakalli 1839 er lénsjörð prestssetursins, Mið-Mörk, lýst og hlunnindum hennar. Þar segir m.a.: „Hagbeitarland sæmilegt bæði vetr og sumar feingi hún að njóta þess firir annara ágángi.“[12] Í jarðamati 1849 er land talið gott „en heldur lítið til hagbeitar“.[13] Í fasteignamati 1916 er þessi lýsing:

> Beitilandið er skýlt, en ekki stórt, gott til sumarbeitar, vetrarbeit góð fyrir sauðfje. Fremur erfið smalamenska.[14]

Landamerkjabréf Miðmerkur var undirritað 17. maí 1890 og er á þessa leið:

Landamerkjaskrá fyrir jörðina Miðmörk í Vestur-Eyjafjallahreppi.

---

1 Í upphafi landamerkjabréfsins (þ.e. lögfestunnar) í landamerkjabókinni standa þessi orð: „Stafrétt eftirrit af frumskjali í nr. 58 fol. Stgr. Í landsbókasafninu bls. 95.“
2 Skjal nr. 3 (18).
3 Skjal nr. 3 (18). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 191-192.
4 *Jarðatal á Íslandi* … Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn 1847. S. 435.
5 Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 100. Skjal nr. 3 (90).
6 Sbr. skjöl nr. 3 (165) og nr. 5 (185, 186, 188, 234, 235, 236).
7 Skjal nr. 5 (3).
8 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 262.
9 Sbr. Björn Lárusson 1967, s. 87 (2. nmgr.), 89. *Jarðatal Johnsens* 1847, s. 27.
10 Björn Lárusson 1967, s. 89.
11 Skjöl nr. 5 (44, 45).
12 Skjal nr. 3 (117).
13 Skjal nr. 3 (88).
14 Skjal nr. 3 (89).

Á eina hliðina, í móts við Stórumerkurland, úr Grásteini bein stefna í Merkurárgil að neðanverðu; ræður svo gilið svo langt sem það nær upp til heiðarinnar og svo bein stefna í afstöðu af gilinu allt í jökul.

Á aðra hliðina, í móts við Syðstumerkurland, úr fyrnefndum Grásteini bein stefna í Kambagil; ræður svo gilið svo langt sem það nær inn til heiðarinnar, og svo bein stefna í jökul eftir afstöðu af gilinu.

Á þriðju hliðina ræður jökullinn.

Afréttina Steinsholt á jörðin hlutfallslega við aðra sameigendur; takmörk þess eru þessi: Jökulsá að framanverðu á móts við Langanes, enn Steinsholtsá að innanverðu í móts við Stakkholt, sem báðar falla úr jökli þvert í Markarfljót, enn það ræður niðri á aurnum.

Holti undir Eyjafjöllum 17. maí 1890

Kjartan Einarsson prestur í Holtsprestakalli.

Landamerkjaskrá þessa samþykkja:

Fyrir Stórumörk	Einar Ólafsson	Þorgils Þorgilsson	Ólafur Jónsson
Fyrir Syðstumörk	Jón Sigurðsson	Jón Hjörleifsson.[1]	

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890 og ritað í landamerkjabók.

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Mið-Mörk verið framseld á venjubundinn hátt og veðsett.[2]

5.7. Syðsta-Mörk

Syðsta-Mörk er nefnd í máldaga Péturskirkju í Dal sem talinn er frá 1332 en þar segir að frá þeirri kirkju skuli syngja tólf messur „j synztu mork“.[3] Það bendir til að á þeim tíma hafi verið fjórðungskirkja (messað fjórða hvern helgan dag) í Syðstu-Mörk. Syðsta-Mörk var að hálfu í eigu kirkjunnar í Dal samkvæmt áðurgreindum máldaga frá 1332.[4] Hinn helmingur jarðarinnar var í bændaeign og metinn á 10 hundruð í skiptabréfi Eyjólfs bónda Einarssonar í Stóra-Dal 1558.[5]

Syðsta-Mörk var metin á 36 hundruð og 160 álnir í jarðabók 1686 en 20 hundruð árið 1695 í samræmi við fornt mat og einnig í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 og Jarðatali Johnsens 1847.[6] Í Nýrri jarðabók 1861 er Syðsta-Mörk metin á 21,2 hundruð.[7] Ekki er vikið sérstaklega að afrétti eða fjallhögum Syðstu-Merkur í Jarðabók Árna og Páls að öðru leyti en því að hagar eru sagðir spilltir af skriðum og blástri, „sjerdeilis fjallhagarnir“.[8] Í fasteignamati 1916 er komist

1 Skjal nr. 3 (19). Í sáttabók Eyjafjallahrepps 31. október 1818 er vísað til sáttargerðar um landamerki milli Mið-Merkur og Syðstu-Merkur samkvæmt bréfi frá 1599. Þetta bréf hefur ekki fundist í Þjóðskjalasafni (sbr. skjal nr. 3 (46)).

2 Sbr. skjöl nr. 5 (174, 216). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 193.

3 Skjal nr. 5 (3). Sbr. einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 262 (máldagi frá um 1371). Ekki er að sjá að kirkja hafi verið í Syðstu-Mörk þegar elsti varðveitti máldagi Dalskirkju var gerður 1269 að talið er (sbr. skjal nr. 5 (7)).

4 Sbr. skjal nr. 5 (3). Ekki verður séð af máldaga Dalskirkju, sem talinn er frá 1269, að Syðsta-Mörk hafi þá verið í eigu kirkjunnar (sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 1).

5 *Íslenskt fornbréfasafn* 13, s. 325.

6 Björn Lárusson 1967, s. 89. *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 98. Skjal nr. 5 (44).

7 Skjal nr. 5 (45).

8 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 99.

svo að orði um beitilandið að það sé „fremur lítið, gott til sumarbeitar, nokkur vetrarbeit. – Smalamenska nokkuð erfið“.[1]

Árið 1608 seldi Jón Vigfússon Hákoni Árnasyni Stóra-Dal og fékk í staðinn Dyrhóla í Mýrdal. Í kaupsamningnum er að nokkru leyti lýst merkjum Syðstu-Merkur og Neðra-Dals sem voru eignir Stóra-Dals:

> En Dalsland og kirkiunnar eign sem er, half Sydstu mörk, og halfur nedre Dalur, Nordur ij Grástein, sem stendur upp hia merkur holum, þar fyrer sunnan Hóla og riettsynis ij fiall austur. Enn ij vestur sionhending ur ádursögdum steini og i raudu skriduna ij storu Dimon og svo alla stóru Dimon[2] ad sunnan og Dimona hólma, sidan rettsynis sudur epter ij gelldinga Tanga, svo langt ad naumast siáest vaka Selia landz foss, þa fra Tiörnum er sunnan ad er geingid.[3]

Næstu landamerkjalýsingu, sem kunnugt er um, er að finna í lögfestu frá 1815:

> Lögfesta fyrir Jördinni Sydstumörk af 29da Maii 1815.
>
> Eptir hafandi fullmakt frá eiganda ½ Sydstumerkur sem og eiginn vegna Störadals kyrkju eignar, ad hinum helfingi Sydstumerkur. Lögfesti eg hér í dag landeign nefndrar jardar 20c ad dýrleika, eptir máldaga af kálfskinni rétt útskrifudum, nefnilega: á milli Midmerkur og Sydstumerkur úr Grásteini beina stefnu í Kambagilsbotn hinn efri enn á sudur sýduna úr nefndum Grásteini í steininn á Hraunsnefi og so í gatid á Hrafnagili innann hér tiltekinna landamerkja fyrirbíd eg öllum mönnum, ad yrkja, beita, brúka, án míns eda sameiganda leifis og samþikkis, undir frekustu landnáms og skadabætur, líka fyrirbíd eg ad nú nýbyggt fjárhús frá Midmörk sé hér eptir haft nær Sydstumerkur landi enn Jónslögbók leyfir. Skal þessi lögfesta standa þar til annadhvort verdur forlíkun um landamerkinn edur þaug verda fastsett med fimtarstefnudömi.
>
> Staddur á Holti d. 29. Maii 1815
>
> P. Gudmundsson ä Brúnum.[4]

Lögfesta þessi var lesin upp fyrir manntalsþingi á Holti 29. maí 1815.
Landamerkjabréf Syðstu-Merkur var undirritað 12. maí 1890 og er á þessa leið:

> Skrásetning
>
> Yfir landamerki og landamerkjastefnur jarðarinnar Syðstu-Mörk liggjandi í Vestur-Eyjafjallahreppi eins og við eigendur þessarar jarðar vitum þau sönnust og réttust vera þannig:
>
> Í fyrstu úr „Grásteini“ – sem er vestanundir Merkurhólum - beina stefnu neðst í „Kambagil“. Það gil er norðanvið Rauðahraun, svo ræður gilið upp í efri brún Magradals sem er austan við Rauðahraun, þaðan ræður efri fjallsbrúnin beina línu fram í Hádegishnúk, sem er hæsti hnúkurinn á fjallinu fyrir ofan Hrafnagil aftur úr Hnúknum beina línu efst í Hrafnagil, þaðan ræður gilið niðureftir niður á móts við dalbrúnina og þaðan fram eftir allri dalbrúninni fram í Hraunsnef eður í stein sem er uppi á nefinu, úr þeim steini beina línu í áðurnefndan Grástein.

1 Skjal nr. 3 (89). Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 192 en þar er minnst á Syðstumerkurheiði þar sem sagðir eru „góðir sumarhagar fyrir sauðfé og skýlt“.
2 *og svo alla stóru Dimon* bætt við milli lína.
3 Bréf þetta er afritað og samlesið 1929 eftir apogr. A.M. 5247.
4 Skjal nr. 3 (66).

Að því leyti hálf jörðin er Stóradals kirkjujörð ber henni að tiltölu trjáreki af Stóradalsfjöru við aðrar kyrkjujarðir enn fjörumörkin eru þessi: Að austanverðu að drífandafoss beri vestast um bæinn á Fornusöndum, enn að vestan að elding sjáist að neðanverðu[1] í millum Elliðaeyjar og Bjarnareyjar og beri Bjarnarey austurundan.

Afréttarlandið Stakkholt sem liggur sunnan Krossár á millum Steinsholtsár og Hvannár, er afréttur jarðarinnar að réttri tiltölu við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar.

Skógarítak hálfrar jarðarinnar er á Þórsmörk í húsadal sunnanmegin við lækjarfarveginn er rennur eftir dalnum og allt upp í brúnir að hlutfalli við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar.

Eystri-Skógum og Syðstu-Mörk 12. maí 1890

eigendur jarðarinnar: J. Hjörleifsson (eigandi að ¼ jarðarinnar) Jón Sigurðsson (eigandi að ¾ jarðarinnar)

Sameigandi að hálfu Eyvindarholti samþykkir: Sighv. Árnason.

Fyrir Miðmörk samþykkir Kjartan Einarsson.[2]

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890 og ritað í landamerkjabók.

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Syðsta-Mörk verið framseld á venjubundinn hátt og veðsett.[3]

5.8. Dalur (Stóradalstorfa)

Bærinn Dalur er nefndur í Njálssögu en þar bjó Runólfur, sonur Úlfs aurgoða. Kirkja var í Dal um 1200 þegar Páll biskup Jónsson lét gera skrá um kirkjur þær í Skálholtsbiskupsdæmi sem presta þurfti til að fá.[4]

Í máldaga kirkjunnar 1269[5] kemur fram að í Dal var alkirkja, þar voru tveir prestar og þjónaði annar þeirra m.a. Neðra-Dal.[6] Máldagi 1332 er nokkru ýtarlegri en upphaf hans er á þessa leið:

Peturs kirkia j dal vnder fiollum a heima land halft. synztu mork halfa. savdhus völl halfvann. nedra dal halfvann. oc þesse oll med fiorum oc skoghum oc ollum þeim gognum oc giædum sem fylgia.[7]

Kirkjan átti heimaland hálft og var því „bændakirkja“ en engu að síður undir eftirliti biskups.[8] Síðar í máldaganum er tekið fram að kirkjan eigi „fiordung j skogi j blafelli“.[9]

Í máldaga, sem talinn er frá tímabilinu 1491-1518, er frá því greint að Eyjólfur lögmaður (Einarsson) hafi gefið kirkjunni í Dal hálfa Syðstu-Mörk og hálfan Sauðhúsvöll undir Eyjafjöllum en

1 Sýnist upphaflega skrifað *norðanverðu* en leiðrétt.
2 Skjal nr. 3 (20).
3 Sbr. skjöl nr. 3 (164) og nr. 5 (190, 237). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 192.
4 Skjal nr. 5 (37).
5 Aldursgreining máldaga í *Íslensku fornbréfasafni* er víða með fyrirvara.
6 Skjal nr. 5 (7).
7 Skjal nr. 5 (3).
8 Sbr. skjal nr. 5 (33) (dómur Ögmundar biskups Pálssonar 1538).
9 Sbr. einnig skjal nr. 5 (6) (máldagi [1371]).

áður hafi jarðirnar verið að hálfu í eigu kirkjunnar og væru þær því eftir það eign hennar að fullu.[1] Þessi eignabreyting er þó ekki færð inn í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570 heldur fylgt eldri máldögum.[2]

Árið 1558 gerði Eyjólfur skiptabréf þar sem tilgreindur er dýrleiki nokkurra jarða sem hann átti. Þar er þess getið að kirkjan í Stóra-Dal eigi 60 hundruð í heimalandinu og hefur jörðin öll því verið 120 hundruð að dýrleika. Kirkjan í Stóra-Dal átti einnig hálfan Neðra-Dal og var sá helmingur metinn á 10 hundruð.[3] Þá eru heimildir fyrir því frá 15. og síðar að jörðin hefur gengið kaupum og sölum og framselst við erfðir.[4]

Í fyrrnefndum máldaga Gísla biskups Jónssonar er komist svo að orði:

> Jtem gardurinn .Lxc. [þ.e. 60 hundruð]
>
> Jtem fastagotz .c. hundrada og .xxxc. [þ.e. 120 hundruð og 30 hundruð að auki][5]

Í fyrstu mætti ætla að „garðurinn“ merkti hér kirkjuhlutann í jörðinni (sbr. fyrrnefnt skiptabréf 1558) en jörðin í heild ásamt byggingum væri 150 hundruð að dýrleika. Í jarðabókum 1686 og 1695 kemur þó í ljós að jörðin var á þeim tíma metin á 60 hundruð. Landskuld jarðarinnar 1695 (6 hundruð) bendir til þess að hún hafi þá verið vanmetin og dýrleikinn verið nær 120 hundruðum.[6] Neðri-Dalur var á sama tíma metinn á 20 hundruð.[7]

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er Stóri-Dalur 60 hundruð að dýrleika, þ.e. heimajörðin 20 hundruð og hjáleigur, byggðar úr jörðinni, 40 hundruð. Þær voru: Króktún (2 ½ hdr.), Dalskot (2 ½ hdr.), Ólafshús (2 ½ hdr.), Brúnir (2 ½ hdr.), Borgar-Eyrar (2 ½ hdr.), Dals-Sel (5 hdr.), Steinmóðarbær (5 hdr.), Murnavöllur (2 ½ hdr.) og Eyvindarholt (15 hdr.). Tvær hjáleigur voru byggðar frá Steinmóðarbæ, Steinmóðarbæjarhjáleiga og Dímonarhólmi en báðar komnar í eyði þegar Jarðabókin var gerð.[8] Í Jarðabókinni er enn fremur lýst afrétti jarðarinnar:

> Afrjettur fylgir þar sem heitir Stakkholt, er brúkaður fyrir lamba upprekstur frá Dal og Dalshverfi, líka hefur hann frá fleirum bæjum brúkaður verið, en tolllaust.[9]

Stóri-Dalur er einnig talinn 20 hundruð að dýrleika í jarðatali Johnsens 1847. Þar virðast hjáleigurnar taldar sjálfstæðar jarðir, þ.e. Brúnir (3 hundruð), Borgareyrar (3 hundruð), Steinmóðarbær (5 hundruð), Dalsel (5 hundruð), Dalskot (3 hundruð), Króktún (3 hundruð) og Eyvindarholt (15 hundruð).[10] Í Nýrri jarðabók 1861 eru þessar sömu jarðir, að frátöldu Eyvindarholti, skráðar sem hjáleigur Stóra-Dals og samanlagt 80,5 hundruð samkvæmt nýju mati (Stóri-Dalur 23,95 hundruð). Neðri-Dalur var þá talinn 23,9 hundruð og Eyvindarholt með eyðihjáleigunni Murnavelli 35,5 hundruð.[11]

---

1 Skjal nr. 5 (22).
2 Skjal nr. 5 (39).
3 Skjal nr. 5 (38).
4 Skjöl nr. 5 (13, 20, 31). Skjöl nr. 5 (106, 109, 116, 122, 123, 131) (heimildir frá 18. öld). Skjöl nr. 5 (119, 120, 127) (framsal Neðra-Dals á 18. öld).
5 Skjal nr. 5 (39).
6 Sbr. þá viðmiðunarreglu við gerð jarðabókarinnar 1686 að dýrleiki skyldi vera tvítugföld landskuld (sbr. Björn Lárusson 1967, s. 16-17).
7 Björn Lárusson 1967, s. 89.
8 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 91-98.
9 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 92.
10 Skjal nr. 5 (44).
11 Skjal nr. 5 (45).

Í jarðamati 1849 er ekki farið mörgum orðum um hlunnindi og landgæði Stóra-Dals en í fasteignamati 1916 er þessi lýsing:

> Beitilandið er meiri hluti víðlent heiðarland, gott til sauðfjárbeitar að sumri, en fremur lítil stórgripabeit, vetrarbeit nokkur. Smalamenska ekki erfið. … Jörðin á rekafjöru fyrir Sandalandi og skógarhögg á Þórsmörk í svonefndum Húsadal, sunnan götu. – Allar jarðir Stóra Dals-torfunnar njóta þessara hlunninda tiltölulega eftir stærð þeirra, að fornu mati.[1]

Elsta landamerkjabréf Stóra-Dals er frá 1599:

> Svo felldann vitnisburð ber eg Sigvatur Jonsson, að eg hef tilmunað vel ij LX. är, og hef eg til vitað, að þä sem i jorðina Störadal ätt og halldið hafa, henne land ätölulaust eignað ij þesse ummerke. J fyrstu ij grästein upp: sunnan under merkur hölum, allt land þaðan rettsynes[2] til fialls, upp ij Kambagils botn hinn efra, og svo líka þaðan rettsynes ut ij Rauðuskriðu J storu Dimon, Item [einnig] og alla Dimon sunnan vert, þar með og eirnen Dimonar holma allann, og liosa dyla, og suður allt i gelldinga tanga, til að naumast mä siäst fuglsbringa, ofan ä Selialands foss, svo líka Dals hölma ytra, sem fyrer utan Dals sel er so og eirnin líka allan hälfan skiptinga hölma ä mots við Vomulastade. Enn a mille Neðra dals og Stora Dals hef eg vitað og heyrt hallden landamerke þau, hinn efra gardinn, sem nær liggur Dalsvelle og so sionhending ur honum ij dagmälavorðuna uppä fiallinu, og það riettsynes fra vörðunne og norður ij norðasta Gliufurz är botn, og svo alla ǫlfta Dale: hverutveggiu nyrdre og fremre, fram under fremra klif ä mötz við Hamragarða heiðe. Enn þesse skögar takmörk hef eg heyrt atölulaust Dals kirkiu eign halldin: allur skögur ij Alsstaða hälse og alstaðagil, bæðe fremra og nyrðra, svo og líka: Asläks Holm, hef eg heyrt Dal sialfum tvímælislaust eignað suo inn ij Sundin ä Stark hollte austan til, allar suður hlíðer ä miðre Mörk, allt inn að Eingedal, Syrteiga alla austan svo inn frä Eingedal, Dalur ætte allan skög frä Valahnauk, og svo þar inn frä langa Dal, allan upp under mollder: So líka þar enn inn frä það takmarks örnefne er kallast, Orms nautur, og til þess heylækjar skögur tekur til, svo líka hälfann husa dal, fyrer austan gautuna: Þetta allt hef eg tvímæles laust dals eign heyrt halldið vera þennann allann minn alldur, sem ädur sagtt er. Enn ij langanese: hef eg heyrtt Dal og Mörk, þesse skögar takmörk: sameigenlega eignuð, sem er allann skog inn under Breiðaur ätölulaust, útan Suðhusnes og Hrossavallar gil, og það sem er inn ij merkur kiere eignað Miðmörk að eg heyrt hefe. Enn þesse fiörumörk. J fyrstu ä mille Merkur fioru og Dals fiöru; Akhlið ä mille Elliða eyiar og Biarnar eyiar, enn ystre mörk ä mille Dalz fioru og Sandafioru að austan: Gamlafiös stæðe ä gömlu Söndum, uppe ä að vera ij Drïfanda fyrer austan Selialand, þä sandafiara þaðann, og svo langt austur að austasta husstöpten ä Söndum bere ij langa Setberg. Og epter þessum mínum vitnisburde ä eg sveria, ef þurfa þiker. Og til sannenda hier um set eg mitt innsigle, fyrer nedan þennann minn vitnisburð, hver utgefenn og skrifaður var, þann annann laugardag ij sumre ä Eyvendar hollte Anno 1599.[3]

Árið 1907 bar Jón nokkur Jónsson því vitni að „ytre Dalshölme“, sem ekki er nánar lýst, væri „halldinn Dals eign“.[4]

Nokkrar lögfestur um jörðina Stóra-Dal eru varðveittar frá fyrri tíð. Elst þeirra mun vera frá 1665:

> Stőri Dalur.

1 Skjal nr. 3 (89).

2 *ut ij Rauðuskriðu* hér næst á eftir strikað út.

3 Skjal nr. 3 (50). Bréfið er varðveitt í afriti (Apogr. A.M.5144). Hér er farið eftir staðfestri uppskrift þess frá 30. júní 1929.

4 Skjal nr. 3 (50). Með fylgir vitnisburður frá 15. febrúar 1614 um yfirlestur þessara tveggja bréfa (1599 og 1608). Uppskriftirnar eru staðfestar 30. janúar 1929 af Hannesi Þorsteinssyni og Vilhelm Jakobssyni.

I. Lögfesta frá 19. Decembris 1665.

Jeg Oddur Magnússon í umbodi Markúsar Snæbjarnarsonar lögfesti hér í dag eign hans egtakvinnu Kristínar Einarsdótter Stóradal vid Eyafjöll, ásamt nefndrar jardar medfilgjandi kyrkjueign, til samans Hundrad Hundrada ad Dýrleika, tödur hennar, eingjar, skóga alla, Holt og Haga, vötn, veidistödur, Reka og allar landsnytjar, er henni filgja og filgt hafa ad fornu og nýu, til lands, vatns og sjáfar, til ummerkja þeirra, er adrir menn med lögum og Rétti sig til leida ad í móti eigi greindri jördu án vjela, tiltakandi þessi landamerki:

Fyrst úr Grásteini og í Rauduskridu í Dímon, svo yfir Kolla vestur í vestasta horn á Dímon og á Aurinn þar til ad Vodmúlastada Kyrkju ber í Hallvardarskóg, þá sjónhending í Kýlinn sem í midjum Skiptihólma er, sýdann sjónhending í Týundadal, þar sem sjest Fuglsbringa vaki ofanverdt í Seljalandsfoss, þadann sjónhending í þúfuna á Geldingatánga, sem og svo sjest fuglsbringa ofanverdt ad vaki í Seljandsfoss af hestbaki naumlega sitjandi manni, en vel sjáandi á hesti standandi. Sydann stódu þrjár þúfur á Bakkanum fyrir austann Lambhúshól, úr þeim sjónhending í Dagmálavördu svo alla nyrdri Álftadali og nordur í Skollagilsbotna, svo sjónhending í Hrafnagilsbotna, þadann í steininn á Hraunsnefi, og svo í Grástein aptur. Fjörumörk á Stóradalsrekum þau eystri eru: ad Drífandafoss beri í vestustu tóft midja á Fornusöndum, enn þau vestri eru: Elding ad nordanverdu á millum Ellidaeyar og Bjarnareyar, og beri Bjarnarey austur undann. – Þessi eru skógatakmörk Stóradals: í fyrstu þridja hvör hrísla í öllu Lánganesi inn undir Falljökul, item í Stakkholti allar Sudurhlídar, en á Midri Mörk. Sýrteigar allir austann, item allur hálfur Húsadalur, svo og á Almenningum úthólmar allir. Fjórdungur skógar í Bláfelli. Fyrirbíd eg hvörjum manni allar Stóradals- og Stóradalskyr‹k›ju eignir ádur nefndar til lands, reka, skóga edur vatns og sjáfar, nytja, beita brúka, á ad búa edur yrkja, edur og nokkra gagnsemd af ad hafa, án leifis Marchúsar Snæbjörnssonar edur míns, leggjandi vid rán og rjett, sem lög og vidtekinn landsvenja framast tilstendur. …

Þessa fyrir framannskrifada lögfestu hefi eg undirskrifadur med handsölum umbodid erlegum sæmdamanni Oddi Magnússyni ad birta og upplesa í hentugum stödum ad jafnfullu sem eg sjálfur persónulega væri, enn lesi hana þó heldst í heirn edur nálægd þeirra manna sem eignir eiga í nánd vid ádurtédar Stóradalskyrkjueignir, og sér vilja innsmeigja í ádurted takmörk til nokkurs eigindóms. Til þessa míns umbods útgjæftar vid Odd Magnússon voru vidstaddir vottar Audun Snorrason og Haflidi Jónsson.

Til merkis mitt nafn og handskrift

Ási 19. Decembris Ár 1665

Marcus Snæbjörnsson med eigin hendi

Haflidi Jónsson med eigin h(endi) Audun Snorrason.[1]

Önnur lögfesta, frá 1795, er á þessa leið:

Eg underskrifadur, lögfesti hier í dag Landeign mína Stóradal under Eiafiöllumm 29 [Hundrud] ad Dírleika, sömuleides Kirku Eigner sömu Jardar, hvar under og skiliast Stóradals Eidebÿle, med öllumm umgetennar Jardar og hennar Kirku Eigna Gögnumm og Giædumm til Fialls og Fiöru, effter

1 Skjal nr. 3 (65). Lögfestan var upplesin við Stóradalskirkju, að kirkjusöfnuðinum áheyrandi, árið 1665 en eyða með úrfellingarmerki er þar sem dagsetningin á að vera („1665 þann...Decembris“).

sem gomul Rit á vÿsa, og so vidt mier og Kirkunne tilheirande Andeil snerter, nefnel. Hollt og Haga Tödur og Eingiar, Vötn og Veidestödur, og sierhvöriar Landsnitiar, er Jördunne filgt hafa og filgia eiga, til jtstu Ummmerkia. J firstu: ur Grásteine og i Rauduskridu í Stóru Dimon, so yfer Kolla vestur i vestasta Horn á Dimon og á Aurenn þar til Wodmúlastadakirku ber i Hallvardarskóg, þá Sióhending i Kylenn sem í midiumm Skiptingarhólma er (edur hefur vered) sydann Sióhending i Tÿundardal, þar sem siest sem Fuglsbrínga vaka ofann verdt j Selialandsfoss, þadann Sióhending í Þúfuna á Geldingatánga sem og so siest sem Fuglsbrínga ad vake ofann verdt j Selialands Foss, af Hestbake naumlega sitiande Manne enn vel siáande af Heste standande. Þadann sunnan til vid Lambhushól og frá hönumm i gamlann Gard á Bakkanumm. Þadan Sióhendíng í Dagmála Vördu (ad fra skildu þvi Tune er Nedradal skal firer nordann a minst Mark tilheira þo so ad þad ei leingra ut setiest á þá Sydu). So Álfftadale effter fornumm Skiölumm af 1599 edur 1665 þadann nordur í Tröllagilsbotna sydann Sióhending i Hrafnagilsbotna. Þadann í Steinenn á Hraunsnefe og so j Grastein afftur. …[1] Sömu Lögfestu til heirer Þrídyungur Skógar ij öllu Langanese, effter óátoldum Dóme sal. Sysslumansens Thorsteins Magnussonar Dat. 24da May 1755.[2] Þess ad auke Sÿrteygar aller austann á Midremork halfur Husadalur, og á Almenníngumm, Utholmar aller, sem og Fiórdungur Skógar i Bláfelle, alt Stakkhollt allar Sudurhlyder hvört sem heldur til Skógarhöggs þiena kann edur Fiár Afriettar. …

Bakkahialeigu í Austur Landejum þann 31 Augustj 1795.

PGuðmundsson[3]

Loks er að nefna lögfestu frá 1816 þar sem áhersla er lögð á að lýsa merkjum milli Neðra-Dals og Hamragarða:

Lögfesta og Máldagi fyrir jördunum Nedradal og Hamragördum af 8da Junii 1816.

Jafnvel þó ad Nedridalur og Hamragardar vid Eyafjöll hafi verid fyrir utann Stóradalsland, sýdann Dalslandamerki voru skrifud á kálfskinn 1599, sem líka má sjá á vitnisburdi og lögfestu af 1665, um þad sama, þá sjá þó allir kunnugir menn ad Nedridalur og Hamragardar hafa verid sameign í fyrstu med Stóradal. Enn af því ad fyrrnefndir máldagar seigja og tilgreina þessi landamerki milli jardanna:

Sídann stódu þrjár þúfur á Bakkanum fyrir austann Lambhúshól, í hvörra stad langvaranlega hefur haldinn verid, og enn nú, gardlag og þúfnaröd, eingjamark á Dalsbökkum, og þadann beina stefnu í Dagmálavördu ad fráskildu því túni, sem Nedradal fylgir nú, og fyrir nordann áminst mark liggur, þó soleidis, ad þad má ecki leingra nordur útsetjast. Frá Dagmálavördu stefnu í Hraunid á milli Álftadala, því þad álítst enn ad Stóradals eigendur hafi aldrei úr sinni eign öllum Álftadölum slept – frá midju þessa Hrauns í Seljalandsá, hvör verid hefur landamerki frá landnámstíd, so rædur áinn ofann eptir þar til hún kemur vestur í Markarfljót, so upp eptir því og á móts vid fyrst nefnt gardlag og þúfnaröd á Dalsbökkum austur af Lambhúshól. Eptir þessum landamerkjum lögfestist Stóradals kyrkjujörd ½ Nedridalur 10c bóndaeign sömu jardar 10c og Hamragardar bóndaeign 8c, þá hvörrar jardar ábúendur yrkja og beita þad sem vid hvörja jörd er kéndt og þeim er nálægast, eptir Llb. [landsleigubálki Jónsbókar] iij kap. eins og ad undannförnu og til forna verid hefur innann greindra landamerkja, enn géti ábúendur ecki komid sér samann í fridsemi þar um vísast þeim til Búfjár ítölu í haga eptir jardarmegni og Llb. iv. kap. Afréttur Stakkholt filgir öllu Dalshverfi milli Steinsholtsár og Hvannár – öllum

1 Sleppt er hér klausu um reka.
2 Sbr. k. 5.13. (Holtshverfi).
3 Skjal nr. 3 (51). Lögfestan er einnig í skjali nr. 3 (64). Lögfestan var lesin við Stóradalskirkju 13. september 1795 og á manntalsþingi að Holti 23. maí 1796.

óvidkomandi mönnum er hér med fyrirbodid án undirskrifadra leifis, öll beit og brúkun á tilteknu landi þá nefndra jarda ábúendum er og so hér med fyrirbodid ad gjöra kríngbúuum sínum ágáng med hagbeit og brúkun út fyrir nefnd landamerki, eptir LLb. xvj. kap. hvorutveggju undir fullkomnar landnáms og skadabætur. Þessum landamerkja endurnýudum Máldaga og lögfestu til stadfestu eru vor undirskrifud nöfn og hjáþrikkt signet.

Stóradal d. 8da Junii 1816.

P. Gudmundsson Thorsteinn Magnússon

(L.S.) (L.S.)

Jón Gudmundsson

(L.S.)

Ofanskrifudu er eg samþikkur og upppástend ad Gljúfursá rádi milli Hamragarda og Nedradals eins og verid hefur. Til merkis mitt nafn og signet.

Páll Árnason

(L.S.)[1]

Lögfesta þessi var lesin upp við Stóradalskirkju 9. júní 1816.
Landamerkjabréf Stóradalstorfunnar var undirritað 12. maí 1888 og er svohljóðandi:

Skrásetning yfir landamerki og landamerkjastefnur jarðarinnar Stóradals (Stóradalstorfunnar), sem er með býlunum Dalskoti, Króktúni, Eyvindarholti, Murnavelli, Steinmóðarbæ, Dalsseli, Borgareyrum og Brúnum liggjandi í Vestur-Eyjafjallahreppi eins og við undirskrifaðir eigendur og umboðsmenn þessara jarða vitum þau sönnust og réttust vera þannig:

Í fyrstu úr Grásteini beina stefnu í Rauðuskriðu í Stóra-Dímon, svo yfir Hákolla vestur og vestur af vestasta horni og svo hrygginn þar niður af á klöppina, sem er niður við aurinn [þaðan sjónhending vestur og fram á aurinn][2] þar til litlu-Dímonartá [innri][3] ber í Hjálmastöðul (sic) í Murnavallartúni og jaðrar þá bærinn í Miðmörk austan við Stóru-Dímon; fyrnefnd klöpp er þá að sjá í afstöðu niður af hástandinum, sem er upp á áðurnefndu vestasta horni. Af þessum stað á aurnum sjónhending í kýlinn í Skiftingarhólma, sem er á þeim stað, er Kollabæ á Fljótshlíð ber austanhallt í há-öxlina á Vatnsdalsfjalli og hákollur litlu-Dímonar jaðrar við Hraunsnef, verður þá stefnan inn eftir frá kýlnum nálægt í fossinn í Múlakotslæk, frá þessum kýl[4] sjónhending í Tíundadal hinn forna, sem nú er farinn í Álana, á þeim stað sem bærinn á Bakka í Landeyjum ber í austurbrún á klifinu í Vestmannaeyjum og rætur Hæringsfells að austan taka að eins austar enn rætur Stóru-Dímonar og að sem fuglsbringa vaki af Seljalandsfossi, þaðan beint í Þúfuna á Hraunsnefi (sem er fyrir framan Brúnir) fuglsbringu stefnuna og svo áfram austur eftir að fuglsbringan vaki við þar til Vagnhólar, (sem eru norður við Stórhól í Merkurhólum) eru að sjá mitt á milli Kattarnefs og Lambhúshóls, Vagnhólar eru þá að bera um strýtu-

1 Skjal nr. 3 (65).
2 Það sem er í hornklofa er viðbót utanmáls.
3 Það sem er í hornklofa er viðbót utanmáls.
4 *eftir frá – þessum kýl* undirstrikað í handriti.

myndaðan hnúk vestan við Tindfjöll; á þessum stað jaðrar saman Hvammsnúpur og Holtsnúpur að framanverðu, af þessum þannig miðaða stað liggur stefnan beint inn eftir allt þar garðlag eða þúfnaröð á Dalsbökkum ber í Dagmalavörðu, þufnaröðin er slægjumark á milli Neðradals og Dalskots; nokkuð af túni jarðarinnar Neðra-Dals liggur inn fyrir umgetna stefnu og látum við það óátalið eins og verið hefir enn þó þannig, að það ekki sé lengra útfært í okkar land. Svo liggur stefnan úr Dagmálavörðu inn eftir heiðina á Álftadali og inn í Tröllagilsbotna, svo sjónhending í Hrafnagilsbotna, þaðan í steininn á Hraunsnefi og svo beint í Grástein aftur, sem er nálægt sjónhending frá steininum á Hraunsnefi í hákoll á Stóru-Dímon.

Stóradalsfjara (rekafjara) sem liggur fyrir Sandalandi hefir þessi takmörk að austanverðu: að Drífanda-foss beri vestast um bæinn á Fornu-Söndum, enn að vestan að elding sjáist að neðanverðu í millum Elliðaeyjar og Bjarnareyjar og beri Bjarnarey austur undan.

Afréttarlandið Stakkholt, sem liggur sunnan Krossár í millum Steinsholtsár og Hvannár heyrir til Stóradalstorfunni ásamt jörðunum Syðstu-Mörk, Neðra-Dal og Hamragörðum.

Skógarítak Stóradalstorfunnar á Þórsmörk er: hálfur Húsadalur, nefnilega sá hluti hans sem liggur sunnan götunnar og lækjarins allt upp í brún.

12. maímánuð 1888

Eigandi að hálfu Eyvindarholti, Murnavelli og Króktúni

Jón Sigurðsson

Eigandi að Steinmóðarbæ: Sigurður Árnason

Eigandi að hálfu Eyvindarholti: Sighv. Árnason

Eigandi að Dalsseli: Þóroddur Magnússon

Í umboði eigenda jarðarinnar Brúna: Guðjón Sigurðsson

Eigandi að Stóradal og Dalskoti: Sigurður Ísleifsson

Sem eigendur og ábúendur Stórumerkur samþykkja:

Einar Ólafsson Ólafur Jónsson Þorg. Þorgilsson

Sem eigandi og ábúandi jarðarinnar Neðra-Dals samþykkir:

Ingvar Hallvarðsson[1]

Landamerkjabréf Stóra-Dals var lesið upp og bókað á Kverkarhellismanntalsþingi 21. maí 1892 og ritað í landamerkjabók.

1 Skjal nr. 3 (21).

Tveimur árum eftir gerð þessa landamerkjabréfs undirrituðu eigendur Neðra-Dals landamerkjabréf jarðar sinnar. Það er á þessa leið:

> Skrásetning yfir landamerki og landamerkjastefnur jarðarinnar Neðridal liggjandi í Vestur-Eyjafjallahreppi eins og við eigendur þessarar jarðar vitum þau sönnust og réttust að vera þannig:
>
> Garðlag eður þúfnaröð er á Neðradalsbökkum sem er engjamark milli Neðradals og Dalskots, þúfnaröð þessi er austur af Lambhúshól sem er Hóll fyrir vestan Markarfljót, úr nefndu garðlagi svo beina stefnu í Dagsmálavörðu að frá skildu norðurjaðar af Neðradalstúni er fyrir norðan áminnst mark liggur; svo frá dagsmálavörðu beina stefnu í hraunið á milli Alftadala, aftur frá miðju þessu hrauni í upptök Gljúfurár, svo ræður áin ofaneftir vestur í Markarfljót, vestur í austurmark Stóradalstorfunnar og svo beina línu í áðurnefnt garðlag á Neðradalsbökkum austuraf Lambhúshól.
>
> Afrétt á jörðin: Stakkholt er liggur sunnan Krossár í millum Steinsholtsár og Hvannár að réttri tiltölu við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar.
>
> Skógarítak á hálf jörðin eður það sem af henni er kyrkjujörð á Þórsmörk í Húsadal fyrir vestan lækjarfarveg þann er liggur eftir endilöngum dalnum allt vestanmegin allt upp í brúnir að tiltölu réttri við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar. Rekaítak fylgir kyrkjuhlutanum af Stóradalsfjöru eftir því sem tala rennur til.
>
> Neðridal, Syðstu-Mörk og Eyvindarholti 22. maí 1890.
>
> Ingvar Hallvarðsson eigandi að ½ jörðinni
>
> Jón Sigurðsson eigandi að 3/8 jarðarinnar
>
> Sighv. Árnason eigandi að 1/8 jarðarinnar
>
> Fyrir hönd jarðarinnar Stóradals undirskrifar Sigurður Ísleifsson á Barkarstöðum.[1]

Bréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890 og ritað í landamerkjabók.

Árið 1969 fóru fram landskipti á Stóradalstorfunni. Landskiptin voru gerð fyrir eftirtaldar jarðir: Mið-Dal, Dalkot og Króktún, Stóra-Dal, Eyvindarholt, Dalsel, Borgareyrar, Brúnir og Steinmóðarbæ. Í fundargerð landskiptanefndar segir m.a.:

> Nefndin taldi rétt að heiðin ofan fjallsbrúnar skiptist á milli jarðanna austan Markarfljóts og þessvegna varð nauðsynlegt að meta hana til gildis borið saman við graslendi á láglendinu. Matið er þannig, að tveir hektarar í heiðinni svara til eins hektara á graslendinu.[2]

Mörk jarðanna austan Markarfljóts voru miðuð við fjallsbrúnina: „…og úr henni [vörðu við veginn við Dalsána] í vörðu austan við fjárrétt (10), og þaðan bein lína upp í vörðu á fjallsbrúninni (11), en þaðan fylgja mörkin brúninni vestur í Dagmálavörðu…“. Síðar í landskiptagerðinni er komist svo að orði:

1 Skjal nr. 1 (6).
2 Skjal nr. 1 (12).

> Mörk Eyvindarholts (Eyvindarholt og Murnarvöllur) austan Markarfljóts voru ákveðin þannig: Frá vörðu á fjallsbrúninni (12) eru sameiginleg mörk við Stóradal allt að Litla-Dimon (18), þaðan fylgja mörkin merkjalínunni við Markarfljót (21-22) inn að þeim punkti sem hún sker útmörk torfunnar í markalínunni við Stóru-Merkurbæi. Síðan fylgja mörkin útmörkunum um Grástein (23) í stein á Hraunsnefi (24) úr honum í vörðu efst í Hrafnagili (25), en þar brotnar markalínan frá útmörkunum og fylgir síðan fjallsbrúninni til vesturs í vörðuna sem fyrst var nefnd (12). Heiðin ofan fjallsbrúnar verður óskipt sameignarland jarðanna austan Markarfljóts, Eyvindarholts, Stóra-Dals og Miðdals. Eignarhlutföll þeirra í heiðinni skulu fara eftir jarðamatinu frá 1861.[1]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Stóri-Dalur og þær jarðir, sem heyrðu til Stóradalstorfu, verið framseld á hefðbundinn hátt og veðsett.[2]

5.9. Núpur

Núpur er nefndur í máldaga Ásólfsskála, sem talinn er frá 1179. Þar er kveðið á um að öll heimatíund frá Núpi (Gnúpi) skyldi leggjast til kirkjunnar að Ásólfsskála en á móti var skylt að syngja þangað messu fjórða hvern löghelgan dag.[3] Þetta bendir til að kirkja (fjórðungskirkja) hafi verið að Núpi á þeim tíma. Núpur virðist síðar hafa verið lagður undir sóknarkirkjuna í Holti því að í máldaga hennar, sem talinn er frá 1332, kemur fram að frá Núpi (Gnúpi) voru greiddar tvær merkur í tíund.[4] Árið 1451 eignaðist Gottskálk Keneksson Hólabiskup 10 hundruð í jörðinni Núpi í próventu Ingibjargar Ólafsdóttur og sex árum síðar hafði hann eignast 20 hundruð í jörðinni með kaupum og sem sektargreiðslu fyrir það að synir hennar slógust þar í kirkjunni.[5]

Núpur er metinn á 40 hundruð í jarðabókum 1686 og 1695.[6] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 en vitnað er í sögn manna um að til forna hafi jörðin reiknast 50 hundruð. Fyrir 60 árum hafi fallið stór skriða með vatni og klettum á tún og engjar og „hafi jarðardýrleiki þá aftur hlaupið“. Ábúendur voru þá sex á jörðinni.[7] Í Jarðatali Johnsens 1847 er Núpur einnig talinn 40 hundruð en 46,5 hundruð í Nýrri jarðabók 1861.[8] Heimildir eru fyrir því að á þessum tíma hafi Núpur, að hluta til, gengið kaupum og sölu.[9]

Elsta heimild um landamerki Núps sem kunnugt er um er í eftirfarandi sátt um landamerki Ysta-Skála og Núps:

> Var svo af öllum til Stadar verandi samid um og fast sett, ad hér eptir skuli haldinn vera óátalinn landa merki, í millum hinsvegar greindra jarda: Ytsta-Skála og Núps, er gildi fyrir alda og óborna: Bein stefna úr Flautahellir – sem er framann í Hömrunum skamt fyrir vestann Ýrárgilsmunna – og í Grástein og eptir sömu stefnu-línu, úr Grá-steini í þá vörðu sem nú var byrjad ad glada á austur bakka Lángavatns. En þared sú svo nefnda Lángavatnsþúfa, sem forn Skjöl og lögfestur til nefna, er nú ei framar til, og einginn veit, upp á víst, hvar verid hefur, utann hvad líklegast vyrdist: ad hún verid hafi þar sem Lángavatn nú rennur, þá skal sú fyrrnefnda beina stefna haldast áframm svo lángt út í Lángavatn þartil ad Eldíng sést í millum Hafurshóls, ad ofan verdu, og Fitarhamra, svo þadan aptur siónhendíng í Rimahól, fyrir vestann Rimhús. Þessu til stadfestíngar eru vor nöfn undirskrifud. Ytsta-Skála þann 7da Maji 1839.

1 Skjal nr. 1 (12).
2 Sbr. skjöl nr. 3 (163) og nr. 5 (166, 167, 169, 204, 246, 323, 324). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 188-191.
3 *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 256.
4 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 682.
5 Skjöl nr. 5 (16-18). Sbr. einnig skjal nr. 5 (31) (10 hundruð í Núpi eru nefnd í fjárskiptabréfi Hólmfríðar Erlendsdóttur í Dal 1522).
6 Björn Lárusson 1967, s. 88.
7 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 74.
8 Skjöl nr. 5 (44, 45).
9 Sbr. skjöl nr. 5 (99, 107).

MEinarsson [forlíkunarmaður], ASveinsson [Ystaskála], ESighvatsson [hreppstjóri, Skála], PSigurdson [Ystaskála], SIsleifsson [fyrir Núp að hluta], MJonsson eptir Fullmagt frá Sra Sigurde Sigurdssyni i Guttormshaga, Eyolfur Kétils son [fyrir Ystaskála að hluta], Jón Ólafsson [Núpi], Sveinn Pálmason [Núpi], Sighvatur Þorvaldsson [Núpi], Jon Jonsson [Núpi], Sigurdur Sighvatsson [Núpi]. Foreviist paa Kollabæ den 27de Juli 1839 EBardenfleth.[1]

Þremur árum síðar var gerð svofelld lögfesta fyrir Núp:

Lögfesta fyrir jördinni Núpi.

Vid hjer undirskrifadir, sumir eigendur og sumir eptir Bón og gefinni fullmagt af fiærverandi eigendum, lögfestum hjer í Dag jördina Núp 40c (fjörutýe hundrud) ad Dýrleika, liggjandi innann Rángárvallasýslu, Eyafjallahrepps og Holtskyrkjusóknar. Lögfestum vid land alt Jördinni tilheyrandi, Tödur og Eingjar, holt og haga, vötn og veidistadi, reka og afréttarbeit og allar landsnytjar til lands eda vatns, fjalls eda fjöru, sem því landi hefur fylgt, ad fornu og Nýu. Lögfestum vid til þessara ummerkja: úr Flautahellir sjónhending í Grástein, og sömu stefnu í þúfu, norðaustan við Lángavatn, sömu sjónhending áframm út í vatnid, þar til ad eins sjest elding á milli Hafurshóls (ad ofann) og Fitarhamra, úr þeim stad beina stefnu í þann Rimhól sem nærstur er Rimhúsum, hvör Hóll ad er svarid hornmark nærst kringum liggjandi landa, úr þessum Hól, sjónhending vestur í gardrúst þá, sem nefndur er Krossgardur, og sömu sjónhending áfram vestur í svonefndann Skirkýl. Þessi kýll meinum vid, bædi eptir sam(an)burdi[2] annara örnefna, og líka gamallra manna vitnisburdum, ad sje í útnordurs horni á kjeldu þeirri er liggur nordan vid sjálft heimatúnid á Jördinni Efrahól (afbíli frá Efriholtum), úr þessum kýl sjónhending (til Fjalls) í svoköllud Össuaugu, framann í Hvammsnúp, og á sú sjónhending – stefna – ad vera skára og hálfskára austar en rætur á svonefndum Disjarhól, svo rædur fjallsbrúnin vestur eptir, alt í gil þad fyrir austann Fit, sem kallast Merkigil, so upp eptir því, og úr því sjónhending í Tröllagil, úr Botni þess sjónhending í landnordurshorn á Bláfelli, so sjónhending austur í Írá, so rædur nefnd á, þar til hún fellur nidur af Brúninni, sýdan rædur fjallsbrúnin vestur í Flautahellir aptur. Kunni nú nokkur af nærstliggjandi jardaeigendum med rökum ad sýna vissari landamerki en þaug hjer tilgreindu, verda þeir ad géfa sig framm med gögn og skilríki þar um, og sýdann fylgja þeim ástædum framm, þar til þær á rjettvýsinnar metaskálum verda okkar varnarástædum þíngri fundnar. Enn á medann þad er ekki gjört, fyrirbjódum vid hvörjum manni í ad vinna, slá, Beita, stinga, skjera, eda nokkra gagnsemd af ad hafa, nema okkar leifi til komi, en skildi nokkur (mót von) yrkja innann hjer tiltekinna landamerkja, meiga þeir sömu búast vid, að mæta tiltali, so sem þeir, er eptir löglega gjört forbod brúka þó annara land med ofríki án Dóms og Laga, þar bædi þessir og fyrri eigendur hafa álitid þettad land sína eign, og Núpsábúendur hafa yrkt þad so leingi sem nokkur til veit. Lögfestum vid ad ordfullu og lögmáli rjettu, undir lagasektir. Lögfestum vid til lýrittar og lagabeidslu allra þeirra er í móti eiga, lögfestum vid í heyranda hljódi. Lögfestuna stadfesta nöfn vor og hjáþrikkt signet.

Núpi þann 25ta Júlí 1842

Sighvatur Þorvaldsson

Eigendur (hjáþrikkt signet)

Sveinn Pálmason

1 Skjal nr. 3 (109).

2 Vísað er hér neðanmáls í skjalinu þar sem stendur: samburdi, handr.

(hjáþrikkt signet)

Gísli Bjarnason

(hjáþrikkt signet)

Eigandi og eptir fullmagt

Jón Jensson

(hjá þr. signet)

eptir fullm(akt)

Páll Sigurdsson

(hjáþrikkt signet)

Landseti Einar Einarsson

(hjáþr. signet)

Eptir fullm. M. Einarsson

(hjáþrikkt signet)[1]

Lögfesta þessi var lesin upp við Holtskirkju 7. ágúst 1842 að söfnuðinum áheyrandi. Á eftir lögfestunni í sama skjali eru eftirfarandi yfirlýsingar:

Í filgi af framanskrifadri lögfestu okkar mótmælum vid lögfestu prestsins sra S.G. Thórarensens á Hraungerdi í Flóa yfir landeign Jardarinnar Efriholta, ad því leiti sem henni ber ekki saman vid okkar í lögfestunni tilteknu landamerki, þar sem lönd Jardarinnar Núps og Efriholta liggja samann.

Sömu sem undir lögfestunni.

Upplesið fyrir manntalsréttinum ad Steinahellir þann 31ta Maí 1843

vitnar

E. Sverrirsson

Framannskrifud lögfesta fyrir Jördinni Núpi er rjett afskrifud eptir eiginhandarriti Alþingismanns Páls Sigurdssonar á Árkvörn, en hún er samhljóda annari frá því ári 1787, þann 30ta Maj ad öllum örnefnum til. Mótmæli á móti lögfestu prestsins Sra. Sigurdar á Hraungerdi sínast vera á rökum byggd, þegar sonefndur Skirkíll vard fundinn þar sem lögfestann skýrir frá, og sem þá var af manni þeim, er sra Sigurdur í Hraungerdi hafdi gefid umbod sinna vegna ad vera vid, þá skodunargjördinn framfór,

1 Skjal nr. 3 (59).

samþykkt, en þad var merkis og sjálfseignar Bóndinn Sigurdur Ísleifsson á Barkarstödum í Fljótshlíd, og sýdan hefur nidurfallid sú landaþræta sem adur var á milli Núps og Efriholta, um svonefndann Kjeldubakka, sem þá vard innann Núpslands, og hefur lögfesta þessi sýdann verid óátalin ad lögum. Þad vottar

Yztaskála þann 21ta october 1870

E. Sighvatsson Dbr.m.

útnefndur ásamt fleirum til ad meta Jardir í Eyafjallahreppi 1849.[1]

Í fasteignamati 1916 er vakin athygli á því að landamerki séu óinnfærð og eigi tilgreind. Þá var þríbýli á Núpi (austurbær, miðbær og vesturbær).[2] Árið 1963 fóru fram skipti á landi sem lá sunnan þjóðvegarins og takmarkaðist að vestan, sunnan og austan af landamerkjum jarðanna Ysta-Skála að austan og Efriholtatorfunnar að sunnan og Hvamms að vestan. Á Núpi höfðu gilt þessi eignarhlutföll: Núpur I (austurbær) ½, Núpur II (miðbær) ¼ og Núpur III (vesturbær) ¼. Ákveðið var að láta sömu hlutföll gilda við landskiptin.[3]

Heimildir, sem rekja má aftur til 15. aldar, benda ekki til annars en að Núpur hafi verið framseldur á venjubundinn hátt og veðsettur.[4]

5.10. Ysti-Skáli

Í Landnámu er greint frá því að landnámsmaðurinn Ásólfur alskik hafi reist sér þrjá skála undir Eyjafjöllum en verið jafnan hrakinn þaðan, síðast frá hinum „vestasta Ásólfsskála“.[5]

Í máldaga Ásólfsskála, sem talinn er frá 1179, er skýrt frá því að frá Ásólfsskála skyldi syngja messu „til ins yzta asolfs skala“ fjórða hvern dag löghelgan og sálumessu dag í viku um lönguföstu nema hina fyrstu og síðustu. Samkvæmt þessu hefur verið hálfkirkja eða jafnvel ekki nema fjórðungskirkja í Ysta-Skála þegar máldaginn var gerður.[6] Í máldaga Ásólfsskála 1332 er ekki lengur minnst á Ysta-Skála og virðist því sem kirkja hafi ekki lengur verið þar á jörðinni.[7]

Árið 1499 gerðu Kristín Þórarinsdóttir og sonur hennar, Sigmundur Guðmundsson, með sér svofelld makaskipti að hún gaf honum hálft þrettánda hundrað í jörðinni Ytri-Sólheimum fyrir 10 hundruð í Ysta-Skála.[8] Ysti-Skáli hefur síðar komist í eigu Skriðuklausturs því að 6. júlí 1506 kvittaði príor klaustursins Vigfúsi bónda Erlendssyni um andvirði jarðarinnar. Dýrleiki hennar er hins vegar ekki tilgreindur.[9]

Ysti-Skáli var metinn á 73 hundruð og 80 álnir í jarðabók 1686 í samræmi við landskuld en 40 hundruð í jarðabók 1695.[10] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er Ysti-Skáli einnig skráður 40 hundruð með hjáleigunni Aurgötu sem reiknaðist 5 hundruð.[11] Aurgötu er svo lýst að hún sé „afbýli frá Ysta skála standandi við túnið; bygð fyrst áður menn minnast“.[12] Í Jarðatali Johnsens

1 Skjal nr. 3 (59). E. Sighvatsson Dbr.m. (dannebrogsmaður) er Einar Sighvatsson hreppstjóri á Ysta-Skála.
2 Skjal nr. 3 (89).
3 Skjal nr. 1 (16).
4 Sbr. skjöl nr. 3 (155), nr. 5 (16-18, 31, 99, 107, 179-181, 222-224). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 153-155.
5 *Landnámabók* 1986, s. 62-64.
6 Skjal nr. 5 (1).
7 Skjal nr. 5 (3). Sbr. einnig skjöl nr. 5 (6 og 39) (máldagar 1371 og 1570).
8 Skjal nr. 5 (28).
9 Skjal nr. 5 (25).
10 Björn Lárusson 1967, s. 88.
11 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 72.
12 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 74.

er dýrleikinn óbreyttur en haft eftir sýslumanni að Ysti-Skáli sé 35 hundruð og Aurgata 10 hundruð.[1] Samkvæmt Nýrri jarðabók 1861 var Ysti-Skáli með Aurgötu 50,5 hundruð.[2]

Landamerkjabréf Ysta-Skála var undirritað 14. maí 1890. Það er á þessa leið:

> Landamerkjaskrá fyrir jörðina Ystaskála í Vestur-Eyjafjallahreppi með hjáleigunni Aurgötu sem er bændaeign.
>
> Á eina hliðina sem er milli Ystaskála og Núps er markið þannig: Úr Rimhúsafjárhúsunum í þufuna á Skæringshólma (sem er vestanmegin Rimhúsaáls). Úr henni bein lína þar til elding er milli Hafurshóls og drífanda fjallsbrúnar og er það hornmark í svokölluðu Langavatni , þaðan bein lína í grástein neðan við Borgarsteina sem á að bera í Flauthellir, svo frá honum ráða brýr austur í Ýráarfossbrún, úr því ræður Ýráargil inn úr vestanvið Ystaskálatungur og áin úr því til jökuls.
>
> Á aðra hlið, nl. að sunnan, úr Rimhúsafjárhúsum bein lína í stein í Lónsbökkum, þaðan bein lína í þúfu á háa Lónsbakkaskákarbakkanum sem á að bera í útidyr á Suðurbænum Ystaskála, þaðan bein lína allt þangað til kemur í Steinvörðu sunnan við bæjarmýri á Ystaskála, þar beygist markið í austur í grjótvörðu sem er í mýrinni sunnan við merkigarðinn sem er á milli túnanna Ystaskála og Miðskála, úr síðastnefndri vörðu liggur markið í nefndan merkigarð sem er með sínum krókum og bugum, síðan úr efri enda garðsins bein lína upp á Miðskálaegg svo ræður eggin marki til jökuls.
>
> Fjara fylgir jörðinni fyrir Holtslandi og er austurmark hennar Rimhús í Vondaból sem eru fyrir austan Flauthellir, enn að vestan Efrihóll í Hvamm, hún á að vera fjögur hundruð tólfræðir faðmar.
>
> Afrétt á jörðin Almenninga hlutfallslega við aðrar jarðir sem þann afrétt eiga.
>
> Ystaskála 14. maí 1890
>
> Undir þessa landamerkjaskrá skrifa
>
> fyrir Ystaskála Einar Jónsson Jón Einarsson
>
> fyrir Núpinn Jón Sigurðsson Jón Einarsson Grímur Guðmundsson
>
> Fyrir 1/3 í Miðskála jarðarinnar í umboði M. Magnússonar J. Hjörleifsson
>
> Fyrir 2/3 í Miðskála Sighv. Árnason. Fyrir 2/3 heimajarðarinnar Ásólfsskála Kjartan Einarsson
>
> Fyrir 1/3 í Ásólfskála Ketill Eyólfsson.[3]

Landamerkjabréfið var lesið og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Í Ysta-Skála hefur lengi verið margbýli. Þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns fyrir Eyjafjallasveit var gerð 1709 voru tveir ábúendur á heimajörðinni en þriðja býlið hafði ekki fengist byggt síðan 1708. Þríbýli var þar í byrjun 19. aldar og einnig þegar fasteignamat var gert

1 Skjal nr. 5 (44) (*Jarðatal Johnsens* 1847, s. 25) . Í *Nýrri jarðabók* 1861 (s. 12) er forna matið þannig tilgreint: Ysti-Skáli 35 hundruð og Aurgata 10 hundruð (skjal nr. 5 (45)).

2 *Ný jarðabók* 1861, s. 12.

3 Skjal nr. 3 (23).

1916 (austurbær, miðbær og vesturbær).[1] Þannig hefur það lengst af verið síðan en á tímabili skiptist jörðin þó í fjögur býli (Ystibær I-IV).[2] Hjáleigan Aurgata, vestast í túnfætinum á Ysta-Skála, fór í eyði í byrjun 20. aldar.[3]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Ysti-Skáli verið framseldur á venjubundinn hátt og veðsettur.[4]

5.11. Mið-Skáli

Mið-Skála reisti landnámsmaðurinn Ásólfur alskik. Í Landnámu er greint frá því að hann hafi gert sér skála undir Eyjafjöllum „þar sem nu heitir at Ásólfsskála enum austasta“ en var hrakinn þaðan. „Þá færði Ásólfr byggð sína til Mið-Skála ok var þar“ eins og segir í Landnámu.[5]

Í máldaga kirkjunnar að Ásólfsstöðum, sem talinn er frá 1179, segir að tíund heimamanna skuli leggjast til kirkjunnar og einnig frá þeim sem bjuggu á Ásólfsskála „inum nerra“.[6] Fullvíst er talið eftir seinni máldögum að hér sé átt við Mið-Skála. (þ.e. Mið-Skála).[7] Í Mið-Skála var kirkja (trúlega fjórðungskirkja) og skyldi presturinn í Ásólfsskála syngja þar 17 messur á ári.[8] Jörðin gekk kaupum og sölum og er elsta heimildin um það frá fyrsta fjórðungi 16. aldar.[9]

Mið-Skáli er metinn á 50 hundruð í jarðabók 1686 í samræmi við landskuld en talin 30 hundruð að dýrleika 1695.[10] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 er jörðin einnig sögð 30 hundruð að dýrleika. Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 en þó er haft eftir sýslumanni að jörðin sé ekki nema 20 hundruð og um leið vitnað til þess að 10 hundruð hafi verið komin í eyði á tíma Jarðabókar Árna og Páls.[11] Í Nýrri jarðabók 1861 jörðin metin á 28,6 hundruð.[12]

Landamerkjabréf Mið-Skála var undirritað 20. maí 1887 og er á þessa leið:

> Skrásetning
>
> Um landamerki jarðarinnar Mið-Skála í Vestur-Eyjafjallahreppi Rangárvallasýslu, sem er að dýrleika eftir jarðabókinni 1861, 28.6 hundruð, og eru mörkin sem hér greinir:
>
> Hornmarkið á vesturhorni Miðskálalands að sunnan er steinn. Þar liggur hann sem Holt ber í söðulinn á fjallinu Pétursey, þaðan er bein sjónhending til fjalls að þúfuna á háa bakkanum í Lónsbakkaskákum beri í útidyr á Ystaskála (suðurbæ) allt þangað til að kemur á Steinvörðu sunnan við bæjarmýrina á Ystaskála, þar beygist markið til austurs í grjót- eða steinvörðu, sem er á mýrinni sunnan við markagarðinn sem er á milli túnanna á Miðskála og Ystaskála, úr síðastnefndri vörðu liggur markið í nefndan markgarð, sem úr því ræður marki með sínum krókum og bugum upp í fjallið og svo er bein lína upp á háa egg (Miðskálaegg) svo ræður eggin marki til jökuls.
>
> Úr fyrstnefndum steini er sjónhending til austur-landsuðurs, á markaþúfuna á Lónsbakkaskák að sunnan, og er þá stefnan til þess að hitta þúfuna, á burstirnar á Syðstugrund og það sömu sjónhending áfram

1 Skjöl nr. 3 (89, 90).
2 Skjöl nr. 5 (192-195, 314-317).
3 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 149.
4 Skjöl nr. 5 (192-195, 248-251).
5 *Landnámabók* 1986, s. 62.
6 Skjal nr. 5 (1).
7 Sbr. skjöl nr. 5 (3, 6, 39).
8 Skjöl nr. 5 (3, 6) (máldagi sem taldir eru frá 1332 og 1371).
9 Skjal nr. 5 (29). Sbr. einnig skjöl nr. 4 (1 og 2), skjöl nr. 5 (29, 128).
10 Björn Lárusson 1967, s. 88.
11 Skjal nr. 5 (44).
12 Skjal nr. 5 (45).

á þúfuna sem er á bökkunum vestan við blöndukíl, og ber þaðan Holtskyrkju framan til í söðulinn á fjallinu Pétursey, þaðan er sjónhending á þúfuna hjá merkigarðinum á Miðskálabökkum, þaðan er bein lína í Miðskálaá, þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu á milli brekkanna, svo ræður áin í gljúfrinu merki til jökuls austan við Miðskálatungur.

Reka á jörðin fyrir Holtslandi, fjörumark að austan, Björnskot á að bera í dagteigsgilið austan við Ásólfskála, fjörumark að vestan, bæinn Rimhús á að bera í vondaból, sem er austan við Flauthelli. Upprekstur á jörðin tiltölulegan við Holtssóknarmenn á afréttarlandið Almenninga.

Ritað í Eystri-Skógum dag 20. maí 1887.

Í umboði Magnúsar Magnússonar sem á 1/3 í jörðinni J. Hjörleifsson.

Í umboði kaupm. Gísla Engilbertssonar í Vestmannaeyjum, sem á 2/3 jarðarinnar Sighv. Árnason.

Kjartan Einarsson eigandi og umráðamaður 1/3 Ásólfsskálatorfunnar

Í umboði jarðeiganda að ¼ og eiganda að 1/8 jarðarinnar Ystaskála

Einar Jónsson

Eftir umboði jarðeiganda að 3/8 jarðarinnar Sk. Árnason Einar Jónsson

Fyrir 1/6 part Kjetill Eyólfsson.[1]

Landamerkjabréfið var lesið og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890 og ritað í landamerkjabók.

Árið 1912 var gefin út svohljóðandi skýring á landamerkjunum:

Skýring á landamerkjum milli jarðanna Miðskála og Izta-Skála í Vestur Eyjafjallahreppi.

Steinn í Lónsbökkum; úr honum bein stefna yfir þúfu í Háalónsbakkaskákarbakkanum í vörðu, sem frá steininum ber í útidyr á suðurbænum á Izta-Skála og er rjett norðan við þjóðveginn. Úr þeirri vörðu (efri vörðunni) bein stefna í Beljandakíl, sem er við vatnsholið á Skálabrúnni og ber þá vestri steininn á Mýraskarðsbrúninni við öxlina á Mýraskarðshausnum. Frá Beljandakíl bein stefna í vörðu við suðurenda merkigarðsins, sem er milli túnanna á Miðskála og Izta-Skála.

Skráð af eigendum, umboðsmanni og ábúanda nefndra jarða, 25. maí 1912.

Umboðsmaður fyrir 2/3 úr Miðskála

Jón Sveinbjarnarson

Eigandi að 1/3 úr Miðskála

Eyjólfur Ketilsson

1 Skjal nr. 3 (25).

Eigandi að 1/3 úr Izta-Skála og búandi á hálfri Aurgötu

Gísli Jónsson

Ábúandi á 1/3 úr Izta-Skála og 1/2 Aurgötu

Svb. Jónsson

Eigandi að 1/3 úr Izta-Skála

Sigríður Ólafsdóttir[1]

Árið 1954 fóru fram skipti á landskikum á jörðinni Mið-Skála og 1985 var skipt „brekkum fyrir ofan tún á Mið-Skála jörðunum“.[2] Var það lítið land, mælt í stiku.

Í Mið-Skála virðast hafa verið þrír ábúendur fram að tíma Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns en eitt býlið var þá nýlega komið í eyði.[3] Í byrjun 18. aldar eru fjórir ábúendur nefndir á jörðinni en við fasteignamatið 1916 skiptist jörðin í tvö býli, austurbæ og vesturbæ.[4] Síðar á öldinni voru bæirnir þrír (Mið-Skáli I-III). Árið 1949 lagðist Mið-Skáli I í eyði og 1962 var búskapur á Mið-Skála II og III sameinaður.[5]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Mið-Skáli verið framseldur á venjubundinn hátt og veðsettur.[6]

5.12. Ásólfsskáli og hjáleigurnar Moldnúpur, Rimhús og Björnskot

Eins og fyrr er getið er Ásólfsskáli kenndur við Ásólf alskik Konálsson sem kom hingað til lands á öndverðum landnámstíma.

Í máldaga sem talinn er frá 1179 segir að kirkjan að Ásólfsskála eigi hálft (heima)land. Þar hefur því verið svokölluð bændakirkja. Í máldaganum segir einnig að tíund heimamanna skuli leggjast til kirkjunnar og einnig frá þeim sem bjuggu á Ásólfsskála „inum nerra“ (þ.e. Mið-Skála). Enn fremur kemur fram að frá Ásólfsskála var skylt að syngja messu „til ins yzta asolfs skala“.[7] Í Mið-Skála og Ysta-Skála hafa því verið hálfkirkjur eða jafnvel ekki nema fjórðungskirkjur.

Kirkju er getið að Ásólfsskála í kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá um 1200.[8]

Þegar máldagi kirkjunnar var gerður 1332, að talið er, hafði kirkjan, sem þá er kennd við Ólaf helga, eignast „gelldneyta afrett j langhanes[9]. vtvogstu j langhanesi ad helmingi vid stadinn j hollti“.[10]

Máldagar frá 1371 og 1570 (Gíslamáldagi) eru efnislega samhljóða hinum eldri að þessu leyti.[11]

Ásólfsskáli var metinn á 60 hundruð samkvæmt jarðabókum 1686 og 1695.[12] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 er dýrleiki Ásólfsskála sagður 60 hundruð. Býlið skiptist þá í heimajörðina Ásólfsskála (30 hundruð), Skálakot (10 hundruð), Moldnúp (10 hundruð),

1 Skjal nr. 3 (24).
2 Skjal nr. 1 (18), sbr. skjal nr. 1 (17) (landskiptin 1954).
3 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 71.
4 Skjöl nr. 3 (89 og 90).
5 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 147-148.
6 Sbr. skjöl nr. 3 (153), 5 (175-177, 217-219). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 147-148.
7 Skjal nr. 5 (1).
8 Skjal nr. 5 (37).
9 *lauganes* stendur í einu handriti máldagans.
10 Skjal nr. 5 (3).
11 Skjöl nr. 5 (6) og 5 (39).
12 Björn Lárusson 1967, s. 88.

Björnskot (5 hundruð) og Rimahús (5 hundruð). Skálakot og Moldnúpur lágu „skamt frá heimajörðunni“ en Björnskot og Rimahús lágu „útí högum jarðarinnar“. Þrír ábúendur eru nefndir á sjálfri heimajörðinni.[1] Þessar sömu jarðir eru tilgreindar í Jarðatali Johnsens 1847 með óbreyttum dýrleika.[2] Í Nýrri jarðabók 1861 er Ásólfsskáli metinn á 26,61 hundrað, Skálakot á 16,63 hundruð, Moldnúpur á 11,64 hundruð, Björnskot á 8,64 hundruð og Rimahús á 6,32 hundruð.[3]

Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 er komist svo að orði að beitilandið sé „fremur víðlent og skjólgott og gott til sumarbeitar, vetrarbeit fremur létt. Fremur erfið smalamenska“. Beitilandið var þá í óskiptri eigu jarðanna Ásólfsskála, Skálakots, Moldnúps, Björnskots og Rimahúsa.[4]

Landamerki Ásólfskála voru lengi ágreiningsefni milli ábúanda jarðarinnar og staðarhaldarans í Holti. Í júlíbyrjun 1680 var lesin upp í lögréttu samantekt 12 manna vegna landamerkjaágreinings milli Holtsstaðar og Ásólfsskála. Þar kom fram að séra Oddur Eyjólfsson að Holti taldi sér ekki heimilt að leggja land kirkjunnar undir dóm og vísaði til bréfs Kristjáns konungs 3. og fleiri tilskipana konungs um „að kirkjunnar góz ei undir lög leggist fyrir utan kongl. majestats samþykki“ (sjá kafla 5.13.).[5]

Hinn 24. apríl 1850 var haldin samkoma og gerð áreið á landamerkin milli Holtsstaðar og bændaeignarinnar Ásólfsskála (austasta skála) „til þess ad semja og fastsetja, hvörnig mörkin hér eptir skuli haldin verda, hvar þau voru ordin óglögg og nidurfallin“. Niðurstaðan var þessi:

> Eptir fornum skilríkjum og vitnisburdum frá 17du öld, sem menn í höndum hafa, áttu landamerkin ad vera þessi: úr þúfu á bakkanum fyrir sunnann Þurraskurd, sjónhending (í vestur átt) í þúfuna á ofanverdum Narfahólme. Þadan og í Rimahús (en þad er nú 5. landamerkjahóllinn sem er fyrir vestan Rimahús í túninu) aptur úr þúfunni fyrir sunnann þurraskurd (í austur landnordur) skári og hálfskári fyrir sunnan Stebbakot í þúfu fyrir ofann Stekkjar Grund. – var þessi sjónhending og þúfa midud vid Njóladal í Holtsnúp. – úr þessari þúfu skildi taka sjónhending (til landnordurs) í Grettirshaf á Fosshólum í Skálaheidi. átti sú sjónhending ad ráda ad ánni (Holtsá) sem þá hafdi vissann farveg, enn áinn sydan inn eptir dalnum og í fjöll upp.
>
> Þar ed þúfan á Narfahólma er nú fyrir laungu töpud og líklega afbrotinn af Rimhúsaál, og fáir nú á dögum vita hvar Narfahólmi hefur verid, því ekkert pláts þar nálægt er nú svo nefndt – líka, ad þúfann fyrir ofan Stekkjar Grund (nú Efstu Grund) var þegar 1660 töpud vegna vatna yfirgángs, svo einginn sem nú er á dögum veit, hvar hún hefur stadid, enn af því hún hlítur þó ad vera hornmark, og þá líka ad vera viss, þá var vid áreidina nákvæmlega adgjætt frá þúfunni fyrir sunnann þurraskurd stefnulínann sem liggja á skára og hálfskára fyrir sunnann Stebbakotshól og bar þá sjónhendingu nordarlega í Holtsrjett, sem stendur í Njóladal, þessari stefnu áframhaldid austur eptir á þad svædi uppundan Efstu Grund hvar landamerkjaþúfan skildi fordum hafa stadid, og sídan samid um, ad hún skuli hjer eptir vera einmidt þar sem Grettirshaf ber í svart gjögur í innannverdum Tvöfölduhömrum í Skálaheidi, enn þad er þar sem innsti lækurinn fellur ofan af innannverd‹r›i tvöföldu hamrahillu – úr þúfunni á ad taka sjónhendingu í Grettishaf og á sú bein stefna ad ráda, þángad til ad Hesteyra af Grettishafi vakir vid Hraun, sem er fyrir framan þad og nedann. Enn frá þeim stad á aurnum hvar Hesteyra vakir af Grettishafi (hvar Holtsá audsjáanlega hefur runnid ad undanförnu, þó hún nú á þessu tímabili renni fram med Holtsnúp) skal taka sjónhendingu í ána, þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu nedan vid svonefnda gildru, og rædur áinn sýdann inn eptir, og loksins kvíslinn sem er fyrir austann Skálatungur, til Jökuls.

1 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 68.
2 Skjal nr. 5 (44). Í *Jarðatali Johnsens* 1847 er Björnskot nefnt Bjarnarkot.
3 Skjal nr. 5 (45).
4 Skjal nr. 3 (89).
5 Skjal nr. 5 (75).

Líka var ridid út á Rimhúsaálsbakkann þar sem menn hafa gamallra manna sögn fyrir ad Narfahólmi muni verid hafa, enn þad er þar á Bakkanum, sem saman koma eingjamörk frá Holti, Varmahlíd og Rimahúsum, bar þá þúfuna fyrir sunnann þurraskurd vid Holtsrjett, þar sem ádur er sagt, á hina sýduna bar þá líka 5. landamerkjahólinn, sem er fyrir vestann Rimahús – og sem lambhúsinn þadan standa á – (og eingin tvímæli leika á ad hafi verid fornu Rimahús) í Nónstein sem er nedan undir Nóntorfu – er þad torfa sú, sem liggur utust nidur frá hömrunum austan í Hvammsnúp, þar sem skugginn kemur í fjallid, og fer vaxandi ad lidnu hádegi, þegar sólskin er – og skal þetta mark og Mid gilda á milli eingjanna frá Holtsstad og frá Rimahúsum, og því líka vera landamerki, og er þad hid sama og fyrrum var, nefnilega stefnann úr þúfunni í Narfahólma í Rimahús, sem þá voru.

Þessi hér greind og tiltekinn landamerki höfum vjer undirskrifadir ordid ásáttir um, ad hjer eptir skuli haldinn verda í fullu gildi og standa óröskud á milli Holtsstadar og Ásólfsskála, fyrir alda og óborna, hvörju til sanninda merkis vjer ritum hjer undir vor nöfn.[1]

Undir landamerkjalýsingu þessa rita nöfn sín séra Þorvarður Jónsson prestur í Holti, Hjörleifur Jónsson vegna Ásólfsskála, Páll Sigurðsson hreppstjóri í Fljótshlíð og Einar Sighvatsson hreppstjóri í Eyjafjallahreppi.

Í þessu sama skjali er greint frá því að 1. maí 1853 hafi verið hlaðin upp þúfa „uppundan Efstu Grund í stefnulínunni sem liggur Skára og hálfskára fyrir sunnann Stebbakot í rjettina í Njóladal og sem sýdann skal taka úr sjónhendingu í Grettishaf".

Í lokin er gerð svofelld athugasemd:

Þess má geta, ad þegar frá hérgreindu landamerki er midad, svokallad grettishaf á Fosshólum í Skálaheidi vid Eyafjall í Hájökul nedanverdt, þá ber þad einmidt þar vid sem árkvísl sú er fellur í Holtsá ofan gilid sem er á milli Holts Lambatúngna og Skálatúngna, kjemur úr Jöklinum.

Grettishafi er í skjalinu lýst á þá leið að það sé

ákaflega stór steinn sem stendur á ávalri Hraunklöpp og er ein steinskorda undir honum ad vestannverdu, þó hann sje nú svo á sig kominn, ad lítt þiki hræranlegur, verda menn þó ad hugsa, ad hann sje þar settur af mannavöldum sem hann er og ad þeir hafi þar þannig frá hönum geingid.[2]

Landamerkjabréf Ásólfsskála var undirritað 17. maí 1890. Það er á þessa leið:

Landamerkjaskrá fyrir heimajörðina Ásólfskála, sem er hálf kyrkjueign enn hálf bændaeign, ásamt hjáleigunum Skálakoti, Moldgnúp og Rimhúsum og Björnskoti.

Á eina hliðina móts við Ystaskálaland er marklínan bein stefna úr Rimhúsa fjárhúsum á stein á Lónsbökkum og úr þeim steini bein stefna í þúfu á bakkanum vestan við Blöndukíl; því næst, móts við Miðskálaland úr nefndri þúfu vestan við Blöndukíl bein sjónhending í þúfu á merkigarðinum á Miðskálabökkum; þaðan er bein sjónhending í Miðskálaá, þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu milli brekknanna; svo ræður áin í gljúfrinu marki allt til jökuls austan við Miðskálatungur.

Á aðra hlið móts við Holtsland er marklínan úr áðurnefndum Rimhúsafjárhúsum í vörðu á vestari bakka Rimhúsaáls; síðan úr þeirri vörðu er markið bein lína sunnanvert við svonefndan Stebbakotshól

1 Skjal nr. 3 (58).
2 Skjal nr. 3 (58).

í stóra steina fyrir ofan Efstugrund; þaðan sjónhending í Grettishaf á Fosshólum, og ræður sú sjónhending allt upp að brekku; síðan er markið inn með brekkunni allt í Holtsá; svo ræður áin inn í jökul.

Jörðinni fylgir afréttarlandið Almenningar hlutfallslega við aðrar jarðir, sem þeir fylgja líka.

Fyrir Holtslandi á Ásólfskálatorfan reka innan þessara marka: að austan á Björnskot að bera í útidyr suðurbæjarins á Ystaskála. Að vestan á Björnskot að bera í Dagteigsgil í túni vesturjarðarinnar á Ásólfskála.[1]

Undir bréfið ritar Kjartan Einarsson, prestur í Holtsprestakalli. Eftirtaldir menn samþykkja það: Ketill Eyjólfsson fyrir 1/3 Ásólfsskála, Jón Einarsson og Guðmundur Jónsson fyrir Skálakot, Grímur Guðmundsson fyrir Moldgnúp, Snorri Jónsson og Eyjólfur Kjellsson (Ketilsson?) fyrir Björnskot, Jón Guðmundsson fyrir Rimhús, Einar Jónsson og Jón Einarsson fyrir Ysta-Skála, J. Hjörleifsson fyrir Mið-Skála og Sighv. Árnason fyrir 2/3 Mið-Skála.

Landamerkjabréfið var upplesið og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí sama ár.

Af jörðum þeim, sem fyrr er getið á Ásólfsskálatorfunni, eru Björnskot og Rimahús komin í eyði. Á Mið-Skála var tvíbýli árið 1709 og þar var löngum þríbýli, jafnvel fjórbýli, en nú er aðeins búið í Mið-Skála II og III. Í Ysta-Skála hefur alllengi verið þríbýli en hjáleigan Aurgata, vestast í túnfætinum, er komin í eyði.[2]

Í landamerkjabréfinu 1890 er tekið fram að jörðin sé kirkjueign að hálfu. Þannig er jörðin einnig skráð í afsals- og veðmálabók.[3] Í fasteignamati 1916 er því þó haldið fram að ¾ jarðarinnar séu kirkjueign.[4] Af eldri heimildum verður þó ekki annað ráðið en að jörðin hafi lengst af verið bændaeign.[5]

Árið 1948 fóru fram landaskipti á Ásólfsskálatorfu og voru mörk ákveðin sem hér segir:

Landamerki Björnskots:

Mark er sett við Miðskálamörk 285 metra fyrir ofan núverandi Björnskotsgirðingu. Þaðan bein lína í mark sem sett er við Holtsmörk 480 metra frá girðingu í Björnskoti, sem liggur frá túninu austur í Holtsmörk.

Landamerki Rimahúss:

Úr fyrnefndu hornmarki Björnskots við Holtsmörk, bein lína upp að þjóðvegi í mark sem þar er sett 500 metra vestur frá Holtsmörkum. Síðan ræður þjóðvegurinn að Holtsmörkum. Land þetta er þríhyrna.

Landamerki Moldnúps; með ¼ úr Skálakoti:

Frá beygju á túninu suðvestur af Moldanúpsbæ í mark sem er 10 metra vestur af heimreiðarhliðinu. Þaðan bein lína í mark sem sett er suður við Holtsmörk 50 metra ofan við girðingarhornið við þjóðveginn. Þaðan ráða Holtsmörk uppað fjalli.

1 Skjal nr. 3 (26).
2 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 142-149.
3 Sbr. skjal nr. 5 (163) og skjal nr. 1 (1) (landskipti 1948).
4 Skjal nr. 3 (89).
5 Sbr. t.d. skjal nr. 5 (44) (*Jarðatal Johnsens* 1847).

Landamerki Skálakots að ¾:

Frá horni á girðingunni neðan við Skálatún bein lína í mark sem sett er á aurunum vestan við Fosslæk. (Markið við Fosslæk er sett þar sem lína frá því sker Miðskálamörk í rjettu horni 668 metra frá þjóðveginum.) Úr þessu marki við Fosslæk bein lína yfir lækinn í mark sem sett er við þjóðveginn 250 metra austur frá Miðskálamörkum. Síðan ræður þjóðvegurinn að Holtsmörkum og þá Holtsmörk að áðurskráðu marki frá Moldnúpi.

Landamerki Ásólfsskála:

Frá áðurskráðri vesturtakmarkalínu Skálakotslands á Ásólfsskáli allt land ofan þjóðvegar vestur að Miðskálamörkum, og er land þetta að stærð 46.57 ha.

Enn fremur kemur í hlut Ásólfsskála land sunnan þjóðvegarins, að flatarmáli 35.66 ha., og takmarkast það að norðan af þjóðveginum. Að vestan af Miðskálamörkum. Að sunnan af Björnskotsmörkum og að austan af Rimahúsamörkum. Að öðru leyti sem tekið er fram sem landamerki allra ofannefndra jarða vísast til meðfylgjandi uppdráttar af landinu, þar sem allar framanskráðar merkjalínur eru færðar inn með rauðum lit. Skiptunum það [svo í hdr.] með lokið.[1]

Eins og áður hefur komið fram var þríbýli á Ásólfsskála þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var gerð í byrjun 18. aldar og virðist sem ábúendur hafi síðan ýmist verið tveir eða þrír á jörðinni.[2] Tveir ábúendur eru nefndir í jarðamati 1802 og einnig 1916 (Ásólfsskáli austurbær og vesturbær). Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins 1890 hafi Ásólfsskáli verið framseldur á hefðbundinn hátt og veðsettur.[3]

5.13. Holtshverfi

Holts er getið í Landnámabók en þar bjó Þorgeir „hinn hǫrzki“ Bárðarson.[4] Kirkja var í Holti um 1200 þegar Páll biskup Jónsson lét gera skrá yfir kirkjur í biskupsdæminu.[5]

Í elsta máldaga Holts, sem talinn er frá um 1270, er tekið fram að allra heilagra kirkja í Holti sé „staður“ hún eigi heimaland allt og að auki

varmarlid [Varmahlíð], vallu [Völlu, Velli] og gerdar og gardzhorn med ollum fiorum þeim sem þar fylgia enn þad eru. xx hundrat half [synztu vestur-hollta][6] fiara, half huammfiara er liggur fyrir backa. enn þad eru ix tigir fadma hins fiorda hundradz: her fylger og langanes hælft med grasnautn og vtuoxtum at þui sem alþingis domur dæmde…

Her fylgia einuirdis: vij skogar. j þorsmork j staung gamla nautur gatna skogur og loptz nautur lækiar skogur og tungur. inn j gil fra hofda skogi ij a askerstadum saudungs nes allt med vtvogstum allum: vndir saudungs hamrum: og saudungs hamrar. Her fylger xxx: sauda hofn j vestur hollte og fa skædi med stodhrossa hofn vetur og sumar fyrer vtann sandlæk. hundradz lamba hofn i langafell.[7]

1 Skjal nr. 1 (19).
2 Sbr. skjöl nr. 3 (90): jarðamat 1802 (tveir ábúendur) og 3 (89): fasteignamat 1916 (tveir ábúendur). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 146-147.
3 Sbr. skjöl nr. 3 (148-152) og 5 (91, 163, 164). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 146-147.
4 *Landnámabók* 1986, s. 342.
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 6.
6 Orð í hornklofa eru með ýmsu móti í handritum. Í máldaga, sem talinn er frá 1332, stendur „halfva synztu vesturhollta fioru“ (skjal nr. 5 (3)).
7 Skjal nr. 5 (2). Við langafell hefur útgefandi Fornbréfasafns þessa athugasemd neðanmáls: „Lambafell (nú)?“

Í máldaga, sem talinn er frá 1332, eru eignir kirkjunnar tíundaðar skilmerkilegar. Auk fyrrgreindra jarða og fjöru og kirkjugripa voru eignir kirkjunnar þessar:

Kirkian a sio skogar teiga j þorsmork.

j stong.

gamla nautur.

gatna skogur.

loptz nautur.

lækiar skogur oc tungur inn j gil fra hofda skoghe.

ij a akstodum.

saudungsnes allt med vtvoxtum ollum vndir saudungs homrum oc saudungs hamra.

nautta rett[1] or hollte oc vtlondum j langanes.

vtvoxtu halfva firi ollu langhanesi.

c lamba afrett j lambafell.

xxx sauda hofn j vesterhollt.

xl. lambgymbra beit j hrutholma.

stodrossa hofn vetur oc sumar. firi vtann sanndlæk.[2]

Í jarðabók 1686 er Holt ekki metið til dýrleika enda jörðin staður og hvorki greidd af henni tíund né landskuld. Á sama tíma var Varmahlíð metin á 33 hundruð og 80 álnir (miðað við landskuld) og Ormskot á 20 hundruð. Í jarðabók 1695 er Holt talið 30 hundruð að dýrleika, Varmahlíð 16 hundruð og Ormskot 10 hundruð.[3] Fleiri jarðir voru þá eignaðar Holti en Varmahlíð og Ormskot, þ.e. Svartbæli, Vallatún, Gerðakot, Vesturholt og Nýibær. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er haft fyrir satt að jörðin sé talin 50 hundruð að dýrleika. Jörðin átti fjallhaga sem vatn og skriður höfðu spillt. Jörðin var því hagaþröng og þurfti að kaupa hagagöngu fyrir fé vetur og sumar að ábúendum Ásólfsskála.[4] Frá Holti voru 11 hjáleigur. Þær nefndust Hellnahöll, Glóra, Einarskot, Harðivöllur, Brenna, Lækjarbrekka, Efstakot, Efrigrund eða Stekkjargrund, Syðrigrund eða Borgargrund, Árbakkar og Fornasel. Þrjár síðastnefndu hjáleigurnar voru þá komnar í eyði.[5]

Við jarðamat 1802 var Holt talið 50 hundruð að dýrleika. Kirkjunni var eignaður rekaviður og

1 „nauta afrett vr Hollti“ stendur í máldaga kirkjunnar frá 1553 (skjal nr. 5 (36)) og „nauta affriett vr Holltte“ í máldaga kirkjunnar frá um 1570 (skjal nr. 5 (39)).

2 Skjal nr. 5 (3).

3 Björn Lárusson 1967, s. 88.

4 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 62.

5 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 63-67.

einnig afréttur og skógur án þess að tilgreina nánar hvar þessi hlunnindi („Herligheder“) voru.[1] Dýrleiki jarðarinnar er einnig sagður 50 hundruð í Jarðatali Johnsens 1847. Þar eru taldar upp sjö hjáleigur frá Holti: Indriðakot, Efstakot, Hellnahóll, Brenna efri, Brenna syðri, Efrigrund og Syðrigrund. Að auki eru nefndar þrjár kirkjujarðir Holts: Ormskot, Vallnatún og Gerðakot.[2] Í Nýrri jarðabók 1861 eru jarðirnar þrjár lagðar að jöfnu við hjáleigurnar svo að alls verða þær tíu. Samkvæmt nýju jarðamati var Holt 45,57 hundruð að dýrleika og með hjáleigunum 175,9 hundruð.[3]

Árið 1650 lögfesti séra Þorsteinn Jónsson Holtskirkju tilteknar eignir í föstu og hlunnindum og virðast þær að mestu hinar sömu og tilgreindar eru í máldögunum. Landamerkjum er þar ekki lýst.[4]

Í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar er líklega elsta lýsing á landamerkjum Holts. Lýsingin er frá 1660. Í fyrstu er gerð grein fyrir eignum kirkjunnar í samræmi við eldri máldaga og öðrum eignum sem síðar komu til. Því næst segir:

> Landamerki Stadarins ad austann átölulaus er Merkis Gil, ur Gilinu og j Gardin sem fyrer nedann stendur, sem kalladur er Merkisgardur. Rædur sa Gardur sudur j Fiörumörkinn em er Hnukurinn á Midskálaegg sem vatna á vid Holtznup. Enn ad vestan Þufan j Þurraskurdi átölulaus. Skal þar á Backanum takast Sióndeiling ur þ[eir]ri Þufu j vestur Átt og so j Narfahólma. Ur Narfaholma og j Rimahus. Enn á eystri Sídu ur ádursagdri Þufu á Backanum fyrer sunnann Þurraskurd var haldin Skári og hálf Skæri fyrer sunnann Stebbakot. Þadann Sióndeiling [þ.e. sjónhending] tekin j Þufu þá er stód fyrer ofann Steckar Tunid sem þá var frá Hollti. Hvör Þufa nu er burt sakir Vatnagángs. Enn j stadinn samanlagdir fimm Steinar. Þadan Sjónhending tekinn uppi Grettershaf á Fosshólum j Skálaheidi. Hafdi þá Holltsá vissann Farveg og nær su Sióndeiling ad sunnann j Grettershaf var kominn að Ánni. Átti þá Áin ad ráda ur því jnn effter Dalnum. Þetta hefur borid Jón Sigurdsson hreppstiórnarmadur under Eyafiöllum og Fridur Jónsdotter. Datum Vitnisburdarins Holti 24 Maij 1660.[5]

Tveimur árum eftir þennan vitnisburð var tekinn fyrir á alþingi ágreiningur milli Holtskirkju og Ásólfsskála um „vafaland“. Þrætulandinu er ekki lýst nánar enda taldist málið tæplega dómtækt því að samkvæmt forordningu Kristjáns konungs 3. var óheimilt að leggja góss kirkjunnar undir dóm nema með samþykki yfirvalda. Lögþingismennirnir töldu því rétt að vísa málinu til biskups og fógetans „til góðrar úrgreiðslu“ svo að unnt yrði að útkljá málið með friðsemi og kirkjan fengi þess að njóta sem henni bar, „með því og, að allvíða um þetta land er svo ástætt, að bændur þykjast stórum vanhaldnir, sem lönd á móti kirkjum og kongsjörðum eiga, ef ei fást kann, að þvílíkar þrætur með lögum og dómi fyrir yfirvaldsins samþykki niður setjist, þá þess þar um leiða verður“.[6]

Árið 1676 dæmdi Gísli Magnússon sýslumaður og sex meðdómsmenn um óleyfilega brúkun skóga Holtsstaðar. Þar segir m.a.:

> Innann þeirra takmarka sem Holltz Kyrkiu Mäldagi, umm getur hvar uppa Syslu Madurenn og Döms Menn andsvörudu ad þeim sÿnest ongvann Veigenn lÿdanlegt þuílyk Brukun og oheimilldar Adtekt helldur sækest til löglegra Secta, sem þar til hlyder.[7]

Jón biskup Vídalín minntist ekki á landamerki í vísitasíu sinni 1704 en gerði nákvæma grein fyrir eignum kirkjunnar, m.a. skógarítökum:

---

1 „Drivtömmr, som falder for Gaardens Land, tilhörer Kirken her, ligesom Afretter og Skov-Itake“ (skjal nr. 3 (90)).
2 Skjal nr. 5 (44).
3 Skjal nr. 5 (45).
4 Skjal nr. 3 (74). Sbr. einnig skjal nr. 3 (75) (lögfesta séra Þorsteins Oddssonar 1741).
5 Skjal nr. 3 (35).
6 Skjal nr. 5 (75).
7 Skjal nr. 3 (80).

Epter Medkenningu Sr Sigurdar Einarssonar hvoria Presturin Sr Jon Torfason frammlagde á Kirkian þessa Skóga og Itök, Völlu er liggia nordur fra Næfurhollte, Lángafell so langt framm sem Skoge er vaxid austan til. Melfell er liggur i landnordur fra Næfurhollte, Skog hia Stapa:/ sem adur er umgeted/: svo langt sem Skoge er vaxed framm ad Utisaudagia og Skogur inn fra er kollud er Mariutunga sem liggur i millum Gilianna. Jtem tvær Skogar Topter hvora hia annarre fÿrer framan Falljökul, svo langt ofan sem Sliettan tekur vid. Jtem Skogartóptt i Langadal framanverdum, fÿrer vestan i Dalnum inn ad Breckum ad Hlídarenda Skogi og fram á Hálsin. Jtem Skóg i Rietta Felle. Jtem litla Skogartoptt fÿrer jnnann Kÿle, upp under Jökulinn og eru þesser Skogar nu sagder nærre eidder. Epter Dómj Nikulasar Biörnssonar geingnum 1578, er Erasmus Villa‹d›sson var Stadarhalldare ad Breidabolstad, a Kirkian Godalands Afriett.[1]

Séra Þorsteinn Oddsson tíundar einnig skógarítök og aðrar eignir Holtskirkju í lögfestu sinni 1741 en lýsir ekki landamerkjum. Það gerir hins vegar Ólafur Gíslason í vísitasíu sinni 1752:

Þesse eru Stadarens Landamerke; ad austann er Merkisgil, ur Gilenu og i Gardenn sem fyrer nedann stendur, sem kalladur er Merkisgardur, rædur sá Gardur sudur i Fiörumörkenn, sem er Hnukurenn á Midskala Egg, sem vaka á vid HolltsNup. Enn ad verstannverdu Þufann i Þurraskurde átölulaus, skal þar á Backanum takast Sióndeiling ur þ[eir]re Þufu i Vesturátt og so i Narfa Hólma, og i Rimahus. Enn á eystre Sÿdu ádur sagdre Þufu á Backanum f[yrer] sunnann Þurra Skurd er Skáre og Hálfskiære halldenn[2] f[yrer] sunnann Stebbakot. Þadann Sióndhending tekenn i Þufu Nockra, sem skal hafa staded fyrir ofann Steck‹i›artuned, sem ádur var frá Hollte. Hvör Þufa nu er burtu vegna Vatnagángs. Jtem þ[eir]r 5. Steinar sem i hennar Stad lagder voru. Þadann Sióndhending uppi Grettershaf á Fosshólum i Skálaheide, og þegar so er komed ad Hollts Á, rædur hun inn epter Dalnum. Framar á Kyrkiann Land allt med Sióndum frá Steinamörkum vestur ad Sandamörkum, hvör Merke millum Sanda og Nÿa Bæar eru Sandlækur sem ádur hefur vered rennande, enn sÿdann hann þraut hafe þad vered kallad Slÿlækiar Mynne, þadann uppi gamla Steckiartúned á Söndum og Hrafna Biörg. Landamerke millum Vesturhollts, Efra Hollts og Holltsstadar, Sefpollur og i Skálarrimahus og i openn Flautahellir, hvör Skálarrimahus eru nu þau gömlu Rimhús köllud, og su þyfda Hæd sem stendur hier um freka 80 Fadma til utnordurs frá þeim nu bigda Rimhusa Bæ, og eiga sömu gömlu Rimahus ad vera Horn Mark Hollts Kyrkiu Landz so ad hun eige hvörki leingur vestur nie nordur á þá Sÿdu. Enn ur gömlu Rimahusum á Hollts Kyrkia med riettu sem ádur er geted Sióndhending i ofannverdann Narfahólma, og adskiliest so her med Hollts Kyrkiu og Austasta Skála Landeigner effter Dome Sysslumansens Þorsteins Magnussonar af Dato 3. Junii 1745. Fiörumöreknn á vestare Sÿduna eru austasta Hused sem þá var á Söndum og i lánga Setberg /: meinast ad Sandar hafe þá austar og ofar staded sem nu eru Fornu Sandar:/Þesse Landamerke eru ut dreigenn af Mag. Brinjolfs Sveinssonar Visitatium 1641 og 1662. Jtem hiergreindum Dóme Sysslumansens Sr Þorsteins Magnussonar.[3]

Í maí 1755 var haldið dómþing til að skipta skógum í Langanesi sem umráðamenn Holts- og Stóradalskirkjur gerðu tilkall til auk umráðamanna Eyvindarhóla-, Steina- og Miðbæliskirkna og jarðanna Austastaskála, Stóru-Merkur og Eyvindarmúla. Í niðurstöðu dómsins segir m.a.:

Landþingsskrifarenn Seigr. Sigurdur Sigurdsson og prófastr Sra Sigurdr Jónsson begjerdu þvínærst ad skifte væru ámillum Hollts kirkiu og Stóradals, skógnum i Lánganese eptir sérhvörs átölulausum tilkallsriette, ikrafte af þeirra i höndum hafande máldögum og Documentum.

1 Skjal nr. 3 (38).
2 *haldenn* undirstrikað, líklega til tákns um yfirstrikun.
3 Skjal nr. 3 (42).

Nefnilega Hollts Kirkiu Helmíng Skógar i öllu Lánganesi. Enn Stóradal Þridiúng Skógar í sama Nesi, svo hvör meige nióta sins útaf fÿrir sig. Hvad og hérmed af Rjettinum sameginnl. eptir gjörda Athugan, Skodan og Ÿfirreid, svol. gjörist – ad Holltskirkiu skiptist allur Skógur itakalaust frá Saudár – allt innad svokölludum Steinaskóge. – Enn allur Skógur þadann ifrá hvar Hollts Kirkju Skog sleppir allt inn og upp til Falljökuls skal tilheÿra Stóradal ad frátekinne Múla Skridu – edur Breidu-Skridu, sem Múle hefur sér bevisad, samt Skálahól, sem Ásolfsskála er tilstadinn og Midbæliskirkiu Skógarteigum, hvörier þo sosem annad Lánganes óvíst og óskipt Skógarpláts áliktast meirenn til Helminga forgeingnir. Svo er og hérmed óspilltur allra þeirra Réttur er fleire Itök géta sér löglega bevisad, i firrgreindum efra og innra Helminge Langaness sem Stóradal er tileinkadur. – Enn ef Itökenn öll verda meire enn einn sjötte Partur alls Lánganess þá hlítur þad eftir riettri Tiltölu ad uppinnast til Stóradals af Hollt Kÿrkiuhluta og Helmingi.[1]

Frá þessum tíma eru varðveittar nokkrar lögfestur þar sem landamerkjum Holts er lýst. Hin elsta þeirra er frá 1745:

Jeg Sigurdur Jonsson [prestur] logfeste hier effter skrifada Eign Holltskirkiu under Eiafiöllum Tun hennar og Eingiar Haga Vötn Reka og Skoga og allar Landsnitiar sem hun á og henne filgt hafa ad Fornu og Nÿu. Heimalandeign Kirkiunnar i þesse tiltekinn Landamerke, ad austann i Merkisgil, ur Gilenu i Gardenn sem þar firir nedann stendur og kalladur Merkegardur, enn ad vestann ur Sefpolle i Rimahus, nu köllud, effter þvj sem eg heire af her innlendum Mönnum þau fornu Rimahus, ur Rimahusum i ofannverdann Narfahoolma, enn úr Narfaholma þangad sem Þufann stod á Arbackanum vid Þuraskurd. Þadann Skare og Halfskiærie firir sunnan Stebbakot, so i þ[úfuna][2] firir ofann Steckiargrund, þadann Sionhending i Grettirshaf a Fosshoolum á su Sionhending ad rada ad Ánne. Enn Áenn ur þvj inn effter Dalnum, firibÿd eg hvörium Manne adurskrifad Holltskirkiuland jnnann tiltekinna Tak Marka sier nita, slá, beita, skera, edur nockra ologlega Brukun i ad hafa under þær Sekter sem Lög ákveda, nema mitt se Lof edur Leife. Under somu Grein lögfeste eg greindrar Holltskirkiu Jarder, Vesturhollt, Niabæ, her innann Soknar og halft Svarbæle lig‹g›iande i Steina Kirkiusokn til ydstu Merkia þejrra er adrar [nær?] liggiande Jarder i móte eiga. Til Merkis [mitt] underskrifad nafn ad Hollte D. 15 Maii [1745] Sigurdur Jo[nsson].

Hier firer framan skrifud Lögfesta var vpplesenn vid Holtskyrkiu öllu Soknarfolke áheyrande þann 4 Sunnudag epter Páska Anno 1745. Þad vitnum vier vnderskrifader

Gunnar Eÿnarsson Þorlakur Gudmundsson.[3]

Ári síðar gaf séra Sigurður Jónsson út aðra lögfestu um eignir og ítök Holtskirkju:

Eg Sigurdur Jons Son Prestur ad Holltz Stad logfeste hier j Dag effter skrifada Eign Holltz Kjrkiu under Eigiafiöllum, Tún hennar og Eingiar, Haga, Vötn, Fiörur, Reka og Skóg[a] og allar Landznitiar sem hún á og henne filgt hafa ad fornu og Nÿu. Heima Landeign Kirkiunnar j þesse til tekenn Landa Merke: Ad austann j Merkesgil úr Gilenu j Gardenn sem þar fyrer nedann stendur og kalladur er Merkez Gard[ur]. [E]nn ad vestann úr Sefpolle j Ryma Hús so ad Flauta Heller bere j þ[a]u, úr Rima Húsum j ofann verdann Narva Hólma, [e]nn úr Narva Hólma þángad sem þufann stód á Arbackanum vid Þurra Skurd. Þadann Skáre og Half Skiære fyrer sunnan Stebba Kot j Þúfuna fyrer ofann Steckiar

1 Skjal nr. 3 (87).
2 Hér og annars staðar þar sem hornklofi er hefur rifnað úr handriti.
3 Skjal nr. 3 (76).

Grund, þadan Sjó[n]hending j Gretters Haf á Foss Hólumm, á sú Sioonhending ad ráda ad Anne, enn Áenn úr þvi jnnepter Dalnum. En þesse eru þau Skógar Platz og Jtök sem Holltz Kirkia á effter Máldaganumm: Langa Nes halft og Grauta med Útvöxtum siö Skógarteigar j Þórs Mörk, j Staung Gamla Nautur, Gatna Skógur, Lofftznautur, Lækiar Skógur og Túngur jnn j Gil fra Höfda Skóge tveir á Aksstödum, Saudungs Nes allt m[ed] Utvögstum öllumm under Saudungs Hömrumm og Sa[u]dungs [Ha]mara, Nauta Afriett fra Hollte og Út Löndum j Langa [Ne]s, Útvögstu halfa fyrer öllu Langa Nese, Hundrad Lamba [Afri]ett j Lambafelle…Thil Merkez er mitt underskrifad Nafn ad Hollte þann 12 Maij Anno 1746 Sigurdur Jonsson.

Framann og ofannskrifud Lögfesta var upplesenn fyrir Riettenumm a Hollts Manntalsþynge Dag 12ta Maj 1746 Testera Thorsteirn Magnusson Magnus Brandsson Jon Jsleifz Son.[1]

Á næstu árum (þ.e. 1749, 1751 og 1757) komu fleiri lögfestur frá séra Sigurði Jónssyni. Allar eru þær töluvert skertar í handriti en af því sem séð verður ber þeim saman við lögfestuna frá 1746.[2]

Lögfesta séra Árna Sigurðssonar í Holti 23. maí 1801 virðist hafa það helst umfram eldri lögfestur að lýst er af meiri nákvæmni en áður hvar eign kirkjunnar í Langanesi var og einnig skógarteigarnir í Þórsmörk:

hálft Langanes að framanverðu inn þangað, sem kallast Steinalágar eður Steinaskógar; Sauðhungsnes alt undir Sauðhungshömrum og Sauðhungshamra; sjö skógarteiga á Þórsmörk: Gamalnaut, Gatnaskóg og Loptsnaut, sem mér hefir verið hermt eptir eldri mönnum, að væri skógarplázin á mörkinni, Litliendi og Stóriendi svokallað, Lækjarskóg, sem nú kallast að sögn manna Hamraskógar, og Tungur inn í gil frá Höfðaskógi.[3]

Brynjólfur Sívertsen, prestur í Holti, lögfesti eignir Holtskirkju 17. maí 1825 og lýsti um leið þá landamerkjum jarðarinnar:

Landamerke ad austann, effter Forneskiu, í Merkegil, ur Gilenu í Gardenn sem þar fyrer nedannstendur, og kalladur er Merkesgardur. Enn ad vestann ur Sefpolle i Rimahús (væntannlega þaug gömlu) so ad Flautahellir bere í þaug ur Rimhusum í Narfhólma. Enn úr Narfhólma í Þúfuna vid Þurra Skurd, þadann Skára og Hálfskjære fyrer sunnann Stebbakot. So í Þufuna fyrer ofann Steckiargrund. Þadann Sióhending í Grettishaf á Fosshólum.[4]

Síðar í lögfestunni gerir presturinn grein fyrir skógarlöndum kirkjunnar með merkjum:

Á Þorsmörk ad vestann, frá því komed er uppa HúsadalsBruner vestur ad Fliótenu, og so lángt ínneffter, þángad til Þröngá rennur ofann í þad, so lángt med henne, þángad til kemur Tinfiall[a?]gil. Ad austann fyrer framann Svýnatúngur, og þettad allt Pláts upp under Hamre þeim meigenn so lángt Skógur vex. – Austann á mote Mörkenne frá Lángadal edur Höfda Skóge, allan Skóg upp og nidur allt ad Gilinu fyrer innan Staung. – Hier ad auke hálft Lánganes ad framannverdu inni Steínalágum sokölludum, item Saudhungs-nes undir Saudungs Hömrum, og Saudhúngs Hamra í fylge af Areydar Dóme Sislumanns sal[ug]a Th. Magnussonar, gengnum þann 24da Maii 1755. – Hvert miked edur lited

1 Skjal nr. 3 (76).

2 Skjal nr. 3 (76). Sbr. skjal nr. 3 (81) sem er lögfesta Sigurðar Jónssonar fyrir Þórsmerkurskógum 1772 og skjal nr. 3 (112) sem er úr dóma- og þingabók 1787-1792 en þar er þess getið að upplesin hafi verið „Logfesta fyrer Skogar Eign og Itökum á Þorsmörk Holts Kyrkiu tilheirande frá Profastenum Sr. Paule Sigurssyni í Holte“.

3 Skjal nr. 3 (77).

4 Skjal nr. 3 (78).

> Skógarland, sem allt þetta á nærverande Timum hefur innehalda, jeg her med lögfeste Kyrkiunne í Holte, tilheyrande, og lyse i Vernd og Forsvare Heydarlegs Sæmdamans Mr. Sæmundar Ögmundssonar á Eivindarhollte, á Móte öllu Skógar Ráne og Hnuple, effter minne skriflegre Bón, og Begære til hans, samt annare Yfervalldsens Tilskyckun til ad frid[a] þessa sem adra Skogastade á Þorsmörk edur annarstadar effter sem orded getur. – Fyrerbiódande því hverium sem einum þesse hernefnd Skógarplats, hvad litel Ló sem vera kann, innann tiltekinna Takmarka, ad yrkia, brúka, edur nockra ólejfelega Höndlun í ad hafa, under þær Sekter sem Lögenn, Amts Urskúrdur af 7da Jan. 1818 og Sislunnar Yfervalld ad eg heire sagt á næstlidnu Sumre herumm greinelega áqveda. … Item lögfeste eg ad Lokum: Holltstadar Jtök og allra Útlanda, nefnilega Naut-Afrétt í öllu Lánganesi. Eg lise og þá Gripe í Laganna Krapte, og Kóngl.ar Forordningar af 5ta April 1749 fridhelga, sem eg þángad læt færa, og eg vid hlutadegande næstu Bæa Landeigendur vil koma mér samann umm.[1]

Skógarítök Holtskirkju urðu síðar á öldinni tilefni deilna, einkum eftir að lögfesta séra Björns Þorvaldssonar, prests í Holti, hafði verið lesin upp á manntalsþingi að Kirkjulæk 18. maí 1867. Þar lögfesti hann, með skírskotun í máldaga, vísitasíur og fjölda af eldri lögfestum, eftirtaldar eignir:

> Sjö skógar teigar í Þórsmörk í Stöng, gamla Nautur, gatnaskógur, Loptsnautur, Lækjarskógur og Tungur inní gil frá Höfða skógi, sem einnig í sumum seinni tíða lögfestum eru nefnd: „Hamar-skógar, Litli-endi og Stóri-endi, Stöng og Stangar-háls, að Gilinu fyrir innan Stöng.“ Líka svonefndar „Svínatungur“. Lögfesti eg til þessara ummerkja, að sunnan og vestan frá Krossá í vestanverðan Langadal, í götuna (hjá Skugga), sem liggur norður í Húsadal, og svo ofaneptir henni, að múlanum fyrir framan húsatætturnar, – þaðan beint vestur í götuna, sem liggur norður við brekkuna í Húsadalsmynni vestur á aurinn, og norður að Markarfljóti, svo ræður fljótsgilið inneptir, þar til Þröngá fellur í það, úr því ræður hún, inní svokallað Rjúpnafellsgil, þá skal úr því ofanverðu taka sjónhendíng suður í gilið fyrir innan Stöng (sem kallað er „Góðagil“) í það ofanvert, lækurinn, sem í því rennur ræður ofanað Kro[ssá] svo frá nefndu gili sunnaní Mörkinni allt vestur að Langadal, allt það plás neðan frá Krossá og uppundir hamra, svo langt sem byrkiskógur vex.[2]

Þessari lögfestu andmæltu bændur í Fljótshlíðarhreppi 28. maí sama ár. Þeir sökuðu prófastinn um að eigna sér eða kirkjunni „mestan hluta þess nýgræðu skógar, sem sprottið hefir á framanverðri Þórsmörk í næstliðin 40 ár, síðan skógarrætur þar voru friðaðar, sem þá voru óeyddar“. Síðan vitnuðu þeir í vísitasíu Jóns biskups Árnasonar yfir Holtskirkju en þar hefðu bæði presturinn og nærstaddir sóknarmenn fullyrt að skógarteigar þeir sem kirkjunni tilheyrðu væru sumir eyddir með öllu en um suma vissu menn ekki hvar legið hefðu. Þá hafi enn verið skógur á framanverðri Þórsmörk en nyrðri og efri hluti hennar hafi verið orðinn skóglaus að mestu. Enginn þeirra presta, sem sátu í Holti, hefði eignað kirkjunni skóg á framanverðri Þórsmörk, utan skógarteiginn Stöng, fyrr en Sigurður Jónsson prófastur fór að gera slíkar kröfur „á seinni hluta næstliðinnar aldar“.[3]

Í matsskýrslum Holtsprestakalls er einnig að finna lýsingar á eignum og hlunnindum kirkjunnar. Í skýrslu 1839 er svipuð lýsing á skógum kirkjunnar og áður hefur komið fram. Til nýjunga má telja að nefndur er Steinaskógur sem réttur kirkjunnar náði til:

> Ennframar á Kirkjann Saudúngsnes allt med útvöxtum öllum undir Saudúngshömrum og Saudúngshamar og Helmíng Skógar í öllu Lánganesi, edur allann Skóg ítakslaust frá Saudár allt innad svokölludum Steinaskógi eptir Dóme af 24a Maii 1755.[4]

1 Skjal nr. 3 (78).
2 Skjal nr. 3 (98).
3 Skjal nr. 3 (83, 99).
4 Skjal nr. 3 (116).

Um afrétt jarðarinnar segir í sömu skýrslu:

> Afrétt: á Stadurinn fyrir Naut í Lánganesi og Útvöxtu hálfa fyrir öllu Lánganesi - sömuleidis 1[c] [hundraðs] Lamba Afrétt í Lambafelli, sem eg ecki veit hvar er, og 40 Lambgimbra Beit í Hrúthólma og Stódhrossabeit Vetur og Sumar fyrir utann Sandlæk, sem eg heldur ecki veit hvar er og sem eg held ad Stadarhaldarar hefi i lángann Tíma ei hagnýtt sér. Þó finn eg allt þetta lögfest, enn ecki samt firri enn 1746 og svo þessi eptirfylgiande Ár 1748, 1751, 1752, enn svo ecki úr því firri enn 1802, þá finn eg adeins þad seinasta af þessu lögfest, nefnilega Stódhrossabeitina, enn svo ecki framar – og ecki hefi eg ennþá gétad uppspurt neitt þessu til upplýsingar. – Saudahöfn fyrir 30 Saude á Stadurinn ogsvo í Vesturhollt; sem í lángann Tíma heldur ecki hefur verid notad og líklega ecki verdur, þar Jördinn er fremur ordinn hagaþraung.
>
> Af Lánganesi hefur nú Gagnid verid misjafnt vegna Stórumerkurmanna, sem ydulega hafa amast vid Peníng, sem þángad hefur verid rekinn, svosem géngi hann þadann yfir Engiar þeirra og Slægiulönd, enn engann hefi eg vitad neita þessu Hollts-Itake.[1]

Í skýrslu um tekjur og útgjöld Holtsprestakalls 1849-1853 eru þau hlunnindi og ítök, sem fylgt höfðu prestakallinu, talin að mestu úr gildi fallin. Skógar allir í Langanesi voru gjöreyddir þegar um aldamótin bæði af mannavöldum og vatnagangi. Enn standi þó eftir þrír skógarteigar, Stóriendi. Litliendi og Stöng með Stangarhálsi.[2] Þessa skóga nýtti presturinn sjálfur samkvæmt skýrslu yfir tímabilið 1862-1867. Í sérstökum dálki um tekjur af „ískildum ítökum og hlynnindum sem prestakallinu fylgja eptir máldögum“ kemur fram að ónotað hafi verið „Hundrað lamba afrjett í Lambafell, 40 gimbra beit í Vesturholt; Stóðhrossahöfn fyrir utan Sandlæk; Skógur í Lánganes og Sauðúngshömrum; Sjö Skógarteigar í Þórsmörk“.[3] Í fasteignamati 1916 er ekkert minnst á afréttinn heldur einungis sagt að beitilandið sé „lítið annað en engjar“.[4]

Áður var þess getið að sennilega væri elsta landamerkjalýsing Holtsjarðar í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 1660. Frá því sama ári er til vitnisburður um landamerki Holts og Austastaskála (Ásólfsskála).[5] Fleiri landamerkjalýsingar, ýmist sem vitnisburðir eða lögfestur, eru varðveittar frá 17. og 18. öld, í uppskrift Magnúsar Jónssonar, prests í Holti 1837-1846. Virðist flest samhljóða því sem hér hefur áður komið fram.[6] Árið 1850 fór fram áreið á landamerki Holts og Ásólfsskála og er hún að meginhluta birt í kafla 5.12. (um Ásólfsskála).

Landamerkjabréf Holts var undirritað 10. maí 1890 og er sem hér segir:

> Landamerkjaskrá fyrir prestsetrið Holt undir Eyjafjöllum ásamt hjáleigunum: Hellnahól, Brennu, Efstakoti, Efstu-Grund, Mið-Grund, Syðstu-Grund, og kyrkjujörðunum: Varmahlíð, Ormskoti, Vallatúni, Gerðakoti og Indriðakoti.
>
> Að austan, milli Holtslands og Steinalands, er markalínan úr marki milli Holtsfjöru og Steinafjöru, sem er þar sem litli hnúkurinn uppi yfir Miðskálaegg ber við Holtsnúp [sjónhending yfir Holtsós][7] í

1 Skjal nr. 3 (116).
2 Skjal nr. 3 (119).
3 Skjal nr. 3 (124).
4 Skjal nr. 3 (89).
5 Sbr. skjal nr. 3 (87).
6 Sbr. skjal nr. 3 (87).
7 Orð í hornklofa viðbót milli lína.

neðri enda merkigarðsins milli Varmahlíðar og Steina, svo ræður merkigarðurinn og úr efri enda hans er markalínan bein stefna í svo nefnt merkigil; síðan ræður gilið upp á fjallsbrún; þaðan er markalínan beint sunnarlega í Þvertungnagil, sem skilur Þvertungur og Steinatungur; síðan ræður gilið inn í jökul milli Holts og Núpakots.

Að vestan, milli Holtslands og Vesturholtslands, er markalínan frá sjó beint í vörðu í gljábökkunum í þá stefnu, að fjárhúsin á Rimhól vestan við Rimhús beri í Flautahelli, sem er skúti í hömrunum vestan við Írá, síðan sama stefna í vörðu, þar sem landnorðurhorn Vesturholtalands og landsuðurhorn Efriholtalands koma saman við Holtsland; þaðan enn sama stefna allt norður að áðurnefndum fjárhúsum á Rimhól. Úr þessum fjárhúsum er markalínan milli Holtslands og Ásólfskálalands í vörðu á vestari bakka Rimhúsaáls, þar sem, baka til að sjá, fjárhúsin á Rimhól bera í svonefndan Nónstein, sem er í brekkunum vestan við Núpstúnin. Úr þeirri vörðu er markið bein lína sunnanvert við svonefndan Stebbakotshól í stóra steina fyrir ofan Efstu-Grund; þaðan sjónhending í Grettishaf í Fosshólum, og ræður sú sjónhending allt upp að brekku; síðan er markið inn með brekkunni allt í Holtsá; svo ræður áin inn í jökul.

Fyrir Holtslandi austast liggur Holtsfjara innan þessara marka: að austan á litli hnúkurinn upp yfir Miðskálaegg að bera við Holtsnúp; að vestan á Björnskot að bera í útidyr suðurbæjarins í Ytstaskála. Holt á Vesturholtafjöru, og eru mörk hennar: að vestan á vestasta húsið í Efriholtum að bera í Kálfhamar, sem er klettur austan við túnið í Hvammi; að austan á hæsti tindurinn á Hafurshól að bera við austurhornið á heygarðinum á Vesturholtum.

Einnig á Holt Nýjabæjarfjöru, og eru mörk hennar: að austan á vestasta húsið í Lambhúshól að bera í Kálfhamar; að vestan á vestasta húsið á bæjarröðinni á Fornusöndum að bera í Setberg, sem er neðsta klöppin á Seljalandsmúla.

Enn fremur á Holt 1/3 alls reka á Maríufjöru, sem liggur fyrir Bakkalandi í Austur-Landeyjum, og eru mörk þeirrar fjöru: að austan elding milli austureyja og Urðartanga; að vestan Hábarð á Elliðaey og Bunki á Bjarnarey jafnt að vestan.

Holti fylgir skógur á Þórsmörk; 7 skógarteigar: Í Stöng Gamlanautur og Loptnautur, Lækjarskógur og Gatnaskógur og Tungur inn í gil frá Höfðaskógi, og 2 á Ákstöðum. Og sömuleiðis Sauðungsnes allt með útvöxtum öllum undir Sauðungshömrum og Sauðungshamrar og helmingr skógar í öllu Langanesi.

Önnur ítök, sem nefnd eru í máldögum og lögfestum Holts, hafa svo hundruðum ára skiftir ekki verið notuð, og um flest þeirra er svo, að enginn núlifandi manna veit hvar þau hafa verið, og eru þau því ekki talin upp í þessari landamerkjaskrá.

Afréttarlandið Almenninga á Holt hlutfallslega við aðrar jarðir, sem þá eiga líka. Og sömuleiðis á Holt afrétt fyrir naut á Langanesi og útvöxtu hálfa fyrir öllu Langanesi.

Fyrir Holtslandi vestan við Holtsfjöru eiga Ásólfskáli og Miðskáli sívalan reka og hvali að undanskildu leiguliðagagni.

Holti undir Eyjafjöllum 10. maí 1890

Kjartan Einarsson prestur í Holtsprestakalli

Landamerkjaskrá þessa samþykkja:

Fyrir Steina: Þ. Bjarnarson Jón Hjörleifsson Þuríður Bjarnardóttir M. Jónsson

Fyrir 1/3 Ásólfskála: Ketill Eyólfsson

Fyrir Skálakot: Jón Einarsson Guðmundur Jónsson

Fyrir Moldgnúp: Grímur Guðmundsson

Fyrir Björnskot: Snorri Jónsson Eyúlfur Kjetilsson

Fyrir Rimhús: Jón Guðmundsson.[1]

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Kverkarhelli 23. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Eins og áður hefur komið fram voru 11 hjáleigur frá Holti á tímum Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Efstagrund (áður Stekkjargrund og Efrigrund) og Miðgrund (áður Syðrigrund og Borgargrund) eru enn í byggð, Efstagrund í eigu kirkjujarðasjóðs en Miðgrund í einkaeigu.[2] Af eignarjörðum Holtskirkju, sem einnig er getið í Jarðabókinni, er enn búið í Nýjabæ, Varmahlíð og Ormskoti. Varmahlíð var seld úr Holtstorfunni með ráðherrabréfi, dags. 2. september 1925, og fóru landskipti fram 1948.[3] Við landskiptin fékk Varmahlíð allt land austan Holtsár.[4] Holt er hins vegar eign ríkissjóðs.[5]

5.14. Núpakot

Núpakot er í heimildum frá miðöldum nefnt Gnúpar. Í máldaga kirkjunnar í Steinum, sem talinn er frá fyrsta þriðjungi 14. aldar[6], standa þessi orð: „Mikals kirkia j steinum a land at gnupum.“[7] Sama yfirlýsing er í máldaga frá því um 1500[8] og 1553.[9] Núpakot er talið 26 hundruð og 160 álnir í jarðabók 1686 en 12 hundruð 1695 í samræmi við fornt jarðamat. Jörðin var þá í eigu kirkjunnar að Steinum sem var bændakirkja.[10] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er dýrleiki Núpakots kominn niður í 10 hundruð.[11] Þá var tvíbýli á jörðinni og hún illa farin af skriðum og blástri („fjallhagar að miklu leyti eyddir af skriðum og blástri“).[12] Í jarðamati 1802 er dýrleikinn

1 Skjal nr. 3 (27).
2 Skjöl nr. 5 (168, 201) (Efstagrund) og skjöl nr. 5 (173, 203) (Miðgrund). Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 136-138. Syðstagrund, vestan við Miðgrund (Syðrigrund), var byggð 1817 og er eign ríkissjóðs Íslands (skjöl nr. 5 (189, 202), *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 140).
3 Skjöl nr. 3 (153) og 1 (20).
4 Skjal nr. 1 (20).
5 Skjöl nr. 5 (171, 209). Hjá Fasteignamati ríkisins er prestssetrasjóður skráður „umráðandi“ jarðarinnar Holts (skjal nr. 5 (301)).
6 Útgefandi 2. b. Fornbréfasafns tímasetur hann við árið 1332.
7 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 680.
8 *Íslenskt fornbréfasafn* 7, s. 39. Útgefandinn telur máldagann vera frá tímabilinu 1491-1518.
9 *Íslenskt fornbréfasafn* 7, s. 39. *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 647. Í síðari máldaganum er jörðin nefnd Núpur (ekki Gnúpar): „Kirkiann j Steinum a land ad Nupi.“
10 Björn Lárusson 1967, s. 88.
11 Sbr. einnig skjal nr. 5 (64) (sjötti hluti Núpakots talinn 1 hundrað og 80 álnir að dýrleika í eignayfirlýsingu 1703) og skjal nr. 5 (115) (Núpakot talið 10 hundruð í gjafabréfi 1762).
12 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 51-52.

hinn sami og í Jarðabók Árna og Páls, þ.e. 10 hundruð, en er aftur kominn í 12 hundruð í Jarðatali Johnsens 1847.[1] Í Nýrri jarðabók 1861 er Núpakot metið á 15,9 hundruð.[2]

Elsta landamerkjalýsing Núpakots mun vera í lögfestu 1866:

> Hérmeð lögfesti eg í dag undirskrifaður fjárhaldsmaður Steinakirkju, og meðeigandi í Steinakirkjujarðeign, jörðina Núpakot liggjandi í Steinakirkjusókn og í Eyjafjallahrepp innan Rangárvallasýslu, með öllum gögnum og giæðum til lands og vatns, eignum, ítökum og hlunnindum, sem þessar‹i› jörð, með réttu fylgt hafa og fylgja eiga, eftir því, sem bæði gamlir og nýir, ráðvandra manna vitnisburðir ávísa, lögfesti eg tún og engjar, holt og haga, vötn og veiðistaði, til þeirra ummmerkja, sem eg hértil nefni. -
>
> Fyrst úr ofanverðu gilinu, sem er fyrir austan Steinatungur og svo ofan eptir því, og svo gilinu, sem aðskilur hálsana og fellið, svo úr neðanverðu því gili, beina stefnu vestan við Lambafells-fjall þangað til að saman ber báða enda túnmarkarrústarinnar, og svo beina stefnu í efri enda áður nefndrar túnmarkarrústar, til hins neðri, og svo sömu stefnu þangað til að þúfan, sem skilur Leyrna- og Berjanesland, er að sjá í Holtskirkju-gafl, þaðan beina stefnu í þá þúfu, úr þeirri þúfu beina stefnu í Gjából, úr því beina stefnu austan við Skálir, inní þvertungna gil, og ræður það gil svo, þangað til ofanvert við Steina tungur, og þaðan beina stefnu ofan vert í gilið, sem er austan við Steinatungur. Svo líka lögfesti eg hérmeð Núpakotsteig, sem er engja ítak, er liggur að öllu undir hið áminnsta Núpakot, fyrirbjóðandi hverjum, sem einum, bæði meiri háttar og minni að brúka eður beita, eður nokkra gagnsemd af að hafa, nema leyfi sé áður þartil fengið; þessu samkvæmt skal þessi lögfesta standa, undir frekustu landnámssektir og skaðabætur, greindu landi til friðhelgis um næstu 12. mánuði, en fyrir máldaga téðrar jarðar, upp síðan, svo lengi henni ekki er með löggildum sönnunum hrundið fyrir sáttanefnd eða með vitnaleiðslu og dómi. Skyldi mót von minni nokkur hér í móti gjöra lögfesti eg áðurnefnt land, að lögfullu og orðfullu og lögmáli réttu.
>
> Framanskrifaðri lögfestu til merkis og en‹n› meiri réttar, er mitt nafn og hjásett signet.
>
> Drangshlíð þann 4da Juní 1866
>
> B. Jónsson L.S.[3]

Lögfesta þessi var lesin upp og bókuð fyrir manntalsþingsrétti að Steinahelli 5. júní sama ár og innfærð í kaup- og veðmálabók Rangárvallasýslu. Á eftir lögfestunni í sama skjali er þessi athugasemd:

> Athugasemd:
>
> Lögfesta þessi var fyrir manntalsþingsréttinum [5. júní 1866] mótmælt, af ábúanda á Steinum bóndanum Einari Einarssyni, að því leyti hinar svonefndu Steinatungur væru tilgreindar innan lögfestu marka, og sömuleiðis af hreppstjóra Jóni Hjörleifssyni, hvað jörðina Svaðbæli snerti, án þess að tilgreina af hverju; ábúandinn á Núpakoti Þorvaldur Björnsson, gagn mótmælti, þeim giörðu mótmælum. - En‹n› fremur mótmæltu bændurnir: Sæmundur Jónsson á Steinum og Tómas Sigurðsson á Varmahlíð, þeim tilgreindu lögfestu merkjum, á móts við nágranna jörðina Hlíð, fyrnefndi fyrir hönd bónda Páls Sigurðssonar á Árkvörn, síðar nefndi fyrir eigin hönd.

1 Skjöl nr. 3 (90) og 5 (44).
2 Skjal nr. 5 (45).
3 Skjal nr. 3 (97).

Þannig samkvæmt þingbókinni

Vottar

H.E. Johnsson[1]

Eins og fram kemur í athugasemdinni var lögfestunni mótmælt og tókst ekki að ná sáttum fyrr en tíu árum síðar. Á sáttafundi, sem haldinn var að Núpakoti 31. október 1876, var komist að svofelldu samkomulagi:

> Eptir að málið var á ýmsa vegu rætt af sáttanefndinni…varð að sátt og samkomulagi milli allra hlutaðeigenda að landamerki og landamerkjastefnur milli jarðanna Svaðbælis og Lambafells skuli vera þannig fast sett:
>
> Úr svonefndri Steinkjerlingu, sem þeir viðurkjenna að sje rjett haldið og brúkað hornmark fjögra jarða nefnil. Yztabælis, Leyrna, Svaðbælis og Lambafells, bein stefna eða sjónhending í austur landnorður framanhalt við háhnúkin [að ofanverðu][2] á hæsta fjallinu sem er að sjá, frá áður nefndri Steinkjerlingu, innanhalt fyrir ofan Selkot, þar til komnir eru fjögur hundruð, týræð, og þrjá týu og sex faðmar frá greindri Steinkjerlingu, mældir þrjár álnir danskar í hvörjum faðmi, og svo þaðan aptur uppávið beina sjónhending í neðsta og stæzta fossin sem er austan megin í Svaðbælisheiði vestanhalt við merkigil að neðan verðu og ræður sú stefna alt þangað til að kjemur í lækin sem rennur framúr merkigili að neðanverðu og síðan ræður merkigil upp í jökul.[3]

Aðild að þessu samkomulagi áttu Þorvaldur Björnsson í Núpakoti, Guðmundur Gíslason á Seljavöllum, Sigríður Árnadóttir á Efrimörk, Einar Einarsson á Steinum og Jón Jónsson á Lambafelli.

Landamerkjabréf Núpakots var undirritað 1. mars 1887 og er á þessa leið:

> Landamerki jarðarinnar Núpakots í A-Eyjafjallahreppi 12 hundruð að fornu mati, en 15,9 hundruð að nýju mati samkvæmt jarðabókinni frá 1861.
>
> Steinn er nefndur ýmist Grásteinn eða Slóðasteinn. Liggur hann norðanvert við sýsluveginn og norður frá austurenda á garðinum, sem liggur sunnan megin sýsluvegarins og hefir sá garður verið gjörður frá Hlíð austur með veginum. Úr steini þessum liggur markalínan sjónhending upp í Hamarsnefið eða hinn svonefnda Gjábólsklett, sem er neðst í hömrunum vestan við svo nefnt Gjából og það sömu stefnu upp á fjallið og svo beygist línan í austur á við meðfram fjallsbrúninni að ofan austur á Faxa, og svo þaðan norður eftir efri brúninni norður eftir svo nefndum Leynir vestan við svo nefndar Skálir, og svo úr norðanverðum Leynir beina stefnu sunnanlega í Þvertungnagil og ræður svo það gil til jökuls. Ræður svo jökullinn í austur í gilið sem liggur austanmegin með Steinatungum. Ræður svo áin í gilinu fram í gilmynni og svo liggja mörk þaðan allt af fram með dalbrekkunni, þangað til kemur í lækinn, sem rennur fram með þeim, þá ræður lækurinn þangað til kemur í nyrðri enda túnmarkrústarinnar, sem er á millum Núpakots- og Svaðbælis-túna; þaðan ræður rústin sem langt suður sem hún nær og frá suðurenda hennar sjónhending í upphaflega nefndan stein.

1 Skjal nr. 3 (97).
2 Orðum í hornklofa bætt við milli lína.
3 Skjal nr. 3 (110).

Slægju ítak, svo nefndan Núpakotsteig, á jörð þessi austast í landi jarðarinnar Steina, sunnan og austanvert við Steina tún.

Ritað að Núpakoti 1. mars 1887

Þ. Bjarnarson	Jón Hjörleifsson	Anna Helgadóttir	G. Jónsson
Margrét Eiríksdóttir	Benedikt Magnússon	Kjartan Einarsson	
Sigríður Björ‹n›sdóttir	K. Jónsson	Kort Hjörleifsson	Sk. Árnason
Þ. Bjarnardóttir	K. Guðmundsson	Jón Brandsson	

Eigandi að 5[c] f.m. [forn mat] úr jörðinni Hlíð, samþykkir ofangreind landamerki að því er Hlíðinni viðkemur.

Kyrkjubæ vestri 18. janúar 1889

Þuríður Þórðardóttir (handsalað)[1]

Landamerkjabréfið var upplesið og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Enda þótt ekki séu bókaðar neinar athugasemdir við landamerkjabréfið virðist sem ekki hafi verið full sátt um merki jarðarinnar Núpakots. Árið 1968 var felldur gerðardómur í ágreiningsmáli um landamerki milli jarðanna Hlíðar, Þorvaldseyrar og Núpakots í Austur Eyjafjallahreppi (Gerðadómur. Mál nr. 15/1968, 29. júní 1968):

Sátt:

Aðiljar þeir Sigurjón Sigurgeirsson, Sigurbergur Sigurgeirsson, Eggert Ólafsson og Þorvarður Sigurjónsson f.h. Guðlaugar Guðjónsdóttur samþykkja landamerki á hinu umdeilda landsvæði þannig:

Frá fjögurra landa mörkum (þ.e. milli jarðanna Leirna, Hlíðar, Berjanes og Þorvaldseyrar) beina línu í blágrýtisstein, sem liggur nær fellt miðja vegu milli hinna umdeildu steina. Í þennan stein eru klappaðir stafirnir L.M.

Síðan verði mörk milli Hlíðar og Núpakots frá þessum merkjasteini beina línu í munna svonefndrar Gjábólsgjár. Þaðan eru mörkin mili þeirra tveggja jarða svo sem landamerkjabréf jarðanna segja fyrir um.

Til staðfestingar sáttargerðinni:

Sigurjón Sigurgeirsson Eggert Ólafsson

1 Skjal nr. 3 (1). Ekki kemur fram fyrir hvaða jarðir landamerkjabréfið er undirritað en af öðrum heimildum má ætla að Þ. (Þorvaldur) Bjarnason hafi verið fyrir Núpakot og einnig Þorvaldseyri, Jón Hjörleifsson (hreppstjóri, Eystri-Skógum) fyrir Svaðbæli, Kort Hjörleifsson fyrir Berjaneskot og Þ. Bjarnardóttir fyrir Drangshlíð. K. Jónsson er sennilega séra Kjartan Jónsson, Ytri-Skógum, Sk. (Skæringur) Árnason hreppstjóri, Skarðshlíð og K. Guðmundsson ábúandi í Drangshlíð (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 75, 87 og skjal nr. 3 (17). Hér hefur einnig verið stuðst við Sóknarmannatal Eyvindarhóla í Þjóðskjalasafni).

Þorvarður Sigurjónsson

Sigurbergur Sigurjónsson

Gerðardómi er hérmeð lokið

Björn Fr. Björnsson

Ólafur Jóhannesson

Sveinbjörn Jónsson[1]

Núpakot var, eins og áður greinir, eign Steinakirkju en var komið í einkaeigu þegar fasteignamat var gert 1916.[2]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Núpakot verið framselt á venjubundinn hátt og veðsett.[3]

5.15. Þorvaldseyri (áður Svaðbæli/Svartbæli)

Svartbælis (Svartsbælis) er getið í bréfi 1499 en þar vitna tveir prestar um það að Árni bóndi Guðmundsson hafi gefið kirkjunni í Holti undir Eyjafjöllum hálfa jörðina „suartzbæli“ sér og konu sinni til sáluhjálpar en með því skilyrði að preststíund og kirkjutíund skyldi greiðast til kirkjunnar í Steinum.[4] Hálft Svartbæli er eftir það talið með eignum Holtskirkju í máldaga hennar.[5]

Svartbæli er metið á 60 hundruð í jarðabók 1686 en 40 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við fornt mat.[6] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er jörðin einnig nefnd Svarfbæli, 40 hundruð að dýrleika. Ábúendur voru þá þrír. Svartbælisá (Svaðbælisá) spillti túnum, engjum og högum og var talið vandséð að jörðin gæti lengi haldist í byggingu.[7] Dýrleiki jarðarinnar er óbreyttur í jarðamati 1802 og í Jarðatali Johnsens 1847 og jörðin skiptist eins og áður milli kirkjunnar í Holti og nokkurra einstaklinga sem áttu hinn helming jarðarinnar, misstóran hlut hver þeirra.[8] Í Nýrri jarðabók 1861 er Svaðbæli metið á 26,6 hundruð og er þar sennilega miðað við kaupahlutann eða bændahluta jarðarinnar.[9]

Elsta landamerkjalýsing Svaðbælis mun vera í lögfestu 1866:

> Þareð umráðamaður Steinakirkju hér í Eyjafjallahreppi, hefir á næstliðnu ári uppsett lögfestu fyrir Steinaeignar afbýlinu (og eptir renslu jörd) Núpakoti, að hvers túni og högum, liggja á eina síðu tún og hagar jarðarinnar Svaðbælis, sem hálf er eign Holtsstaðarkirkju í nefndum hreppi, en hálf bændaeign. Þar fyrir til friðhelgis næstgreindri jörðu eptir géfnu umboði og eigin myndugleika, lögfestum vér undirskrifaðir hérmeð nefnda jörð Svaðbæli, hennar hús, töður, slægju og beitiland, og allar landsnytjar þær, er því landi fylgja eiga, hverju nafni, sem heita, til ummerkja þeirra, er aðrir menn móti eiga, tiltakandi þessi landamerki á austur síðuna: fyrst ofan frá jökli niður í merki-gilið á millum Svaðbælis- og Lambafells heiðar, svo ræður lækurinn, sem í því rennur ofan heiðina; annars er landamerki

1 Skjal nr. 3 (3).
2 Sbr. skjal nr. 3 (89).
3 Sbr. skjöl nr. 3 (167) og 5 (140, 221). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 84.
4 *Íslenskt fornbréfasafn* 7, s. 431-432.
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 648 (máldagi 1553). *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 671 (máldagi um 1570).
6 Björn Lárusson 1967, s. 88.
7 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 50-51.
8 Skjöl nr. 3 (90), 5 (44).
9 Skjal nr. 5 (45).

Svaðbælis á þessa síðu það sama, sem Lambafells, hvers máldagi og lögfesta frá 4. Maí 1607 vottar að séu á milli þessara jarða, svo langt suður, sem þeirra lönd liggja saman, en það er þangað, sem svokallaða Steinkérling ber í Holtskirkju-stafn, þaðan sjónhendingu í vestur í fjögra-landamerkið, sem á þeirri leið á líka að bera í Holtskirkju, þaðan uppí mýrina sjónhending í Rimatröð (svo kallaða) úr henni í Slóðastein, við mýrina undir Hlíðarleiti, sem sagt er í téðri stefnu að sunnan, eigi að bera í Gjából, eða Gjábóls-klett, úr Slóðasteini, sjónhending í norð-austur, í endan á þeirri garðrúst, sem aðskilur Svaðbælis- og Núpakotstún, þá ræður garðrústin að læknum austan við Núpakot, þar sem endinn á Svaðbælistúngarði liggur austan að honum, svo ræður lækurinn innundir leytið í brekkunni, þangað, sem bugurinn er á honum, þaðan skal taka sjónhending beint í gilið, sem er fyrir austan Steinatungur, skammt fyrir neðan jökultangan, sem ofaní það liggur, á sú stefna að liggja við, eða yfir um klettabeltið vestaní Svaðbælisheiði fyrir austan gilið, en lækurinn í gilinu ræður merkjum, þangað til hann kémur á aurunum í seinastnefnda stefnu-linu.

Fyrirbjóðum vér einum og sérhverjum, hérgreint land, innan hér tiltekinna takmarka að yrkja, brúka til stungu, torftöku, eður sér á nokkurn hátt í nyt færa, án landsdrottna leyfis, eða samþykkis, undir fullkomnar landnáms og skaðabætur. Standi þessi lögfesta um næstu tólf mánuðu til fullra sekta, en fyrir máldaga jarðarinnar Svaðbælis fyrir alda og óborna, allt svo lengi í henni er ekki með riktugum skjölum og eiðfestum vitnum [hrundið?], leggi þeir fimtarstefnu mót lögfestu vorri, er meina sig aflaga borna.

Til staðfestu eru nöfn vor og innsigli

Holti, Eyvindarhólum og Skógum 7. Maí 1866

Björn Thorvaldsson E. Kjartansson Jón Hjörleifsson[1]

Bréfið var lesið upp og bókað fyrir manntalsþingsrétti að Steinahelli 4. júní 1867 og fært í afsals og veðmálabók Rangárvallasýslu.

Í lok þessa skjals er eftirfarandi athugasemd:

Athugasemd:

Lögfestu þessari var mótmælt á manntalsþinginu af ábúandanum á Núpakoti, sáttamanni Þorvaldi Björnssyni, og fjárhaldsmanni Steinakirkju og sameignarmanni í Steinaeigninni, bónda Birni Jónssyni á Drangshlíð, og skýrskotuðu þeir báðir til þeirrar á manntalsþingi í Eyjafjallahreppi vorið 1866 auglýstu lögfestu fyrir jörðinni Núpakoti

vottar H.E. Johnsson.[2]

Í lok desember 1876 var samin sáttargerð um landamerki Svaðbælis og Lambafells eftir að Þorvaldur Björnsson hafði lagt fram kæru í málinu.[3] Orðrétt segir í sáttinni:

Eptir að málið var á ymsa vegu rætt af sáttanefndinni og málspörtum varð að sátt og samkomulagi milli allra hlutaðeigenda að landamerki og landamerkjastefnur milli jarðanna Svaðbælis og Lambafells skuli vera þannig fast sett:

1 Skjal nr. 3 (100).
2 Skjal nr. 3 (100).
3 Þorvaldur Björnsson (Bjarnarson) mun hafa eignast kirkjuhluta Svaðbælis um 1870 (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 88).

Úr svonefndri Steinkjerlingu, sem þeir viðurkjenna að sje rjett haldið og brúkað hornmark fjögra jarða nefnil. Yztabælis, Leyrna, Svaðbælis og Lambafells, bein stefna eða sjónhending í austurlandnorður framanhalt við háhnúkin‹n› að ofanverðu á hæzta fjallinu sem er að sjá, frá áður nefndri Steinkjerlingu, innanhalt fyrir ofan Selkot, þar til komnir eru fjögur hundruð, týræð, og þrjátýu og sex faðmar frá greindri Steinkjerlingu, mældir þrjár álnir danskar í hvörjum faðmi, og svo þaðan aptur uppávið beina sjónhending í neðsta og stæzta fossin‹n› sem er austanmegin í Svaðbælisheiði vestanhalt við merkigil að neðanverðu og ræður sú stefna alt þangað til að kjemur í lækin‹n› sem rennur framúr merkigili að neðanverðu og síðan ræður merkigil upp í jökul.[1]

Landamerkjabréf Svaðbælis var undirritað 1. mars 1887 og er á þessa leið:

Landamerki jarðarinnar Svaðbælis í Austur-Eyjafjallahreppi 20 hundruð að fornu mati, enn 26,6 hundruð að nýju mati samkvæmt jarðabókinni frá 1861.

Hornmark fjögra jarða, nefnilega: Leyrna, Ystabælis, Lambafells og Svaðbælis er svo nefnd Steinkelling. Úr henni liggur markalínan „beina stefnu eða sjónhending í austur-landnorður framanhallt við háhnúkinn að ofanverðu á hæsta fjallinu, sem er að sjá frá áðurnefndri Steinkellingu innanhallt fyrir ofan Selkot þar til komnir eru fjögur hundruð (tíræð) og þrjátíu og sex faðmar frá greindri Steinkellingu, mældar þrjár álnir danskar í hverjum faðmi og svo þaðan aftur upp á við beina sjónhending í neðsta og stærsta fossinn, sem er austanmegin í Svaðbælisheiði vestanhallt við Merkigil, að neðanverðu, og ræður sú stefna allt þangað til að kemur í lækinn, sem rennur[2] fram úr Merkigili að neðanverðu og síðan ræður Merkigil upp í jökul“. Ræður svo jökullinn vestur í gilið, sem liggur austanmegin með Steinatungum. Ræður svo áin í gilinu fram í gilmynni og svo liggja mörkin þaðan allt af fram með dalbrekkunum, þangað til kemur í lækinn, sem rennur fram með þeim; þá ræður lækurinn þangað til kemur í nyrðri enda túnmarkrústarinnar, sem er á millum Núpakots og Svaðbælistúna; þaðan ræður rústin svo langt suður, sem hún nær og frá suðurenda hennar sjónhending í stein, sem er nefndur ýmist Grásteinn eða Slóðasteinn og liggur hann norðanvert við sýsluveginn og norður frá austurenda á garðinum, sem liggur sunnanmegin sýsluvegarins og hefir sá garður verið gjörður frá Hlíð, austur með veginum. Úr steini þessum liggur markalínan sjónhending suður í fjögra landa merkið, nefnilega jarðanna: Hlíðar, Berjaness, Leyrna og Svaðbælis. Merki þetta er búfa í garðshorni. Úr henni sjónhending í áðurnefnda Steinkelling og þegar á henni er staðið, á hið nýnefnda fjögra landa merki að bera í Holtskyrkjugafl.

Ritað að Núpakoti 1. mars 1887

Þ. Bjarnarson	J. Hjörleifsson	K. Jónsson	Guðmundur Gíslason (handsalað)[3]
Jón Jónsson	G. Jónsson	Sigríður Björ‹n›sdóttir	
Kort Hjörleifsson	Sk. Árnason	Þ. Bjarnardóttir	K. Guðmundsson.

Eigandi að 5^{c} í jörðinni Hlíð samþykkir ofangreind[4] landamerki, að því er Hlíðinni við kemur.

1 Skjal nr. 3 (110).
2 *rennur* leiðrétt fyrir *kemur* sem er yfirstrikað.
3 (*handsalað*) stendur fyrir neðan nafn Guðmundar Gíslasonar og á sennilega fremur við það en nafn Sigríðar Björnsdóttur.
4 *þessa* hér næst á undan yfirstrikað.

Kyrkjubæ vestri 18. janúar 1889

Þuríður Þórðardóttir (handsalað)[1]

Landamerkjabréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Önnur landamerkjalýsing er til fyrir jörðina Svaðbæli (Þorvaldseyri). Þar er um að ræða úrskurð gerðardóms í ágreiningsmáli um landamerki milli jarðanna Hlíðar, Þorvaldseyrar og Núpakots (mál nr. 15/1968, 29. júní 1968):

> Sátt:
>
> Aðiljar þeir Sigurjón Sigurgeirsson, Sigurbergur Sigurgeirsson, Eggert Ólafsson og Þorvaldur Sigurjónsson f.h. Guðlaugar Guðjónsdóttur samþykkja landamerki á hinu umdeilda landsvæði þannig:
>
> Frá fjögra landa markinu (þ.e. milli jarðanna Leirna, Hlíðar, Berjaness og Þorvaldseyrar) beina línu í blágrýtisstein, sem liggur nær fellt miðja vegu milli hinna umdeildu steina. Í þennan stein eru klappaðir stafirnir L.M.
>
> Síðan verði mörk milli Hlíðar og Núpakots frá þessum merkjasteini beina línu í munna svonefndrar Gjábólsgjár. Þaðan eru mörkin milli þessara tveggja jarða svo sem landamerkjabréf jarðanna segja fyrir um.[2]

Þorvaldseyri mun vera kennt við Þorvald Bjarnarson sem, eins og áður sagði, eignaðist hálft Svaðbæli um 1870 og síðan jörðina alla. „[Hann] reisti stórbýlið Þorvaldseyri á grýttum eyrum upp frá Svaðbæli og flutti þangað frá Núpakoti 1886.“[3] Einar Benediktsson sýslumaður og skáld átti Þorvaldseyri um tíma. Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld á Þorvaldseyri frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi hún verið framseld og veðsett á venjubundinn hátt.[4]

5.16. Seljavellir (Lambafell)

Lambafell er ekki nefnt í skjölum fyrr en á fyrsta fjórðungi 16. aldar.[5] Jörðin var þá konungseign og hluti af Skógaeignum svonefndum sem áður hefur verið gerð grein fyrir (sbr. kafla 5.5. um Stóru-Mörk). Lambafell var síðar selt úr jarðagóssinu og taldist þá „bóndaeign“.[6]

Í jarðabók 1686 er Lambafell metið á 30 hundruð með hliðsjón af landskuldinni en 16 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við elda mat.[7] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðabók Árna Magnússonar og

1 Skjal nr. 3 (2). Ekki kemur fram fyrir hvaða jarðir landamerkjabréfið var undirritað. Þ.(Þorvaldur) Bjarnason bjó á Þorvaldseyri. Jón Jónsson er nefndur ábúandi í Lambafelli og á Leirum á þessum tíma, Jón Hjörleifsson var hreppstjóri og bjó í Eystri-Skógum en hann kann að hafa ritað undir bréfið fyrir jörðina Steina (sbr. landamerkjabréf Holts hér framar), K. Jónsson er sennilega Kjartan Jónsson, prestur í Ytri-Skógum, maður að nafni Guðmundur Gíslason bjó á Seljavöllum og Kort Hjörleifsson í Berjaneskoti. Sk. (Skæringur) Árnason var hreppstjóri og bjó í Skarðshlíð (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 22, 43, 72, 75, 89, 90. Sóknarmannatal Eyvindarhóla í Þjóðskjalasafni).

2 Skjal nr. 3 (3).

3 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 86.

4 Sbr. skjöl nr 3 (147), nr. 5 (162, 254). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 86-87.

5 *Íslenskt fornbréfasafn* 9, s. 107. Skjalið (veiting umboðs) er frá 28. júlí 1522.

6 Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 469, 502. Jón Fabíansson er þar sagður hafa keypt jörðina og mun það vera sami maður og titlaður er umboðshaldari og hreppstjóri í heimildum frá síðari hluta 17. aldar og bjó í Flögu í Skaftártungu (sbr. *Alþingisbækur Íslands.* 8. b. Reykjavík 1949-1955. S. 125, 253).

7 Björn Lárusson 1967, s. 88.

Páls Vídalíns, 20 hundruð. Ábúendur voru þá tveir á jörðinni. Þar er getið um hjáleigu frá Lambafelli sem nefndist Vindás og var fyrst byggð í stekkatúni heimajarðarinnar 13 eða 14 árum fyrr. Hún var þá í eyði.[1] Lambafell er einnig skráð 20 hundruð í Jarðatali Johnsens 1847 en 28,6 hundruð í Nýrri jarðabók 1861.[2]

Elsta landamerkjalýsing Lambafells mun vera í lögfestu frá 1607. Hún er á þessa leið:

> Jeg undirskrifadur lögfesti hér í dag mýna Eignar Jörd Lambafell undir Eyjafjöllum 20^{c} [hundruð] ad Dyrleika, eftir hennar máldaga, svo hljódandi sem fylgir. First liggur Merkid ofan frá Jökli í Raudastein, sem stendur í Laugarárgili, þadan sjónhendíng sudur í Gardinn, sem er framavid Lambafells Jadar ad austanverdu. Frá Gardinum og vestur ad Svadbælismarki 4^{c} týræd og 40 fadmar, úr þeim Gardi sjónhendíng og í Marka Kielduna, sem er á milli Raudafells og Midbælis. Rædur Kieldan svo langt sudur, sem fjögra Jarda Mark saman kemur. Mælist þar Lambafells Land ad sunnan 5^{c} 20 fadmar í greint Mark ádur Þúfa ber í Holtsstadar Kirkjustafn. Rædur svo lækur í austur landnordur, sem kallast Steinkotsbakkaskurdur, en er þó sjónhendíng úr ádur nefndri þúfu í austur landnordur allnær skurdinum 2^{c} 60 fadmar allt þartil sjest í lækinn ad nedanverdu, sem rennur úr Merkigili, milli Lambafellsjadars ad vestanverdu og Jadarsins, eda annessins, sem liggur nidur med Koltúngulæk í framanverdu Merkigili. Rædur so Merkigil upp ad Jökli. – Þar fyrir fírirbýd eg nokkur madur styngi eda skeri, slái eda leigselje, eda veiti nokkurn yfirgang á firnefndri Jordu Lambafelli. Til stadfestu mitt Nafn ad Lambafelli þann 4da Maii Anno 1607. Marteirn Arnorsson m.e.H.
>
> Ofanskrifadur Máldagi var lesinn vid Holltsstadar Kyrkju Annann dag Hvitasunnu 1607. Vitnum vid Bjarni Fabíansson m.e.H. Einar Finnbogason m.e.H.
>
> Framanskrifuð lögfesta og máldagi var auglýstur að Steina Kyrkju þriðja dag Hvytasunnu Anno 1607. Vitnum vid undirskrifaðir Kolbeinn Jónsson m.e.H. Finnur Sigurdsson m.e.H.
>
> Firskrifadur maldagi var opinberlega lesinn vid Hóla Kyrkju á Trinitatis Sunnudag [15]. Vitnum við med eigin höndum. Gýsli Arnason m.e.H. Jón Jónsson [m.e.H.].[3]

Á eftir lögfestunni í sama skjali er þessi yfirlýsing:

> Okkur undirskrifada krafdi til vitnisburdar Erlegur Mann Marteirn Arnórsson ad vitna um landeign Lambafells og hvört þad ætti Jtök í ödrum Jördum, eda adrar Jardir innan Lambafells Landeignar, hvar til vid svörum, ad eingin Jtök úr ödrum Jördum hafi því tilheyrt, Ej heldur nockud lagt ur þess Landi til annara Jarda, og fyrskrifud landamerki kringum Lambafells Landeign eru sönn og átölulaus eptir máldaganum. Hvar uppa vid höfum aflagt okkar eid ad Holltsstadar Þyngi þann 28 Mai 1607. Til stadfestu skrifum vid okkar nöfn hér undir ad Lambafelli þann 3ia Octobris 1608.
>
> Petur Rafnsson m.e.h. [J]Jónsson m.e.h.[4]

Í sambandi við þá yfirlýsingu að engin jörð ætti ítak í landareign Lambafells er rétt að benda á að Holtskirkja átti hundrað lamba afrétt í Lambafelli samkvæmt gömlum máldögum. En þetta ítak kirkjunnar og fleiri munu smám saman hafa lagst af (sbr. kafla 5.13. um Holtshverfi).

1 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 46-47.
2 Skjöl nr. 5 (44, 45).
3 Skjal nr. 3 (96) (úr afsals- og veðmálabók). Lögfestan er einnig í skjali nr. 3 (55) en það er úr kveri, afrituðu eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli 1909.
4 Skjal nr. 3 (96). Sbr. skjal nr. 3 (55).

Landamerkjabréf Lambafells er undirritað 11. júní 1892 og er á þessa leið:

Landamerkjaskrá

jarðarinnar Lambafells í Austur-Eyjafjallahreppi Rangárvallasýslu.

Eru mörkin sem hér segir:

Hornmark fjögra jarða nl. Lambafells, Þorvaldseyrar, Ystabælis og Leirna er svo nefnd Steinkerling, úr henni liggur markalínan beina stefnu eða sjónhending í austur-landnorður framanhallt við háhnúkinn að ofanverðu á hæðsta fjallinu, sem er að sjá frá áðurnefndri Steinkerlingu innanhalt fyrir ofan Selkot, þar til komnir eru fjögur hundruð (tíræð) þrjátíu og sex faðmar frá nefndri Steinkerlingu mældar 3 álnir danskar í hverjum faðmi og svo þaðan uppávið beina sjónhendingu í neðsta og stærsta fossinn, sem er austanmegin í Þorvaldseyrarheiði, austanhallt við merkigil að neðanverðu og ræður sú stefna allt þangað til að kemur í lækinn, sem rennur fram úr Merkigili að neðanverðu og síðan ræður Merkigil upp í jökul. Svo úr ofannefndri Steinkerlingu beina línu með fram Ystabælislandi að ofan í þúfuna, sem er hornmark á Lambafellslandi á suðausturkanti.

Úr þeirri þúfu er bein lína eða sjónhending í rauðastein sem er á aurunum fyrir innan Seljavelli, svo er marklínan beint áfram inn með laugarárbrekkum niður á aurunum og inn í gilið, sem er vestan við svo nefndar Raufafells-tungur, liggur svo markið eftir miðju gilinu í jökul.

Lambafelli, dag. 11. júní 1892

Jón Jónsson, Ingibjörg Eyjólfsdóttir

Eigendur[1]

Bréf þetta var lesið upp og bókað á Steinahellismanntalsþingi 9. júní 1893 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Eins og áður er frá greint var tvíbýli í Lambafelli þegar Jarðabók Árna Magnússonar Páls Vídalíns fyrir Eyjafjallasveit var gerð 1709 og mun það hafa haldist lengst af fram til ársins 1859 þegar annar bærinn var fluttur inn á Seljavelli.[2] Seljavellir eru ekki nefndir í Nýrri jarðabók 1861 enda var hún unnin töluvert fyrir þann tíma en í fasteignamati 1916 eru Seljavellir skráðir sem sérstök jörð og metnir á 1200 kr. eins og Lambafell.[3] Árið 1973 fóru fram landskipti milli jarðanna Lambafells og Seljavalla. Í skiptagerðinni segir m.a. um land Seljavalla:

Að austan takmarkast land Seljavalla af markalínu milli Lambafellstorfu og Raufarfellstorfu. Að vestan úr síðast nefndri vörðu[4] við Merkigilslæk eftir Merkigilslæk í jökul samkvæmt landamerkjabréfi Lambafellstorfu.[5]

Ekkert bendir til annars en að búskapur hafi verið nokkuð samfelldur í Lambafelli frá því að

1 Skjal nr. 3 (4).
2 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 89. Sbr. skjal nr. 3 (90) (jarðamat 1802).
3 Sbr. skjöl nr. 5 (45) og 3 (89).
4 Hér er átt við vörðu „við fjallsrætur, sem er 22 m. norðan við gamla fjárrétt“.
5 Skjal nr. 2 (8).

jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að hún hafi verið framseld og veðsett á þann hátt sem venja var hverju sinni.[1]

5.17. Raufarfell

Raufarfell er nefnt í máldaga Miðarnarbælis sem talinn er frá 1179. Þar segir að tíund heimamanna í Miðarnarbæli skuli liggja til kirkju sem þar var, „ok af næsta bæ ok fra Ravfarfelle env vestra ok syngia þangat .xij. messor“.[2] Samkvæmt þessu hefur verið kirkja eða bænhús (fjórðungskirkja) í Raufarfelli snemma á öldum. Kirkja þessi eða bænhús virðist hafa verið í notkun að minnsta kosti fram undir lok 14. aldar en hennar er ekki lengur getið í máldaga Miðbælis frá um 1570.[3] Heimildir eru til um það allt frá síðasta fjórðungi 15. aldar að Raufarfell hafi gengið kaupum og sölum.[4]

Í skiptabréfi eftir Pál lögmann Vigfússon, dags. 19. maí 1570, var ákveðið að í hlut Guðríðar systur hans skyldu m.a. koma 20 hundruð í Rauðarfelli ytra.[5] Ekki er þar tekið fram hver heildardýrleiki jarðarinnar var en í jarðabók 1686 er Raufarfell („Ytra Raufarfell“) metið á 78 hundruð og 80 álnir og var þá tekið mið af landskuldinni. Í jarðabók 1695 er Raufarfell talið 40 hundruð í samræmi við fornt mat.[6] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er dýrleikinn hinn sami, 40 hundruð, að meðtöldu afbýlinu Selkoti sem reiknaðist 5 hundruð og 80 álnir. Eigendur voru þá tveir og ábúendur fjórir. Jörðin lá undir miklum spjöllum:

> Fjallhagar jarðarinnar eru mjög spiltir af skriðum og blástri, líka skemma túnið skriður mikilega. Engjar og hagar á sljettlendinu stórlega fordjarfað og næsta alt í burt af yfirgángi Laugarár.[7]

Dýrleiki jarðarinnar er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 þrátt fyrir landspjöll en haft er eftir sýslumanni að Raufarfell sé ekki meira en 35 hundruð og Selkot 7½ hundrað.[8] Í Nýrri jarðabók 1861 er jörðin metin á 39,9 hundruð.[9]

Elsta landamerkjalýsing Raufarfells er talin vera frá um 1850. Hún er þó einungis varðveitt í afskrift frá 20. öld. Landamerkjalýsingin er á þessa leið:

> Raufarfell.
>
> Jördin Raufarfell er talin med afbílinu Selkoti 40c ad dýrleika. Landamerki, hvar land þessarar Jardar og Raudafells liggja saman, eru talin ádur vid Raudafell, – en fyrir sunnan Raufarfellsland skal einnig vera sama mid og fyrir sunnan Raudafellsland, nefnilega ad Hesteyra sjáist af Pétursey framundan Hrútafellsfjalli, og skal þettad mid hafa vestur ad Lambafellslandi, en úr því rædur Lambafells mark til Jökuls – (þarum sjá Lambafell).[10]

Önnur landamerkjalýsing, frá um 1870, er einnig varðveitt í afskrift frá 20. öld. Hún er nokkuð lengri og ýtarlegri en hin fyrri:

---

1 Sbr. skjöl nr. 5 (139, 215) (Lambafell), 5 (148, 245) (Seljavellir). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 89-90.
2 Skjal nr. 5 (1).
3 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 679. *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 260. *Íslenskt fornbréfasafn* 7, s. 38. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 672.
4 Sbr. skjöl nr. 5 (21) (kaupbréf 1489), 5 (61 og 79) (kaupsamningur 1688).
5 Skjal nr. 5 (41). Rauðarfell ytra er sama jörð og Raufarfell (sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 804).
6 Björn Lárusson 1967, s. 87.
7 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 42.
8 Skjal nr. 5 (44).
9 Skjal nr. 5 (45).
10 Skjal nr. 3 (68). Lýsing þessi er úr kveri, afrituðu eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli 1909.

Raufarfell.[1]

Jördinn Raufarfell er talin med afbílinu Selkoti ad fornu mati 40^{c} ad dýrleika. Hefur hún landamerki sjer, og liggur til Fjalls nærst fyrir austann Laugará, og liggur heidarland hennar til Jökuls og fram med Laugarárgili. Lambafells máldagi tiltekur landamerkid þannig: Fyrst liggur markid ofann frá Jökli í Raudastein sem stendur í Laugarárgili. Þadan sjónhending sudur í gardinn sem er framan vid Lambafellsjadar ad austanverdu. - Ekki á Jörd þessi – eda torfa – land leingra sudur med Lambafells marki en þar til sem briddir á – eda sjest – sem Hesteyra af Pjetursey í Mírdal frammundan Hrútafells (edur leiti) Fjalli, og rædur sú stefna til austur landsudurs, austur ad Raudafells landeign, en Midbælis landeign liggur sunnann ad Raufarfellslandi, ad austanverdu liggur Raudafellslandeign samsyda Raufarfellslandi til Jökuls. Ekkert reka jtak á jördin. Hún er heldur landlítil, med því líka Laugará spillir töluverdt útslægjum hennar.[2]

Landamerkjabréf Raufarfells var undirritað 16. mars 1886 og er sem hér segir:

Skrásetning

um landamerki jarðarinnar Raufarfells í Austur-Eyjafjallarhreppi Rangárvallasýslu, og er hjer lýst mörkum bæði eptir skjölum og skilríkjum, og svo líka eptir samkomulagi og sögn núlifandi manna, og eru mörkin sem nú skal greina:

Úr þúfunni sem er rjett ofan við sýsluveginn norðanvið vestri Helgubakkann, er bein sjónhending í hinn forna markgarð, á milli Raufarfells og Rauðarfells og það sömu beina línu yfir nefndan Sandháls austan til og upp úr Högnaklett, og úr Högnaklett ræður eggin í yrpústungnahöfuð í jökul, úr nefndri þúfu að sem hesteyra sjáist af fjallinu Pjetursey, framundan Hrútafells-fjalli allt þangað til að kemur það langt vestur að kemur á þúfuna rjett framanvið sýsluveginn, vestast á horninu á nefndri Torfmýri, svo úr þeirri þúfu beina sjónhending í Rauðastein, sem er á aurunum fyrir innan Seljavelli, og svo er þessi marklína áfram innmeð Laugarásbrekkum niður á aurnum og inní gilið, sem er vestanvið svo-nefndan Raufarfellstungur, liggur svo markið eptir gilinu til jökuls.

Raufarfell, dag. 16. mars 1886.[3]

Í umboði Vilborgar Jónsdóttur. Jón Hjörleifsson

Bárður Pálsson, Sveinn Arnoddarson, Þ. Björnsson, Þ. Guðmundsdóttir, Tomas Stefánsson,
Sveinn Sveinsson, Árni Magnússon, Halldór Magnússon, K. Guðmundsson,
Eyjólfur Þórarinsson, Guðmundur Gíslason, Jón Jónsson, Sigríður Jónsdóttir,
Þórður Tómasson, Halldór Jón Stefánsson, Magnús Arnoddarson[4]

1 Hér er vísað neðanmáls þar sem stendur: „Raufarfell og Raudafell eru adskildir Bæir, sem standa Framann undir Fjallinu, sem er á milli Kaldaklifsár og Laugarár, og er Raudafell austar (sjá þeirrar jardar lísingu á nærstu bls.).“

2 Skjal nr. 3 (53). Lýsing þessi er úr kveri, afrituðu eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli 1909.

3 Virðist upphaflega ritað 1887.

4 Skjal nr. 3 (5). Ekki er tekið fram fyrir hvaða jarðir bréfið er undirritað en heimildir benda til að Bárður Pálsson og Þ(or-björg) Guðmundsdóttir hafi verið fyrir Raufarfell, Þ. Björnsson (Þorvaldur Bjarnarsson?) fyrir Þorvaldseyri, Árni Magnússon fyrir Miðbælisbakka, Guðmundur Gíslason fyrir Seljavelli, Jón Jónsson fyrir Lambafell og Þórður Tómas-son og Halldór Jón Stefánsson fyrir Rauðafell (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 41, 67, 87, 89, 90, 92, 95, 97). Sveinn Arnoddsson bjó að Rauðafelli, Tómas Stefánsson í Selkoti, Sveinn Sveinsson í Gíslakoti, Halldór Magnússon í Miðbæli, K. Guðmundsson í Drangshlíð og Eyjólfur Þórarinsson að Raufarfelli (Sóknarmannatal Eyvindarhóla, Þjóðskjalasafni).

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli í Austur-Eyjajallahreppi 21. júní 1887 og fært í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Eins og áður er vikið að voru ábúendur fjórir í Raufarfelli í byrjun 18. aldar. Þegar jarðamat var gert einni öld síðar voru þeir fimm og í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 eru skráð fjögur býli í Raufarfelli (suðurbær, austurbær, miðbær og vesturbær).[1] Árið 1967 fóru fram landskipti milli jarðanna Raufarfells og Selkots. Skiptahlutföll voru þessi: Raufarfell 80,08% og Selkot 19,22%.[2] Ári síðar var tekið til skipta allt ræktanlegt land Raufarfellsjarða, einnig brekkur ofan Raufarfellstúna og brekkur frá Djúpagili fram að mörkum Selkots. Jörðinni Raufarfelli I, II, III og IV var þá skipt þannig að úr urðu tvær jarðir, Raufarfell II, 15 hundruð (42,86%) og Raufarfell III, 20 hundruð (57,14%).[3]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Raufarfell verið framselt á venjubundinn hátt og veðsett.[4]

5.18. Rauðafell

Rauðafell mun vera sama jörð og nefnd er „Rauðafell et eystra“ í Landnámu en þar bjó Hrafn hinn heimski er nam land milli Kaldaklofsár og Lambafellsár.[5] Í Melabók, Hauksbók og Njálu er jörðin nefnd Raufarfell og er sú nafnmynd talin upphafleg. Rauðafell er sennilega gömul tvímynd af nafninu og kemur fyrir í heimildum frá 19. öld.[6] Jörðin er nefnd í skjali 20. júní 1474 en þar bera tveir menn því vitni að 20 hundruð í Raufarfelli eystra hafi komið til greina sem greiðsla fyrir hálfan Héðinshöfða á Tjörnesi.[7] Raufarfell eystra var meðal þeirra jarða sem komu til skipta eftir andlát Vigfúsar Erlendssonar, lögmanns og hirðstjóra, 1521, en jarðardýrleika er ekki getið.[8]

Eystra-Raufarfell var metið á 71 hundruð og 160 álnir í jarðabók 1686 (rúmlega tvítugföld landskuld) en 55 hundruð í jarðabók 1695.[9] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er Raufarfell eystra einnig sagt 55 hundruð að dýrleika. Eigendur jarðarinnar voru þá fjórir og ábúendur jafnmargir. Jörðin lá undir spjöllum enda mjög hætt fyrir skriðum.[10] Í Jarðatali Johnsens 1847 er „Raufarfell eystra“ skráð 55 hundruð en haft er eftir sýslumanni að hún sé 52 ½ hundrað að dýrleika.[11] „Rauðafell“ er hins vegar metið á 61,8 hundruð í Nýrri jarðabók 1861.[12]

Elsta landamerkjalýsing Rauðafells, sem kunnugt er um, mun vera frá um 1850 en einungis varðveitt í afskrift frá 20. öld:

> Jördinn Raudafell er talin 51[c] ad dýrleika. Landamerki á milli nefndrar Jardar og Raufarfells (á hvörjum jördum tün og eingjar liggja saman) eru: úr Eystri Sandhálsi – sem er framan í Fjallshlídinni fyrir ofann þar sem tünin liggja saman – í læk þann sem adskilur tüninn, vid nedannverd túninn skal úr þeim læk vera sjönhending í midjann kyrkjugard í Midbæli, á sú sjónhending ad ráda svo lángt, þar til Hesteyra sjest af Pétursey (í Mírdal) framundan Hrútafellsfjalli (litla fjalli) þá er sjónhending til landsudurs

1 Skjal nr. 3 (90) (jarðamat 1802) og skjal nr. 3 (89) (fasteignamat 1916).
2 Skjal nr. 2 (9).
3 Skjal nr. 2 (10).
4 Sbr. skjöl nr. 3 (144), nr. 5 (144-147, 229-232).
5 *Landnámabók* 1986, s. 340 (Sturlubók).
6 *Landnámabók* 1986, s. 340 (2. nmgr.). Í *Jarðabók Árna og Páls* (1. b., s. 39) er jörðin nefnd „Raufarfell eystra“, „Austara Rauðafell“ í kaupbréfi 1748 (skjal nr. 5 (113), „Rauðafell“ í brigðalýsingu 1764 (skjal nr. 5 (117) og „Röidafell“ í jarðamati 1802 (skjal nr. 3 (90)).
7 *Íslenskt fornbréfasafn* 5, s. 752.
8 *Íslenskt fornbréfasafn* 8, s. 798, 805.
9 Björn Lárusson 1967, s. 87.
10 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 39-41.
11 Skjal nr. 5 (44).
12 Skjal nr. 5 (45).

í þúfu ofanverdt vid Drángshlídarhólma – í þessari stefnu skal halda sama midi á Pétursey og Hrútafellsfjalli, sem hér er tilgreint – úr nefndri þúfu er tekinn sjönhending í þúfuna á Kröksnesi, sem er nordanmeginn vid framanverdt Kaldaklifsárgil, úr því rædur nefndt gil til Jökuls, úr upphaflega nefndum Sandhálsi í Högnaklett, frá Högnakletti rædur Brúnin edur eggjarnar fyrir austann dalinn sem er í fjallinu, til Jökuls.[1]

Nokkru yngri, eða frá um 1870, er önnur landamerkjalýsing og er hún eins og hin fyrri einungis varðveitt í yngri afskrift:

Jördinn Raudafell, er sumir nefna Raufarfell Eystra (t.a.m. Jardatal Johnsens) hefur sumstadar verid talin ad dýrleika (ad f.m. [að fornu mati]) 55^{c} en nú hefur hún leingi verid talin 51^{c}.

Landamerki á milli nefndrar jardar og Raufarfells (á hvörjum jördum tún og eingjar liggja saman) eru þessi:

Úr Eystri Sandhálsi, sem er framan í Fjallshlídinni fyrir ofan þar sem túnin liggja saman í læk þann sem adskilur túnin, vid nedanverd túnin skal úr þeim læk vera sjónhending í midjann kirkjugard í Midbæli, á sú sjónhending ad ráda svo lángt sudur þar til Hesteyra sjest af Pétursey í Mírdal framundan Hrútafellsfjalli (litla fjalli) þá er sjónhending tekinn til landsudurs í þúfu ofanverdt vid Drángshlídarhólma í þessari stefnu skal halda sama midi á Pétursey og Hrútafellsfjalli, sem hjer er tilgreint, úr nefndri þúfu er tekinn sjónhending í þúfuna á Króksnefi, sem er nordannmegin vid framanvert Kaldaklifsárgil, úr því rædur nefnt gil til Jökuls.

Nú er vikid aptur í vestara Markid á fyrstnefndann Sandháls, úr hönum skal vera bein stefna upp í svonefndann Höggnaklett (sem er hár tindur í Fjallsbrúninni), frá Höggnakletti rædur brúnin, eda eggjarnar fyrir austann dalinn, sem er í Fjallinu, til Jökuls.[2]

Landamerkjabréf Rauðafells var undirritað 1. mars 1887 og er á þessa leið:

Landamerki jarðarinnar Rauðafells í Austur-Eyjafjallahreppi 52 ½ hundrað að fornu mati, enn 61.8 hundruð að dýrleika að nýju mati samkvæmt jarðabókinni frá 1861.

Úr þúfu, sem er rjett fyrir norðan sýsluveginn, norðan við Vestri-Helgubakka, er bein sjónhending í hinn forna markgarð, sem er á milli Rauðafells og Raufarfells, og það sömu beinu línu yfir svo nefndan Sandháls austan til og upp í Högnaklett og þaðan sömu beina línu í jökul eftir Kálfaskálaegg.

Úr áðurnefndri þúfu er bein sjónhending, sem næst í austur-landsuður með fram Bakkakotslandi og Hörðuskálalandi, að sem hesteyra sjáist af fjallinu Pétursey framundan Hrútafellsfjalli allt þar til kemur austur á þúfuna, sem er hornmark milli Rauðafells og Hörðuskála, hver þúfa að liggur í horninu að austan og norðan á svonefndum Drangshlíðarhólma sunnan við sýsluveginn. Úr nefndri þúfu er bein sjónhending í háa þúfu, sem er á neftanganum, er liggur syðst vestanvert við Kaldaklifsárgil. Ræður svo áin í gilinu marki allt til jökuls.

Ritað að Núpakoti 1. mars 1887

Þ. Bjarnarson Jón Jónsson K. Jónsson Þ. Bjarnardóttir Tómas Stefánsson

1 Skjal nr. 3 (67). Þessi lýsing er skrifuð upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli árið 1909.
2 Skjal nr. 3 (54). Þessi lýsing er skrifuð upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli árið 1909.

í umboði Vilborgar Jónsdóttur Bárður Pálsson Einar Einarsson

(J. Hjörleifsson) Halldorjón Steffánsson Þórdur Tómasson

J. Hjörleifsson Sk. Árnason Þ. Guðmundsdóttir.[1]

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Eins og áður hefur komið fram var fjórbýli í Rauðafelli þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var gerð í byrjun 18. aldar. Í jarðamatsgögnum 1802 eru sjö ábúendur skráðir á jörðinni en fjórir í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 (austurbær, Þórðarbær, miðbær, vesturbær).[2] Nú munu vera þrjú býli í Rauðafelli (Rauðafell I, II og III).[3] Árið 1972 fóru fram skipti á landi Rauðafellstorfu að undanteknu heiðalandi og landi utan fyrirhleðslugarða, ógrónu, og skyldu hlutföllin vera þessi: Rauðafell I 12,5%, Rauðafell II 22,5% og Rauðafell III 17%.[4]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Rauðafell verið framselt á venjubundinn hátt og veðsett.[5]

5.19. Hrútafell, Hólatungur og Borgartungur

Hrútafells virðist ekki getið í varðveittum heimildum fyrr en eftir siðaskipti. Í jarðabók 1686 er Hrútafell metið á 80 hundruð (þ.e. tvítugföld landskuld sem var 4 hundruð) en í jarðabók 1695 er dýrleikinn sagður 40 hundruð.[6] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er jörðin sögð 40 hundruð með afbýlunum Hrútafellskoti, sem reiknaðist 5 hundruð, og Bökkunum en dýrleiki þeirra var talinn 2 hundruð og 60 álnir. Þá var þríbýli á jörðinni.[7] Heimildir frá 18. öld benda til að jörðin hafi á þeim tíma gengið kaupum og sölum, að hluta til, enda jörðin í margra eigu.[8]

Í Jarðatali Johnsens 1847 er Hrútafell eins og áður talið 40 hundruð að dýrleika. Þar er hjáleigan Hrútafellskot einnig nefnd en ekki minnst á Bakka (Bakkana).[9] Í Nýrri jarðabók 1861 er Hrútafell metið á 38,9 hundruð, þ.e. Hrútafell 33,93 og hjáleigan Hrútafellskot 4,98 hundruð.[10]

Í jarðamati 1849 er ekki annað sagt um beitiland Hrútafells en að það sé gott („land til hagbeitar gott“) og „gripagagn all gott“.[11] Í fasteignamati 1916 er lýsingin nákvæmari:

> Beitilandið er mjög gott fyrir allan fénað, en sérstaklega er góð sauðabeit í Hrútafellsfjalli, sauðir ganga hér gjafalausir. Smalamenska er hæg.[12]

Elstu heimild um merki Hrútafells er trúlega að finna í landamerkjalýsingu Drangshlíðar sem rekja má til fyrri hluta 19. aldar:

1 Skjal nr. 3 (6). Ekki kemur fram fyrir hvaða jarðir bréfið er undirritað en samkvæmt Sóknarmannatali Eyvindarhóla bjó Þ.(Þorvaldur) Bjarnason á Þorvaldseyri, Kjartan Jónsson prestur á Ytri-Skógum, Tómas Stefánsson í Selkoti, Einar Einarsson í Hrútafellskoti og Jón Hjörleifsson hreppstjóri í Eystri-Skógum. Halldór Jón Stefánsson var ábúandi að Rauðafelli (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 97).
2 Skjöl nr. 3 (89, 90).
3 Íbúðarhús á jörðinni Rauðafelli II ber nafnið Rauðafell IV (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 97).
4 Skjal nr. 2 (11).
5 Sbr. skjöl nr. 3 (143) og 5 (141-143, 226-228).
6 Björn Lárusson 1967, s. 87.
7 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 32-35.
8 Skjöl nr. 5 (81, 100, 105, 108, 113), sbr. einnig skjal nr. 3 (90).
9 Skjal nr. 5 (44).
10 Skjal nr. 5 (45).
11 Skjal nr. 3 (88).
12 Skjal nr. 3 (89).

Landamerki Hrútafells og Drangshlíðar (Skarðshlíðar)

Sjónhending úr Grásteini í Hólalínu, sem er Hornmark Hóla og Hrútafells, í Grettisglugga í Skarðshlíðargrjótum. Þaðan í fjallsnef þar hjá, síðan með fjallsrótum í Þorláksgnípu. Úr Þorláksgnípu og yfir þvert Drangshlíðarfjall í Yxnadalsöxl og síðan í Hornfellsgnípu og þaðan í Finnvarðarháls við Jökul.

Brynjólfur Thómasson á Hrútafelli, 79 ára, segir svo frá 5. Ágúst 1909 eptir Magnúsi Sigurðssyni á Leirum (d. 1853).[1]

Í öðru landamerkjabréfi, dags. 28. desember 1885, er lýst mörkum á milli Hrútafells annars vegar og Drangshlíðar og Skarðshlíðar hins vegar og er það birt í kafla 5.20. (Drangshlíð).

Landamerkjabréf Hrútafells var undirritað 14. maí 1886 og er svohljóðandi:

Skrásetning

yfir landamerki og landamerkjastefnur sem og rekafjörutakmörk jarðarinnar Hrútafells í Austur-Eyjafjallahreppi eftir því sem við undirskrifaðir eigendur og umráðamenn jarðarinnar vitum þetta sannast og réttast að vera, sem er með báðum Hrútafellskotunum 38.9^{c} að dýrleika eftir jarðabókinni frá 1861.

Í móts við Eyvindarhólaland að vestanverðu er landamerkið Reynhóll, úr honum er stefna austur um hinn svo kallaða merkigarð (sem er þar austur af og sem en‹n›[2] sést glöggt móta fyrir) allt austur í móalón sunnanvert, þaðan upp á við, í móts við Skarðshlíðarland (Drangshlíð), beina stefnu í Grettisglugga, svo í bláa nefið á fjallsrótunum (Litlafjalli) þar upp af, síðan austur með rótum fjallsins og í Þorláksnýpu og þaðan í yxnadalsöx, þaðan beint í Hornfellsnýpu og þaðan í Fimvarðarháls.

Aftur að vestanverðu móts við Klömbruland, Hörðuskála og Rauðafellsland, úr Reynhól, fyr nefndum, í vesturátt beint í markavörðu, sem er á þeim stað sem Rauðafellsbæ ber í Högnaklett, þaðan upp eftir nefnda stefnu að Rauðafellsbæ beri í Högnaklett, þar til sundið á milli bæjanna að Hrútafelli ber um fremstu brún Skógarnúps, þá beygist merkjalínan vestur á við í keldu, sem merkjavarða verður við sett ef þessi skrásetning samþykkist af öllum hlutaðeigandum úr keldunni aftur í Brúarendanum sem þar er upp af sem líka verður sett merki við ef samþykkist og þaðan beina stefnu í Háuþúfu við Kaldaklifsárgil[3] og síðan ræður Kaldaklifsárgil og farvegur upp til jökuls vestan Þorvaldstungna.

Hrútafellsfjara hefir þessi takmörk: varða suður við sjó eða fjöru beina stefnu í Losaberg, sem er í fjallinu austan við Löngutorfu í Drangshlíðarfjörumark milli Hrútafellsfjöru og Drangshlíðar, enn milli Hrútafells og Hóla, að sjáist sem fuglsbringa austan undan Skóganúp.

Hrútafell 14. maí 1886.

Tómas Tómasson, Ólafur Guðmundsson, Þorsteinn Þorsteinsson

K. Jónsson, B. Tómasson, Sveinn Arnoddasson[4]

1 Skjal nr. 3 (71). Undir þetta ritar Jón Þorkelsson, þáverandi þjóðskjalavörður: „Er þetta orðrétt eptir Brynjólfi ritað samstundis og síðan upp fyrir honum lesið og af honum samþykt. Magnús á Leirum var uppalinn á Hrútafelli [viðb. neðanmáls: „Fæddur á Hrútafelli í Maí 1770“].“

2 *en* bætt við milli lína.

3 *sem líka – Kaldaklifsárgil* bætt við milli lína.

4 Skjal nr. 3 (7). Þorsteinn Þorsteinsson og Tómas Tómasson voru báðir bændur í Hrútafelli (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 54. Skjal nr. 3 (115)). Samkvæmt Sóknarmannatali Eyvindarhóla í Þjóðskjalasafni bjó Ólafur Guðmundsson í Hrútafellskoti syðra, Brynjólfur Tómasson í Hrútafelli og Sveinn Arnoddason í Rauðafelli.

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Undir lok aldarinnar gáfu ábúendur Drangshlíðar, Skarðshlíðar og Hrútafells út svofellda yfirlýsingu um upprekstur í heiðarland jarðanna:

> Við undirritaðir eigendur og ábúendur jarðanna Drangshlíðar, Drangshlíðardals, Skarðshlíðar og Hrútafells, fyrirbjóðum öllum upprek‹s›tur á heiðarland téðra jarða, sem er milli Kaldaklifsár og Skógarár.
>
> Brjóti nokkur móti þessu banni okkar, munum við leita réttar okkar á annan hátt, og verður fénaður sá, sem þar finnst, tekinn fastur og meðhöndlaður sem lögum er samkvæmt.
>
> Drangshlíð, Skarðshlíð og Hrútafelli 31. maí 1894
>
> | | |
> |---|---|
> | Þuríður Bjarnardóttir | Þorsteinn Jónsson |
> | Sigurður Halldórsson | Hjörl. Jónsson |
> | Þorsteinn Þorsteinsson | Tómas Tómasson |
> | Guðmundur Ólafsson | Stefán Tómasson |
> | Jóhannes Símonarson | Sólveig Finnsdóttir[1] |

Vestan Þorvaldstungna, sem nefndar eru í landamerkjabréfinu, eru Borgartungur sem Stóraborg hefur gert tilkall til a.m.k. frá 17. öld. Vísitasía Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Stóruborg, 26. september 1641, hefst á þessum orðum:

> Kyrkian ad Borg vnder Eÿafiollum á Klambrar Land, Borgartungur nema Bref framm komi.[2]

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er komist þannig að orði:

> Afrjettar ítak er kirkjunni [að Borg] eignað, kallað Borgartúngur, sem mönnum þykir forsorga kunna um sumar l [þ.e. fimmtíu] lömb, sígur Eyjafjallajökull á þetta takmark og spillir smámsaman.[3]

Í jarðamati 1849 er ekki minnst á þetta „ítak“ Stóruborgar þó að jörðinni fylgdu „hagaþreingsli mikil“ og ekki heldur í fasteignamati 1916.[4] Jörðin er þó enn talin eiga upprekstur í Borgartungur.

Fyrir vestan Borgartungur eru Hólatungur sem eignaðar eru Eyvindarhólum. Um þetta segir í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar 26. september 1641:[5]

> [Maríukirkja að Eyvindarhólum] á þad Jtak sem kallast Hólatungur nordur j Heidinne, og Skógarjtak j Langanesi sem kallast Holaskogur.[6]

1 Skjal nr. 3 (102).
2 Skjal nr. 3 (31).
3 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 44.
4 Skjöl nr. 3 (88, 89).
5 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 11, 61.
6 Skjal nr. 3 (30).

Í annarri vísitasíu Brynjólfs biskups, frá 4. september 1662, er þessi yfirlýsing:

> Jt[em] á Kyrkian Hólaatungur sem liggia milli Hrutafellsheidar og Raufarfellsheidar. Halldast enn under til Lamba og Gelldfiárreksturs.[1]

Yngri vísitasíur virðast engu bæta við það sem áður hefur komið fram. Í vísitasíu Finns biskups Jónssonar 29. ágúst 1757 segir t.d. á þessa leið:

> Anno 1757. 29 Augusti visiterud Kyrkiann ad Holum under Eyafiollum. Hun á Heimaland allt med Gögnum og Giædum; 21 Malnytu Kugyllde, 3 hundrads Hesta. Innanngátta í ofrÿdum Peningum 5 aura. Itak sem kallast Hola Tunga.Visítatia Mag. Jóns Arnasonar af Dato 1722 sem citerar adrar elldre Visitatiur eignar henne Skógar Jtak i Langanese sem kallast Hola Skógur, hvort Stadarhalldarenn seiger ad á næstfyrerfarande Áre hafe undann K[yr]kiunne dæmt vered.[2]

Ekki er minnst á Hólatungur í jarðamati 1849 en í skýrslu um tekjur og útgjöld Eyvindarhólaprestakalls á tímabilinu1849-1853 er gerð svofelld grein fyrir tekjum prestssetursins:

> Prestssetrið Ejvindarhólar, nefndir 26^{c} með sínum 3^{r} hjáleigum, kúgildi heima 4^{r}.
>
> Jörð þessi er mjög hagalítil, spillir Kaldaklifsá þeim árlega meira og minna er undirorpin griot og sandfoki til stórskjemmda í ýmsum veðrum, útslægjulaus, túnið er stort ogreidt og þift, fást af því í meðalári herumbil 160 hestar, ætlast því að jörðin frammfæri 3 kýr 15 ær 15 lömb 3 hross, motekja er enginn, svo bruka verður haug til eldividar; hlynnindi eru: opt hægt aðfærslu með sjóarabla og trjáreki fyrir jarðarinnar landi þó sjaldann sé að miklu verði, lamba-afréttur, svonefndar Holatungur, nordan vid Hrutafellsheidi, hérumbil fyrir 40 lömb sem heimajördinni ásamt hjaleigum hennar fylgia.[3]

Í fasteignamati 1916 er ekki minnst á Hólatungur en tekið fram að beitilandið sé „fremur víðlent og gott til allrar beitar. Smalamenska hæg“.[4]

Engar athugasemdir eru skráðar í landamerkjabók við landamerkjabréf Hrútafells en árið 1907 gáfu eigendur Drangshlíðar og Skarðshlíðar út yfirlýsingu þar sem þeir mótmæltu því að eigendur Hrútafells hefðu eignað sér land þessara jarða. Landsvæði þetta væri austan við markalínu sem þeir hefðu lýst með landamerkjaskjali 28. desember 1885 og væri sem hér segir:

> Grásteinn, sem er hornmark á suður og vesturkanti Drangshlíðar og Skarðshlíðarlands, liggur austan og ofanvert við Hólahæðir, úr honum er sjónhending í austurhornið á Rútshelli og það sömu sjónhending upp á fjallsbrúnina, svo liggur markið með brúnum austur í Grettisskarð og þaðan með brúnum í Þorláksgnýpu og svo sjónhending úr Þorláksnýpu í stóra steininn á Yxnadalsöxl, úr steininum er sjónhending í Hornfellsnýpu og þaðan sjónhending í jökul.[5]

Árið 1909 lögðu eigendur Drangshlíðar og Skarðshlíðar fram kæru á hendur eigendum Hrútafells og var málið tekið fyrir í aukarétti Rangárvallasýslu 12. maí sama ár. Dæmt var í málinu 24. október 1910 á þessa leið:

---

1 Skjal nr. 3 (37).
2 Skjal nr. 3 (43).
3 Skjal nr. 3 (118). Sams konar lýsing er í brauðamati Eyvindarhólaprestakalls 1862-1867 (sbr. skjal nr. 3 (123)).
4 Skjal nr. 3 (89).
5 Skjal nr. 3 (105).

> Að landamerki milli Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal á aðra hlið og Hrútafells og Hrútafellskoti á hina hlið, skulu hér eftir vera þessi: að sunnanverðu úr hornmarksvörðu á landamerkjum Eyvindarhólalands í merkjavörðu á Grásteini, þaðan sjónhending til fjalls í merkjavörðu neðst í garðrústinni fyr nefndu og eftir garðrústinni upp til hamra, þaðan með klettarótum í bláa nefið á suðaustur horni Hrútafellsins upp af Ófeigs eða Skarðshlíðargrjótum og þar lóðrétt upp hamrana og þaðan með klettabrúnum í Grettisglugga upp á fjalli, þaðan með klettabrúnum í Grettisskarð og þaðan með brúnum kletta í Þorláksnýpu, þaðan sjónhending til landnorðurs í stóra steininn á Yxnadalsöxl, þaðan sjónhending í Hornfellsnýpu og þaðan sömu sjónhending í jökul.[1]

Eigendur Hrútafells áfrýjuðu þessum dómi til yfirréttar en þar var málinu vísað frá með dómi 25. mars 1912. Þeir stefndu síðan málinu aftur fyrir yfirdóm sama ár. Fyrir utan annmarka á skipan merkjadómsins og málsmeðferð þar töldu Hrútfellingar að merkjadómurinn hefði farið með lögleysu með því að ákveða suðurmarkið milli jarðanna töluvert norðar og vestar en rétt væri. Dómur yfirréttar var kveðinn upp 31. mars 1913 og skyldi landamerkjadómurinn vera óraskaður.[2]

Árið 1954 fóru fram landskipti á spildum í Hrútafellslandi. Í ljós hafði komið, þegar gengið var á mörk, að ágreiningur var um landamerki milli Hrútafells og Eyvindarhóla og var ágreiningslandið 4,5 hektarar að stærð. Ákveðið var að skipta landinu „út frá sjónarmiði Hrútafellsmanna“. Bakkamýri fékk 45 m breiða skák með fram Hrútafells- og Skarðshlíðarmörkum ofan frá þjóðvegi suður í Eyvindarhólamörk. Hrútafell II fékk spildu austur af spildu Hrútafellskots innan skilgreindra takmarka.[3]

Eins og áður hefur verið getið var þríbýli á Hrútafelli á tímum Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns og einnig í byrjun 19. aldar.[4] Samkvæmt fasteignamati 1916 skiptist Hrútafell í suðurbæ og norðurbæ auk Hrútafellskots.[5] Norðurbærinn lagðist undir suðurbæinn þegar hann fór í eyði um miðja 20. öld.[6]

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi Hrútafell verið framselt á venjubundinn hátt og veðsett.[7]

5.20. Drangshlíð

Drangshlíð er nefnd í Landnámu þegar skýrt er frá því að leiði Þrasa Þórólfssonar sé fyrir vestan Fossá „heldr nær ánni í Drangshlíð undir gnúpinum“.[8] Hér mun þó fremur átt við fjallið Drangshlíð en jörðina. Jarðanna Drangshlíðar og Skarðshlíðar er einnig getið í máldaga kirkjunnar í Skógum frá um 1332 (sbr. kafla 5.21.). Drangshlíð og Skarðshlíð voru í eigu konungs og meðal þeirra jarða sem konungur framseldi Henriki Bjelke ríkisaðmíráli í veð fyrir láni (sbr. kafla 5.5.). Þessar jarðir voru seldar einkaaðilum á 9. áratug 17. aldar.[9] Í jarðabók 1686 er Drangshlíð metin á 60 hundruð og 56 hundruð og 80 álnir 1695. Skarðshlíð er í sömu jarðabókum metin á 26 hundruð og 160 álnir og 20 hundruð. Í síðari jarðabókinni var farið nær hinu forna mati.[10]

Frá byrjun 18. aldar er til mikið safn jarðabréfa sem safnað var í aðdraganda Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Á seðli einum er minnst á selstöðu frá Ytri-Skógum „nærri upp undan Eystri-Skógum“. Síðan segir:

---

1 Skjal nr. 3 (115).
2 Skjal nr. 3 (128).
3 Skjal nr. 2 (12).
4 Sbr. skjal nr. 3 (90) (jarðamat 1802).
5 Skjal nr. 3 (89).
6 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 55.
7 Sbr. skjöl nr. 3 (142) og 5 (137, 138, 210, 211, 212, 213). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 54-55.
8 *Landnámabók* 1986, s. 339.
9 Björn Lárusson 1967, s. 132, 6. nmgr. Skjal nr. 5 (76).
10 Björn Lárusson 1967, s. 87.

> Líka so hefur áður fyrrum önnur selstaða brúkast að sögn á Eskiheiði, sem undan er gengin jörðunni Ytriskógum til Drangshlíðar með áreið hér um fyrir 20 árum.[1]

Í Jarðabók Árna og Páls 1709 er Drangshlíð sögð vera 40 hundruð að dýrleika og Skarðshlíð 20 hundruð. Tvíbýli var á hvorri jörð.[2] Dýrleiki jarðanna er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847.[3] Í Nýrri jarðabók 1861 er Drangshlíð metin á 38,2 hundruð og Skarðshlíð á 25,9 hundruð.[4]

Af heimildum má sjá að ágreiningur hefur verið um nýtingu lands vestan Skógarár milli eigenda og ábúenda Drangshlíðar annars vegar og umboðsmanns Skóga- og Merkureigna hins vegar en hann bjó í Ytri-Skógum. Ábúendur Skarðshlíðar tóku afstöðu með ábúendum Drangshlíðar eins og fram kemur í eftirfarandi bréfi frá 1777:

> Medan Kongurin sialfur atte Drángshlyd veit einginn annad enn Dalurin [þ.e. Drangshlíðardalur] og Heidenn öll fyrer vestan Skogaá hafe fillgt Dráng‹s›hlyd allt nordur ad Drangshlydar Botnum, hvar Hrutfells Land tekur vid. Ádurnefndar Kongs Jarder hiellt i Forlieningu nockra Tyd sa madur er hiet Amunde Thormodsson og bio i Ytre Skógum, storrÿkur og harddrægur madur. Hann bigde fatækum mönnum Drángshlydena so ad hann tók under Bu sitt i Skógum allt Sliettlende ad[5] þvj sem Steirn kann ad vellta ur Brecku. Enn beitte Heidina; En þeir fátæku menn sem i Drangshlyd biuggu og voru hans undergiefner Leigulidar hlutu ad láta liggia i þvj Skaute er hann villde. Þesse hans Asælnis Yfirgángur, barst þo ut, hvort til Kongssins edur Thorkiels saluga[6] kunnum vid ej vyst ad seigia sem hafde þann Útgáng, ad tilskickud var Logmans Áreid a Drang‹s›hlydar Dal og Heide. Var þar tilskickadur vice Logmadur Jón Eiolfsson. En þar hann forfalladist, skal Areidena hafa giört Broder hans sa lærde Syslumadur Arnes syslu Einar Ejulfsson sem med sÿnum Áreidarmonnum dæmde Dalinn og Heidina ad tiltecknum adurgreindumm Mörkumm ævarande Drangshlydar Eign og Eiginndóm, hefur so adur tied Land atolulaust verid sleigid beitt og brukad frá Drangshlyd. …[7]

> Hvað margar fornar og nyar Logfestur sem eru til og finnast fyrer Skóga Lande skal alldrej i þeim finnast ad þeir hafe eignad ser nockud Jtak i Drang‹s›hlydarlande fyrer vestann Ána, sem sannarlega hefde annars nefnt og tiltekid verid. ej eru mörg Ár sydan Drangshlydar og Skoga Mönnum vard sundurorda um Beit þessa, og hofdu Skogamenn þer ej annad til Forsvars en Skiæringur enn verandi i Skardshlyd hefde lied sier Þridiung umm tvistadra Haga þvij Skardshlyd vill telia ser, allann þridia Part i Drang‹s›hlydar Hogum þvj Löndinn liggia þar ad ollu leite saman og hefdu þeir ej borid þetta i Væng, hefdu þeir vitad sig hafa nockurn Riett edur Hefd á Brukune. Þó hafa þeir sem nu a Skogum bua meir og meir b‹e›megtad ser Brukuni‹n›a og þvj framar sem þeir, sierdeilis eirn af þeim bigde eina Nylendu uppi synu eigin Hagbeitar Lande, so þad sem þar fyrer þreingde ad hefur þvj meirra sokt uppa Drangshlydar Land so nu er so komid, þott þeir sem a Drangshlyd verie Kvikfienade þeirra þa reka hiner hann med Kappi og Ofbellde i Landid afftur. Þo upp sie hladinn sa gamle Varnar Gardur er hann jafnodum afftur nidur drifinn, sem ny Dæmi eru til, þvj þeir láta á ser heira og hafa leitast vid ad taka beinke [svo] uppa þad sama: ad hefd sie hier a kominn.[8] Þessu er so i Sanleika háttad effter þvj sem

1 Skjal nr. 5 (62).
2 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 30-31.
3 Skjal nr. 5 (44). Í *Jarðatali Johnsens* (3. nmgr.) er þess getið að Drangshlíð hafi áður verið eign Thorkilii barnaskólans en seld 1838.
4 Skjal nr. 5 (45).
5 *allt* hér næst á undan yfirstrikað.
6 Hér er sennilega átt við Þorkel Jónsson í Njarðvík sem keypti Drangshlíð af konungi (sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 502).
7 Framhaldið er um ágreining út af beit Skógamanna í Drangshlíðarlandi. Áreið sú sem hér er vísað til hefur ekki fundist í Þjóðskjalasafni.
8 Skrifað með gleiðara letri í handriti.

hvör og eirn af oss veit til og ver heirt og fornumid hofumm af og effter oss eldre Mönnum. Hvar a ver vilium frekare Stadfestu giöra ef Þorf krefur. Til Merkis voru Nöfn D. 28 Junji 1777

Andres Gudnason Þorleifur Gudnason Snore Eiriksson Buande i Skardshlyd

Oddni Ellensdotter Gudni Ellensdotter

i Skardshlyd j Skardshlid[1]

Í byrjun 19. aldar stefndu bændur í Drangshlíð bændum í Ytri-Skógum fyrir sáttanefnd um notkun á Drangshlíðardal og heiði. Lofuðu Ytriskógamenn

ad þeir hier efter skule þad frekast þeir gieta halda sínum Skiepnum eda Kvikfenade frá Drangshlídar Dal og Heÿde og i aungan Máta bruka edur nota þeirra Land þar eda annarstadar án þeirra Leifes enn haldest ecke þesser Skilmálar standa allar Saker opnar eins og Eingenn Forlykun hefde giörd vered eda Contractar Rof skied være og lofa ad veria sinn Pening frá sögdu Plátse, enn þad ecke verdur vidgiört kiemur eÿ til Ummtals.[2]

Þessi sátt virðist hafa verið ótraust. Í gerðabók jarðamatsnefndar 1849 segir t.d. um Drangshlíðardal: „Þrætuland millum Ytri-Skóga og Drángshlýdar mest til beitar.“[3] Undir lok aldarinnar gáfu ábúendur Drangshlíðar, Skarðshlíðar og Hrútafells út svofellda yfirlýsingu um upprekstur í heiðarland jarðanna:

Við undirritaðir eigendur og ábúendur jarðanna Drangshlíðar, Drangshlíðardals, Skarðshlíðar og Hrútafells, fyrirbjóðum öllum upprek‹s›tur á heiðarland téðra jarða, sem er milli Kaldaklifsár og Skógarár.

Brjóti nokkur móti þessu banni okkar, munum við leita réttar okkar á annan hátt, og verður fénaður sá, sem þar finnst, tekinn fastur og meðhöndlaður sem lögum er samkvæmt.

Drangshlíð, Skarðshlíð og Hrútafelli 31. maí 1894

Þuríður Bjarnardóttir Þorsteinn Jónsson

Sigurður Halldórsson Hjörl. Jónsson

Þorsteinn Þorsteinsson Tómas Tómasson

Guðmundur Ólafsson Stefán Tómasson

Jóhannes Símonarson Sólveig Finnsdóttir[4]

Yfirlýsingin var þinglesin á Steinahellismanntalsþingi 1. júní 1894.

1 Skjal nr. 3 (44). Neðst á skjalinu standa þessi orð: „Frá Jóni hrstj. [hreppstjóra] Hjörleifssyni í Drangshlíð 15/12 1705.“
2 Skjal nr. 3 (111).
3 Skjal nr. 3 (88).
4 Skjal nr. 3 (102).

Elsta vitnisburð um landamerki Drangshlíðar má rekja aftur til fyrri hluta 19. aldar. Þar er lýst mörkum milli Hrútafells og Drangshlíðar (sbr. kafla 5.19. Hrútafell).

Í öðru landamerkjabréfi, frá um 1870, er lýst mörkum milli Drangshlíðar og Skarðshlíðar:[1]

> Drángshlíd og Skardshlíd.
>
> Drángshlíd 40^{c} og Skardshlíd 20^{c} hundrud ad fornu mati ad dýrleika samtals 60^{c} hundrud eiga haga saman en tún þessara Bæa liggja saman.
>
> Landamerki á milli þessara Jarda ad sunnann og Eyvindarhóla sem eiga land austur ad Skógaá[2] til vesturs tekinn ad austann eru: Eptir visitatiu Biskups Mag. Brinjúlfs Sveinssonar yfir Hóla kirkju undir Eyafjöllum frá 4da Septembris Anno 1662 „úr lækjarbotnum austur í Móanum (vestur) í grástein þann er stendur sunnann undir Stórutjörn“ og á þá stein þann ad bera í Reinhól (þad er í vesturátt).
>
> Úr Grásteini skal taka sjónhending til fjalls – en þad er landamerki á milli Skardshlídar og Hrútafells, sem þá á land fyrir vestann – sjónhending upp ad Brekkum, í gardrúst sem liggur á snid til landnordurs, uppeptir Brekkunni (hjer um bil) 46. födmum fyrir vestann Ófeigshellir (þegar þad er mælt á jafnsljettu nedan verdt vid Brekkuna) og svo upp í fjallsbrún og svo med Brúnum austur í svonefnda Þorláksgnípu, þadann sjónhending til landnordurs í stóra steininn í Yxnadal, þadann sjónhending í Hornfellsgnípu og svo sömu sjónhending í Jökul, á eystri sýdu adskilur Skógaá ad sunnann frá Drángshlídar og ytri skóga lönd alt upp ad Skógafossi en fyrir vestann ána frá svonefndum Skóganúp[3] og inn ad Skógafossi liggur Drángshlídardalur, frá Fossinum skilur áinn heidarlöndin í Jökul nordur, í Dal þessum er bygd kominn fyrir fáum árum frá Drángshlíd[4]. Dalur þessi lagdist til Drángshlídar eptir á, árid 1689. Eingja ítak á Skardshlíd í Hrútafellslandi[5].
>
> Drángshlíd og Skardshlíd eiga fjörustúf samann fyrir ytri Skóga landi, (Skógasandi) fjörumarkid er, ad vestann: „Grjóthrúga eda varda sem er á Sandinum á ad bera vid Flosaberg, þad er í Brekkum[6] fyrir austann Drángshlíd. Eystra markid er: varda sem er hladinn á stórann stein á sandinum, á ad bera í Úlfhildarklof[7] í Brekkum fyrir austann ytri Skóga.[8]

Þrjú þinglýst landamerkjabréf um Drangshlíð eru varðveitt frá lokum 19. aldar. Í fyrsta bréfinu er lýsing á landamerkjum allrar jarðarinnar:

> Skrásetning yfir landamerki jarðarinnar Drangshlíðar í Austur-Eyjafjallahreppi Rangárvallasýslu að fornu mati 60^{c} hundruð, enn eftir jarðabókinni 1861 60,1^{c} hundruð[9] – að Drangshlíðardal og Skarðshlíð með töldum, einungis verður hér lýst mörkum á milli Drangshlíðar og Ytri-Skóga, eftir þeim skjölum og skilríkjum, sem við undir höndum höfum, og svo líka eftir sögu núlifandi manna, og er markið sem hér greinir:

1 Tímasetning skjalsins er frá Jóni Þorkelssyni þjóðskjalaverði.
2 Neðanmáls í handriti: „Í fornöld nefnd Fossá.“
3 Neðanmáls í handriti: „Í fornöld hefur undra mikid grjóthrun fallid úr Skóganúp. Meining manna er ad leidi Þrasa landnámsman(n)s hafi þar verid og undir því ordid.“
4 Neðanmáls í handriti: „Bílid í Drangshlídardal er nú álitid ad vera 1/3ji (einn þridji) partur af jördinni Drángshlíd og er því 13^{c} og 40 álnir): þrettán hundruð og 40 álnir.“
5 Neðanmáls í handriti: „Þad eru nefndir Skardshlídar Hólmar.“
6 Skrifað *Brekkunum* en leiðrétt.
7 Skrifað upphaflega *Úlfhlidar* en breytt á milli lína.
8 Skjal nr. 3 (52).
9 Þessi dýrleiki jarðarinnar er ekki í samræmi við heimildir, sbr. það sem getið er um hér framar.

Skógá ræður merki frá jökli allt fram að Skóganúp svo ræður sjónhending til suðurs að sem fuglsbringa sjáist af Skógafossi austur undan Skóganúp í hornmarkið að austan, sem er grjótvarða framarlega á Skógáaröldu austanmegin við Skógá, hver nefnd varða að er hornmark að austan á milli nefndrar jarðar Drangshlíðar á aðra síðu enn Eyvindarhóla á hina. Þegar á þessari nefndu vörðu er staðið ber Reinhól í bæinn Hlíð.

Fjöru á Drangshlíð og Skarðshlíð í sameiningu fyrir framan Skógasand (vestantil) fjörumark er að austan stórsteinn, upp á sandinum, sem á að bera í mitt Úlfhildarklof, sem er lágin framan í löngu torfunni sem nefnist Úlfhildi, austan við Ytri-Skóga.

Drangshlíð 28. dag desember m. 1885

J. Hjörleifsson í umboði E. Kjartanssonar (J. Hjörleifsson)

Jón Guðmundsson K. Guðmundsson Björn Jónsson[1]

Bréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Í næsta landamerkjabréfi er einungis lýst mörkum milli Drangshlíðar og Eyvindarhóla:

Skrásetning

Í áframhaldi af skjali merkt Nr. 1. yfir landamerki jarðarinnar Drangshlíðar, og er hér einungis lýst merki milli hennar og Eyvindarhóla, og er hér farið eftir skjölum og skilríkjum, sem við í höndum höfum og svo líka sögu eldri manna, og eru þau sem nú skal greina:

Grjótvarða syðst á Skógáröldum austanmegin við Skógá og sést eins og fyr segir í skjali merkt Nr. 1. að eins sem fuglsbringa af Skógafossi austur undan Skóganúp, úr þessari nefndu grjótvörðu er sjónhending vestur í Grástein, sem er hornmark að vestan á Drangshlíðar landi, nefndur Grásteinn liggur ofan og austanvert við hólahæðir, þegar á þessari oftnefndu vörðu er staðið ber nefndan Grástein í Reinhól, enn þegar á nefndum Grástein er staðið ber framannefnda vörðu fyrir framan dyrhólaey.

Drangshlíð 28. dag desember m. 1885

J. Hjörleifsson í umboði E. Kjartanssonar (J. Hjörleifsson)

Jón Guðmundsson K. Guðmundsson Björn Jónsson[2]

Bréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Þriðja bréfið lýtur að mörkum milli Drangshlíðar og Skarðshlíðar annars vegar og Hrútafells hins vegar:

1 Skjal nr. 3 (9). Ekki er þess getið hvar þeir menn bjuggu sem undirrituðu landamerkjabréfið. Jón Hjörleifsson var ábúandi í Eystri-Skógum 1885 en bjó frá 1901 í Drangshlíð. Líklegt er að E. Kjartansson hafi búið í Drangshlíðardal (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 43, 46, 48). Samkvæmt Sóknarmannatali Eyvindarhóla var Jón Guðmundsson ábúandi í Berjanesi og K. Guðmundsson í Drangshlíð.

2 Skjal nr. 3 (10).

Í þriðja máta áframhald af markalýsingarskjölum merkt Nr. 1. og 2. og er hér lýst einungis marki á milli Drangshlíðar og Skarðshlíðar á aðra síðu, enn Hrútafells á hina, og er farið eftir skjölum og skilríkjum, sem við í höndum höfum, og svo líka sögn núlifandi manna og er markið sem nú skal greina:

Grásteinn sem liggur austan vert og ofan[1] við hólahæðir (er hornmark að vestan) úr honum er sjónhending [í austurhornið á Rútshelli og það sömu sjónhending][2] upp á fjallsbrúnina, svo liggur markið með brúnum austur í Grettisskarð og þaðan með brúnum austur í Þorláksnýpu og svo sjónhending úr Þorláksnýpu í stóra steininn í Yxnadalsöxl, úr steininum er sjónhending í Hornfellsnýpu, og þaðan sömu sjónhending í jökul.

Fjöru á Drangshlíð og Skarðshlíð í sameiningu framan við Skógasand (vestantil) og er fjörumark að vestan grjótvarða á sandinum sem á að bera í mitt Losaberg, sem er fyrir austan Löngutorfu í Drangshlíð.

Engjaítak á Drangshlíð tvö, annað í Hörðuskálalandi hitt í Bakkakotslandi.

Engjaítak á Skarðshlíð tvö, eitt í Hrútafellslandi annað í Hörðuskálalandi.

Innan framangreindrar markalínu á þrjá vegu kringum Drangshlíðarland, á enginn ítak í, nema ef vera skyldi Hrútafell, slægjustykki austan við Rútshelli, kölluð Kinn, austur að garðrústinni, er liggur á snið í brekkunni; fyrir þetta slægjustykki hefir Hrútafell lagt Skarðshlíð slægju stykki nefnt enn í dag Skarðshlíðarhólmar.[3]

Drangshlíð 28. dag desembermánað 1885

J. Hjörleifsson í umboði E. Kjartanssonar J. Hjörleifsson

Jón Guðmundsson K. Guðmundsson Björn Jónsson Sæmundur Árnason[4]

Landamerkjabréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Miðvikudaginn 12. maí 1909 var tekið fyrir í aukarétti Rangárvallasýslu landamerkjamál sem eigendur Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal höfðuðu gegn eigendum Hrútafells. Dómur var upp kveðinn 24. október 1910 var niðurstaðan sem hér segir:

Að landamerki milli Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal á aðra hlið og Hrútafells með Hrútafellskoti á hina hlið, skulu hér eftir vera þessi: að sunnanverðu úr hornmarksvörðu á landamerkjum Eyvindarhólalands í merkjavörðu á Grásteini, þaðan sjónhending til fjalls í merkjavörðu neðst í garðrústinni fyr nefndu og eftir garðrústinni upp til hamra, þaðan með klettarótum í bláa nefið á suðaustur horni Hrútafellsins upp af Ófeigs eða Skarðshlíðargrjótum og þar lóðrétt upp hamrana og þaðan með klettabrúnum í Grettisglugga upp á fjalli, þaðan með klettabrúnum í Grettisskarð og þaðan með brúnum kletta í Þorláksnýpu, þaðan sjónhending til landnorðurs í stóra steininn á Yxnadalsöxl, þaðan sjónhending í Hornfellsnýpu og þaðan sömu sjónhending í jökul.[5]

1 Ritað *ofan og austan vert* en orðaröð breytt með tölustöfum.
2 Orð í hornklofa eru rituð milli lína.
3 Byggð hófst í Drangshlíðardal 1855 á einum þriðja Drangshlíðar (*Sunnlenskar byggðir* 4, s. 46).
4 Skjal nr. 8.
5 Skjal nr. 3 (115).

Eigendur Hrútafells með Hrútafellskoti áfrýjuðu landamerkjadóminum til landsyfirréttar 18. sept. 1911 en málinu var vísað frá. Áfrýjendur stefndu málinu síðan aftur fyrir landsyfirrétt og 31. mars 1913 kvað hann upp þann úrskurð að landamerkjadómurinn frá 24. október 1910 skyldi vera óraskaður (sbr. einnig kafla 5.19.).[1]

Í fasteignamati 1916 er komist svo að orði um beitiland Drangshlíðardals að það sé „víðlent heiðarland, óskift frá Drangshlíð og Skarðshlíð“.[2] Neðan hamra fóru landskipti fram 1977.[3]

Eins og fyrr er getið var tvíbýli í Drangshlíð á tímum Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns og hefur lengst af þannig verið. Drangshlíð skiptist nú í Drangshlíð I og II auk Drangshlíðardals.

Heimildir benda ekki til annars en að eftir gerð landamerkjabréfsins 1885 hafi Drangshlíð verið framseld á hefðbundinn hátt og veðsett.[4]

5.21. Skarðshlíð

Skarðshlíð er nefnd í máldaga Nikulásarkirkju í Skógum undir Eyjafjöllum en hann er talinn ritaður um 1332. Þar segir að kirkjan eigi hálft heimaland með öllum rekum þeim sem þar fylgja „oc þessum vtjordum. halfa drangshlyd. skardzhlyd. hordaskäle. backe. oc berianes. oc eystre skogar“.[5] Skarðshlíð varð síðar á miðöldum hluti af svonefndum Skógaeignum sem komust í eigu konungs en voru seldar Henriki Bjelke ríkisaðmíráli eins og gerð er nánari grein fyrir í kafla 5.5. um Stóru-Mörk.[6] Árið 1684 veittu erfingjar Bjelkes í Kaupmannahöfn Lárusi Gottrup, klausturhaldara á Þingeyrum, umboð fyrir þessum jörðum og jafnframt heimild til að selja þær hæstbjóðanda. Skarðshlíð var á þeim tíma metin á 20 hundruð.[7] Í jarðabók tveimur árum síðar (1686) er Skarðshlíð talin 26 hundruð og 160 álnir miðað við landskuld en 20 hundruð í jarðabók 1695.[8] Frá 18. öld eru síðan heimildir um að Skarðshlíð hafi gengið kaupum og sölum, fyrir 20 hundruð öll jörðin.[9]

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er jörðin sem fyrr talin 20 hundruð þó að hún hafi orðið fyrir miklum skaða „vegna stórkostlegs skriðuhlaups á tún úr fjallinu“. Í stað þess að færa dýrleikann niður var 30 álnum létt af landskuldinni. Tveir ábúendur voru þá á jörðinni.[10] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er Skarðshlíð metin á 25,9 hundruð.[11]

Skarðshlíð átti landamerki með Drangshlíð og er í kafla þeirrar jarðar raktar allar tiltækar heimildir um landamerki um það efni, hin elsta frá 1777.

Sérstakt landamerkjabréf Skarðshlíðar er ekki til og verður að vísa til þess sem skráð er um merki Drangshlíðar.[12]

Í byrjun 18. aldar var tvíbýli í Skarðshlíð og einnig öld síðar þegar jarðamat fór fram 1802.[13] Tvö býli (austurbær og vesturbær) eru skráð í Skarðshlíð í fasteignamati 1916.[14] Nú munu vera þrjú

1 Skjal nr. 3 (128).
2 Skjal nr. 3 (89).
3 Sbr. skjal nr. 2 (13). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 47.
4 Sbr. skjöl nr. 3 (140), nr. 5 (94-98, 132-134). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 46-49.
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 677. Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 258 (máldagi Nikulásarkirkju í Skógum 1371?). *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 646 (máldagi Nikulásarkirkju í Skógum 1553).
6 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 9, s. 105-107.
7 Skjal nr. 5 (76).
8 Björn Lárusson 1967,s. 87.
9 Sbr. skjöl nr. 5 (101, 121, 124, 126, 129).
10 *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 31.
11 Skjöl nr. 5 (44, 45).
12 Sbr. kafla 5.20. um Drangshlíð og skjal nr. 3 (8) (landamerki milli Drangshlíðar og Skarðshlíðar annars vegar og Hrútafells hins vegar 1885).
13 Sbr. skjal nr. 3 (90).
14 Skjal nr. 3 (89).

býli í Skarðshlíð: Skarðshlíð I, sem er gamli austurbærinn, Skarðshlíð II (vesturbærinn) og Skarðshlíð III en það var byggt sem nýbýli úr Skarðshlíð II árið 1951.[1]

Heimildir benda ekki til annars en að búskapur hafi verið nokkuð samfelldur í Skarðshlíð frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að hún hafi verið framseld og veðsett á þann hátt sem venja var hverju sinni.[2]

5.22. Ytri-Skógar

Í Hauksbók Landnámu segir frá því að Þrasi Þórólfsson hafi farið af Hörðalandi til Íslands „ok nam land millim Jǫkulsár ok Kaldaklofsár ok bjó á Bjallabrekku; þar heita nú Þrasastaðir skammt austr frá forsinum, en leiði Þrasa er fyrir vestan Forsá heldr nær ánni í Drangshlíð undir gnúpinum, ok er skriða á hlaupin“.[3] Bjallabrekka er sögð vera fyrir ofan bæinn í Ytri-Skógum. En samkvæmt Melabók og Sturlubók bjó Þrasi í „Skógum enum eystrum“.[4]

Kirkja var í Skógum samkvæmt kirknaskrá sem Páll biskup Jónsson lét gera um 1200.[5] Í máldaga, sem talinn er frá 1332, er Nikulásarkirkju í Skógum eignað hálft heimaland með öllum rekum þeim sem þar fylgdu „oc þessum vtjordum. halfa drangshlyd. skardzhlyd. hordaskäle. backe og berianes. oc eystre skogar“.[6] Þetta hélst óbreytt í yngri máldögum kirkjunnar.[7] Af þessu er ljóst að í Ytri-Skógum hefur verið svokölluð bændakirkja og að Eystri-Skógar heyrðu undir hana.[8] Í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570 er hins vegar ekki lengur minnst á Eystri-Skóga eða aðrar útjarðir kirkjunnar.[9] Skógajarðirnar voru þá komnar undir konung og voru hluti af Skóga- og Merkureignum sem gerð er nánari grein fyrir í kafla 5.5. Ytri-Skógar voru ásamt fleiri jörðum seldir Henriki Bjelke ríkisaðmíráli með afsalsbréfi 30. apríl 1675. Eigi síðar en í byrjun 18. aldar höfðu Ytri-Skógar verið seldir úr jarðagóssi Bjelkes og erfingja hans.[10]

Ytri-Skógar voru metnir á 60 hundruð í jarðabókum 1686 og 1695 og í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709.[11] Þá var alkirkja í Ytri-Skógum sem þjónað var þriðja hvern helgan dag af staðarhaldaranum að Hólum. Ábúendur voru tveir þegar Jarðabók Árna og Páls var gerð en höfðu áður verið þrír. Í jarðamati 1802 hefur dýrleiki jarðarinnar verið færður niður í 40 hundruð með þeirri athugasemd að helmingur jarðarinnar tilheyri Högna Benediktssyni en hinn helmingurinn kirkjunni í Skógum.[12] Í Jarðatali Johnsens 1847 eru Ytri-Skógar einnig sagðir 40 hundruð en í Nýrri jarðabók 1861 eru þeir metnir á 56,5 hundruð.[13]

Á ódagsettum seðli, sem er í jarðabókargögnum Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, standa þessi orð:

> Eystriskógar undir Eyjafjöllum þykjast menn hafa heyrt, að byggðir sé úr Ytriskógum og hafi prestinum í Meðallandi lagðir verið, nær prestunum voru lénsjarðir til uppheldis eftirlátnar, en nær vita menn ekki, og hafi Eystriskógar í fyrstu verið hjáleiga frá enum ytri, hvað og vera kann, því engin landa-

1 *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 51-53. Nafnleyfi var veitt 1953 (sbr. skjal nr. 5 (152)).
2 Sbr. skjöl nr. 3 (141) og 5 (151, 152, 241-243). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 50-53.
3 *Landnámabók* 1986, s. 339.
4 *Landnámabók* 1986, s. 339 (8. nmgr.).
5 Skjal nr. 5 (37).
6 Skjal nr. 5 (4).
7 Sbr. skjöl nr. 5 (9) (máldagi 1371?) og nr. 5 (35) (máldagi 1553).
8 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 676.
9 Skjal nr. 5 (40).
10 Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 502. Í sömu heimild (s. 498) stendur að Bergur Benedixen hafi keypt Eystri-Skóga fyrir 700 ríkisdali en það hlýtur að vera misritun fyrir Ytri-Skóga. Í *Sunnlenskum byggðum* 4 (s. 44) segir að séra Högni Ámundason hafi keypt Ytri-Skóga af erfingjum Henriks Bjelkes um 1685.
11 Björn Lárusson 1967, s. 87. *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 28.
12 Skjal nr. 3 (90).
13 Skjöl nr. 5 (44, 45).

merki eru á millum þessara jarða. Þar til hefur og selstaða frá Ytriskógum brúkuð verið nærri upp undan Eystriskógum átölulaust af þeirrar jarðar meðeigendum. Líka so hefur áður fyrrum önnur selstaða brúkast að sögn á Eskiheiði, sem undan er gengin jörðunni Ytriskógum til Drangshlíðar með áreið hér um fyrir 20 árum.[1]

Það sem hér segir um selstöðu Ytri-Skóga vísar til langvarandi ágreinings milli ábúenda Ytri-Skóga og Drangshlíðar sem nánar er fjallað um í kafla 5.20. (Drangshlíð).

Árið 1768 var kveðinn upp svofellur dómur í ágreiningsmáli milli eigenda Eystri- og Ytri-Skóga um landamerki þessara jarða og skógarpláss milli Jökulsárgils og Hofsár:

Eystri Skögar. Dömur sýslumanns Jóns Jónssonar og ha‹n›s 8 medómsmanna afsagdur á Eystri Skögum í Landa og Skögarþrætu sökinni milli eystri og ytri Sköga.

Eptir framkomnum gögnum og bevísingum í landamerkja málinu millum ytri og Eystri Sköga er vor undirskrifadra Dömur: ad ytri Skögum tilheyri land alt og Löd upp á Heidinni, sem liggur á milli nefndra jarda og á millum Hvarnarhölsár og Dalagilsár, [og þad alt austur ad Dalagili eda Dalagilsá][2] samt alt fram á Brúnir (eda svokalladar Þverbrekknabrír) þar til ofan eptir hallar. Enn Eystri Skögum tilheyrir og tildæmast allar Brekkur fyrir nedann Brúnir (eda Þverbrekknabrír) á milli Dalagilsár og Hvarnahölsár, svo ytri Skögar eiga alt heidarland alt austur ad Dalagilsá hid efra. Enn Eystri Skögum til dæmast hér med allar Brekkur nidur ad Sandi og þeirri svokölludu Austustu Fit, út ad Hvarnarhölsá hid nedra, því þar þad er margbevísad eru og hafa verid eignarland, slæjuland og stekkjartúnsland Eystri Sköga frá alda ödli, og hvad ytri Skögamenn hafa leitast vid ad veikja þennann eignarrétt Eystri Sköga er fánítt, veikt og ölögmætt, og þarf einginn ad taka sér til forundrunar né ásteitingar þött Landamerkjum hafi svo hagad og nidur radad verid í firndinni ad lönd liggi á misvíxl, svo einn eigi efra, annar nedra, því þar til finnast mörg dæmi undir Eyafjöllum, hvar margbílt og þraungbílt var og er. Hér ad auki hafa ytri Sköga eigendur og ábúendur Gudmundur og Isleifur Jónss(ynir) lögfest undir sína jörd skögarplátsid milli Hofsár og Jökulsárgils, sem liggur fyrir austann Eystri Sköga í og vid þeirrar jardar átölulausa landeign. Enn þar um leidd og afheyrd 10. vitni af beggja málspartanna hálfu, hafa öll vitnad, ad þetta skögarpláts tilheyri Eystri Skögum enn ekki ytri Skögum hvörs (vegna) þad og Eystri Skögum med fullum og öllum eignarrétti tildæmist. – Fyrir önaudsinlega málsýfing, samt þar vid ordsakada mædu og málskostnad betali saksöknararnir ytri Sköga eigendur og ábúendur Ísleifur og Gudmundur Jónss(ynir) til prestsins séra Björns Jónssonar á Hómaseli 4rd croner, nefnilega sína 2rd hvör þeirra innann 6. vikna frá þessa Dóms uppsögn fyrir Réttinum, alt undir löglega adför og Execoutciön eptir lögum.

Þessi Dömur var opinberlega fyrir réttinum upplesinn þeim Gudmundi og Ísleifi Jónssonum áheyrandi, en síra Björn mætir ei vid Réttinn.

J. Jónsson

Bjarni Jónsson	Brandur Jónsson
Einar Ólafsson	Þorleifur Gudnason
Jón Árnason	I. Simonarson
Jón Þórdarson	Kolbeinn Markússon[3]

1 Skjal nr. 5 (62).

2 Orð í hornklofa eru rituð neðanmáls en vísað hér inn.

3 Skjal nr. 3 (69). Texti þessi er úr kveri, uppskrifuðu eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar 1909.

Landamerkjabréf Ytri-Skóga var undirritað 22. maí 1886 og er á þessa leið:

Skrásetning

yfir landa og fjörumerki Ytri-Skóga undir Eyjafjöllum sem hálf er bænda og hálf kyrkjueign með 14 kyrkjukúgildum.

Þá samkvæmt þeirri brúkun sem bæði vegsummerki og örnefni votta að tíðkuð hafi verið frá ómunatíð og samkvæmt viðvarandi sögusögn mann fram af manni, leyfum við okkur hér með í tilefni af lögum frá 17. mars mánaðar 1882 að skrásetja lýsingar á lands og fjörumörkum eins og vér vitum þau réttust vera:

1. er þá á austurhliðina: Steinhrúga suður á sjávarkampi, sem er bæði fjöru og landamark, hún á að bera eða miðast beina sjónhending í miðjan Dalagilsfoss, Dalagil aðskilur síðan nokkuð langt til norðurs Ytri og Eystri-Skóga heiðarland hvort frá öðru; síðan beygist sama gilið til austurs og er úr því kallað Hnaukagil og ræður það mörkum millum áður nýnefndra Ytri og Eystri Skóga heiðarlanda meðan nokkur þess farvegsmerki eru, enn úr því bein stefna til landnorðurs inn á svo nefndan Bolagilstanga sem er í vesturbrún Fjallgils. Bolagil afmarkar Ytri-Skóga heiðarlönd (sem kallast Sultartungur) frá Eystri-Skógaheiði austur að Fjallgili, frá Bolagilstanga er Fjallgilsáin, sem kemur undan jökli, mark milli Ytri-Skóga-afréttar, sem nefnist Skógafjall, og Eystri-Skógaheiðar; þangað til hún rennur aftur undir jökulinn við fremri enda Skógafjalls, og er fjallið þar umkringt jökli, að austan afmarkar Skógafjall eins og við höfum lýst frá Hvítmöguafrétti Ytri-Sólheima Jökulsárgil og svo nefnt Lónið sem liggur innan við falljökulinn[1].

2. Að vestan markar syðst Skóga-áin, Evyndarhóla, Drangshlíðar og Skarðshlíðar land frá Ytri-Skógalandi frá fjöru til fjalls beina sjónhending í Vörðu á Skóganúp, sem mun vera felld eða fallin (síðan Drangshlíðar eigendur hafa sjálfir tekið sér rétt á dalnum Questionis, sem er þrætuland millum þeirra og Ytri-Skóga eigenda), úr nefndri vörðu eða hennar stöðvum, er mark, beinlínis sjónhending inn á svo nefnt Krókshöfuð, sem er innarlega í austurbrún Skógárgils. – Þaðan er Skógárgilið sem liggur fyrst til norðurs, þar eftir til austurs að landnorðurstunguánni, sem rennur fyrir vestan Landnorðurtungur undan jökli, landamerki millum Ytri-Skóga og Drangshlíðar heiðarlands.

3. Fjörumark að vestan milli Ytri-Skóga og Eyvindarhólafjöru er að bryddi á Skógafossi sem svarar fuglsbringu austur undan Skóganúp. – Getið skal þess, að ítaksfjörur frá Drangshlíð, Skarðshlíð, Hrútafelli og Hrútafellskotum eru á vesturparti Ytri-Skóga-Fjöru og er stór strýtusteinn suður við sjó, sem markar Ytri-Skóga-fjöru frá þeim, þannig, að steinninn beri í Úlfhildarklof, sem er í neðri enda Úlfhildartorfu.

Ytri Skógum 22. maí 1886.

Sem eigandi og ábúandi Kjartan Þórsson

[Sem eigandi og ábúandi] Oddur Sveinsson

[Sem eigandi og ábúandi] fyrir handsal Högni Ólafsson[2]

1 Sýnist standa *fulljökulinn*.
2 Skjal nr. 3 (12).

Landamerkjabréf þetta var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Í landamerkjabók er einnig skráð lýsing á mörkum milli afrétta Ytri-Skóga og Ytri-Sólheima frá svipuðum tíma:

> Mark milli afrjettanna Ytri-Skóga, hverra afrjettur kallaður er Skógafjall, og Ytri-Sólheima sem kallaður er Hvítmaga er Jökulsárgil sem Jökulsá rennur nú (?)[1] framúr og hefir runnið svo lengi sem elstu menn muna til.
>
> Ytri-Skógum og Ytri-Sólheimum, 14. júní 1885.
>
> K. Jónsson, Fyrir handsal Oddur Sveinsson,
>
> Vigfús Þórarinsson, Einar Guðmundsson,
>
> Þorleifur Jónsson, Sæm. Árnason,
>
> Guðmundur Ólafsson, Sveinn Magnússon, Jón Ólafsson, nafnið handsalað
>
> Handsalsvottar: Árni Jónsson. Friðrik Jónsson[2]

Lýsing þessi var lesin á manntalsþingi að Loftsalahelli 22. júní 1885 og rituð í landamerkjabók Skaftafellssýslu. Árið síðar, 11. júní 1886, var hún lesin og bókuð á manntalsþingi að Steinahellisþingstað í Austur-Eyjafjallahreppi og rituð í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Svo virðist sem landamerkjabréf Ytri-Skóga hafi ekki verið undirritað fyrir Eystri-Skóga enda voru deilur milli eigenda þessara jarða, ekki síst um eignarréttinn á Skógafjalli. Í þessu sambandi skal á það bent að 14. desember 1885 undirritaði Jón Hjörleifsson í Eystri-Skógum einn undir lýsingu á merkjum milli Eystri- og Ytri-Skóga (sbr. kafla 5.23.).

Hinn 27. júlí 1894 höfðuðu ábúendur Ytri-Skóga, Bárður Bergsson og Gyðríður Guðmundsdóttir, mál á hendur Jóni Hjörleifssyni hreppstjóra í Eystri-Skógum og kröfðust þess að Skógafjall yrði dæmt „eign bændakirkjujarðarinnar Ytri-Skóga og að stefndi yrði dæmdur til að borga sanngjarnan hagatoll fyrir hvert ár, sem hann heimildarlaust hefur beitt umþráttað fjall…“.[3] Málinu var vísað frá héraðsdómi með þeim rökum að þess hefði eigi verið gætt að krefjast útnefningar meðdómsmanna eins og fyrirskipað væri í landamerkjalögum 17. mars 1882. Að auki var bent á að einungis annar stefnandinn hefði heimtað hagatoll og enginn vissa væri fyrir því að spurningin um hagatoll hefði verið lögð fyrir sáttanefnd eins og málið sjálft á sínum tíma.[4] Deilum þessum lauk með samningi með svohljóðandi samningi í lok árs 1899:

> Ár 1899, hinn 13. des. mán. gjörðu þeir hreppstjóri Jón Hjörleifsson, búandi Eystri-Skóga, í von um samþykki kirkjustjórnarinnar, Bárður Bergsson eigandi og ábúandi Ytri-Skóga, og Ísleifur Oddsson ráðamaður móður sinnar Gyðríðar Guðmundsdóttur, eiganda og ábúanda Ytri-Skóga, þann samning milli sín er nú skal greina:
>
> 1. Hið svonefnda Skógafjall, afréttarland Skóga, sem liggur milli Jökulsár og Fjallgilsár, skal hér eftir

1 Spurningarmerki í sviga í handriti.
2 Skjal nr. 3 (11).
3 Skjal nr. 3 (114).
4 Skjal nr. 3 (114).

vera eign Ytri- og Eystri-Skóga þannig, að Ytri-Skógar eiga 4/5 nefnds afréttarlands, en Eystri-Skógar 1/5. Tekið skal það fram að engar aðrar jarðir en Ytri- og Eystri-Skógar eiga rétt til upprekstrar í téð Skógafjall.

2. Landamerkjalína milli Ytri- og Eystri-Skóga skal vera þannig: Úr vörðu á Öldunum, sem er fjörumark milli Ytri- og Eystri-Skóga fjöru, bein stefna í Dalagilsfoss, síðan úr áður nefndri vörðu beint alt upp að Dölu suðvestan við Eystri- Skógatún; síðan ræður Dala upp að fossi, og svo áfram austan við svo nefndan Hnauka, alt innað Kambsfjöllum (frb. Kanfjöll) og þaðan í norður til jökuls. – Auk þess eiga Eystri-Skógar Brekkur allar og Þverbrekkur alt að Efribrúnum, Austustu Fit.

Staddir í Ytri-Skógum 14. de. 1899.

Vitundarvottar: Jón Hjörleifsson, Bárður Bergsson[1]

Kjartan Einarsson Ísleifur Oddsson

Lárus Bjarnason

Sáttargjörð þessi er hér með staðfest.

Stiftsyfirvöld Íslands

Reykjavík 14. seft. 1901.

J. Haavsteen Hallgr. Sveinsson

Rétt eftirrit staðfestir.

Bjarni Einarsson (prófastur)[2]

Eins og áður hefur verið getið var bændakirkja í Ytri-Skógum og mun hún hafa staðið til ársins 1890. Ytri-Skógar eru tvíbýlisjörð og hefur það yfirleitt verið þannig eftir því sem heimildir greina. Árið 1944 var jörðin gefin Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu og var þar rekið skólabú til 1968.[3]

Heimildir benda ekki til annars en að búskapur hafi verið nokkuð samfelldur í Ytri-Skógum frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi hún verið framseld á venjubundinn hátt og veðsett.[4]

5.23. Eystri-Skógar

Landnámsmaðurinn Þrasi Þórólfsson af Hörðalandi bjó í „Skógum enum eystrum“ samkvæmt því sem stendur í Melabók og Sturlubók Landnámu.[5] Í Hauksbók segir hins vegar að Þrasi hafi búið á Bjallabrekku en hún er sögð vera fyrir ofan bæinn í Ytri-Skógum[6] Eystri-Skógar eru nefndir sem ein af „útjörðum“ kirkjunnar í Ytri-Skógum í máldaga sem talinn er frá 1332 og jafnan síðan þar til kemur að máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570. Þá er útjarða ekki lengur getið (sbr. kafla 5.22.).

1 Jón Hjörleifsson er skráður ábúandi í Eystri-Skógum 1861-1901 og Bárður Bergsson í Ytri-Skógum 1887-1907 (*Sunnlenskar byggðir* 4, s. 43 og 45).

2 Skjal nr. 3 (104). Ekki er að sjá að þessum samningi hafi verið þinglýst.

3 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 44. Skjal nr. 5 (156). Héraðsnefndir Rangæinga og Vestur-Skaftafellssýslu eru skráðir eigendur jarðarinnar (sbr. skjal nr. 5 (257)).

4 Sbr. skjöl nr. 3 (139), nr. 5 (156-161, 252, 256-260). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 44-45.

5 *Landnámabók* 1986, s. 339.

6 *Landnámabók* 1986, s. 339 (8. nmgr.).

Ytri-Skógar ásamt „útjörðinni“ Eystri-Skógum og fleiri eignum komust undir konung seint á 15. öld. Skógaeignir voru seldar Henriki Bjelke ríkisaðmíráli með afsalsbréfi 30. apríl 1675 að undanskildum Eystri-Skógum sem höfðu verið gerðir að lénsjörð prestsins að Skarði í Meðallandi um 1580.[1] Vikið er að þessu á ódagsettum seðli sem er í jarðabókargögnum Árna Magnússonar og Páls Vídalíns og birtur í kafla 5.22.

Eystri-Skógar voru metnir á 23 hundruð og 80 álnir í jarðabók 1686 en á 12 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við fornt mat.[2] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er dýrleikinn ekki gefinn upp enda Eystri-Skógar lénsjörð og því ekki tíundarskyld.[3] Í Jarðatali Johnsens 1847 eru Eystri-Skógar skráðir á 12 hundruð en 23,2 hundruð í Nýrri jarðabók 1861.[4]

Í kaflanum um Ytri-Skóga er gerð grein fyrir ágreiningi um landamerki milli Ytri- og Eystri-Skóga. Þar er vísað til landamerkjadóms 1768, deilna um Skógafjall 1893-1895 og samnings um rétt þessara jarða til Skógafjalls og landamerki þeirra 1899. Hér er því við að bæta að árið 1839 gaf ábúandinn í Eystri-Skógum út svofellda lögfestu:

> Lángholts-kyrkju prestakalli innann Vestur Skaptafellssýslu tillagda mensal Jörd Eystri Sköga vid Eyafjöll innann Rángárvallasýslu. Lögfesti eg hér undirskrifadur í dag ad ordfullu og lögmáli réttu ábílisjörd mína Eystri Sköga til lands og vatns og ytstu takmarka, sem adrir menn í möti eiga, og eru þessi ad austan: ur Fjörumarki nordur ad Fjallgili og þadan sýdann nordur í Jökul, ad vestann: ur fjörumarki í Dalagilsfoss, og so rædur Dalagil til Jökuls sem og líka med öllum Brúnum vestur ad Kvarnarhólsgili, úr því sudur í sand á milli austustu og Mid Fitjar, – fyrirbíd eg öllum mönnum þettad mitt leiguland ad brúka nema mitt sé lof eda leifi til undir lagasektir. Enn óskil af nábílismönnum, sem hafa lögfest undir sig af mínu leigulandi, sem eru studjos Einar Högnason, síra Kjartan Jónsson, Sveinn Ísleifsson, ad þeir þá þessa mína lögfestu innann lagatermíns afríi med fimtarstefnu og þeir þá vid Fimtardöminn framleggi þaug skilríki og Document, sem þeir hafa kinni hér á möti, þar eg tjái mig fúsann til ens sama. Til stadfestu er mitt undirskrfad nafn.[5]
>
> Eystri Skögum þann 22. Novembris 1839
>
> H. Jonsson[6]
>
> (LS)

Lögfestan var lesin upp við Skógakirkju 24. nóvember 1839 að söfnuðinum áheyrandi. Landamerkjabréf Eystri-Skóga var undirritað 9. nóvember 1885 og er þannig:

> Skrásetning um landamerki jarðarinnar Eystri-Skóga í Austur-Eyjafjallahreppi í Rangárvallasýslu að fornu mati 12^{c} enn eftir jarðabókinni 1861 23.2^{c}. – Einungis er hér lýst mörkum á milli nefndrar jarðar Eystri-Skóga og Ytri-Sólheima í Dyrhólahreppi í Vestur-Skaftafellssýslu, bæði eftir sögu núlifandi manna og svo líka eftir þeim skjölum og skilríkjum sem ég undirritaður í höndum hefi.

1 Sbr. Björn Lárusson 1967, s. 87 (2. nmgr.). *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 27.
2 Björn Lárusson 1967, s. 87.
3 Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 1, s. 27.
4 Skjöl nr. 5 (44, 45). Þessi mikli munur á dýrleika jarðarinnar 1847 og 1861 er skýrður í úttekt 1915 á þá leið að á þeim tíma hafi allt að hálfum heyskap verið fluttur frá öðrum jörðum og jörðin því gefið af sér meiri heyskap (sbr. skjal nr. 1 (134)).
5 Lögfesta sú sem hér er vísað til hefur ekki fundist í Þjóðskjalasafni.
6 Skjal nr. 3 (70). Lögfestan er úr kveri, skrifuðu upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli 1909 (sbr. skjal nr. 3 (137)).

Fjöru á jörðin fyrir sínu landi, fjörumark er nú brúkað samkvæmt forlíkun sem gjörð er af undirrituðum ábúanda, að stórsteinn rétt ofan við fjöruna með hlaðinni vörðu á, á að bera við vestasta heiðarhornið á Ytri-Sólheimaheiði.

Landmarkið. Hinn nefndi stóristeinn, sem brúkaður er fyrir fjörumark. Úr honum er bein lína í Jökulsárgil, svo ræður gilið upp undir svonefnt Skóga-fjall þá liggur merkjalínan austur úr votugjá, fyrir framan Skógafjall og austur í gilgljúfrið sem er á milli Hvítmögu og Skógafjalls, svo ræður áin sem er í síðastnefndu gljúfri marki norður í jökul. Allt það land sem er fyrir vestan nefnda markalínu tilheyrir Eystri-Skógum, allt út að mörkunum sem eru á milli Eystri og Ytri Skóga, sem skjal merkt Nr. 2. skýrir frá.

Eystri-Skógum dag 9. nóvember 1885.

Jón Hjörleifsson (ábúandi í Eystri-Skógum.)

Undirritaðir ábúendur og eigendur Ytri-Sólheima eru samþykkir framanskrifaðri markalýsingu.

E. Eyólfsson (h.s.) S. Magnússon (h.s.) G. Eyólfsdóttir (h.s.) Ejnar Guðmundsson

Sæmundur Árnason Guðmundur Ólafsson (h.s.) Jón Ólafsson (handsalað) G. Ólafsson

Sveirn Sigurðsson (handsalað)[1]

Landamerkjabréfið var lesið upp og bókað á manntalsþingi að Steinahelli 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Annað landamerkjabréf er til um Eystri-Skóga og lýsir það einungis markalýsingu milli Eystri-Skóga og Ytri-Skóga:

Í framhaldi af markalýsingarskjali merkt Nr 1 um landamerki jarðarinnar Eystri-Skóga í Austur-Eyjafjallahreppi í Rangárvallasýslu, og er hér lýst einungis markalínu á milli Eystri-Skóga og Ytri-Skóga í nefndum hreppi og sýslu eftir þeim skjölum og skilríkjum, sem ég í höndum hefi og svo líka eftir sögu núlifandi manna, og er markalínan sem nú skal greina:

Fjörumark milli Eystri-Skóga og Ytri-Skóga er grjótvarða á Öldunum fram við fjöru, sem á að bera í dalagilsárfoss, úr þessari vörðu er bein lína á sandinum sem næst til útnorðurs, það langt, að þangað til að sjá má Kvarnarhólsárfoss, liggur þá markið upp á milli svonefndrar Austustu fitar og miðfitar og það beina sjónhending upp í Kvarnarhólsá, svo ræðujr áin í gilinu þangað til að kemur á móts við efri Þverbrekknabrýr, liggur þá markið austur á við með brúnunum og það austur að miðtungugili og með þeim brúnum ofan við svo nefnt laufeimi og álfhól og kofaskjól, úr því ræður dalagil þangað til að það fer að beygjast austur í við vestan við svonefnda hrauka, þá liggur markalínan í laufatungugilið og það áfram sem næst í hánorður, norður í jökul. Allt það land sem er fyrir austan hér nefnda markalínu frá jökli til sjóar að mörkunum á milli Eystri-Skóga og Ytri-Sólheima tilheyrir allt Eystri-Skógum.

Eystri-Skógum dag 14. desember 1885

Jón Hjörleifsson[2]

1 Skjal nr. 3 (13).
2 Skjal nr. 3 (14).

Árið 1915 óskaði ábúandi Eystri-Skóga, Vigfús Ólafsson, eftir því að fá að kaupa jörðina sem þá var sögð eign Langholtskirkju í Vestur-Skaftafellsprófastsdæmi.[1] Ekkert varð úr sölu í það sinn en í úttekt á jörðinni um líkt leyti er henni talið til tekna að beitilandið sé „víðlent og gott til allra beitar“ en smalamennska erfið.[2] Eystri-Skógar voru seldir ábúandanum 1947 og eru nú í einkaeigu.[3]

6. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1. Inngangur

Í úrskurðum óbyggðanefndar á fyrsta landsvæðinu, sem tekið var til meðferðar, málum nr. 1-7/2000, er í kaflanum „Almennar niðurstöður óbyggðanefndar“ gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra. Í úrskurðum óbyggðanefndar á næsta landsvæði, sem tekið var til meðferðar, er í kaflanum „Viðauki við almennar niðurstöður óbyggðanefndar“ aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við, sjá mál nr. 1-5/2001. Framangreindir tveir kaflar hafa nú verið felldir saman, með lítils háttar breytingum, og fylgja í viðauka með úrskurði þessum.

Þannig er gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þær breytingar sem á því hafa orðið síðan. Einnig er fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda. Gerð er grein fyrir flokkun lands í jarðir, almenninga og afrétti og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað er sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka sem og eignarhaldi á og undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá er fjallað um það hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands megi draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins. Því næst er fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Í því sambandi er gerð sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum. Loks eru dregnar saman meginniðurstöður um þau atriði sem að framan hafa verið rakin.

Þá hefur óbyggðanefnd við úrlausn sína litið til og tekið mið af niðurstöðum Hæstaréttar í fyrstu dómum réttarins í þjóðlendumálum, varðandi úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi. Dómar þessir voru kveðnir upp 21. október 2004 í málum nr. 47 og 48/2004.

Í þeim köflum, sem hér fara á eftir, verður gerð grein fyrir þeim sérstöku forsendum sem úrskurður óbyggðanefndar í máli þessu byggist á. Sú umfjöllun er í beinu samhengi við framangreindar almennar niðurstöður óbyggðanefndar á svæðum I og II og vísar til þeirra. Í upphafi verður fjallað um landnám á því svæði sem hér er til meðferðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða, að mestu í staðfræðilegri röð frá vestri til austurs.[4] Þá verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar og loks gerð grein fyrir tæknilegum atriðum.

6.2. Landnám

Í kafla 5.1. er rakið hvernig Landnámabók greinir frá landnámi við Eyjafjallajökul og Mýrdalsjökul vestanverðan. Þar eru nafngreindir landnámsmennirnir Þrasi Þórólfsson nam land milli Jökulsár og

1 Sbr. skjal nr. 3 (134).
2 Skjal nr. 3 (89) (fasteignamat 1916).
3 Sbr. skjöl nr. 5 (135, 208, 255). *Sunnlenskar byggðir* 4, s. 43.
4 Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar er byggð á skýrslu Ingva Þorsteinssonar, ráðgjafa óbyggðanefndar á sviði náttúrufræði, sbr. skjal nr. 10, útgefnum kortum Landmælinga Íslands, örnefnaskrám frá Örnefnastofnun Íslands, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.4., og almennum upplýsingaritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

Kaldaklofsár (Kaldaklifsár), Hrafn Valgarðsson milli Kaldaklofsár og Lambafellsár, Ásgeir kneif Óleifsson milli Lambafellsár og Seljalandsár og Ásgerður Asksdóttir frá Seljalandsmúla að Markarfljóti. Ásgerður er sögð hafa numið Langanes allt upp til Jöldusteins og búið í Katanesi. Einnig er þess getið að Þorgeir hinn hörski Bárðarson hafi keypt land af Ásgeiri kneif milli Lambafellsár og Írár og búið í Holti.

Í Landnámabók er enn fremur greint frá tveimur bræðrum, Ásbirni og Steinfinni Reyrketilssonum, sem námu land „fyrir ofan Krossá ok fyrir austan Fljót". Landnám sitt kallaði Ásbjörn Þórsmörk. Steinfinnur bjó á Steinfinnsstöðum en ekki kemur fram hvar Ásbjörn reisti bæ sinn. Skammt fyrir norðan (innan) Þröngá, á stað sem heitir Kápa, hafa fundist mannvistarleifar, m.a. dys, og eru getgátur um að þar hafi bær Steinfinns staðið. Einnig hafa fundist húsarústir við norðanverðan Merkurrana þar sem heita Þuríðarstaðir og Þuríðarstaðir efri. Þar komu í ljós gripir sem samkvæmt aldursgreiningu gætu verið frá öndverðri landnámsöld. Hugmyndir eru um að á Þuríðarstöðum hafi búið Þuríður Gollnisdóttir og Ketill auðgi, sonur Ásbjarnar Reyrketilssonar landnámsmanns, en um það verður ekkert fullyrt. Enn einn landnámsmaður er nefndur austan Markarfljóts, Jörundur goði Hrafnsson. Í Landnámu segir að bjór hafi legið ónuminn fyrir austan Fljót (þ.e. Markarfljóts) milli Krossár og Jöldusteins. Það land hafi Jörundur farið eldi og lagt til hofs. Haraldur Matthíasson gat sér til um að landsvæði þetta hefði verið þar sem „smáafréttirnir" urðu síðar (þ.e. Eyvindarmúlatungur og Teigstungur) en um það verður ekkert fullyrt enda landnám Jörundar óþekkt.

Samkvæmt framangreindu hefur landnám á Eyjafjallasvæðinu náð frá Jökulsá í austri að Markarfljóti í vestri og norðaustur með því. Land undir Eyjafjöllum er að öðru leyti afmarkað af Eyjafjallajökli, Mýrdalsjökli og hafi. Næst ströndinni er undirlendi en heiðarlönd og fjalllendi upp við jökla og þeirra á milli. Jöklar og hálendi sunnan þeirra blasa við frá fjöru séð, og fjarlægðir þar á milli eru ekki verulegar. Norðan Eyjafjallajökuls og norðvestan Mýrdalsjökuls er land fjalllent, mjög skorið giljum og víða all bratt, þá einna helst norðan undir jöklunum. Undirlendi og flatlendi svæðisins er að finna með fram Markarfljóti og Krossá.

Talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Eyjafjallasvæðinu verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er og jöklar minni.

Þess ber þannig að geta að sé tekið mið af staðháttum við túlkun landnámslýsinga verður að telja fremur líklegt að sunnan- og vestanvert Eyjafjallasvæðið hafi verið numið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti. Staðhættir mæla hins vegar fremur gegn því að landið norðan Eyjafjalla- og Mýrdalsjökla hafi verið numið. Bein túlkun Landnámu styður þó fremur ályktun í þá veru. Óvissa um aðferðir við landnám er þó of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli, sbr. umfjöllun um landnám í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

6.3. Almenningar

Landsvæði það, sem nefnt hefur verið Almenningar tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[1] Að Almenningum liggur til vesturs afréttur Fljótshlíðinga (Grænafjall), til norðurs er afréttur Hvolhrepps (Emstrur), Mýrdalsjökull er til austurs og Þórsmörk að sunnanverðu.

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Almenningar eru bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, að mestu í 200-1100 m yfir sjávarmáli.[2] Vesturhluti Almenninga er hallalítill en austan til undir jökli hækkar landið snöggt og mætir jökli í um 1000 m. Vestasta tá Almenninga kallast Kápurani á Kápu sem afmarkast að norðan af ánni Ljósá, sem sker

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5. 1999.

2 Í skýrslu Ólafs Arnalds o.fl., *Jarðvegsrof á Íslandi* (Rannsóknarstofnun landbúnaðarins og Landgræðsla ríkisins, 1997), segir að landsvæði þetta sé u.þ.b. 38 km^2 að flatarmáli.

landsvæðið þvert frá austri til vesturs, og Þröngá að sunnan. Ljósá skiptir Almenningum í Fram- og Innafrétt. Austur frá Kápu liggur Gráfell í 427 m. Innan Gráfells liggja Þröngárkrókar (Þröngárbrúnir) í 400-500 m norðan Þröngár, austur að jökli. Norðan Ljósár liggja Úthólmar sem eru gróðurreitur í örfoka landi á vestasta tanga landsvæðisins. Innan þeirra liggja Ljósabrýr sem ná austur að Fauskatorfum í Fauksheiði sem er eldbrunnið land með rauðagjalli í 300-500 m. Inn af Fauksheiði er land í 400-600 m og austan þeirra eru nokkuð brattar flatir sem nefnast Lakaflatir og er hæsti tindur þeirra 782 m. Ofan og austan þeirra eru hallalitlir Lakar. Norðaustan Laka rís Illhöfuð undir Entujökli í 871 m. Landræma skilur Entujökul og Merkurjökul suðaustur Illhöfuðs og nær hún í 1400 m. Á norðanverðum Almenningum er hallalítill Langháls sem liggur að Söndunum til norðurs. Sandarnir eru nyrsti hluti Almenninganna og standa þeir í 500-600 m og eru þeir víðlend og gróðurlaus flatneskja. Norðan þeirra rennur Fremri-Emstruá.

Gróður um landnám var ólíkur því sem nú er og talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja ofan skógarmarkanna verið nokkuð samfelld. Frá landnámi fram á þennan dag hefur orðið mikil breyting og hnignun á gróðurfari bæði í byggð, á heiðum og í fjalllendi Eyjafjalla- og Þórsmerkursvæðisins eins og í öðrum landshlutum. Almenningar eru nú að mestur gróðurlaus auðn sbr. málsskjal nr. 11. Samkvæmt skýrslu Rannsóknarstofnunar landbúnaðarins (1997) um jarðvegsrof á Íslandi flokkast landsvæði Almenninga á eftirfarandi hátt: 68% auðnir, 16% rýrt, 14% fremur rýrt og 3% vel gróið. Af þessu má sjá að Almenningar eru gróðurlitlir.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Eyjafjalla- og Mýrdalsjökla svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Almenningar liggja norðan sömu jökla og eru því allir í þjóðlendu miðað við þessa kröfugerð.

Á hinn bóginn hafa eigendur lögbýla undir Vestur-Eyjafjöllum lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.2.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að meiri líkindi en minni séu fyrir því að byggilegt land af þessu landsvæði hafi verið numið. Sú lýsing Landnámu að numið hafi verið land „fyrir ofan Krossá fyrir austan Fljót“ þurfi þó ekki að taka til mikils landsvæðis og land sé ekki sagt numið til jökuls. Á það er einnig bent að Steinfinni Reyrketilssyni hafi verið vísað þarna til búsetu af bændum í héraðinu án þess að hann sérstaklega helgaði sér land eftir reglum þess tíma. Hafi hér farið fram landnám sé alla vega ljóst að beini eignarrétturinn hafi fallið niður eins og gerðist í landnámsbyggðinni Þjórsárdal hver svo sem ástæðan hafi verið hér. Allar síðari heimildir um Almenninga lúti að afréttarnotum. Þar hafi verið rekið á fjall og gerð fjallskil af hálfu sveitarstjórnar. Ekkert heimildarskjal liggi frammi um eignarrétt og þaðan af síður sé til sérstakur þinglýstur eigandi. Þá sé landsins ekki getið í jarðabókum eða jarðarmötum.

Af hálfu jarðeigenda undir Vestur-Eyjafjöllum, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að land á þessu svæði hafi allt verið numið. Fornleifarannsóknir hafi leitt í ljós tvær bæjarrústir á svæðinu, sú fremri á Kápu skammt norðan Þröngár, en þær innri á Bæjaröldu skammt norðan Ljósár. Byggð þessi virðist hafa staðið stutt á Innri-Almenningum en að líkindum fram á 13. öld á Fremri-Almenningum. Svæðið hafi að fornu heyrt til Eyjafjallasveit, og eignarréttur fallið til aðila innan þeirrar sveitar þegar byggð lagðist þar af. Svæðið hafi að fornu, og sé enn, kostaríkt af skógum og kjarngott beitiland bæði til sumar- og vetrarbeitar. Því er haldið fram að allur eignarréttur norðan Krossár sé með einum eða öðrum hætti leiddur af eignarrétti Holtskirkju og Stóradalskirkju. Kirkjurnar hafi síðan lagt þeim Eyfellingum, sem ekki áttu afrétt sunnan Krossár, til afrétt norðan Þórsmerkur, lagt eignarland til afréttar. Landsvæði þetta hafi á hverjum tíma verið nýtt á einhvern hátt. Eðli málsins samkvæmt hafi not þessi þó verið mismikil á hverjum tíma og jafnvel fallið niður um tíma á einhverjum svæðum. Nú um stundir sé það fjölsótt ferðamannasvæði. Við margháttaða

friðun „Þórsmerkursvæðisins“ hafi réttur Eyfellinga verið skertur með ýmsum hætti. Sú skerðing eigi þó ekki að raska eignarrétti á svæðinu, heldur sé aðeins um að ræða stjórnsýsluframkvæmd. Vísað er til hefðar.

Í kafla 5.2. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um Almenninga. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hafa Almenningar talist til afrétta samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.[2] Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Almenninga. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Að því er þau varðar skal þess getið að í máli nr. 4/2003 hjá óbyggðanefnd er komist að þeim niðurstöðum að afréttur Fljótshlíðar (Grænafjall) og Hvolhrepps (Emstrur) séu þjóðlendur.

Merkjum Almenninga er lýst heildstætt í landamerkjabréfi, dags. 14. maí 1892 og þingl. 21. maí 1892. Komið hafa fram kenningar um að til forna hafi landsvæði þetta, ásamt Emstrum og jafnvel stærra svæði, verið nefnt Goðaland en um það verður engu slegið föstu. Þá er að auki til takmörkuð lýsing Einars Sighvatssonar hreppstjóra frá því um miðja 19. öld. Loks liggur fyrir lýsing á merkjum Almenninga úr afréttaskrá Rangárvallasýslu frá 1979.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Almenninga gagnvart Fljótshlíðarafrétti. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu liggja þau í Markarfljóti þaðan sem Emstruáin rennur í það og „niðureftir gilinu þar til Þröngá fellur í það“. Bréfið er ekki áritað sérstaklega vegna Fljótshlíðarafréttar enda Markarfljót glögg afmörkun af náttúrunnar hendi en oddviti Fljótshlíðarhrepps áritar bréfið vegna Þórsmerkur. Um Fljótshlíðarafrétt er fjallað í máli nr. 4/2003 og þar er einnig komist að þeirri niðurstöðu að Markarfljót ráði gagnvart Almenningum, sbr. m.a. lögfestu hreppstjóra í Fljótshlíð, fyrir hönd bænda þar, og fyrirsvarsmanns Teigs og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum árið 1753 um Grænafjall, Þórsmörk, Teigs- Guðrúnar- og Múlatungur, auk Langaness. Í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 er einnig miðað við Markarfljót að vestan.

Norðurmerki Almenninga, gagnvart Emstrum, afrétti Hvolhrepps, liggja samkvæmt landamerkjabréfinu í Emstruánni fremri, „frá upptökum hennar úr jöklinum allt niður í Markarfljót í fljótsgilinu“. Bréfið er ekki áritað vegna Emstrusvæðisins. Í afréttalýsingu Einars Sighvatssonar kemur einungis fram að Almenningar nái norður fyrir Ljósá. Í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 segir einnig að Fremri-Emstruá ráði að norðan. Um Emstrur er fjallað í máli nr. 4/2003 og þar er einnig komist að þeirri niðurstöðu að Syðri- (eða Fremri-) Emstruá, nánar tiltekið sú kvísl hennar sem á upptök við Entugjá, ráði merkjum gagnvart Almenningum, með vísan til fyrstu og einu heildstæðu lýsingarinnar á mörkum afréttarins, frá 1979.

Hér ber þess að geta að afmörkun Almenninga á korti meðfylgjandi kröfulýsingu jarðeigenda undir Vestur-Eyjafjöllum miðar upptök Emstruárinnar fremri úr jöklinum hins vegar ekki við framangreinda upptakakvísl við Entugjá heldur kvísl sem kemur undan jöklinum nokkru sunnar og vestar. Á þeim stað eru teiknuð hreppamörk á staðfræðikorti Landmælinga Íslands. Þá kom fram sú athugasemd af hálfu jarða undir Vestur-Eyjafjöllum við fyrstu fyrirtöku máls þessa að á kröfulínukorti væru hreppamörk ranglega teiknuð á þessu svæði, þ.e. í þeirri kvísl Emstruár sem á upptök við Entugjá. Þau ættu réttilega að fylgja kröfulínu jarðeigenda undir Vestur-Eyjafjöllum, þ.e. þeirri kvísl Emstruár sem liggur sunnar og vestar. Þar norðan við sé fyrrum Hvolhreppur. Um sé að ræða villu í kortagrunni Landmælinga Íslands. Um það landsvæði norðvestan Entujökuls sem hér hefur

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

verið lýst og telja verður með vísan til framangreinds að falli utan merkja Almenninga er að öðru leyti fjallað í kafla 6.26.

Suðurmerkjum Almenninga, gagnvart Þórsmörk, er lýst í „Þröngá, sem fellur eftir Þröngárgili allt frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót“. Bréfið er áritað um samþykki oddvita Fljótshlíðarhrepps vegna Þórsmerkur. Afréttalýsing Einars Sighvatssonar hreppstjóra frá því um miðja 19. öld er í samræmi við þetta. Til er landamerkjabréf fyrir Þórsmörk, dags. 2. maí 1892, og áritað um samþykki fyrir „afréttinn Almenninga“, í umboði hreppsnefndar Vestur-Eyjafjallahrepps. Merkjum er þar eins lýst og Almenningar eru nefndir „afréttur Eyfellinga í Holtssókn“. Í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 er einnig miðað við Þröngá að sunnan.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Almenninga og aðliggjandi landsvæða til vesturs, norðurs og austurs. Austurmörkum Almenninga er hins vegar einungis sérstaklega lýst í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 þar sem segir að afrétturinn takmarkist af Mýrdalsjökli að austan. Í kröfugerð eigenda lögbýla undir Vestur-Eyjafjöllum vegna Almenninga er gert ráð fyrir að merki landsvæðisins og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti.

Að því er varðar austurmerki Almenninga, gagnvart Mýrdalsjökli, telur óbyggðanefnd að landamerkjabréf svæðisins frá 1892 beri með sér að litið hafi verið svo á að merki landsvæðisins næðu upp að jökli, sbr. einnig afréttaskrá sýslunnar 1979. Merkjum til norðurs og suðurs er þannig lýst alla leið í jökul. Jökull hefur afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til suðurs að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við. Þeim er því ekki sérstaklega lýst í hinum eldri heimildum.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Almenninga. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum svæðisins sé þar rétt lýst svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er skýrt afmarkað af jöklum, ám og árgiljum. Umrætt landamerkjabréf er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki svæðisins án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við fyrirsvarsmenn aðliggjandi landsvæða. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að þeir sem átt hafa hagsmuna að gæta á Almenningum hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum landsvæðisins væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan merkja Almenninga, svo sem þau hafa verið skilgreind hér að framan. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu á því landsvæði sem nú nefnist Almenningar, sbr. kafla 6.3. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Minnst er á Almenninga í lögfestu Stóra-Dals frá 19. desember 1665, sbr. einnig lögfestu frá 1795. Þar er fyrst lýst landamerkjum því næst fjörumörkum og loks skógarítökum og ýmsu fleiru, m.a. eru „úthólmar allir“ á Almenningum taldir til eigna Stóra-Dals. Samkvæmt örnefnaskrá Almenninga eru Úthólmar gróðurtorfa á suðvestanverðum Almenningum. Ekkert liggur nánar fyrir um tilurð þessara réttinda og á Almenninga eða Úthólma er ekki minnst í landamerkjabréfi Stóradalstorfu 1888.

Í landamerkjabréfum jarðanna Mið-Skála, Ásólfsskála, Holts og Ysta-Skála, sem gerð voru á árunum 1886 og 1890, segir að Almenningar séu afréttur viðkomandi jarða. Svo sem áður greinir liggja Almenningar norðan Þórsmerkur, norðaustur af Eyjafjallajökli en jarðir þessar undir Vestur-Eyjafjöllum, með fram jöklinum suðvestanverðum. Orðalag bréfanna er með ýmsum tilbrigðum. Í bréfi Mið-Skála segir nánar tiltekið að jörðin eigi „upprekstur ... á afréttarlandið Almenninga“ og í bréfi Ásólfsskála segir að afréttarlandið Almenningar „fylgi“ henni. Þá segir í bréfum Holts og Ysta-Skála að jarðirnar „eigi“ það sem nefnt er „afréttarlandið“ eða „afrétt“ Almenninga. Í öllum

bréfunum er gert ráð fyrir að réttur viðkomandi jarðar sé hlutfallslegur við aðrar jarðir sem sama rétt eigi. Í samræmi við þetta segir í sérstöku landamerkjabréfi Almenninga frá 1892 að „Afréttur Almenningar“ tilheyri „meiri hluta Vestur-Eyjafjallahrepps“. Undir landamerkjabréfið skrifar oddviti Vestur-Eyjafjallahrepps. Sama dag áritar oddvitinn landamerkjabréf Þórsmerkur fyrir Almenninga sem í því bréfi eru nefndir „afréttur Eyfellinga í Holtssókn“.

Í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 segir að Almenningar tilheyri „öllum öðrum jörðum í Vestur-Eyjafjallahreppi en nefndar eru í tengslum við Steinsholt, Stakkholt og Merkurtungur“. Þær jarðir sem nefndar eru í tengslum við Steinsholt, Stakkholt og Merkurtungur eru eftirtaldar: Fit, Fitjarmýri, Mið-Mörk, Brúnir, Borgareyrar, Dalsel, Bjarkaland, Steinmóðarbær, Hamragarðar, Neðri-Dalur, Mið-Dalur, Stóri-Dalur, Eyvindarholt, Syðsta-Mörk, Stóra-Mörk 1-3. Jarðir þessar tilheyrðu ekki Holtssókn. Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 segir svo: „Allar jarðir í Vestur-Eyjafjallahreppi frá Varmahlíð að Tjörnum (báðar meðtaldar), að undanskildum Fit og Fitjamýri, eiga rétt til upprekstur á „Almenninga“.

Þegar þessa landsvæðis er getið í öðrum skriflegum heimildum er það einnig tengt upprekstri og afréttarnotum, sbr. afréttalýsingar Einars Sighvatssonar hreppstjóra á Ysta-Skála frá 19. öld, fjallskilareglugerðir fyrir Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar, auk gerðabókar fasteignamatsnefndar 1916.

Heimildir benda þannig til þess að eigendur jarða undir Vestur-Eyjafjöllum, annarra en Fitjar, Fitjarmýrar, Mið-Merkur, Brúna, Borgareyrar, Dalsels, Bjarkalands, Steinmóðarbæjar, Hamragarða, Neðri-Dals, Mið-Dals, Stóra-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur og Stóru-Merkur, hafi haft af Almenningum afréttarnot. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Ekkert liggur fyrir um að Almenningar hafi, fram til 1989, nokkurn tíma verið nýttir til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Þá bendir umfjöllun um Almenninga í framangreindum landamerkjabréfum Almenninga og jarða undir Vestur-Eyjafjöllum fremur til afréttareignar en beins eignarréttar og hið sama á við um lögfestur Stóra-Dals. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins liggur ekkert fyrir um það að rétti þessum hafi verið afsalað.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig umræddar jarðir undir Vestur-Eyjafjöllum eru komnar að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Almenningar séu innan upphaflegs landnáms á Eyjafjallasvæðinu eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Í máli þessu er þannig ekki sýnt fram á annað en að réttur til Almenninga hafi orðið til á þann veg að hluti íbúa undir Vestur-Eyjafjöllum hafi tekið landsvæði þetta til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur sem sveitarstjórnum var falið að annast framkvæmd á.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda jarða undir Vestur-Eyjafjöllum að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að jarðir undir Vestur-Eyjafjöllum hafi átt þar upprekstrarrétt, þ.e. aðrar en þær sem sams konar rétt hafa átt til Steinsholts, Stakkholts og Merkurtungna.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Almenningar, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Frá upptökum Fremri-Emstruár við suðvesturjaðar Entujökuls í Mýrdalsjökli er þeirri á fylgt allt niður í Markarfljót í fljótsgilinu, þá Markarfljóti niður eftir gilinu þar til Þröngá fellur í það, þaðan Þröngá, sem fellur eftir Þröngárgili, allt að upptökum hennar í Merkurjökli í Mýrdalsjökli. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarða í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga, annarra en Fitja, Fitjarmýra, Mið-Merkur, Brúna, Borgareyrar, Dalsels, Bjarkalands, Steinmóðarbæjar, Hamragarða, Neðri-Dals, Mið-Dals, Stóra-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur og Stóru-Merkur.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign hluta jarða í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.4. Þórsmörk

Landsvæði það, sem nefnt hefur verið Þórsmörk, tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[1] Að Þórsmörk liggur til vesturs afréttur Fljótshlíðinga (Grænafjall), til norðurs eru Almenningar og til austurs Mýrdalsjökull. Að sunnanverðu eru Teigstungur, Goðaland og Stakkholt.

Þórsmörk er aflangt, fjalllent heiðarland, sundurskorið af giljum og dalverpum. Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Þórsmörk er bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, í 200-1100 m hæð.[2] Vestasti hluti Þórsmerkur er Ranatá á Merkurrana sem liggur við mót Markarfljóts og Krossár. Á Ranatá eru brattir gróðurlitlir Eggjar sem ná um 260 m hæð. Merkurrani, sem er að mestu uppblásturssvæði, nær austur að bröttum og grónum Valahnúk (458 m) um 2,5 km austan Eggja. Norðan Valahnúks liggur breiður og gróinn Húsadalur og austan Valahnúks liggur gróinn Langidalur. Norðan Húsadals eru Hamraskógar, gróðursælt svæði að mestu vaxið birkisskógi í um 250-300 m hæð. Austan Hamraskóga er Tindfjallagil og sunnan þess eru brött og klettótt Tindfjöll. Hæsti tindur þeirra nær 628 m hæð. Suðurhluti Þórsmerkur er mjög skorinn giljum og hryggir og hálsar þeirra á milli. Á eystri hluta Þórsmerkur eru einstök fell, svo sem Svínatungur (532 m) sem liggja austan Tindfjallagils. Sunnan þeirra er Brúni (550 m). Austan Svínatungna er Rjúpnafell (824 m) og innan þess liggur Mófell (853 m). Innan Mófells tekur Merkurjökull við og mætir land jökli í um 1030 m hæð. Samkvæmt skýrslu Rannsóknarstofnunar landbúnaðarins (1997) um jarðvegsrof á Íslandi flokkast landsvæðið Þórsmörk á eftirfarandi hátt: 51% auðnir, 17% rýrt, 20% fremur rýrt og 12% vel gróið.

Frá landnámi fram á þennan dag hefur orðið mikil breyting og hnignun á gróðurfari bæði í byggð, á heiðum og í fjalllendi Eyjafjalla- og Þórsmerkursvæðisins, eins og í öðrum landshlutum. Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarkanna hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5. 1999.

2 Í skýrslu Ólafs Arnalds o.fl., *Jaðrvegsrof á Íslandi* (Rannsóknarstofnun landbúnaðarins og Landgræðsla ríkisins, 1997), segir að landsvæði þetta sé u.þ.b. 72 km^2 að flatarmáli.

lággróðri. Í fjalllendinu neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Eyjafjalla- og Mýrdalsjökla, svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Þórsmörk liggur norðan sömu jökla og er því öll í þjóðlendu, miðað við þessa kröfugerð.

Á móti hafa fyrirsvarsmenn Ásólfsskálakirkju og Stóradalskirkju og jarða í Fljótshlíð, austan Breiðabólstaðartorfu, lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.3.

Jafnframt hefur eigandi jarðarinnar Odda á Rangárvöllum lýst kröfu um beinan eignarrétt að ½ Þórsmörk. Vegna jarðarinnar Holts í Vestur-Eyjafjöllum hefur sami aðili, eigandi Holts, lýst því yfir að „gæta beri að“ fornum skógartekjuréttindum jarðarinnar er bendi til óbeins eignarréttar á svæðinu. „Landeigandi lítur svo á að í kröfugerðinni felist jafnframt krafa um afnotarétt hans í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum, að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.“

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að enda þótt hluti Þórsmerkur hafi verið numinn í öndverðu hafi sá beini eignarréttur, sem varð til við námið, ekki framselst með löggerningum og ekki sé vitað til þess að eignarréttinum hafi á nokkurn hátt verið haldið við með virkum yfirráðum. Í byrjun 19. aldar hafi átt að stofna til nýbýla í Þórsmörk en slíkt hafi aðeins verið heimilt í afréttum, sbr. nýbýlatilskipun frá 1776. Nýting Þórsmerkur, þar til svæðið var friðað, sýni glöggt að um afréttarland hafi verið að ræða. Fé hafi verið rekið á fjall og fjallskil verið gerð eins og í öðrum samnotaafréttum hér á landi.

Af hálfu eigenda og umráðamanna Ásólfsskálakirkju, Stóradalskirkju og jarða í Fljótshlíð austan Breiðabólstaðartorfu, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að fornleifar styðji frásögn um byggð í Þórsmörk sem hafi staðið fram á 13. öld. Heimildir frá 1270 um skógareign Holtskirkju og um skógareign Stóradalskirkju geti svo mikillar og samfelldrar skógareignar að fullyrða megi að kirkjan hafi eignast þær jarðir sem á Þórsmörk voru. Á 13. og 14. öld hafi kirkjur undir Eyjafjöllum átt mestan ef ekki allan skóg á Þórsmörk að öðru leyti en því að Oddakirkja hafi eignast skóg í Engidal 1397. Samkvæmt máldaga Holtakirkju frá 1270 eigi hún sjö skógarteiga á Þórsmörk. Þá verði ekki annað séð af máldögum og öðrum heimildum en að Holtskirkja hafi átt umtalsverðan skóg á norðanverðri Þórsmörk, á svæðinu frá Markarfljóti og norðurbrún Húsadals inn í Rjúpnafellsgil og að sunnanverðu frá Langadal inn í Góðagil: Þetta sé allur miðhluti Merkurinnar. Í máldaga kirkjunnar í Dal frá árinu 1332 sé lýst eignum kirkjunnar og megi vera ljóst af vitnisburðum að skógarítök sem kirkjunni séu eignuð hafi verið á Þórsmörk. Þannig hafi kirkjurnar undir Eyjafjöllum, Holtskirkja, Miðbæliskirkja og kirkjueign í Dal, átt meginhlutann af skóginum í Þórsmörk á 13. og 14. öld. Engar heimildir séu um að kirkjur eða aðrir aðilar í Fljótshlíð hafi átt ítök á Þórsmerkursvæðinu fyrr en á síðari hluta 16. aldar þegar kirkjunni á Breiðabólstað hafi verið dæmdur eignarréttur að meirihluta Goðalands. Í upphafi 18. aldar hafi eigendur bændajarða í Fljótshlíð tekið að eigna sér hluta beitarinnar í Þórsmörk og réttur þeirra til skógarhöggs síðan fest í sessi. Beitarafnot Fljótshlíðinga hafi verið takmörkuð og einskorðuð við útigang. Vegna eyðingar skóga á Þórsmörk hafi nöfn fyrri skóga horfið. Um rétt Ásólfsstaðakirkju er vísað til þess að hún hafi verið lénskirkja og arftaki Holtskirkju. Margar heimildir hafi varðveist um tilraunir til þess að verjast ágangi í skóga kirknanna.

Af hálfu eiganda Odda á Rangárvöllum, sbr. skjöl nr. 9 og 9(8), er vísað til landamerkjaskrár fyrir Þórsmörk, sem þinglýst hafi verið 18. maí 1892. Landsvæði þetta hafi verið numið í öndverðu og eignarrétti verið haldið við með máldögum, vísitasíum og lögfestum. Þórsmörk sé nú innan sérstakra þinglýstra landamerkja, Oddi eigi helming hennar og hafi svo verið samkvæmt elstu heimild-

um. Útilokað sé að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag og telja verði eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af slíkum vafa. Landeigendur hafi farið einir með öll venjuleg eignarráð, bæði raunveruleg og réttarleg yfirráð, innan þinglýstra landamerkja. Kirkjan hafi því haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi á umþrættu landsvæði enda hafi hún getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Nýting landsins hafi verið í samræmi við búskaparhætti og nýtingarmöguleika á hverjum tíma. Þannig hafi hálf Þórsmörk lengstum verið nýtt til beitar. Loks er að auki vísað til hefðar.

Í kafla 5.3. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um Þórsmörk. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hefur Þórsmörk talist til afrétta, samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma. Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Þórsmerkur. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Að því er þau varðar skal þess getið að í máli nr. 4/2003 hjá óbyggðanefnd er komist að þeirri niðurstöðu að afréttur Fljótshlíðar (Grænafjall) sé þjóðlenda.

Merkjum Þórsmerkur er fyrst lýst í lögfestu hreppstjóra í Fljótshlíð fyrir hönd bænda þar og fyrirsvarsmanns Teigs og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum árið 1753. Í lögfestunni er fjallað um Grænafjall, „Þorsmörk mille Þraungar og Krossár upp under Jökul ásamt sokölludum Teigs Gudrunar og Mulatungum“, auk Langaness. Árið 1892 er síðan gert landamerkjabréf fyrir Þórsmörk. Þá er að auki til takmörkuð lýsing Einars Sighvatssonar hreppstjóra frá því um miðja 19. öld.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Þórsmerkur, gagnvart Fljótshlíðarafrétti. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu liggja þau í Markarfljóti þaðan sem Þröngá fellur í það og síðan ræður „Markarfljót allt fram á móts við Þórsmerkurrana“. Bréfið er undirritað í umboði hreppsnefndar Fljótshlíðarhrepps. Um Fljótshlíðarafrétt er fjallað í máli nr. 4/2003 og þar er einnig komist að þeirri niðurstöðu að Markarfljót ráði merkum, sbr. m.a. lögfestu hreppstjóra í Fljótshlíð, fyrir hönd bænda þar, og fyrirsvarsmanns Teigs og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum árið 1753 um Grænafjall, Þórsmörk, Teigs- Guðrúnar- og Múlatungur, auk Langaness.

Norðurmerki Þórsmerkur eru gagnvart Almenningum. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu liggja þau í Þröngá, þaðan sem hún fellur í Markarfljót og að upptökum hennar upp við jökul. Bréfið er áritað af hálfu hreppsnefndar Vestur-Eyjafjallahrepps „fyrir afréttinn Almenninga“. Lögfestan 1753 og afréttarlýsing Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld miða einnig við Þröngá. Þessum merkjum er eins lýst í landamerkjabréfi Almenninga, dags. 14. maí 1892 og þingl. 21. maí 1892, sbr. kafla 6.3. Það bréf er áritað „Fyrir Fljótshlíðarhrepp vegna Þórsmerkur“.

Sunnan Þórsmerkur eru Teigstungur austast, síðan Goðaland og loks Stakkholt. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfi Þórsmerkur eru suðurmerki í Krossá, sbr. einnig lögfestuna 1753. Bréfið er áritað af hálfu Stakkholts og prestsins á Breiðabólstað, að telja verður vegna Goðalands. Þá ber þess að geta að Guðmundur Guðmundsson, sem undirritar landamerkjabréf Þórsmerkur í umboði hreppsnefndar Fljótshlíðarhrepps, var eigandi jarðarinnar Teigs sem Teigstungur eru kenndar við.

Um Teigstungur, Goðaland og Stakkholt er fjallað í köflum 6.5., 6.7. og 6.9. Þar kemur m.a. fram að norðurmerki þessara landsvæða miðist við Krossá, sbr. landamerkjabréf Stóradalstorfu,

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

dags. 12. maí 1888 og þingl. 21. maí 1892, Syðstu-Merkur, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, og Neðra-Dals, dags. 22. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, vegna Stakkholts, og landamerkjabréf Goðalands, dags. í maí 1891 og þingl. 28. maí 1891. Bréf Goðalands er áritað af fyrirsvarsmanni hreppsnefndar Fljótshlíðarhrepps en framangreind þrjú bréf sem lýsa merkjum Stakkholts eru ekki árituð vegna Þórsmerkur. Ekkert landamerkjabréf er hins vegar til fyrir Teigstungur né heldur aðrar merkjalýsingar. Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 kemur þó fram að Teigstungur séu „inn af Þórsmörk“.

Hér hafa að framan verið raktar ýmsar heimildir um merki Þórsmerkur og aðliggjandi landsvæða til vesturs, norðurs og suðurs. Austurmörkum Þórsmerkur, gagnvart Mýrdalsjökli, er hins vegar einungis lýst í framangreindri lögfestu frá 1753, þar sem segir að Þórsmörk liggi á milli Þröngár og Krossár og „upp under Jökul“. Í kröfugerð eigenda Ásólfsskálakirkju og Stóradalskirkju og eigenda jarða í Fljótshlíð, austan Breiðabólstaðartorfu, er gert ráð fyrir að merki landsvæðisins og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti.

Óbyggðanefnd telur að af landamerkjabréfi Þórsmerkur frá 1892 verði ráðið að merki landsvæðisins hafi verið talin ná upp að Mýrdalsjökli. Merkjum til norðurs og suðurs er þannig lýst alla leið austur í jökul, sbr. einnig lögfestuna 1753. Jökull hefur afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til austurs að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við. Þeim er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Þórsmörk. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum svæðisins sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er skýrt afmarkað af jökli, ám og árgiljum. Umrætt landamerkjabréf er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki svæðisins, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við fyrirsvarsmenn aðliggjandi landsvæða. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að rétthafar að Þórsmerkursvæðinu hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum landsvæðisins væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan merkja Þórsmerkur, svo sem þau hafa verið skilgreind hér að framan. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu styður fremur þann skilning að hluti svæðisins, a.m.k., hafi verið numinn í öndverðu. Þá benda rannsóknir á sviði fornleifafræði til þess að byggð hafi verið að fornu norðan Þórsmerkur, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla á hinn bóginn fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Um Þórsmörk er fjallað í máldaga Holtskirkju undir Eyjafjöllum frá 1270. Þar segir að kirkjunni fylgi m.a. „vij skogar. j þorsmork“. Í samræmi við þetta segir í máldaga kirkjunnar frá 1332 að hún eigi „sio skogar teiga j þorsmork“, sbr. einnig fjöldan allan af lögfestum frá 18. og 19. öld, auk skýrslu um tekjur og útgjöld Holtsprestakalls. Í lögfestu prestsins að Holti frá 1867 segir orðrétt, eftir að skógarteigar hafa verið tilgreindir og merkjum lýst: „... svo langt sem byrkiskógur vex, lögfesti eg vegna Holtskirkju, að orðfullu og lögmáli réttu til friðhelgis og verndar alls byrkiskógarviðar, sem vex innan hér tiltekinna takmarka, fyrirbjóðandi einum og sérhverjum, nefnda viðartegund að höggva, rífa eður nokkurn hátt hana sér í nyt að færa, án míns leyfis og samþykkis, undir fullkomnar landnáms- og Skaðabætur.“ Árið 1890 er gert landamerkjabréf fyrir Holt og sjö skógarteigar á Þórsmörk taldir upp á eftir lýsingu landamerkja og umfjöllun um reka og fjörur. Í samræmi við þetta áritar presturinn í Holti landamerkjabréf Þórsmerkur 1892 með athugasemd um að Holtsprestakall eigi tiltekin „skógarítök“ á Þórsmörk.

Fleiri jarðir undir Vestur-Eyjafjöllum hafa átt skógarítök í Þórsmörk. Þannig kemur fram í landamerkjabréfi Stóra-Dals, dags. 12. maí 1888 og þingl. 21. maí 1892, að skógarítak Stóradalstorfunnar sé hálfur Húsadalur, sbr. einnig fasteignamat um þá jörð frá 1916. Þá segir í landamerkja-

bréfi Neðra-Dals, dags. 22. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, að hálf jörðin „eður það sem af henni er kyrkjujörð“ eigi skógarítak á Þórsmörk í Húsadal, með nánari afmörkun, „að tiltölu réttri við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar“. Í landamerkjabréfi Syðstu-Markar, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí sama ár, er skógarítak hálfrar jarðarinnar einnig sagt á Þórsmörk í Húsadal, með nánari afmörkun og í hlutfalli við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar. Ekki er hins vegar minnst á Þórsmörk í landamerkjabréfi Ásólfsskála, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí sama ár.

Auk framangreindra jarða undir Vestur-Eyjafjöllum átti kirkjan í Odda á Rangárvöllum skóg í Engidal í Þórsmörk, samkvæmt því sem greinir í máldögum 1397 og 1570. Þá lögfestir presturinn í Odda „hálfa Þórsmörk“ 1790 og 1791 „med öllum hanns [svo] Gögnum og Gjædum, ... Odda Kirkiu Eign eftir gömlum óafturrekanlegum Máldögum. Fyrerbyd eg hverjum Manni ad beita, brúka edur í nokkurn Máta sér ad nýta þenann hálfa Afrétt framvegis, undir þær Sektir sem Lög qveda, án míns Leyfis.“ Umræddur afréttur Oddakirkju mun hafa verið nýttur af öðrum með leyfi, sbr. bréf sýslumannsins í Rangárvallasýslu frá 1801, og einnig leigður út gegn gjaldi, sbr. yfirlýsingu prófastsins í Odda frá 1813. Í landamerkjabréfi Odda, dags. 22. maí 1890, segir að ítök fylgi jörðinni, þ. á m. „afréttur hálfur í miðja Þórsmörk“.

Heimildir eru einnig um að Fljótshlíðingar hafi kallað til réttinda í Þórsmörk. Þannig segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1710 að Þuríðarstaðir á Mið-Mörk og þar um kring sé „brúkað fyrir lamba afrjett úr Fljótshlíð“, sbr. einnig umfjöllun í jarðabókinni um einstakar jarðir í Fljótshlíð. Talið er að Þuríðarstaðir hafi verið í Þórsmörk. Einnig kemur fram að Húsadalur, „skammt frá Þuríðarstöðum“, sé brúkaður fyrir afrétt úr Fljótshlíð. Árið 1753 lögfesta hreppstjórinn í Fljótshlíð, fyrir hönd bænda þar, og fyrirsvarsmenn Teigs í Fljótshlíð og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum, Grænafjall, Þórsmörk ásamt Teigs-, Guðrúnar- og Múlatungum, auk Langaness. Báðir aðilar telja til réttinda yfir Þórsmörk. Í lögfestunni segir orðrétt:

> Fyrerbiódum vier einum og sierhvörium fyrrgreinda Afrette og Skógarplátz j nochru sier nitia, beita, bruka, yrkia, edur nockra Gagnsemd af hafa, under fullkomna Landnámz Sekt, og adrar frekustu Skadabætur effter Lögum, af þeim visvitande hier á móti britur. Enn hvör sá sem meinar sig Skóg edur önnur Jtök eiga jnnann fyrrgreindra Takmarka, sem þesse Lögfesta uppastendur, advarast hier med ad frammleggia sin Skilrike þar fyrir, á næstkomande K[yr]kiulækiar og Hollts Vor Manntals Þingum. Stande Lögfesta þesse til Sekta um næstu 12 Mánude. Enn fyrir Máldaga so leinge henne er ei ad Lögum hrunded.

Í bréfi sýslumannsins í Rangárvallasýslu frá 1801 kemur fram að ¾ afréttarins í Þórsmörk heyrðu undir Fljótshlíðinga til upprekstur á sumrin en ¼ Oddakirkju. Sýslumaður lætur þess einnig getið að rústir finnist á afréttinum en þær séu svo gamlar að enginn geti lengur haldið þar fram eignarrétti sínum. Þá mótmæla bændur í Fljótshlíð tilkalli prestsins í Holti til nýgræðuskóga á framanverðri Þórsmörk 1867.

Árið 1892 er gert sérstakt landamerkjabréf fyrir Þórsmörk. Lýst er merkjum en ekki fjallað um réttindi eða nýtingu. Bréfið er undirritað í umboði hreppsnefndar Fljótshlíðarhrepps. Í landamerkjabréfum Eyvindarmúla og Fljótsdals í Fljótshlíð, hið fyrrnefnda dags. 1. júní 1891 og þingl. 18. maí 1892 og hið síðarnefnda dags. 24. maí 1890 og þingl. 27. maí 1890, segir að jarðir þessar eigi hagbeit og skógarhögg á Þórsmörk, í hlutfalli við aðrar jarðir í Fljótshlíð. Þá kemur fram í landamerkjabréfi Barkarstaða, dags. 30. júní 1888 og þingl. 27. maí 1890, að jörðin eigi afrétt í Þórsmörk að tiltölu við aðrar jarðir sveitarinnar. Í samræmi við þetta segir í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 að allar jarðir í Fljótshlíð, „að undanskildum Breiðabólstaðarjörðum og Austur-Torfastöðum“, eigi „skógarítak á Þórsmörk, 1 hest á ári fyrir hver 5 hundr. forn, og einnar kindar beit eftir sömu reglu. Þetta er hálf beit á Þórsmörk. Hinn helmingur beitarinnar tilheyrir Oddaprestakalli og er hann nú leigður Inn-Hlíðarmönnum (Fljótsdalur – Hlíðarendi)“, sbr. einnig um-

fjöllun um Múlajarðir, Fljótsdal Í sömu heimild er ekki gert ráð fyrir því að jarðir undir Eyjafjöllum eigi afrétt í Þórsmörk.

Þá segir í fjallskilareglugerð fyrir Rangárvallasýslu nr. 58/1894 að hreppsnefnd Fljótshlíðarhrepps skuli sjá um fjallskil, réttahöld, grenjaleitir o.s.frv. á Þórsmörk, sem talin er með svokölluðum smáafréttum. Samkvæmt fjallskilareglugerð nr. 72/1921 skyldu hreppsnefndir Fljótshlíðarhrepps og Vestur-Eyjafjallahrepps sjá um þetta verk.

Óbyggðanefnd telur líkur á því að Þórsmörk sé innan upphaflegs landnáms sunnan Markarfljóts. Tilvist byggðar á þessu svæði hefur verið staðfest með fornleifarannsóknum. Sú byggð hefur hins vegar snemma lagst af og þess utan liggur ekkert fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Síðari tíma heimildir, frá því á 13. öld og fram að gerð landamerkjabréfa í lok 19. aldar, eiga það sameiginlegt að fjalla um rétt tiltekinna jarða til takmarkaðrar nýtingar í Þórsmörk, beitar og skógartekju. Þannig er lýst rétti jarða í Vestur-Eyjafjöllum til skógar, Odda á Rangárvöllum til skógar og afréttar og jarða í Fljótshlíð til skógar og afréttar. Ekki liggur fyrir hvernig jarðirnar eru komnar að umræddum réttindum.

Landamerkjabréf umræddra jarða eru í samræmi við þetta og umfjöllun í þeim um Þórsmerkursvæðið bendir fremur til afréttar- og annarra óbeinna eignarréttinda en beins eignarréttar. Þegar þessa landsvæðis er getið í heimildum frá 20. öld er það einnig tengt upprekstri, afréttarnotum og skógartekju, sbr. afréttalýsingar Einars Sighvatssonar hreppstjóra á Ysta-Skála frá 19. öld, fjallskilareglugerðir fyrir Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar, auk gerðabókar fasteignamatsnefndar 1916. Ekkert liggur fyrir um að Þórsmörk hafi, fram til 1927, nokkurn tíma verið nýtt til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota.

Í máli þessu er þannig ekki sýnt fram á annað en að réttur til Þórsmerkur hafi orðið til á þann veg að tilteknar jarðir hafi tekið landsvæði þetta til sumarbeitar fyrir búpening, skógartekju og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur sem sveitarstjórnum var falið að annast framkvæmd á.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda Ásólfsskálakirkju og Stóradalskirkju, jarða í Fljótshlíð austan Breiðabólstaðartorfu, Odda á Rangárvöllum og Holts undir Vestur-Eyjafjöllum að landsvæði það, sem hér eru til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að hluti jarða í Fljótshlíð, auk Odda á Rangárvöllum, hafi átt rétt til upprekstrar á Þórsmörk. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil, vegna friðunar þess, liggur hins vegar ekkert fyrir um það að rétti þessum hafi verið afsalað.

Kröfur og sjónarmið um viðurkenningu annars konar óbeinna eignarréttinda, fyrst og fremst umræddra skógarítaka, eru vanreifaðar, auk þess sem alls óvíst er um núverandi tilvist slíkra réttinda, hvað þá nákvæma staðsetningu þeirra eða inntak. Með vísan til framangreinds telur óbyggðanefnd ekki unnt að taka kröfur um viðurkenningu annars konar óbeinna eignarréttinda til greina að neinu leyti. Hér ber þess þó að geta að umrædd ítaksréttindi benda e.t.v. til að eignarhald landsvæðisins hafi verið með einhverjum öðrum hætti en að aðeins hafi verið um að ræða hefðbundin óbein eignarréttindi, þar sem til ítaka var ekki svo vitað sé stofnað nema í eignarlandi. Hins vegar eru þessi sérstöku réttindi óljós og engar heimildir eru til um það hvernig viðkomandi aðilar öðluðust þau. Ekki er heldur að finna neinar vísbendingar um að eignarhald þetta hafi verið víðtækara heldur en þessi tilteknu afmörkuðu réttindi. Enn fremur er ekki að finna neinar vísbendingar um

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

það hver hafi átt eignarland það sem umrædd ítök voru í ef um eignarland yfir höfuð hefur verið að ræða. Svo sem að framan getur er ekki útilokað og raunar líklegra en hitt að fyrr á tímum hafi Þórsmörk að hluta eða öllu leyti verið undirorpin beinum eignarrétti. Vera kann að til umræddra ítaksréttinda hafi stofnast á þeim tíma. Allt að einu skal það ítrekað að ekkert liggur fyrir um mögulegt framsal þess beina eignarréttar til þeirra aðila sem á síðari tímum hafa fyrst og fremst gert tilkall til afmarkaðra réttinda, þ.e. beitar, skógartekju o.fl. Fær tilvist ítakanna þannig ekki breytt fyrrgreindri niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu þessa landsvæðis í heild.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Þórsmörk, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Frá upptökum Þröngár í Mýrdalsjökli allt niður í Markarfljót, þá Markarfljót þar til Krossá fellur í það, þaðan Krossá allt að upptökum hennar í sama jökli. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarða í Fljótshlíð austan Breiðabólstaðartorfu og Odda á Rangárvöllum, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign tiltekinna jarða, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.5. Teigstungur

Landsvæði það sem nefnt hefur verið Teigstungur, tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[1] Að Teigstungum liggja til suðvesturs Múlatungur, til norðurs er Þórsmörk og til austurs og suðvesturs er Mýrdalsjökull með skriðjöklum sínum. Teigstungur tilheyra svokölluðum „Smáafréttum“ sunnan Krossár.

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Teigstungur eru bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, í 300-1200 m hæð.

Teigstungur eru brattar, sundurskornar og hrjóstugar. Fjallhryggir Teigstungna liggja frá austri til vesturs og skipta tvö gil landsvæðinu í þrjá hluta. Syðst eru brattar Teigstungurnar sem eru að mestu umvafðar jökli. Hæstu mót lands og jökuls á Teigstungum eru í um 1200 m hæð. Fremst á Teigstungunum er hátt keilulaga fell sem heitir Moldi og nær það í um 700 m hæð. Norðan Molda er Teigstungnaháls. Fremst á honum er lágur, aflangur grasháls sem nefnist Guðrúnartungur og liggja þær norðaustan Tungnakvíslar. Teigstungnaháls tekur við inn til landsins þegar Guðrúnartungum sleppir. Efst í þeim, sunnan undir jökulrönd Krossárjökuls, er mikið gróðurlaust harmabelti sem ber nafnið Litfari og nær það í 1099 m hæð. Innarlega á Teigstungnahálsi eru hvammarnir Innraver og Fremraver. Áin Kvíslin rennur úr Krossárjökli, norðan Teigstungnaháls. Fremst á því svæði, norðan Kvíslarinnar, er Teigstungnarani en á honum er gróðurlítið fjall sem heitir Göltur (503 m). Austan Galtar er Stóristandur (600 m). Milli Galtar og Stórastands er Stóraskarð. Norð-

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

austan Stórastands liggja brattar Eggjar í um 600 m hæð. Land mætir Krossárjökli í um 500 m hæð. Frá Guðrúnartungum að bæjarstæði Teigs í Fljótshlíð eru 15 km í beinni loftlínu.

Frá landnámi fram á þennan dag hefur orðið mikil breyting og hnignun á gróðurfari bæði í byggð, á heiðum og í fjalllendi Eyjafjalla- og Þórsmerkursvæðisins, eins og í öðrum landshlutum. Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður, og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarkanna hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum lággróðri. Í fjalllendinu neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Mýrdalsjökuls, svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Teigstungur liggja norðan sama jökuls og eru því samkvæmt þeirri kröfugerð allar í þjóðlendu.

Á móti hafa eigendur Teigstorfu í Fljótshlíð lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli kunni að koma við landamerki falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.6.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að af lýsingu á landnámi Jörundar goða sé ekki hægt að gefa sér að land fyrir austan Fljót, milli Krossár og Jöldusteins, hafi verið numið allt til jökla. Jörundur hafi lagt numið land á þessu svæði til hofs. Eignarréttur hofsins hafi fallið niður við kristnitöku. Um sé að ræða dæmigert afréttarland.

Af hálfu eigenda Teigstorfu, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að land á þessu svæði tilheyri austurhluta bjórs þess sem Jörundur goði hafi numið enda renni Krossá til vesturs norðan þeirra. Þessarar eignar Teigskirkju sé að engu getið í miðaldamáldögum og ekki heldur í Gíslamáldögum 1570. Langlíklegast virðist því að ítök þessi hafi kirkjan fengið frá Breiðabólstaðarkirkju eftir að hún hafi náð tökum á Goðalandi. Líta verði svo á að kirkjan hafi öðlast fullkominn eignarrétt að landsvæði þessu fyrir traustfang þrátt fyrir að réttur afsalsgjafa hafi ekki átt við rök að styðjast. Teigskirkja hafi verið bændakirkja sem lögð hafi verið niður á 19. öld, áður en landamerkjabréf Teigs var gert. Þá og síðan hafi umræddar Teigstungur verið átölu- og athugasemdarlaust taldar eign þeirrar jarðar sem Tungurnar áður tilheyrðu. Marghátttuð friðun „Þórsmerkursvæðisins“ eigi ekki að raska eignarrétti á svæðinu. Þar sé aðeins um stjórnsýsluframkvæmd að ræða en ekki verði séð að eignarrétti hafi nokkru sinni verið afsalað til annars aðila.

Í kafla 5.2. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um landsvæði það sem nefnt er Teigstungur. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hafa Teigstungur talist til afrétta, samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.[2] Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Í landamerkjabréfi fyrir Teigsland, dags. 14. maí 1890 og þingl. 27. maí 1890, er engin lýsing á merkjum Teigstungna. Þar segir einungis að Teigur eigi „afréttarítak“ í Teigstungum. Merki Teigstungna verða því helst ráðin af landamerkjalýsingum aðliggjandi landsvæða, jarðarinnar Eyvindarmúla í Fljótshlíð vegna Múlatungna, Goðalands og Þórsmerkur, frá árunum 1891-1892. Aðrar heimildir lýsa einungis afstöðu Teigstungna miðað við Goðaland og Þórsmörk án þess að merkin sjálf séu tíunduð.

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Teigstungna. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Teigstungna, gagnvart Múlatungum. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfi Eyvindarmúlalands, dags. 1. júní 1891 og þingl. 18. maí 1892, ræður þar merkjum „kvíslin í gilinu á milli tungnanna frá upptökum hennar úr jöklinum niður fyrir fyrrnefndan tungnarana þar sem kvíslarnar falla saman“. Tekið er fram að lýst sé merkjum gagnvart Teigstungum. Tungnakvísl sameinast Hrunakvísl og tekur nafn hennar áður en þær renna út í Krossá. Landmerkjabréf Eyvindarmúlalands er ekki áritað af hálfu Teigstorfu. sbr. kafla 6.6. Ljóst er af samhengi í landamerkjabréfi Eyvindarmúlalands að þarna er átt við Tungnakvísl. Eldri heimildir um merki Múlatungna eru ekki fyrir hendi.

Af landamerkjabréfi Goðalands, dags. í maí 1891 og þingl. 28. maí 1891, verður ráðið að austurmerki liggi í Hrunakvísl, sbr. kafla 6.7. Hrunakvísl nær alla leið frá jökli og út í Krossá en Múlatungur einungis þangað sem Hrunakvísl sameinast Tungnakvísl. Samkvæmt því á Goðaland merki gagnvart Teigstungum frá þeim stað sem árnar sameinast og að Krossá. Ekki verður séð að bréf Goðalands hafi verið áritað af hálfu Teigstungna en þess ber að geta að Tómas Sigurðsson sem áritar bréfið var meðal eigenda Eyvindarmúla og kann að hafa komið fram fyrir hönd Múlatungna. Í lýsingu séra Högna Sigurðssonar á Breiðabólstað á afréttum og örnefnum, frá því um miðja 18. öld, segir m.a. að Teigstungur og Múlatungur séu norðan við Goðaland. Hið sama má ráða af lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld.

Norðurmerki Teigstungna eru gagnvart Þórsmörk, sem um er fjallað í kafla 6.4. Í landamerkjabréfi Þórsmerkur, dags. 2. maí 1892 og þingl. 18. maí 1892, segir að Krossá aðskilji Þórsmörk og afréttina sunnan árinnar, þ. á m. Teigstungur, sbr. einnig lögfestu 1753. Bréfið er ekki áritað í nafni Teigstungna en þess ber að geta að Guðmundur Guðmundsson sem undirritar landamerkjabréf Þórsmerkur í umboði hreppsnefndar Fljótshlíðarhrepps var eigandi jarðarinnar Teigs sem Teigstungur eru kenndar við. Þá kemur fram í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 að Teigstungur séu „inn af Þórsmörk“.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Teigstungna, fyrst og fremst eins og þau verða ráðin af heimildum um merki aðliggjandi landsvæða til suðurs, vesturs og norðurs. Austurmörkum Teigstungna, gagnvart Mýrdalsjökli, er hins vegar hvergi sérstaklega lýst. Í kröfugerð eigenda Teigstorfu er gert ráð fyrir að merki Teigstungna og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins.

Óbyggðanefnd telur að framangreind landamerkjabréf Eyvindarmúla og Þórsmerkur beri með sér að litið hafi verið svo á að merki Múlatungna og Þórsmerkur gagnvart Teigstungum næðu upp að jökli. Þessum merkjum er þannig lýst alla leið austur í jökul. Telja verður að hið sama gildi að þessu leyti um Teigstungur og um Múlatungur og Þórsmörk, þ.e.a.s. að jökull hafi afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til suðurs.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 eru gerð landamerkjabréf fyrir þau landsvæði sem liggja að Teigstungum, þ.e. Eyvindarmúlaland vegna Múlatungna, Goðaland og Þórsmörk. Eldri heimildir um merki Teigstungna eru ekki fyrir hendi. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum Teigstungna sé þar rétt lýst, svo langt sem þær lýsingar ná. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er að langmestu leyti skýrt afmarkað af jökli, ám og árgiljum.

Umrædd landamerkjabréf voru þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki landsvæðanna, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við fyrirsvarsmenn Teigstungna eða annarra aðliggjandi landsvæða. Eigandi Teigs, sem jafnframt var oddviti Fljótshlíðarhrepps, áritar bréf Goðalands og Þórsmerkur, án þess þó að það sé í nafni Teigstungna. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem al-

mennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að rétthafar að Múlatungum, Goðalandi og Þórsmörk hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum landsvæðisins væri þar rétt lýst. Það er því álit óbyggðanefndar að landamerkjabréf Eyvindarmúlalands, vegna Múlatungna, Goðalands og Þórsmerkur verði lögð til grundvallar um mörk Teigstungna.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Teigstungna. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu norðan Teigstungna, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Um Teigstungur er fyrst getið í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1710. Þar segir að Teigur eigi „[s]kógarítak á Miðri Mörk kallað Teigs túngur“. Næst er fjallað um Teigstungur, og einnig þá einnig Guðrúnartungur, í lögfestu hreppstjóra í Fljótshlíð, fyrir hönd bænda þar, og fyrirsvarsmanns Teigs og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum frá 1753. Í lögfestunni er fjallað um Grænafjall, „Þorsmörk mille Þraungar og Krossár upp under Jökul ásamt sokölludum Teigs Gudrunar og Mulatungum“, auk Langaness. Ekki kemur fram hvort annar aðilinn telji sig eiga rétt til Teigstungna umfram hinn en báðir telja til réttinda yfir Þórsmörk. Í lögfestunni segir orðrétt:

> Fyrerbiódum vier einum og sierhvörium fyrrgreinda Afrette og Skógarplátz j nochru sier nitia, beita, bruka, yrkia, edur nockra Gagnsemd af hafa, under fullkomna Landnámz Sekt, og adrar frekustu Skadabætur effter Lögum, af þeim visvitande hier á móti britur. Enn hvör sá sem meinar sig Skóg edur önnur Jtök eiga jnnann fyrrgreindra Takmarka, sem þesse Lögfesta uppastendur, advarast hier med ad frammleggia sin Skilrike þar fyrir, á næstkomande K[yr]kiulækiar og Hollts Vor Manntals Þingum. Stande Lögfesta þesse til Sekta um næstu 12 Mánude. Enn fyrir Máldaga so leinge henne er ei ad Lögum hrunded.

Árið 1890 er gert landamerkjabréf fyrir Teigsland, og þar segir svo: „Afréttarítök á Teigur: Teigstungur: Skógarhögg og sauðaleit í Þórsmörk eftir tiltölu við aðrar jarðir í Fljótshlíð; og sömuleiðis afrétt Grænafjall.“ Umfjöllun um Teigstungur er þannig staðsett eftir að landamerkjum hefur verið lýst og áður en fjallað er um skógarhögg og sauðaleit Teigstorfu í Þórsmörk og afrétt á Grænafjalli. Ekkert liggur nánar fyrir um hvenær eða hvernig stofnað hafi verið til þessara réttinda Teigs.

Þegar fjallað er um Teigstungur í öðrum heimildum eru þær áfram nefndar afréttur, sbr. lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld, landamerkjabréf Þórsmerkur frá 1892, fjallskilareglugerðir fyrir Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar og athugasemd í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916. Í hinni síðastnefndu segir að Teigstungur séu notaðar frá Árkvörn. Á Guðrúnartungur er minnst með Teigstungum í fjallskilareglugerðum og í lýsingu Einars Sighvatssonar. Sú umfjöllun er sams konar og um Teigstungur.

Heimildir benda þannig til þess að eigendur jarðarinnar Teigs hafi haft af Teigstungum afréttarnot. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Ekkert liggur fyrir um að Teigstungur hafi, fram til 1989, nokkurn tíma verið nýttar til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Þá bendir umfjöllun um Teigstungur í framangreindu landamerkjabréfi Teigs fremur til afréttareignar en beins eignarréttar og hið sama á við um lögfestu Stóra-Dals. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins liggur ekkert fyrir um það að eigendur Teigs hafi afsalað sér umræddum rétti.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig eigendur Teigs eru komnir að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Teigstungur séu innan upphaflegs landnáms á þessu svæðinu eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda Teigstorfu að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að jörðin Teigur í Fljótshlíð hafi átt upprekstrarrétt í Teigstungum.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Teigstungur, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Á móts við Þórsmörk ræður Krossá, þaðan sem hún kemur undan Krossárjökli og þangað sem Hrunakvísl fellur í hana. Á móts við Múlatungur ræður Tungnakvísl, frá upptökum hennar við Tungnakvíslajökul og þangað sem hún fellur í Hrunakvísl. Frá þeim stað þar sem Tungnakvísl fellur í Hrunakvísl er Hrunakvísl fylgt uns hún fellur í Krossá. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Teigs í Fljótshlíð, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign jarðarinnar Teigs, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.6. Múlatungur

Landsvæði það, sem nefnt hefur verið Múlatungur, tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[2] Að Múlatungum liggur Goðaland til suðurs og vesturs, til norðurs og austurs eru Teigstungur og til suðausturs Mýrdalsjökull með skriðjöklum sínum. Múlatungur tilheyra svokölluðum „Smáafréttum“ sunnan Krossár.

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Múlatungur eru bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, í 300-700 m hæð.

Múlatungur eru bratt og nokkuð gróið fjalllendi og mætir land jökli í um 550 m hæð norðan Bláfells sem er hæsti tindur landsvæðisins. Frá nyrsta tanga Múlatungna til bæjarstæðis Eyvindarmúla í Fljótshlíð eru u.þ.b. 22 km í beinni loftlínu.

Frá landnámi fram á þennan dag hefur orðið mikil breyting og hnignun á gróðurfari bæði í byggð, á heiðum og í fjalllendi Eyjafjalla- og Þórsmerkursvæðisins, eins og í öðrum landshlutum. Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins, þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður, og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarkanna hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

lággróðri. Í fjalllendinu neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur, sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Mýrdalsjökuls, svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Múlatungur liggja norðan sama jökuls og eru því samkvæmt þeirri kröfugerð allar í þjóðlendu.

Á móti hafa eigendur Eyvindarmúlatorfu í Fljótshlíð lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli kunni að koma við landamerki falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.7.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að af lýsingu á landnámi Jörundar goða sé ekki hægt að gefa sér að land fyrir austan Fljót, milli Krossár og Jöldusteins, hafi verið numið allt til jökla. Jörundur hafi lagt numið land á þessu svæði til hofs. Eignarréttur hofsins hafi fallið niður við kristnitöku. Um sé að ræða dæmigert afréttarland.

Af hálfu eigenda Eyvindarmúlatorfu, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að land á þessu svæði tilheyri austurhluta bjórs þess sem Jörundur goði hafi numið enda renni Krossá til vesturs norðan þeirra. Þessarar eignar Múlakirkju sé að engu getið í miðaldamáldögum og ekki heldur í Gíslamáldögum 1570. Langlíklegast virðist því að ítök þessi hafi kirkjan fengið frá Breiðabólstaðarkirkju eftir að hún hafi náð tökum á Goðalandi. Líta verði svo á að kirkjan hafi öðlast fullkominn eignarrétt að landsvæði þessu fyrir traustfang þrátt fyrir að réttur afsalsgjafa hafi ekki átt við rök að styðjast. Eyvindarmúlakirkja hafi verið bændakirkja sem lögð hafi verið niður á 19. öld áður en landamerkjabréf Eyvindarmúla var gert. Þá og síðan hafi umræddar Múlatungur verið átölu- og athugasemdarlaust taldar eign þeirrar jarðar sem Tungurnar áður tilheyrðu. Margháttuð friðun „Þórsmerkursvæðisins“ eigi ekki að raska eignarrétti á svæðinu. Þar sé aðeins um stjórnsýsluframkvæmd að ræða en ekki verði séð að eignarrétti hafi nokkru sinni verið afsalað til annars aðila.

Í kafla 5.2. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um Múlatungur. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hafa Múlatungur talist til afrétta samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.[2] Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Múlatungna. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða.

Elsta eiginlega merkjalýsingin fyrir Múlatungur er í landamerkjabréfi Eyvindarmúlalands, 1. júní 1891 og þingl. 18. maí 1892. Aðrar heimildir lýsa einungis afstöðu Múlatungna miðað við Goðaland og Þórsmörk án þess að merkin sjálf séu tíunduð.

Verður þá fyrst litið til suður- og vesturmerkja Múlatungna, gagnvart Goðalandi. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu ræður þar „... kvíslin í gilinu milli Múlatungna og hinna svo kölluðu Hruna í Goðalandi, frá upptökum hennar í jöklinum niður fyrir tungnarana ...“. Bréf Eyvindarmúlalands er ekki áritað af hálfu Goðalands en landamerkjabréf Goðalands, dags. í maí 1891 og þingl. 28. maí 1891, fær vel samrýmst þessu, sbr. kafla 6.7. Í lýsingu séra Högna Sigurðssonar á Breiðabólstað á afréttum og örnefnum, frá því um miðja 18. öld, segir m.a. að Múlatungur og Teigstungur séu norðan við Goðaland. Hið sama kemur fram í lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld.

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Norðurmerkjum Múlatungna, gagnvart Teigstungum, er lýst þannig að þar ráði „kvíslin í gilinu á milli tungnanna frá upptökum hennar úr jöklinum niður fyrir fyrrnefndan tungnarana þar sem kvíslarnar falla saman“. Landmerkjabréf Eyvindarmúlalands er ekki áritað af hálfu Teigstorfu. Ljóst er af samhengi í landamerkjabréfi Eyvindarmúlalands að þarna er átt við Tungnakvísl. Landamerkjabréf eða aðrar merkjalýsingar liggja ekki fyrir vegna Teigstungna, sbr. kafla 6.5.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Múlatungna og aðliggjandi landsvæða til suðurs, vesturs og norðurs. Austurmörkum Múlatungna, gagnvart Mýrdalsjökli er hins vegar ekki sérstaklega lýst. Í kröfugerð eigenda Eyvindarmúlatorfu vegna Múlatungna er gert ráð fyrir að merki landsvæðisins og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins.

Óbyggðanefnd telur að framangreint landamerkjabréf frá 1891 beri með sér að eigendur Eyvindarmúla hafi litið svo á að merki Múlatungna næðu upp að jökli. Merkjum til suðurs og norðurs er þannig lýst alla leið austur í jökul. Jökull hefur afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til suðurs að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við. Þeim er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Eyvindarmúlalands og m.a. lýst merkjum Múlatungna. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum Múlatungna sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er að langmestu leyti skýrt afmarkað af jökli, ám og árgiljum. Umrætt landamerkjabréf er undirritað af fyrirsvarsmönnum Eyvindarmúla, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki svæðisins, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Eyvindarmúlatorfu hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum landsvæðisins væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Múlatungna. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu norðan Múlatungna, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Um Múlatungur er fyrst getið í lögfestu hreppstjóra í Fljótshlíð, fyrir hönd bænda þar, og fyrirsvarsmanns Teigs í Fljótshlíð og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum frá 1753. Í lögfestunni er fjallað um Grænafjall, „Þorsmörk mille Þraungar og Krossár upp under Jökul ásamt sokölludum Teigs Gudrunar og Mulatungum“, auk Langaness. Ekki kemur fram hvort annar aðilinn telji sig eiga rétt til Múlatungna umfram hinn en báðir telja til réttinda yfir Þórsmörk. Í lögfestunni segir orðrétt:

> Fyrerbiódum vier einum og sierhvörium fyrrgreinda Afrette og Skógarplátz j nochru sier nitia, beita, bruka, yrkia, edur nockra Gagnsemd af hafa, under fullkomna Landnámz Sekt, og adrar frekustu Skadabætur effter Lögum, af þeim visvitande hier á móti britur. Enn hvör sá sem meinar sig Skóg edur önnur Jtök eiga jnnann fyrrgreindra Takmarka, sem þesse Lögfesta uppastendur, advarast hier med ad frammleggia sin Skilrike þar fyrir, á næstkomande K[yr]kiulækiar og Hollts Vor Manntals Þingum. Stande Lögfesta þesse til Sekta um næstu 12 Mánude. Enn fyrir Máldaga so leinge henne er ei ad Lögum hrunded.

Minnst er á „Bláfell“ í lögfestu Stóra-Dals frá 19. desember 1665, sbr. einnig lögfestu frá 1795. Þar er fyrst lýst landamerkjum, því næst fjörumörkum og loks skógarítökum og ýmsu fleiru, m.a. er „Fjórdungur skógar í Bláfelli“ talinn til eigna Stóra-Dals. Á Bláfell er minnst allra síðast í lögfestunum, eftir að talin hafa verið upp réttindi Stóra-Dals á Þórsmerkursvæði, þ.e. í Langanesi og Stakkholti, Mörk, Húsadal og Almenningum. Til eru tvö Bláfell á því svæði sem til umfjöllunar er

í þessu máli. Annað er miðsvæðis í Múlatungum en hitt innan merkja jarðarinnar Núps, sem er næsta jörð við Stóradalstorfu. Umfjöllun í lögfestum Stóra-Dals virðist fremur benda til þess að átt sé við Bláfell í Múlatungum en um það verður þó engu slegið föstu. Þá liggur ekkert nánar fyrir um tilurð þessara réttinda og á Bláfell eða Múlatungur er ekki minnst í landamerkjabréfi Stóradalstorfu 1888.

Árið 1891 er gert landamerkjabréf fyrir Eyvindarmúlaland, og þar segir svo: „Múlatorfan á Múlatungur sem liggja á milli Goðalands og Teigstungna með þessum takmörkunum ...“ Umfjöllun um Múlatungur er staðsett eftir að landamerkjum hefur verið lýst og áður en fjallað er um hagbeit og skógarhögg Múlatorfu í Þórsmörk. Ekkert liggur nánar fyrir um hvenær eða hvernig stofnað hafi verið til þessara réttinda Eyvindarmúlakirkju og á Múlatungur er ekki minnst í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1710.

Þegar fjallað er um Múlatungur í öðrum heimildum er það áfram nefnt afréttur, sbr. lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld, landamerkjabréf Þórsmerkur frá 1892, fjallskilareglugerðir fyrir Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar og athugasemd í gerðabók fasteignarmatsnefndar 1916. Í hinni síðastnefndu segir að Múlatungur séu notaðar frá Háa-Múla.

Heimildir benda þannig til þess að eigendur jarðarinnar Eyvindarmúla hafi haft af Múlatungum afréttarnot. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Ekkert liggur fyrir um að Múlatungur hafi, fram til 1989, nokkurn tíma verið nýttar til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Þá bendir umfjöllun um Múlatungur í framangreindu landamerkjabréfi Eyvindarmúla fremur til afréttareignar en beins eignarréttar og hið sama á við um lögfestu Stóra-Dals. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins liggur ekkert fyrir um það að eigendur Eyvindarmúla hafi afsalað sér umræddum rétti.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig eigendur Eyvindarmúla eru komnir að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Teigstungur séu innan upphaflegs landnáms á þessu svæðinu eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda Eyvindarmúla að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að jörðin Eyvindarmúli í Fljótshlíð hafi átt upprekstrarrétt í Múlatungum.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Múlatungur, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Á móts við Goðaland ræður kvíslin í gilinu milli Múlatungna og hinna svokölluðu Hruna á Goðalandi, frá upptökum hennar við Tungnakvíslajökul og niður fyrir tungnarana. Á milli Múlatungna og Teigstungna ræður kvíslin í gilinu á milli tungnanna, frá upptökum hennar við Tungnakvíslajökul niður fyrir fyrrnefndan tungnarana, þar sem kvíslarnar falla saman. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Eyvindarmúla í Fljótshlíð, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign jarðarinnar Eyvindarmúla, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.7. Goðaland

Landsvæði það, sem nefnt hefur verið Goðaland, tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[1] Að Goðalandi liggja til vesturs Eyjafjallajökull og smáafréttirnir Merkurtungur og Stakkholt. Til norðurs er Þórsmörk og til austurs eru Teigstungur, og Múlatungur, auk Mýrdalsjökuls. Að sunnanverðu jörðin Hrútafell, handan við Fimmvörðuháls. Goðaland tilheyrir svokölluðum „Smáafréttum“ sunnan Krossár.

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Goðaland er bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, í 300-1000 m hæð.

Landsvæði það, sem hér um ræðir er mjög fjalllent og bratt. Á norðvestur tá Goðalands rétt austan Hvannár rís Réttarfellið 509 m. Austan Réttarfellsins eru Básar, hallalitlir og vel grónir. Ofan og austan Básа eru Votupallar, nokkuð grónir, og gnæfir brattur og tignarlegur Útigönguhöfði yfir þeim í 805 m. Austan Útigönguhöfða liggur brattur Illihryggur upp að hallalítilli Morinsheiði (Morrisheiði) í 750-800 m hæð. Sunnan Morisheiðar (800-900 m) liggja Úthólmar og sunnan þeirra í um 1000 m hæð liggur Brattafönn á milli Eyjafjallajökuls og Mýrdalsjökuls við Fimmvörðuháls. Strákagil sker landsvæðið norður frá Markarfljóti suður að Morinsheiði. Austan Strákagils liggja hallalitlar Foldir og innan þeirra koma brattar Hestagötur en þær liggja vestan Hrunár. Sunnan Hestagatna kemur bratt Heiðarhornið en Hrunagilið skilur það frá Hrunum. Hrunagil liggur frá Heljarkambi í um 800 m hæð og sameinast Hruná við nyrsta tanga Hruna. Innrihrunar liggja sunnan undir Hrunajökli í Mýrdalsjökli í um 600 m hæð. Frá Álfakirkjunni í norðvestur tá Goðalands til bæjarstæðis Breiðabólstaðar í Fljótshlíð eru 31,5 km í beinni loftlínu.

Frá landnámi fram á þennan dag hefur orðið mikil breyting og hnignun á gróðurfari bæði í byggð, á heiðum og í fjalllendi Eyjafjalla- og Þórsmerkursvæðisins eins og í öðrum landshlutum. Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarkanna hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum lággróðri. Í fjalllendinu neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Eyjafjalla- og Mýrdalsjökla svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Goðaland liggur norðan sömu jökla og er því allt í þjóðlendu, miðað við þá kröfugerð.

Á móti hefur Rangárþing eystra aðallega fyrir hönd eigenda lögbýla í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi, til vara fyrir hönd sveitarfélagsins og til þrautavara fyrir hönd eigenda jarða, sem voru í konungseign í Eyjafjallasveit árið 1588, lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún og vatnaskilum á Fimmvörðuhálsi. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi,

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.5.

Jafnframt hefur eigandi jarðarinnar Breiðabólstaðar í Fljótshlíð lýst kröfu um beinan eignarrétt að Goðalandi. Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði hefðbundinn afnotaréttur ofangreindrar jarðar komi til þess að hluti landsins teljist þjóðlenda. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.4.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að sá hluti Goðalands, sem lægra liggi hafi verið innan landnáms Jörundar goða og verið lagður til hofs. Eignarréttur hofsins að hinu numda landi hafi fallið niður við kristnitöku. Hér hafi aldrei verið jörð og ekki njóti við þinglýstra eignarheimilda, einungis landamerkjabréfs. Upplýsingar um afréttarnot og fjallskil styðji þessa kröfu. Því sé sérstaklega mótmælt að dómur staðfestur í Lögréttu við Öxará 1588, þar sem kveðið hafi verið á um að Goðaland skyldi vera ævinleg eign kirkjunnar á Breiðabólstað í Fljótshlíð, verði skilinn þannig að verið sé að dæma beinan eignarrétt. Ríkið gerir kröfu til þess að landsvæðið Goðaland verði úrskurðað þjóðlenda en þar sem fleiri en einn aðili kalli til landréttinda hér verði ekki tekin afstaða til afréttarréttar eða hverjum hann tilheyri. Það snúi að þeim aðilum að færa fram rök og sönnunargögn fyrir máli sínu.

Af hálfu eiganda Breiðabólstaðar í Fljótshlíð er vísað til dóms, er staðfestur hafi verið í Lögréttu við Öxará árið 1588, um að Goðaland skyldi vera „æfinleg eign“ kirkjunnar á Breiðabólstað í Fljótshlíð og landamerkjaskrár fyrir Goðaland sem þinglýst hafi verið 8. maí 1891. Landsvæði þetta hafi verið numið í öndverðu og eignarrétti verið haldið við með máldögum, vísitasíum og lögfestum. Goðaland sé nú allt innan sérstakra þinglýstra landamerkja, fylgi jörðinni Breiðabólstað í Fljótshlíð og hafi svo verið samkvæmt elstu heimildum. Útilokað sé að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag og telja verði eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af slíkum vafa. Landeigendur hafi farið einir með öll venjuleg eignarráð, bæði raunveruleg og réttarleg yfirráð, innan þinglýstra landamerkja. Kirkjan hafi því haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi á umþrættu landsvæði enda hafi hún getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Nýting landsins hafi verið í samræmi við búskaparhætti og nýtingarmöguleika á hverjum tíma. Þannig hafi Goðaland lengstum verið nýtt með því að leigja það Eyfellingum til beitar og þeir goldið hagatoll fyrir. Þá er að auki vísað til hefðar.

Af hálfu framangreindra jarðeigenda í Rangárþingi og sveitarfélagsins sjálfs, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að land á þessu svæði hafi allt verið numið. Ljóst sé af Kirkjulækjardómi frá 1578 að bændur undir Eyjafjöllum hafa talið sig eiga afrétt á Goðalandi og ekki þurfa leyfi frá prestinum á Breiðabólstað fyrir beit þar. Dómurinn hafi sennilega verið staðfestur með „Lambeyjarsamþykkt“ 1579 en þó sé ekki til staðfesting á því af hálfu allra dómsmanna, einungis bréf tveggja þeirra. Óvíst sé hvort það verði talið gilt enda gert af minnihluta dómsmanna heima hjá öðrum málsaðilanum 16 dögum seinna. Þá séu dómararnir augljóslega hlutdrægir, m.a. komi ekki fram við hvað Eyfellingar hafi stuðst, þó ætla megi af bókuninni að þeir hafi lagt fram skrifleg gögn. Dómar þessir hafi verið staðfestir í Lögréttu 1588, að undanteknu „því jtaki sem konungsins jörðu til kemur“. Þannig skyldu jarðir í eigu konungs halda ítökum sínum í Goðalandi en ítök annarra jarða dæmast eign Breiðabólstaðarkirkju. Þessi undantekning geri dóminn mjög tortryggilegan. Með henni sé einnig í raun viðurkennt að Goðaland hafi verið afréttarland bænda undir Eyjafjöllum. Jafnframt sé ljóst að kirkjunni á Breiðabólstað hafi ekki verið dæmt allt Goðaland heldur hluti þess eða jafnvel aðeins réttur til afréttartolls. Þá verði ekki betur séð en að jarðir þær undir Eyjafjöllum, sem verið hafi í konungseign þegar Lögréttudómurinn hafi verið kveðinn upp, eigi þann beitarrétt sem þeim hafi verið dæmdur. Hér beri þess einnig að gæta að Goðaland sé aldrei nefnt þegar taldar séu upp eignir og ítök Breiðabólstaðakirkju í máldögum frá því fyrir áður en dómurinn var kveðinn upp, ekki einu sinni í Gíslamáldaga, átta árum áður. Samkvæmt vitnisburði Halldórs Magnússonar á Hrútafelli 1720 hafi bændur undir Eyjafjöllum enn þá notað Goðaland,

sem afrétt án leyfis prestsins á Breiðabólstað, á fyrri hluta 18. aldar, ekki aðeins þeir sem bjuggu á jörðunum sem voru í konungseign, heldur hinir líka því Hrútafellið hafi ekki verið konungsjörð. Árið 1722 hafi verið haldið réttarhald að Holti um Goðalandsafrétt. Þar hafi Kirkjulækjar- og Lambeyjardómarnir verið lesnir upp en sennilega ekki Lögréttudómurinn enda sé engin áritun um slíkt í Alþingisbókum Íslands. Þetta bendi ákveðið til þess að síðastnefndi dómurinn hafi ekki verið lagður fyrir réttinn og presturinn fengið niðurstöðu í málinu á þeim forsendum að hann væri ekki til. Bændurnir hafi ekki haft hann tiltækan til þess að leggja hann fram. Ósennilegt sé að Breiðabólstaðarpresti hafi tekist að koma á leigugjaldi fyrir afnot Austur-Eyfellinga af afréttinum fyrr en eftir rekistefnu á árunum 1720-22 en hafi undantekningar lögréttu um beitarrétt konungsjarðanna að engu getið. Enn sé þess að geta að leigugjald fyrir afréttinn hafi ekki verið goldið síðasta aldarfjórðunginn sem Austur-Eyfellingar hafi notað afréttinn. Forsendur virðist mjög hæpnar fyrir upphaflegum dómi og staðfestingardómurinn talandi dæmi um gallað réttarfar. Réttur kirkna til afgjalds af afréttarnotendum eins og hér um ræði virðist oft hafa fallið niður á síðustu eða þar síðustu öld og borið fremur vott um lénska skattheimtu en eignarrétt. Við marghátta friðun „Þórsmerkursvæðisins“ hafi réttur Eyfellinga og Fljótshlíðinga verið skertur með ýmsum hætti. Sú skerðing eigi þó ekki að raska eignarrétti á svæðinu heldur sé aðeins um að ræða stjórnsýsluframkvæmd en ekki verði séð að eignarrétti hafi nokkru sinni verið afsalað til annars aðila.

Í kafla 5.4. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um Goðaland. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hefur Goðaland talist til afrétta, samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.[2] Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Goðalands. Í því sambandi verður einnig litið til merkja aðliggjandi landsvæða.

Merkjum Goðalands er lýst í lögfestu Torfa Jónssonar staðarhaldara á Breiðabólstað frá 9. maí 1821. Því landsvæði, sem nú er nefnt Goðaland, er lýst í landamerkjabréfi afréttarins frá 1891. Þá eru að auki til lýsingar séra Högna Sigurðssonar á Breiðabólstað á afréttum og örnefnum frá því um miðja 18. öld, sem rekja má aftur til lýsingar frá fyrri hluta 17. aldar, og Einars Sighvatssonar hreppstjóra, frá því um miðja 19. öld.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Goðalands, gagnvart Stakkholti og Merkurtungum. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu eru „... Hvanná og Hvannárgil milli Goðalands og Stakkholts upp til Merkurtungna og síðan norður gilið milli Goðalands og Merkurtungna upp til jökuls...“. Ekki verður séð að landamerkjabréf Goðalands sé áritað af hálfu Merkurtungna né Stakkholts. Eldri heimildir um merki Goðalands miða einnig við Hvanná.

Um Stakkholt og Merkurtungur er fjallað í köflum 6.9. og 6.8. Þar kemur m.a. fram að austurmerki Stakkholts miðist við Hvanná, sbr. landamerkjabréf Stóradalstorfu, dags. 12. maí 1888 og þingl. 21. maí 1892, Syðstu-Merkur, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, og Neðra-Dals, dags. 22. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, vegna Stakkholts. Framangreind þrjú bréf eru ekki árituð vegna Goðalands. Eldri heimildir um merki Stakkholts eru í samræmi við þetta. Ekkert landamerkjabréf er til fyrir Merkurtungur en með hliðsjón af framangreindu landamerkjabréfi Goðalands frá 1891 verður að telja líklegt að merki Goðalands gagnvart Merkurtungum liggi í svokölluðu Norðurgili, þ.e. Innra-Hvannárgili.

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Norðurmerkjum Goðalands, gagnvart Þórsmörk, er lýst í Krossá, frá þeim stað sem gilið á milli Múlatungna og Hruna á Goðalandi kemur í Krossá og þar til Hvanná fellur í Krossá. Bréfið er áritað af fyrirsvarsmanni hreppsnefndar Fljótshlíðarhrepps. Lýsing Einars Sighvatssonar, hreppstjóra, frá því um miðja 19. öld miðar einnig við Krossá. Landamerkjabréf Þórsmerkur, dags. 2. maí 1892 og þingl. 18. maí sama ár, lýsir merkjum í samræmi við þetta, sbr. einnig lögfestu frá 1753, sjá kafla 6.4. Bréf Þórsmerkur er áritað af hálfu prestsins á Breiðabólstað, að telja verður vegna Goðalands.

Verður þá næst litið til austurmerkja Goðalands, gagnvart Múlatungum og Teigstungum. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu ræður „... gil það ofan frá Eyjafjallajökli, sem er á milli Múlatungna og hinna svo kölluðu Hruna á Goðalandi allt niður í Krossá “. Af þessari lýsingu er ljóst að hér hlýtur að vera átt við Mýrdalsjökul, en það mun hafa verið venja í Rangárvallasýslu, a.m.k. fram á 20. öld, að kalla Mýrdalsjökul Eyjafjallajökul, sbr. skjal nr. 10(1). Jafnframt er ljóst af henni að austurmerki Goðalands liggi í Hrunakvísl. Hrunakvísl nær alla leið út í Krossá en Múlatungur einungis þangað sem Hrunakvísl sameinast Tungnakvísl. Samkvæmt því á Goðaland merki gagnvart Teigstungum frá þeim stað sem árnar sameinast og að Krossá. Ekki verður séð að bréf Goðalands hafi verið áritað af hálfu Teigstungna en þess ber að geta að Tómas Sigurðsson sem áritar bréfið var meðal eigenda Eyvindarmúla og kann að hafa komið fram fyrir hönd Múlatungna.

Afmörkun Múlatungna í landamerkjabréfi Eyvindarmúlalands, 1. júní 1891 og þingl. 18. maí 1892, fær vel samrýmst þessu, sbr. kafla 6.6., enda þótt það sé ekki áritað af hálfu Goðalands. Ekkert landamerkjabréf er hins vegar til fyrir Teigstungur né heldur aðrar merkjalýsingar. Í lýsingu séra Högna Sigurðssonar á Breiðabólstað á afréttum og örnefnum, frá því um miðja 18. öld, segir m.a. að Múlatungur og Teigstungur séu norðan við Goðaland. Hið sama má ráða af lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Goðalands og aðliggjandi landsvæða til vesturs, norðurs og austurs. Suðurmörkum Goðalands, gagnvart Eyjafjallajökli, Mýrdalsjökli og Fimmvörðuhálsi, er hins vegar ekki sérstaklega lýst. Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf svæðisins frá 1891 beri með sér að litið hafi verið svo á að merki Goðalands til suðurs næðu upp að jöklum. Merkjum til vesturs og austurs er þannig lýst suður í jökul. Jökull hefur afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til suðurs að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við. Þeim er því ekki sérstaklega lýst. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu í kafla 6.22. að heimildir um merki jarðarinnar Hrútafells, sunnan Goðalands, bendi til þess að merki hennar hafi einnig náð upp að jökli.

Kröfugerð Rangáþings eystra fyrir hönd eigenda lögbýla í Austur-Eyjafjallahreppi miðar merki Goðalands og Hrútafells á Fimmvörðuhálsi við sömu línu og kröfugerð eigenda Hrútafells, þ.e. línu sem dregin er frá austri til vesturs á milli Eyjafjallajökuls og Mýrdalsjökuls um Þrívörðusker þar sem það er hæst. Í kröfugerð Prestsetrasjóðs eru merki hins vegar dregin töluvert norðar.

Hér ber þess að geta að á Fimmvörðuhálsi, á milli stóru jöklanna tveggja, hefur ekki verið jökull um áratugaskeið. Heimildir eru hins vegar um að þar hafi verið samfelldur jökull fram á fyrri hluta 20. aldar. Í greinargerð Odds Sigurðssonar jarðfræðings, sjá skjal nr. 10(1), eru þó færð fyrir fram rök gegn því að jökull, samkvæmt skilgreiningu þess hugtaks, hafi verið á Fimmvörðuhálsi til þess tíma en fönn kunni að hafa hulið hálsinn.

Úrlausn þess álitaefnis hvort og þá hvaða áhrif breytt lega jökuls á þessu svæði hafi á merki milli Goðalands og Hrútafells fellur einungis innan verksviðs óbyggðanefndar ef umrædd mörk liggja að einhverju leyti að þjóðlendu. Sé þar hins vegar um að ræða eignarland beggja vegna verður að útkljá ágreininginn eftir öðrum leiðum. Frekari athugun á þessu atriði er því komin undir því hver niðurstaða óbyggðanefndar er um eignarréttarlega stöðu Goðalands og Hrútafells.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Goðaland. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum Goðalands sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er að langmestu leyti skýrt afmarkað af jöklum, ám og árgiljum.

Umrætt landamerkjabréf er áritað af fyrirsvarsmanni Breiðabólstaðar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki svæðisins, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við fyrirsvarsmenn aðliggjandi landsvæða sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að rétthafar Goðalands hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum jarðarinnar væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Goðalands. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu norðan Goðalands, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Í elstu fyrirliggjandi heimildum um Goðaland, Kirkjulækjardómi frá 1578 og Lambeyjarsamþykkt frá 1579, er „Goðalandz afriett“ dæmd „eign kirkiunnar aa Breidabolsstad“. Í vitnisburðum, sem lagðir voru til grundvallar þessari niðurstöðu, segir að Godalandz afriett sé „haldinn vafalaus kirkiunnar eign aa Breidabolstad“. Dómar þessir voru staðfestir í lögréttu 1588 en þeir voru kveðnir upp í tilefni af deilum prestsins í Fljótshlíð og bænda undir Austur-Eyjafjöllum um beit í Goðalandi.

Óbyggðanefnd telur að af dómi lögréttu 1588, og fyrirrennurum hans 1578 og 1579, verði ekki annað ráðið en að Goðaland hafi verið afréttur Breiðabólstaðar án þess að inntak eignarréttinda í því sambandi sé skýrt.[1] Ekkert liggur nánar fyrir um hvenær eða hvernig stofnað hafi verið til þessara réttinda Breiðabólstaðarkirkju og á Goðaland er ekki minnst í ítarlegum máldaga kirkjunnar frá því um 1570.

Þegar fjallað er um Goðaland í öðrum heimildum er það áfram nefnt afréttur, sbr. skýrslu um Breiðabólstaðarbrauð 1839, lýsingu á Eyvindarhóla-, Steina- og Skógasóknum 1840, lýsingu á Breiðabólstaðarsókn 1844 og jarðamati 1849. Í lögfestu staðarhaldara á Breiðabólstað frá 1821 er Goðaland talið upp með ítökum, skógum og rekafjörum, á eftir umfjöllun um „heimaland“, sbr. einnig skýrslu um tekjur og gjöld Breiðabólstaðarprestakalls á tímabilinu 1862-1867. Árið 1891 er gert sérstakt landamerkjabréf fyrir Goðaland, og það nefnt „afréttarland er tilheyrir Breiðabólstað í Fljótshlíð“. Undir landamerkjabréfið skrifa presturinn á Breiðabólstað, Tómas Sigurðsson á Barkarstöðum, Guðmundur Guðmundsson í Teigi, oddviti Fljótshlíðarhrepps, Ágúst Jónsson í Fljótsdal, Kjartan Einarsson, oddviti og prestur í Holti og Skúli Skúlason, prestur í Odda.

Heimildir benda þannig til þess að Breiðabólstaðarkirkja hafi átt upprekstrarrétt í Goðalandi. Ekkert liggur fyrir um að Goðaland hafi, fram til friðunar, nokkurn tíma verið nýtt til annars en sumarbeitar fyrir búfé, stundum gegn gjaldi og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Þá bendir framangreint landamerkjabréf fremur til afréttareignar en beins eignarréttar. Kemur þá til álita hvaða þýðingu yfirlýsing biskupsins yfir Íslandi frá 22. febrúar 1927 hafi í þessu sambandi. Þar segir að afréttarítak Breiðabólstaðarprestakalls á Goðalandi sé tekið undan Breiðabólstaðarprestakalli vegna fyrirhugaðrar friðunar Þórsmerkur. Óbyggðanefnd telur að í þessari yfirlýsingu felist ekki skýrt afsal umræddra eignarréttinda. Í því sambandi hefur ekki úrslitaþýðingu að svæðið hefur ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig Breiðabólstaðarkirkja er komin að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Goðaland sé innan upphaflegs landnáms á þessu svæði eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Hvað varðar kröfur Rangárþings eystra fyrir hönd lögbýla í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi og fleiri er það mat óbyggðanefndar að af þeirra hálfu hafi ekki verið sýnt fram á það í málinu að þeir

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið afrétt í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

hafi notið sjálfstæðs réttar til Goðalands, umfram eða samhliða framangreindum rétti Breiðabólstaðarkirkju. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir til sömu niðurstöðu. Ekki verður þannig séð að not þeirra hafi verið á sjálfstæðum grundvelli heldur eingöngu leidd af rétti kirkjunnar.

Kröfur og sjónarmið um viðurkenningu annars konar óbeinna eignarréttinda eru vanreifaðar, auk þess sem alls óvíst er um núverandi tilvist slíkra réttinda, hvað þá nákvæma staðsetningu þeirra eða inntak. Þegar af þeirri ástæðu er ekki unnt að taka þær til greina að neinu leyti.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu Breiðabólstaðarkirkju, Rangárþings eystra aðallega og framangreindra jarðeigenda að landsvæði það sem hér eru til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.[1]

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign Breiðabólstaðarkirkju, að því leyti sem það liggur að jöklum, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jöklanna eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

Eftir er þá að taka afstöðu til merkja Goðalands, sem samkvæmt framangreindu er þjóðlenda, og Hrútafells, en í kafla 6.22. er komist að þeirri niðurstöðu að það sé eignarland. Óbyggðanefnd telur ljóst af framangreindu að snjór hafi að staðaldri hulið Fimmvörðuháls í lok 19. aldar þegar landamerkjabréf Goðalands og Hrútafells voru gerð. Í því sambandi verður ekki talið skipta máli hvort um jökul hefur verið að ræða eður ei. Svæði þetta hefur nú verið jökullaust um áratugaskeið og merki á milli Goðalands og Hrútafells verða því ekki lengur miðuð við jökuljaðar eða snjólínu. Með hliðsjón af framangreindu og staðháttum á svæðinu telur óbyggðanefnd eðlilegt að miða umrædd merki við þá línu sem miðað er við í kröfugerð Rangáþings eystra fyrir hönd eigenda lögbýla í Austur-Eyjafjallahreppi vegna Goðalands og jarðeigenda vegna Hrútafells.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það, sem nefnt er Goðaland, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Þaðan sem Hrunaá kemur undan Tungnakvíslajökli í Mýrdalsjökli og þangað sem hún sameinast Krossá. Síðan er Krossá fylgt þar til Hvanná sameinast henni. Þaðan liggja merki fyrst í Hvanná og síðan í Innri-Hvanná, að upptökum hennar við Eyjafjallajökul. Á milli framangreindra punkta við jaðra Mýrdalsjökuls og Eyjafjallajökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., og þeirra á milli ræður lína sem dregin er beint til austurs og vesturs frá Þrívörðuskeri að jökulbrúnum.

Sama landsvæði er í afréttareign Breiðabólstaðarkirkju í Fljótshlíð, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

6.8. Merkurtungur

Landsvæði það, sem nefnt hefur verið Merkurtungur, tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[2] Að Merkurtungum liggur Stakkholt til vesturs, til norðurs og austurs er Goðaland og til suðurs er Eyjafjallajökull með skriðjöklum sínum. Merkurtungur tilheyra svokölluðum „Smáafréttum“ sunnan Krossár.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Merkurtungur eru bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, í 300-900 m hæð.

Landsvæðið þetta er fjalllent og land mætir jökli skammt sunnan Merkurtungnahaus í um 1000 m hæð. Nyrsti rani þess nefnist Niðurganga en ofan hennar er hallalítið graslendi. Nokkru sunnar tekur við nokkuð brattlendi og gnæfir þar efst Merkurtungnahaus (868 m).

Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður, og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarkanna hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum lággróðri. Í fjalllendinu neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur, sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Eyjafjallajökuls, svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Merkurtungur liggja norðan sama jökuls og eru því samkvæmt þeirri kröfugerð allar í þjóðlendu.

Á móti hafa eigendur Stóru-Merkur I, II og III lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli kunni að koma við landamerki, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.8.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að land þetta hafi ekki verið numið. Það hafi ekki verið hluti af jörð eða nýtt til búskapar en verið leigt til afréttarnota gegn gjaldi. Svæðið sé ekki þinglýst eign nokkurs aðila, heldur fylgi beitarrétturinn tiltekinni jörð, eins og sé um öll afréttarlönd landsins. Slíkt sé ekki grundvöllur beins eignarréttar. Krafa um beinan eignarrétt grundvallaðan á hefð sé ekki rökstudd með tilliti til þess á hvern hátt hefðarrétturinn hafi orðið til. Þessum rétti er mótmælt og vísað til umfjöllunar ríkisins um hefð. Viðurkenndur er réttur Stóru-Merkur jarða til afréttarnota landsins, eins og jörðunum hafi tilheyrt frá fornu fari.

Af hálfu eigenda Stóru-Merkur I, II og III, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að land á þessu svæði tilheyri austurhluta bjórs þess sem Jörundur goði hafi numið enda renni Krossá til vesturs norðan þeirra. Landamerkjabréf hafi ekki verið gert fyrir Merkurtungur en mörk þeirra séu óumdeild. Margháttuð friðun „Þórsmerkursvæðisins“ eigi ekki að raska eignarrétti á svæðinu. Þar sé aðeins um stjórnsýsluframkvæmd að ræða en ekki verði séð að eignarrétti hafi nokkru sinni verið afsalað til annars aðila.

Í kafla 5.2. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um landsvæði það sem nefnt er Merkurtungur. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hafa Merkurtungur talist til afrétta samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.[2] Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til athugunar hvað ráðið verður af þessum heimildum um afmörkun Merkurtungna. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Að því loknu verður fjallað um eignarréttarlega stöðu Merkurtungna. Þess skal strax getið að um Merkurtungur eru litlar heimildir.

Ekkert landamerkjabréf var gert fyrir Merkurtungur í kjölfar landamerkjalaganna frá 1882.

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Sama máli gegnir um Stóru-Mörk en þess í stað var lögfesta Stóru-Merkur frá 1741 færð orðrétt inn í landamerkjabók, sbr. kafla 6.11. Þar segir ekkert um Merkurtungur. Merki landsvæðisins verða því helst ráðin af landamerkjalýsingum aðliggjandi landsvæða, Stakkholts og Goðalands, auk merkjalýsingar í afréttaskrá Rangárvallasýslu frá 1979.

Verður þá fyrst litið til austurmerkja Merkurtungna, gagnvart Goðalandi. Í landamerkjabréfi Goðalands, dags. í maí 1891 og þingl. 28. maí 1891, kemur fram að Hvanná og Hvannárgil ráði upp til Merkurtungna og síðan liggi merki norður gilið milli Goðalands og Merkurtungna og ráði upp til jökuls, sbr. kafla 6.7. Líklegt er hér átt við svokallað Norðurgil, þ.e. Innra-Hvannárgil, sbr. einnig afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979. Ekki verður séð að bréf Goðalands hafi verið áritað af hálfu Stóru-Merkur eða Merkurtungna. Eldri heimildir um merki Goðalands miða einnig við Hvanná.

Verður þá næst litið til vesturmerkja Merkurtungna, gagnvart Stakkholti. Ekki er til sérstakt landamerkjabréf fyrir Stakkholt en merkjum landsvæðisins er lýst í landamerkjabréfum Stóra-Dals, dags. 12. maí 1888 og þingl. 21. maí 1892, Syðstu-Merkur, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, og Neðri-Dals, dags. 22. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, sbr. kafla 6.9. Samkvæmt því er þar greinir eru austurmerki Stakkholts í Hvanná. Með hliðsjón af framangreindu landamerkjabréfi Goðalands frá 1891 verður að telja líklegt að átt sé við svokallað Suðurgil, þ.e. Fremra-Hvannárgil. Þessi lýsing er í samræmi við lögfestu Neðri-Dals og Hamragarða frá 1816, afréttarlýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld og afréttaskrá Rangárvallasýslu frá 1979. Þá skal þess getið að landamerkjabréf Stóra-Dals, þar sem m.a. er fjallað um Stakkholt, er áritað af eigendum og ábúendum Stóru-Merkur, sem talið hafa til réttinda yfir Merkurtungum, án þess þó að tilgreint sé hvers vegna þeir árita.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Merkurtungna og aðliggjandi landsvæða til vesturs, norðurs og austurs. Suðurmörkum Merkurtungna, gagnvart Eyjafjallajökli, er hins vegar einungis lýst í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 þar sem segir að svæðið takmarkist „af jöklinum að austan“. Í kröfugerð eigenda Stóru-Merkur er gert ráð fyrir að merki Merkurtungna og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins.

Óbyggðanefnd telur að framangreind landamerkjabréf Goðalands og Stóra-Dals, Syðstu-Merkur og Neðri-Dals beri með sér að litið hafi verið svo á að merki Goðalands og Stakkholts gagnvart Merkurtungum næðu upp að jökli. Hvanná rennur úr jökli og í bréfi Goðalands er merkjum beinlínis lýst upp til jökuls. Telja verður að hið sama gildi að þessu leyti um Merkurtungur og um Goðaland og Stakkholt, þ.e.a.s. að jökull hafi afmarkað það land sem máli skipti með augljósum hætti til suðurs.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 eru gerð landamerkjabréf fyrir Goðaland, Stóra-Dal, Syðstu-Mörk og Neðridal. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum Merkurtungna sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er að langmestu leyti skýrt afmarkað af jökli, ám og árgiljum.

Umrædd landamerkjabréf eru þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki Goðalands og Stakkholts, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna, þ. á m. fyrirsvarsmenn Stóru-Merkur vegna Merkurtungna, sem þýðingu hafi hér. Jafnframt er landamerkjabréf Stóra-Dals áritað af fyrirsvarsmönnum Stóru-Merkur. Þá ber lýsingum bréfanna saman við þær litlu heimildir aðrar sem til eru um Merkurtungur. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að fyrirsvarsmenn Goðalands og Stakkholts hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum þeirra landsvæða gagnvart Merkurtungum væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Merkurtungna. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu norðan Merkurtungna, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Utan framangreinds landamerkjabréfs Goðalands frá 1891 er einungis fjallað um Merkurtungur í fjallskilareglugerðum Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar og gerðabók fasteignamatsnefndar 1916. Í fjallskilareglugerðum þessum er kveðið á um að hreppsnefnd Vestur-Eyjafjallahrepps skuli sjá um fjallskil, réttarhöld, grenjaleitir o.s.frv. í „smáafréttunum“, þ. á m. Merkurtungum. Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 segir að Stóra-Mörk eigi „rétt til upprekstursˮ á Merkurtungur. Þá segir í afréttaskrá Rangárvallasýslu frá 1979 að Merkurtungur „tilheyri Stóru-Mörk 1-3“.

Heimildir benda þannig til þess að eigendur jarðarinnar Stóru-Merkur hafi haft af Merkurtungum afréttarnot. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Ekkert liggur fyrir um að Merkurtungur hafi, fram til 1989, nokkurn tíma verið nýttar til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins liggur ekkert fyrir um það að eigendur Stóru-Merkur hafi afsalað sér umræddum rétti.

Ekkert liggur nánar fyrir um hvenær eða hvernig eigi að hafa verið stofnað til umkrafinna réttinda Stóru-Merkur. Þannig er ekki minnst á Merkurtungur í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1710, lýsingu séra Högna Sigurðssonar á Breiðabólstað á afréttum og örnefnum, frá því um miðja 18. öld eða lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld. Í tveimur síðastnefndu heimildunum er gert ráð fyrir að framan við Goðaland að sunnanverðu séu Stakkholt og Steinsholt en ekki minnst á Merkurtungur. Þá segir ekkert um Merkurtungur í lögfestu Stóru-Merkur sem færð var inn í landamerkjabók í kjölfar setningar landamerkjalaga 1882. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Merkurtungur séu innan upphaflegs landnáms á þessu svæðinu eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda Stóru-Merkur I, II og III að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að jörðin Stóra-Mörk I-III hafi átt upprekstrarrétt í Merkurtungum.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Merkurtungur, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Á móts við Stakkholt ræður Suðurgil, þ.e. Fremra-Hvannárgil. Á móts við Goðaland ræður Norðurgil, þ.e. Innra-Hvannárgil. Gilin mætast að norðanverðu og að sunnanverðu, þ.e. á milli upptaka tveggja framangreindra kvísla Hvannár í Suðurgili og Norðurgili við jökul er miðað við jökuljaðar eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Stóru-Merkur I-III, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign jarðarinnar Stóru-Merkur, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.9. Stakkholt

Landsvæði það sem nefnt hefur verið Stakkholt tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[1] Að Stakkholti liggur Steinsholt til vesturs, til norðurs Þórsmörk, til austurs Goðaland og Merkurtungur. Að sunnanverðu er Eyjafjallajökull með skriðjöklum sínum. Stakkholt tilheyrir svokölluðum „Smáafréttum“ sunnan Krossár, ásamt Steinsholti, Merkurtungum, Goðalandi, Múlatungum og Teigstungum.

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka, en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Stakkholt er bæði í hlíðar- og fjallbeltinu, í 200-900 m hæð. Bratt og sundurskorið fjalllendi einkennir stóran hluta þessa landsvæðis. Krossá rennur um flatlendið. Skörp skil eru á milli flatlendis og fjalllendis. Að sunnanverðu rís land hæst við jökuljaðar Eyjafjallajökuls í um 800-850 m hæð við Skaratungnahaus. Syðst í Stakkholti rísa fell og tindar, Hátindar (672 m) upp af Stakkhálsi, Skaratungnahaus (856 m) norður undir Eyjafjallajökli og bratt og algróið Rjúpnafell (497 m) liggur norðaustan undir Steinsholtsjökli. Norðan undir Hátindum eru grassléttur sem heita Hátindaflatir en annars er efri hluti landsvæðisins að miklum hluta gróðurlitlir klettar og urðir. Breið og djúp Stakkholtsgjáin sker afréttinn þvert og skiptir honum í tvo parta, Innafrétt og Framafrétt. Fremst á Stakkholti, vestan Stakkholtsgjárinnar, er svæði er kallast Fagriskógur en þar er nú skóglaust. Innan Fagraskógar er Bólhöfuð og Fagraskógarból. Norður undir Steinsholtsjökuls er Lón en þar eru upptök Steinsholtsárinnar. Austan Stakkholtsgjárinnar eru Flár og austan þeirra er stutt Stráksgilið. Austan þess við Hvannárgil eru Gunnufuð en innan þess eru brattar Nauthillur. Suðaustan Hátinda fyrir botni Syðra-Hvannárgils er Litlaland og nær það upp að jökli.

Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins, þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður, og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarkanna hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum lággróðri. Í fjalllendinu neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Eyjafjallajökuls svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Stakkholt liggur norðan sama jökuls og er samkvæmt þeirri kröfugerð allt í þjóðlendu.

Á móti hafa eigendur Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli kunni að koma við landamerki falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.9.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að landsvæði þetta hafi verið numið en beini eignarrétturinn hafi fallið niður af einhverjum orsökum. Vera kunni að það hafi gerst við það að séreignir hofa féllu niður við kristnitökuna. Stakkholt sé ekki jörð, enginn þinglýstur eigandi og ekki vitað til þess að landið hafi verið nýtt til búskapar frá þeim jörðum, sem nú geri eignartilkall. Því er þó ekki mótmælt að þær jarðir, sem nýtt hafi þarna beit frá fornu fari, haldi þeim rétti sínum. Landið hafi hins vegar aldrei verið hluti af jörðunum sjálfum.

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

Af hálfu eigenda Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að Stakkholt tilheyri landnámi Jörundar goða. Fræðimenn séu á einu máli um að þar sé um að ræða landið sunnan Krossár sem frá ómunatíð hafi verið afréttarland. Stakkholt er eignarland og afréttur nokkurra jarða undir Vestur-Eyjafjöllum sem allar hafa áður verið hluti svonefndrar Dalstorfu en þær eru núverandi Dalstorfujarðir auk Syðstu-Merkur, Neðsta-Dals og Hamragarða. Vísað er til landamerkjabréfs Stóra-Dals þar sem fjallað er um Stakkholt. Margháttuð friðun „Þórsmerkursvæðisins“ eigi ekki að raska eignarrétti á svæðinu. Þar sé aðeins um stjórnsýsluframkvæmd að ræða, en ekki verði séð að eignarrétti hafi nokkru sinni verið afsalað til annars aðila.

Í kafla 5.2. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um landsvæði það sem nefnt er Stakkholt. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.[1] Af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hefur Stakkholt talist til afrétta, samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.[2] Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til athugunar hvað ráðið verður af þessum heimildum um afmörkun Stakkholts. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Að því loknu verður fjallað um eignarréttarlega stöðu Stakkholts.

Merkjum Stakkholts er fyrst lýst í lögfestu Neðra-Dals og Hamragarða frá 1816. Þá er til lýsing Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld. Ekki var gert sérstakt landamerkjabréf fyrir Stakkholt í kjölfar landamerkjalaganna frá 1882 en merkjum svæðisins er lýst í landamerkjabréfum Stóradalstorfu, dags. 12. maí 1888 og þingl. 21. maí 1892, Syðstu-Merkur, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, og Neðra-Dals, dags. 22. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Þá er gerð grein fyrir merkjum Stakkholts í afréttaskrá Rangárvallasýslu frá 1979.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Stakkholts, gagnvart Steinsholti. Í landamerkjabréfum Stóradalstorfu, Neðra-Dals og Syðstu-Merkur, frá 1888 og 1890, kemur fram að Steinholtsá ráði þar mörkum. Bréfin eru ekki árituð af hálfu Steinsholts en landamerkjabréf Steinsholts, dags. 14. maí 1892 og þingl. 21. maí 1892, er áritað um samþykki vegna Stakkholts, sbr. kafla 6.10. Merkjum er þar eins lýst og sama máli gegnir um lögfestu Neðri-Dals og Hamragarða frá 1816, afréttarlýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld, heimild um merki Steinsholts frá 1890 og afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979.

Verður þá næst litið til norðurmerkja Stakkholts, gagnvart Þórsmörk. Af landamerkjabréfum Stóradalstorfu, Neðra-Dals og Syðstu-Merkur, frá 1888 og 1890, verður ráðið að Krossá ráði þar mörkum. Bréfin eru ekki árituð af hálfu Þórsmerkur. Þessi lýsing er í samræmi við afréttarlýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld og afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 en á norðurmerki er ekki minnst í lögfestu Neðri-Dals og Hamragarða frá 1816. Landamerkjabréf Þórsmerkur, dags. 2. maí 1892 og þingl. 18. maí sama ár, lýsir merkjum í samræmi við þetta, sbr. einnig lögfestu frá 1753. Bréfið er áritað af hálfu Stakkholts, sjá kafla 6.4.

Samkvæmt landamerkjabréfum Stóradalstorfu, Neðra-Dals og Syðstu-Merkur, frá 1888 og 1890, liggja austurmerki Stakkholts, gagnvart Goðalandi og Merkurtungum, í Hvanná. Þessi lýsing er í samræmi við lögfestu Neðri-Dals og Hamragarða frá 1816, afréttarlýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld og afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979. Landamerkjabréfin eru ekki árituð af

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

hálfu Goðalands og Merkurtungna. Samkvæmt landamerkjabréfi Goðalands, dags. í maí 1891 og þingl. 28. maí 1891, eru „...Hvanná og Hvannárgil milli Goðalands og Stakkholts upp til Merkurtungna og síðan norður gilið milli Goðalands og Merkurtungna upp til jökuls...“, sbr. kafla 6.7. Bréfið er ekki áritað af hálfu Stakkholts. Eldri heimildir um merki Goðalands miða einnig við Hvanná.

Ekkert landamerkjabréf er til fyrir Merkurtungur en með hliðsjón af framangreindu landamerkjabréfi Goðalands frá 1891 verður að telja líklegt að merki Stakkholts gagnvart Merkurtungum liggi í svokölluðu Suðurgili, þ.e. Fremra-Hvannárgil. Þá skal þess getið að landmerkjabréf Stóra-Dals, þar sem m.a. er fjallað um Stakkholt, er áritað af eigendum og ábúendum Stóru-Merkur, sem talið hafa til réttinda yfir Merkurtungum, án þess þó að tilgreint sé hvers vegna þeir árita.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Stakkholts og aðliggjandi landsvæða til vesturs, norðurs og austurs. Suðurmörkum Stakkholts, gagnvart Eyjafjallajökli, er hins vegar einungis lýst í afréttarlýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld og afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979. Í hinni fyrrnefndu segir að Stakkholt nái „að sunnanverðu upp undir jökulinn“. Í hinni síðarnefndu segir að Stakkholt nái „uppundir jökulinn“. Í kröfugerð eigenda Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða er gert ráð fyrir að merki Stakkholts og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til afréttarins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir beri með sér að litið hafi verið svo á að merki Stakkholts næðu upp að jökli enda renna bæði Steinholtsá og Hvanná úr jökli.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 eru gerð landamerkjabréf fyrir Stóradalstorfu, Neðra-Dals og Syðstu-Merkur. Fyrirliggjandi gögn, benda til þess að landamerkjum Stakkholts sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er afmarkað af jökli, ám og árgiljum.

Umrædd landamerkjabréf eru þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki Stakkholts, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við fyrirsvarsmenn aðliggjandi landsvæða, sem þýðingu hafi hér. Þá ber lýsingum bréfanna saman við aðrar heimildir um merki Stakkholts. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að fyrirsvarsmenn Stakkholts hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Stakkholts. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu norðan Stakkholts, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Um Stakkholt er fyrst getið í lögfestu Stóra-Dals frá 19. desember 1665. Lýst er landamerkjum og síðan segir svo: „Þessi eru skógatakmörk Stóradals: í fyrstu þridja hvör hrísla í öllu Lánganesi inn undir Falljökul, item í Stakkholti allar Sudurhlídar, en á Midri Mörk....“ Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1710 segir að Stóra-Dal fylgi „Afjrettur“, þar sem heiti Stakkholt. Fram kemur að hann hafi verið brúkaður frá Dal og Dalshverfi en líka frá öðrum bæjum, tolllaust. Önnur lögfesta Stóra-Dals er frá 31. ágúst 1795. Lýst er landamerkjum og því næst er fjallað um skógareign Stóra-Dals, „sýrteiga“ og fleiri atriði. Síðan segir m.a. svo: „... alt Stakkhollt allar Sudurhlyder hvört sem heldur til Skógarhöggs þiena kann edur Fiár Afriettar“. Næst er fjallað um Stakkholt í lögfestu og máldaga fyrir jörðunum Neðra-Dal og Hamragörðum frá 8. júní 1816. Lýst er landamerkjum og síðan segir svo: „Afréttur Stakkholt filgir öllu Dalshverfi milli Steinsholtsár og Hvannár – öllum óvidkomandi mönnum er hér med fyrirbodid án undirskrifadra leifis, öll beit og brúkun á tilteknu landi þá nefndra jarda ábúendum er og so hér med fyrirbodid ad gjöra kríngbúum sínum ágáng med hagbeit og brúkun út fyrir nefnd landamerki, eptir LLb. xvj. kap. hvorutveggju undir fullkomnar landnáms og skadabætur.“

Árið 1888 er gert landamerkjabréf „jarðarinnar Stóra-Dals (Stóradalstorfunnar), sem er með

býlunum Dalskoti, Króktúni, Eyvindarholti, Murnavelli, Steinmóðarbæ, Dalsseli, Borgareyrum og Brúnum“. Tveimur árum síðar eru gerð landamerkjabréf fyrir Syðstu-Mörk og Neðridal. Í fyrstnefnda bréfinu segir að Stakkholt „heyri til Stóradalstorfunni ásamt jörðunum Syðstu-Mörk, Neðra-Dal og Hamragörðum“. Í því næsta er notað orðalagið „Afréttarlandið Stakkholt ... er afréttur jarðarinnar að réttri tiltölu við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar.“ Í því þriðja segir síðan „Afrétt á jörðin: Stakkholt ... að réttri tiltölu við aðrar jarðir Stóradalstorfunnar.“ Orðalag bréfanna er þannig með blæbrigðamun. Umfjöllun um Stakkholt er á eftir lýsingu merkja, með umfjöllun um reka og skógarítök. Þá eru landamerkjabréf Steinsholts og Þórsmerkur frá 1892 árituð um samþykki fyrir afréttinn Stakkholt.

Þegar fjallað er um Stakkholt í öðrum heimildum er það áfram nefnt afréttur, sbr. lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld og fjallskilareglugerðir fyrir Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar, athugasemd í gerðabók fasteignarmatsnefndar 1916. Í hinni síðastnefndu segir að allar Stóradalstorfujarðir og Hamragarðar, Neðri-Dalur og Syðsta-Mörk eigi rétt til upprekstur á Stakkholt. Í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979 segir að Stakkholt tilheyri Brúnum, Borgareyrum, Dalseli, Bjarkalandi, Steinmóðarbæ, Hamragörðum, Neðra-Dal, Mið-Dal, Stóra-Dal, Eyvindarholti og Syðstu-Mörk.

Heimildir benda þannig til þess að eigendur jarðanna Brúna, Borgareyra, Dalsels, Bjarkalands, Steinmóðarbæjar, Hamragarða, Neðra-Dals, Mið-Dals, Stóra-Dals, Eyvindarholts og Syðstu-Merkur hafi haft af Stakkholti afréttarnot. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Ekkert liggur fyrir um að Stakkholt hafi, fram til 1989, nokkurn tíma verið nýtt til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Þá benda fyrirliggjandi gögn, þ. á m. framangreindar lögfestur Stóra-Dals frá 1665 og 1795 og landamerkjabréfum Stóradalstorfu, Syðstu-Merkur og Neðri-Dals 1888 og 1890 fremur til afréttareignar jarðarinnar en beins eignarréttar. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins liggur ekkert fyrir um það að eigendur framangreindra jarða hafi afsalað sér umræddum rétti.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig eigendur framangreindra jarða eru komnir að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Stakkholt sé innan upphaflegs landnáms á þessu svæðinu eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda Stóra-Dals, Mið-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Steinmóðarbæjar, Dalssels, Bjarkarlands, Borgareyra, Brúna, Neðra-Dals I og II og Hamragarða að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að jarðirnar Brúnir, Borgareyra, Dalsel, Bjarkaland, Steinmóðarbær, Hamragarðar, Neðri-Dalur, Mið-Dalur, Stóri-Dalur, Eyvindarholt og Syðsta-Mörk hafi átt upprekstrarrétt í Stakkholti.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Stakkholt, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Steinsholtsá ræður þaðan sem hún kemur undan jökli og þangað sem hún rennur í Markarfljót. Markarfljóti er fylgt þangað sem Hvanná rennur í það og Hvanná upp í Suðurgil, þ.e. Fremra-

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Hvannárgil, og í jökul. Á milli upptaka Steinholtsár og framangreindrar kvíslar Hvannár í jökli ræður jaðar Eyjafjallajökuls og er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Brúna, Borgareyra, Dalsels, Bjarkalands, Steinmóðarbæjar, Hamragarða, Neðra-Dals, Mið-Dals, Stóra-Dals, Eyvindarholts og Syðstu-Merkur sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign framangreindra jarða, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.10. Steinsholt

Landsvæði það, sem nefnt hefur verið Steinsholt, tilheyrir sunnanverðu miðhálendi Íslands.[1] Að Steinsholti liggja til vesturs Stóra-Mörk, til norðurs er Fljótshlíðarafréttur, einnig nefndur Grænafjall, og til austurs Stakkholt. Að sunnanverðu er Eyjafjallajökull. Steinsholt tilheyrir svokölluðum „Smáafréttum“ sunnan Krossár, ásamt Stakkholti, Merkurtungum, Goðalandi, Múlatungum og Teigstungum.

Landsvæði þetta liggur í 200-900 m hæð. Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í þrjú gróðurfarsleg hæðarbelti; láglendisbelti sem nær að jafnaði upp að 150-200 m hæð yfir sjó, hlíðabelti í 200-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka en þar eru að jafnaði veðurfarsleg mörk nokkuð samfellds gróðurs. Steinsholt er bæði í hlíðar- og fjallbeltinu. Bratt og sundurskorið fjalllendi einkennir stóran hluta þessa landsvæðis. Að sunnanverðu, milli Gígjökuls og Steinholtsjökuls, er landslag sundurskorið af djúpum giljum. Þar standa Fremstihaus, Helluhaus, Mosahaus, Kirkjuhaus og austast Innstihaus, í 700-800 m hæð. Norðar skagar út úr fjalllendinu hryggur, er nefnist Hoftorfa, í um 300 m hæð. Flatlendi er takmarkað, aðallega nyrst á áraurum jökulárinnar Markarfljót.

Talið er að um landnám hafi skógur teygt sig upp í hlíðar hamrabeltis Eyjafjallasvæðisins þar sem ekki voru of brattar og lausar skriður, og heiðarnar ofan byggðar hafa verið vaxnar skógi og kjarri upp undir 300-400 m hæð. Ofan skógarmarka hefur fjalllendið verið þakið nokkuð samfelldum lággróðri. Í því neðanverðu hefur verið þykkur, þurr og öskublandinn jarðvegur sem grynntist er ofar dró.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína sunnan Eyjafjallajökuls, svo sem nánar er lýst í kafla 3.1. Steinsholt liggur norðan sama jökuls og er því allt í þjóðlendu, miðað við þessa kröfugerð.

Á móti hafa eigendur jarðanna Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur lýst kröfu um beinan eignarrétt að sama landsvæði, upp að jökulbrún. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan landsins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að þeim svæðum. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.10.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 1, er því haldið fram að Steinsholt sé samnotaafréttur. Að minnsta kosti hluti þessa landsvæðis hafi verið innan landnáms Jörundar goða og verið lagður til hofs. Líklegt sé að séreignir hofa hafi þá fallið niður. Engar heimildir liggi fyrir um fram-

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálendi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

sal þessa lands sem eignarlands og ekki sé vitað um búsetu. Því er mótmælt að þetta afréttarland sé þinglýst eign einhvers. Engin sérstök eignarheimild sé til og ekkert annað sönnunargagn en einhliða merkjalýsing. Eignarréttarkröfur séu þannig ekki studdar við gögn sem óbyggðanefnd hefur tekið mark á við fyrri úrskurði um bein eignarréttindi.

Af hálfu eigenda jarðanna Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur, sbr. skjöl nr. 7 og 8(3), er því haldið fram að Steinsholt tilheyri landnámi Jörundar goða. Fræðimenn séu á einu máli um að þar sé um að ræða landið sunnan Krossár sem frá ómunatíð hafi verið afréttarland Austur-Eyfellinga, Merkurbæja og Dalstorfubæja, auk Fitjar og Hala (Fitjarmýrar). Steinsholt sé eignarland og afréttur þriggja jarða, þ.e. Mið-Merkur, Fitjar og Fitjarmýrar. Vísað er til landamerkjabréfs fyrir Steinsholt frá 14. maí 1892. Margháttuð friðun „Þórsmerkursvæðisins“ eigi ekki að raska eignarrétti á svæðinu. Þar sé aðeins um stjórnsýsluframkvæmd að ræða en ekki verði séð að eignarrétti hafi nokkru sinni verið afsalað til annars aðila.

Í kafla 5.2. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um Steinsholt. Gögn þessi eru afrakstur af kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis, auk skjalaframlagningar málsaðila.[1] Kemur þá fyrst til athugunar hvað ráðið verður af þessum heimildum um afmörkun Steinsholts. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Að því loknu verður fjallað um eignarréttarlega stöðu Steinsholts.

Til eru nokkrar heimildir um merki Steinsholts. Elst er lýsing Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld. Því næst er landamerkjabréf Mið-Merkur, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí sama ár. Tveimur árum síðar er gert sérstakt landamerkjabréf fyrir Steinsholt, dags. 14. maí 1892 og þingl. 21. maí 1892. Þá er merkjum Steinsholts lýst í afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Steinsholts, gagnvart Stóru-Mörk. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfi Steinsholts liggja merki þar á milli í „Jökulsá frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót.“ Bréfið er áritað um samþykki vegna Stóru-Merkur. Þessi lýsing er í ágætu samræmi við afréttalýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld og landamerkjabréf Mið-Merkur frá 1890, sbr. einnig afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979. Hún er hins vegar nokkuð frábrugðin heimildum um merki Stóru-Merkur. Samkvæmt landamerkjabréfi (lögfestu) Stóru-Merkur, dags. 1890 (1741) og þingl. 23. maí 1890, liggja austurmerki, gagnvart Steinsholti, úr Þurragili í Þórólfsfelle „... j Jöldustein, og þadann Siónhending j Jökul austur“. Í kafla 6.11. er komist að þeirri niðurstöðu að með áritun af hálfu Stóru-Merkur á landamerkjabréf Steinsholts, tveimur árum eftir að lögfesta Stóru-Merkur fékk stöðu landamerkjabréfs, hafi óljós merki Stóru-Merkur og Steinsholts verið skýrð.

Norðurmerki Steinsholts, gagnvart Grænafjalli, afrétti Fljótshlíðinga, liggja samkvæmt landamerkjabréfinu í Markarfljóti, frá þeim stað þar sem Steinholtsá rennur í það og þar til Jökulsá fellur í það. Þessi lýsing er samræmi við landamerkjabréf Mið-Merkur frá 1890. Bréf Steinsholts er ekki áritað sérstaklega vegna Fljótshlíðarafréttar enda Markarfljót glögg afmörkun af náttúrunnar hendi. Um Fljótshlíðarafrétt er fjallað í máli nr. 4/2003 og þar er einnig komist að þeirri niðurstöðu að Markarfljót ráði gagnvart Steinsholti, sbr. m.a. lögfestu hreppstjóra í Fljótshlíð, fyrir hönd bænda þar, og fyrirsvarsmanns Teigs og Stóra-Dals undir Eyjafjöllum árið 1753 um Grænafjall, Þórsmörk, Teigs- Guðrúnar- og Múlatungur, auk Langaness.

Verður þá næst litið til austurmerkja Steinsholts, á móti Stakkholti. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfinu ræður þar „... Steinholtsá allt frá upptökum hennar á jöklinum niður í Markarfljót ...“. Bréfið er áritað um samþykki vegna Stakkholts. Þessi lýsing er í samræmi við afréttarlýsingu Einars Sighvatssonar frá miðri 19. öld og landamerkjabréf Mið-Merkur frá 1890, sbr. einn-

1 Sjá nánar í kafla 4.

ig afréttaskrá Rangárvallasýslu 1979. Ekki var gert sérstakt landamerkjabréf fyrir Stakkholt í kjölfar landamerkjalaganna frá 1882 en merkjum þess landsvæðis er lýst í landamerkjabréfum Stóradalstorfu, Neðra-Dals og Syðstu-Merkur, frá 1888 og 1890. Merkjum er þar eins lýst og sama máli gegnir um lögfestu Neðri-Dals og Hamragarða frá 1816.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Steinsholts og aðliggjandi landsvæða til vesturs, norðurs og austurs. Suðurmörkum Steinsholts, gagnvart Eyjafjallajökli, er hins vegar ekki sérstaklega lýst. Í kröfugerð jarðanna Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur er gert ráð fyrir að merki landsvæðisins og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til afréttarins.

Óbyggðanefnd telur að framangreind landamerkjabréf Steinsholts og Mið-Merkur beri með sér að litið hafi verið svo á að merki þess næðu upp að jökli. Merkjum til vesturs og austurs er þannig lýst alla leið í jökul. Jökull hefur afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til suðurs að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við. Suðurmerkjum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Steinsholt. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum Steinsholts sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að landsvæði þetta er að skýrt afmarkað af jöklum, ám og árgiljum.

Umrætt landamerkjabréf er undirritað af Kjartani Einarssyni oddvita og presti í Holti og áritað af hálfu Fitjamýrar, Stóru-Merkur og Stakkholt, það er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki svæðisins, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við fyrirsvarsmenn aðliggjandi landsvæða sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að rétthafar Steinsholts hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum landsvæðisins væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Steinsholts. Þar ber þess fyrst að geta að frásögn Landnámu og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu á því norðan Steinsholts, sbr. kafla 6.2. Staðhættir mæla þó fremur gegn því að nám hafi náð langt norður fyrir Eyjafjallajökul.

Um Steinsholt er fyrst getið í lýsingu Einars Sighvatssonar, hreppstjóra á Ysta-Skála, á Þórsmörk og nálægum afréttum frá því um miðja 19. öld. Árið 1890 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Mið-Mörk og þar segir svo: „Afréttina Steinsholt á jörðin hlutfallslega við aðra sameigendur; takmörk þess eru þessi ...“ Tveimur árum síðar er gert sérstakt landamerkjabréf fyrir Steinsholt. Þar segir svo: „Steinsholt, sem tilheyrir jörðunum Mið-Mörk, Fitjamýri og Fit í Vestur-Eyjafjallahreppi, hefir þessi takmörk: ...“ Ekkert liggur nánar fyrir um hvenær eða hvernig stofnað hafi verið til þessara réttinda jarðanna Mið-Merkur, Fitjar og Fitjamýrar.

Þegar fjallað er um Steinsholt í öðrum heimildum eru það áfram nefnt afréttur, sbr. fjallskilareglugerðir fyrir Rangárvallasýslu frá 1894 og síðar og athugasemd í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916. Í hinni síðastnefndu segir að á Steinsholt eigi „rétt til upprekstursˮ Fit, Fitjamýri og Mið-Mörk. Hið sama kemur fram í afréttaskrá fyrir Rangárvallasýslu frá 1979.

Heimildir benda þannig til þess að eigendur jarðanna Fitjar, Fitjamýrar og Mið-Merkur hafi haft af Steinsholti afréttarnot. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Ekkert liggur fyrir um að Steinsholt hafi, fram til 1989, nokkurn tíma verið nýtt til annars en sumarbeitar fyrir búfé og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Þá benda fyrirliggjandi gögn, þ. á m. landamerkjabréf Steinsholts 1892 og Mið-Merkur 1890, fremur til afréttareignar jarðanna en beins eignarréttar. Enda þótt svæðið hafi ekki verið nýtt til beitar um árabil vegna friðunar Þórsmerkursvæðisins liggur ekkert fyrir um það að eigendur framangreindra jarða hafi afsalað sér umræddum rétti.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig eigendur framangreindra jarða eru komnir að rétti sínum

til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Steinsholt sé innan upphaflegs landnáms á þessu svæðinu eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Ekkert liggur hins vegar fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til í öndverðu. Í því efni brestur því sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu eigenda Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.[1]

Heimildir benda hins vegar til þess að jarðirnar Fit, Fitjamýri og Mið-Mörk hafi átt upprekstrarrétt í Steinsholti.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Steinsholt, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Frá þeim stað þar sem Steinsholtsá rennur undan Steinholtsjökli í Eyjafjallajökli og niður í Markarfljót. Þaðan er Markarfljóti fylgt þar til Jökulsá fellur í það og síðan Jökulsá að upptökum hennar í Eyjafjallajökli. Á milli upptaka Steinholtsár og Jökulsár í jökli ræður jaðar Eyjafjallajökuls, miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign framangreindra jarða, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án hnitasetningar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.11. Stóra-Mörk

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í lögfestu Stóru-Merkur, dags. 2. september 1741, innfærð í landamerkjabók og þingl. 23. maí 1890.

Að Stóru-Mörk liggja til vesturs Mið-Mörk og Stóradalstorfa og til austurs er Gígjökull og Steinsholt. Að norðanverðu er Markarfljót og jarðir í Fljótshlíð. Til suðurs er Eyjafjallajökull og Ysti-Skáli.

Nyrsti hluti þess landsvæðis sem hér um ræðir er hallalítið undirlendi en fjalllendi og gróið heiðarland að sunnanverðu. Skörp skil eru á milli flatlendis og fjalllendis. Til suðausturs af bæjarstæði Stóru-Merkur rís aflíðandi grasi gróin Stórumerkurheiðin sem afmarkast af Illagili að austan. Austan Illagils tekur við aflíðandi Hrossavallaheiði og nær hún að Akstaðaheiði í austri og Miðtungugili í suðri. Við Langanes er hlíðin í landi Stóru-Merkur og er hún skarpari og brattari en vestari hlíðar jarðarinnar. Gil, gljúfur og skörð skera hlíðina og renna um þau vatnsföll sem eiga upptök sín í Eyjafjöllum og sameinast að lokum Markarfljóti niður á láglendi. Akstaðaá kemur niður vestan við Akstaðaheiði. Austar liggur Litlaheiði í um 600-700 m hæð og brattir Innstuhnaus-

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

ar vestan Gígjökuls. Syðst taka við undirhlíðar Eyjafjallajökuls uns land mætir jökli í um 900 m hæð. Frá bæjarstæði Stóru-Merkur til jökuls efst í Miðtungugili eru um 9 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá þeim stað þar sem Steinholtsá rennur út á Markarfljótsaura (punktur F), í Helluhnjúk (punktur E) og áfram í 706 m hæð í Arnargilshrygg (punktur D). Á móti hafa eigendur Stóru-Merkur lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem hann telur að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.11.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að Ásgerður, ekkja Ófeigs, hafi numið land á milli Seljalandsmúla og Markarfljóts og Langanes allt upp til Jöldusteins. Hér sé ekki tiltekið land á milli vatnsfalla og glöggt sjáist að verið sé að nema land á láglendi og ekki hærra upp en að Seljalandsmúla. Kröfulína íslenska ríkisins miðist við hálendisbrún fyrir ofan jörðina Stóru-Mörk og Langanes. Þetta umþrætta land sé auðvitað langt fyrir ofan landnámslínu Ásgerðar. Langanesið sé stór hluti þessa kröfusvæðis. Það hafi ekki alltaf legið undir Stóru-Mörk. Samkvæmt elsta máldaga Holtsstaðar 1270 sé Langaness meðal staðareigna. Þetta hafi verið skilið þannig að Langanesið hafi verið afréttur Holtsstaðar á þessum tíma. Í máldaga Holtskirkju sem í Fornbréfasafni sé talinn frá 1332 segi um Langanes: „Nauta rétt úr Holti og útlöndum í Langanesi. Útvöxtu hálfa fyrir öllu Langanesi.“ Hér sé kveðið á um að grasnautnin sé handa nautum og leiguliðar Holtsprests hafi átt rétt á að reka naut sín í afréttinn. Talið sé að orðið útvextir sé notað um útfærslu á gróðri í áður ógrónu landi og hafi grasnautnin með sama hætti verið eign staðarins fyrir hálfu nesinu. Af yngri heimildum sé einnig ljóst að Holt hafi átt helming skóga í öllu Langanesi en verulegt skóglendi hafi haldist þar fram um miðja 18. öld. Árið 1753 hafi hálft Langanes, með vissum örnefnum og ítökum í Þórsmörk, verið lögfest Holts stað. Samkvæmt landamerkjaskrá fyrir Holt, dags. 10. maí 1890, eigi Holt ýmis skógarítök, m.a. helming skógar í öllu Langanesi og sömuleiðis afrétt fyrir naut á Langanesi.

Þá kemur fram í greinargerð íslenska ríkisins að í máldaga Ásólfsskálakirkju, sem talinn sé frá 1332, segi: „Geldneyta afrétt í Langanes.“ Enn fremur er bent á Gíslamáldaga 1570 en þar sé sömu kirkju talinn afréttur í Langanesi og útvextir í Langanesi að helmingi við staðinn í Holti. Einnig sé getið um Langanes í heimildum um afréttarlönd í Stóradalssókn. Byggt er á því að hægt sé að eiga skógarítök án þess að grunnréttur fylgi, sbr. úrlausn óbyggðanefndar varðandi Þjórsárdal. Þá hafi verið kirkja að Steinum og samkvæmt vísitasíu Brynjólfur Sveinssonar frá 1641 hafi það leikið á tungum að Steinaskógur á Langanesi heyrði henni til.

Af hálfu eiganda Stóru-Merkur I-III, sbr. skjöl nr. 6 og 8(3), er því haldið fram að land á þessu svæði hafi allt verið numið og nýtt á einhvern hátt á hverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjalýsingar í bréfi, dags. 27. ágúst 1887 og þingl. 23. maí 1890, en þar sé um að ræða stafrétt eftirrit af frumskjali af lögfestu. Lögfesta þessi hafi verið gerð árið 1741 til að hindra ágang utansveitar fólks sem gerði stóran órétt með því að höggva, skera, rjúfa og beita Stórumerkurskóg og gras. Til sé önnur lögfesta fyrir Stóru-Mörk, dags. 3. júní 1833, með svipaðri merkjalýsingu. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands verið ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Stóru-Mörk er rakin í kafla 5.5. Þar kemur fram að Stóru-Merkur er getið í heimildum frá því á fyrri hluta 14. aldar en sagnir um búsetu þar má rekja aftur til loka 10. aldar. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

innan upphaflegs landnáms undir Vestur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Stóru-Merkur er lýst í lögfestu jarðarinnar, dags. 2. september 1741. Lögfesta þessi fékk síðar stöðu landamerkjabréfs, var þinglýst 23. maí 1890 og færð inn í landamerkjabók Rangárvallasýslu. Þá er að auki til önnur lögfesta, dags. 3. júní 1833. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Stóru-Mörk. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til sunnanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Stóru-Merkur verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Merki Stóru-Merkur til norðurs liggja gagnvart jörðum í Fljótshlíðarhreppi, sbr. mál nr. 4/2003, handan Markarfljóts. Stóra-Mörk á einnig merki gagnvart Stórudalstorfu. Landamerkjabréf (lögfesta) Stórmerkur er áritað af hálfu Stórudalstorfu og gagnkvæmt. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Samkvæmt landamerkjabréfi (lögfestu) Stóru-Merkur 1890 (1741) liggja vesturmerki að sunnanverðu í „... Stóru-Merkur Á til Merkurbotna, þadann til Jökuls austur ...“ Landamerkjalýsing þessi er árituð af hálfu Mið-Merkur. Síðari lögfesta Stóru-Merkur, frá 1833, lýsir þessum merkjum með sambærilegum hætti. Landamerkjabréf Mið-Merkur, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, er einnig í samræmi við þetta og það er áritað af hálfu Stóru-Merkur. Engar eldri heimildir liggja fyrir um merki Mið-Merkur, sbr. kafla 6.12.

Samkvæmt landamerkjabréfi (lögfestu) Stóru-Merkur 1890 (1741) liggja austurmerki, gagnvart Steinsholti, úr Þurragili í Þórólfsfelli „... j Jöldustein, og þadann Siónhending j Jökul austur“. Síðari lögfesta Stóru-Merkur, frá 1833, er frábrugðin að því leyti að talað er um Lausöldu í stað Jöldusteins og Falljökul í stað ótilgreinds jökuls. Landamerkjabréf Stóru-Merkur 1890 (1741) er ekki áritað í nafni Steinsholts en hins vegar af hálfu Mið-Merkur, svo sem áður sagði. Mið-Mörk er ein þeirra jarða sem Steinsholt er sagt tilheyra í landamerkjabréfi Steinsholts, dags. 14. maí 1892 og þingl. 21. maí 1892. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfi Steinsholts liggja vesturmerki, gagnvart Stóru-Mörk, í „... Jökulsá frá upptökum hennar úr jöklinum niður í Markarfljót“. Lýsing þessi fær vel samrýmst eldri heimildum um merki Steinsholts, sjá kafla 6.10., þ. á m. landamerkjabréfi Mið-Merkur frá 1890. Hins vegar er hún nokkuð frábrugðin framangreindum heimildum um merki Stóru-Merkur. Jökulsá kemur undan Gígjökli (Falljökli) og rennur þaðan í sveig til norðvesturs í Markarfljót. Bréf Steinsholts er gert tveimur árum eftir að lögfesta Stóru-Merkur fær stöðu landamerkjabréfs og það er áritað um samþykki vegna Stóru-Merkur. Með hliðsjón af framangreindu verður að líta svo á að með þessu hafi óljós merki Stóru-Merkur og Steinsholts verið skýrð.

Suðurmerkjum Stóru-Merkur er þannig ekki lýst sérstaklega í landamerkjabréfinu og þarfnast nánari athugunar. Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréfið bendi til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Suðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Hér ber þess að geta að síðan þá hefur jökull hins vegar hopað, einkum að vestanverðu. Á korti sem danskir landmælingamenn unnu 1904 í mælikvarðanum 1:50.000 má sjá hvar jökull eða fannir liggja í Miðtungugili, að því er virðist u.þ.b. 3,3 - 3,5km til vesturs í beinni loftlínu út frá meginjökli Eyjafjallajökuls. Þessi jökull er nú horfinn.

Í köflum 6.12. og 6.13. er komist að þeirri niðurstöðu að heimildir um merki jarðanna Mið-Merkur og Ysta-Skála bendi til þess að merki þeirra hafi einnig náð upp að jökli, hin fyrrnefnda vestan við Stóru-Mörk og hin síðarnefnda sunnan Stóru-Merkur og Mið-Merkur. Norðurmerki Ysta-Skála og suðurmerki Stóru-Merkur og Mið-Merkur hafi þannig ekki náð saman heldur miðast við jökul sem að hluta sé nú horfinn. Í kröfugerð eigenda Stóru-Merkur, Mið-Merkur og Ysta-Skála

er gert ráð fyrir að merki þessara jarðanna nái saman, með tilteknum hætti, á svæði þar sem samkvæmt framangreindu er ástæða til að ætla að áður hafi verið undir jökli.

Úrlausn þess álitaefnis hvort og þá hvaða áhrif breytt lega jökuls á þessu svæði hafi á merki milli Stóru-Merkur, Mið-Merkur og Ysta-Skála fellur einungis innan verksviðs óbyggðanefndar ef umrædd mörk liggja að einhverju leyti að þjóðlendu. Sé þar hins vegar um að ræða eignarland beggja vegna er komið út fyrir verksvið óbyggðanefndar. Frekari athugun á þessu atriði er því komin undir því hver niðurstaða óbyggðanefndar verður um eignarréttarlega stöðu Stóru-Merkur, Mið-Merkur, Ysta-Skála, og þess lands þar á milli sem áður var hulið jökli.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er lögfesta Stóru-Merkur frá 1741 færð inn í landamerkjabók og gefin staða landamerkjabréfs. Fyrirliggjandi gögn benda til þess en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Landamerkjabréf Stóru-Merkur er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Stóru-Merkur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Umfjöllun um skógarítök Stóra-Dals og fleiri aðila í Langanesi verður ekki talin mæla gegn beinum eignarrétti á svæðinu, sbr. þá niðurstöðu óbyggðanefndar að tilvist ítaks bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.[1]

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Stóra-Mörk hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890 og færð inn í landamerkjabók 1890, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki, sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Vestur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Stóru-Merkur gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1890, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[2] Framangreint getur þó einungis átt við um merki Stóru-Merkur að hluta. Suðvestur af jörðinni hefur jökull hopað svo mjög að merki jarðarinnar verða ekki lengur miðuð við jökuljaðar enda hefur það ekki sjálfstæða þýðingu um eignarréttarlega stöðu lands að það hafi einhvern tíma verið hulið jökli.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Stóru-Merkur sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig

1 Sbr. umfjöllun um ítök í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1] Það fellur þannig utan við verksvið óbyggðanefndar að taka afstöðu til merkja Stóru-Merkur sem samkvæmt framangreindu er eignarland, Mið-Merkur, Ysta-Skála og annarra jarða á þessu svæði sem einnig eru taldar eignarland, sbr. kafla 6.12. og 6.13. Hér ber þess einnig að geta að um jarðirnar Núp, Stóra-dalstorfu og Syðstu-Mörk, sem allar liggja vestan Ysta-Skála og Mið-Merkur er fjallað í kafla 6.26.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Stóru-Merkur, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.12. Mið-Mörk

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Mið-Merkur, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890.

Að Mið-Mörk liggja til suðvesturs Syðsta-Mörk og til norðausturs Stóra-Mörk. Að norðvestanverðu er Markarfljót og til suðurs Ysti-Skáli.

Fjalllendi og gróið heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Upp frá bæjarstæði Mið-Merkur rís Miðmerkurheiðin í um 500 m og nær hún suðaustur að Dagmálafjalli. Gróður minnkar eftir því sem ofar dregur í heiðinni. Ofan hennar taka við Merkurbotnar og sunnar rís Dagmálafjall í 968 m.y.s. Flatlendi jarðarinnar er vestan Miðmerkurheiðarinnar að Markarfljóti.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Helluhnjúk (punktur E) í 706 m hæð í Arnargilshrygg (punktur D) í Stórhöfða 741m (punktur C) og í hæsta punkt á Þríhyrningi fyrir sunnan Miðskálaheiði í 650 m hæð (punktur B). Á móti hefur eigandi Mið-Merkur lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem hann telur að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.12.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að Ásgerður, ekkja Ófeigs, hafi numið land á milli Seljalandsmúla og Markarfljóts og Langanes allt upp til Jöldusteins. Hér sé ekki tiltekið land á milli vatnsfalla og glöggt sjáist að verið sé að nema land á láglendi og ekki hærra upp en að Seljalandsmúla. Kröfulína íslenska ríkisins miðist við hálendisbrún fyrir ofan jörðina Stóru-Mörk og Langanes. Þetta umþrætta land sé auðvitað langt fyrir ofan landnámslínu Ásgerðar. Lýsingar í landamerkjabréfum séu auk þessa ónákvæmar. Hvað varðar hefð þá sé hún einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Mið-Merkur, sbr. skjöl nr. 6 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Mið-Merkur, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands verið ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Mið-Mörk er rakin í kafla 5.6. Þar kemur fram að Mið-Merkur er getið í heimildum frá því á 14. öld. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[2] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms undir Vestur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Mið-Merkur er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, en eldri heimildir um merki hennar liggja ekki fyrir. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Mið-Mörk. Athugun þessi tekur til sunnanverðra suðvestur- og norðausturmerkja, gagnvart hálendi, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Mið-Merkur verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Samkvæmt landamerkjabréfi Mið-Merkur liggja merki jarðarinnar til suðvesturs, gagnvart Syðstu-Mörk, að sunnanverðu „... úr fyrnefndum Grásteini bein stefna í Kambagil; ræður svo gilið svo langt sem það nær inn til heiðarinnar, og svo bein stefna í jökul eftir afstöðu af gilinu“. Landamerkjabréf Mið-Merkur er áritað af hálfu Syðstu-Merkur. Landamerkjum Syðstu-Merkur er lýst í landamerkjabréfi þeirrar jarðar, dags. 12. maí 1890 og þingl. 23. maí sama ár. Samkvæmt því liggja merki gagnvart Mið-Mörk að sunnanverðu „úr Grásteini – sem er vestanundir Merkurhólum – beina stefnu neðst í Kambagil. Það gil er norðanvið Rauðahraun, svo ræður gilið upp í efri brún Magradals sem er austan við Rauðahraun ...“. Landamerkjabréf Syðstu-Merkur er áritað af hálfu Mið-Merkur. Að auki eru til tvær eldri lýsingum á merkjum Syðstu-Merkur, í kaupsamningi frá 1608 og lögfestu, dags. 29. maí 1815. Í framangreindum kaupsamningi segir einungis um þetta efni að merki liggi frá láglendi „og riettsynis ij fiall austur“. Sú lýsing mælir ekki í mót landamerkjabréfinu. Í lögfestunni frá 1815 ná norðurmerki austur í „Kambagilsbotn hinn efri“ og suðurmerki austur í „gatid á Hrafnagili“ án þess þó að merkjum þar á milli sé lýst. Magridalur er ekki nefndur og því nær lýsingin ekki eins langt til suðausturs en að öðru leyti er lýsingin svipuð og í landamerkjabréfinu. Eldri heimildir um merki jarðarinnar virðast fá samrýmst þessu enda þótt orðalag sé ekki hið sama.

Samkvæmt landamerkjabréfi Mið-Merkur eru merki til norðausturs, gagnvart Stóru-Mörk, að sunnanverðu dregin „... úr Grásteini bein stefna í Merkurárgil að neðanverðu; ræður svo gilið svo langt sem það nær upp til heiðarinnar og svo bein stefna í afstöðu af gilinu allt í jökul“. Landamerkjabréf Mið-Merkur er áritað af hálfu Stóru-Merkur. Landamerkjum Stóru-Merkur er lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi (lögfestu) Stóru-Merkur 1890 (1741), sbr. einnig síðari lögfestu Stóru-Merkur, frá 1833. Landamerkjalýsing þessi er árituð af hálfu Mið-Merkur.

Um suðurmerki Mið-Merkur er tekið fram að „jökullinn“ ráði. Hér ber þess að geta að síðan þá hefur jökull hins vegar hopað, einkum að vestanverðu. Á korti, sem danskir landmælingamenn unnu 1904 í mælikvarðanum 1:50.000, má sjá hvar jökull eða fannir liggja í Miðtungugili, að því er virðist u.þ.b. 3,3-3,5 km til vesturs í beinni loftlínu út frá meginjökli Eyjafjallajökuls. Þessi jökull er nú horfinn.

Í köflum 6.11. og 6.13. er komist að þeirri niðurstöðu að heimildir um merki jarðanna Stóru-Merkur og Ysta-Skála bendi til þess að merki þeirra hafi einnig náð upp að jökli, hin fyrrnefnda austan við Mið-Mörk og hin síðarnefnda sunnan Mið-Merkur og Stóru-Merkur. Suðurmerki Stóru-Merkur og Mið-Merkur og norðurmerki Ysta-Skála hafi þannig ekki náð saman heldur miðast við jökul sem að hluta sé nú horfinn. Í kröfugerð eigenda Mið-Merkur, Stóru-Merkur og Ysta-Skála er gert ráð fyrir að merki jarðanna nái saman, með tilteknum hætti, á svæði þar sem samkvæmt framangreindu er ástæða til að ætla að áður hafi verið undir jökli.

Úrlausn þess álitaefnis hvort og þá hvaða áhrif breytt lega jökuls á þessu svæði hafi á merki milli Mið-Merkur, Stóru-Merkur og Ysta-Skála fellur einungis innan verksviðs óbyggðanefndar ef umrædd mörk liggja að einhverju leyti að þjóðlendu. Sé þar hins vegar um að ræða eignarland beggja vegna er komið út fyrir verksvið óbyggðanefndar. Frekari athugun á þessu atriði er því komin undir því hver niðurstaða óbyggðanefndar verður um eignarréttarlega stöðu Mið-Merkur, Stóru-Merkur, Ysta-Skála og þess lands þar á milli sem áður var hulið jökli.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Mið-Mörk. Fyrirliggjandi gögn benda til þess en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Landamerkjabréf Mið-Merkur er undirritað af fyrirsvarsmanni jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðanna, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Mið-Merkur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Mið-Mörk hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið, enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Vestur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar sem eigandi Mið-Merkur gæti hafa horft til þegar hann lýsti merkjum í jökul 1890 hefur gengið til baka. Land sem þá var hulið jökli er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Á svæðinu suður af jörðinni Mið-Mörk hefur jökull hins vegar hopað svo mjög að merki jarðarinnar verða ekki lengur miðuð við jökuljaðar enda hefur það ekki sjálfstæða þýðingu um eignarréttarlega stöðu lands að það hafi einhvern tíma verið hulið jökli.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Mið-Merkur sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[2] Það fellur þannig utan við verksvið óbyggðanefndar að taka afstöðu til merkja Mið-Merkur sem samkvæmt framangreindu er eignarland, Stóru-Merkur, Ysta-Skála, og annarra jarða á þessu svæði sem einnig eru taldar eignarland, sbr. kafla 6.11. og 6.13. Hér ber þess einnig að geta að um jarðirnar Núp, Stóra-dalstorfu og Syðstu-Mörk, sem allar liggja vestan Mið-Merkur og Ysta-Skála er fjallað í kafla 6.26.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Mið-Merkur, svo sem því er að framan lýst, þ. á m. að ótilgreindum mörkum gagnvart jörðinni Ysta-Skála, þar sem áður var jökull á milli, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.13. Ysti-Skáli

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Ysta-Skála, dags. 14. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890.

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Að Ysta-Skála liggja til vesturs Núpur og Stóradalstorfa. Til austurs er Mið-Skáli. Að norðanverðu eru Merkurjarðir og til suðurs Ásólfsskálatorfa.

Skörp skil eru milli undirlendis og fjalllendis fyrir landi Ysta-Skála. Hallalítið undirlendi jarðarinnar er einkum sunnan við Ystaskálaheiði sem rís skarpt norðan við bæjarstæði Ysta-Skála og nær allt að jökli. Að vestan sker heiðina Írá sem rennur niður á láglendi um Írárgil. Tungnahaus liggur á milli Myrkárgils og Írárgils en norðan Tungnahauss er Krókur. Land hækkar til norðurs og rís hæst við Miðtungugil í 1000 m.y.s. Frá brekkurótum Ystaskálaheiðarinnar að áðurnefndu Miðtungugili eru um 7,5 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Stórhöfða 741m (punktur C) og í punkt á Þríhyrningi fyrir sunnan Miðskálaheiði í 650 m hæð (punktur B). Á móti hafa eigendur Ysta-Skála I-IV lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.16.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Seljalandsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum, beri sönnunarbyrði fyrir því. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í um og yfir 600 metra hæð. Ekki sé ólíklegt að jökull hafi legið allt að 600 m hæðarlínu við gerð landamerkjalýsingar. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Ysta-Skála I-IV, sbr. skjöl nr. 6 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Ysta-Skála, dags. 14. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands verið ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Ysta-Skála er rakin í kafla 5.10. Þar kemur fram að Ysta-Skála er getið í heimildum frá því á 12. öld. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms undir Vestur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Ysta-Skála er lýst í landamerkjabréfi torfunnar en eldri heimildir um merki jarðarinnar liggja ekki fyrir. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Ysta-Skála. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Ysta-Skála verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Ysta-Skála er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 14. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890.

Samkvæmt landamerkjabréfi Ysta-Skála eru merki jarðarinnar til vesturs, gagnvart Núp, að norðanverðu miðuð við „...Ýrarárgil inn úr vestanvið Ystaskálatungur og áin úr því til jökuls“. Bréfið er áritað af hálfu Núps. Ekkert landamerkjabréf er til fyrir Núp.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Samkvæmt landamerkjabréfi Ysta-Skála eru merki til austurs, gagnvart Mið-Skála, að norðanverðu miðuð við „... merkigarð sem er með sínum krókum og bugum, síðan úr efri enda garðsins bein lína upp á Miðskálaegg svo ræður eggin marki til jökuls.“ Bréfið er áritað af hálfu Mið-Skála og gagnkvæmt. Landamerkjum Mið-Skála er lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi þeirrar jarðar, dags. 20. maí 1887 og þingl. 23. maí 1890. Engar eldri heimildir liggja fyrir um merki Mið-Skála, sbr. kafla 6.14.

Ysti-Skáli á einnig merki gagnvart Stórudalstorfu, þegar sunnar dregur að vestanverðu, og til suðurs er Ásólfsskálatorfa. Landamerkjabréf Ysta-Skála er áritað af hálfu Ásólfsskálatorfu og gagnkvæmt, sjá kafla 6.15, en ekki af hálfu Stórudalstorfu. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Norðurmerkjum Ysta-Skála, gagnvart Merkurjörðum, er þannig ekki lýst sérstaklega í landamerkjabréfinu og þarfnast nánari athugunar. Bréf þessara jarða bera ekki gagnkvæmar áritanir. Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréfið bendi til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Hér ber þess að geta að síðan þá hefur jökull hins vegar hopað, einkum að vestanverðu. Á korti sem danskir landmælingamenn unnu 1904 í mælikvarðanum 1:50.000 má sjá hvar jökull eða fannir liggja í Miðtungugili, að því er virðist u.þ.b. 3,3 - 3,5 km til vesturs í beinni loftlínu út frá meginjökli Eyjafjallajökuls. Þessi jökull er nú horfinn.

Í köflum 6.12. og 6.11. er komist að þeirri niðurstöðu að heimildir um merki jarðanna Mið-Merkur og Stóru-Merkur bendi til þess að merki þeirra hafi einnig náð upp að jökli, norðan við Ysta-Skála. Norðurmerki Ysta-Skála og suðurmerki Stóru-Merkur og Mið-Merkur hafi þannig ekki náð saman heldur miðast við jökul sem að hluta sé nú horfinn. Í kröfugerð eigenda Ysta-Skála, Mið-Merkur og Stóru-Merkur er gert ráð fyrir að merki jarðanna nái saman, með tilteknum hætti, á svæði þar sem samkvæmt framangreindu er ástæða til að ætla að áður hafi verið undir jökli.

Úrlausn þess álitaefnis hvort og þá hvaða áhrif breytt lega jökuls á þessu svæði hafi á merki milli Ysta-Skála, Mið-Merkur og Stóru-Merkur fellur einungis innan verksviðs óbyggðanefndar ef umrædd mörk liggja að einhverju leyti að þjóðlendu. Sé þar hins vegar um að ræða eignarland beggja vegna er komið út fyrir verksvið óbyggðanefndar. Frekari athugun á þessu atriði er því komin undir því hver niðurstaða óbyggðanefndar verður um eignarréttarlega stöðu Ysta-Skála, Mið-Merkur, Stóru-Merkur og þess lands þar á milli sem áður var hulið jökli.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Ysta-Skála. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Landamerkjabréf Ysta-Skála er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðanna, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Ysta-Skála hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Ysti-Skáli hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Vestur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar sem eigendur Ysta-Skála gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1890 hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll. Á svæðinu norður af jörðinni Ysta-Skála hefur jökull hins vegar hopað svo mjög að merki jarðarinnar verða ekki lengur miðuð við jökuljaðar enda hefur það ekki sjálfstæða þýðingu um eignarréttarlega stöðu lands að það hafi einhvern tíma verið hulið jökli.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Ysta-Skála sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Það fellur þannig utan við verksvið óbyggðanefndar að taka afstöðu til merkja Ysta-Skála sem samkvæmt framangreindu er eignarland, Mið-Merkur, Stóru-Merkur og annarra jarða á þessu svæði sem einnig eru taldar eignarland, sbr. kafla 6.11. og 6.12. Hér ber þess einnig að geta að um jarðirnar Núp, Stóradalstorfu og Syðstu-Mörk, sem allar liggja vestan Ysta-Skála og Mið-Merkur er fjallað í kafla 6.26.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Ysta-Skála, svo sem því er að framan lýst, þ. á m. að ótilgreindum mörkum gagnvart jörðinni Mið-Mörk, þar sem áður var jökull á milli, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.14. Mið-Skáli

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Mið-Skála, dags. 20. maí 1887 og þingl. 23. maí 1890.

Að Mið-Skála liggja til vesturs Ysti-Skáli og til austurs og suðurs er Ásólfsskáli. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull.

Skörp skil eru milli undirlendis og fjalllendis fyrir landi Mið-Skála, svo sem víðast annars staðar undir Eyjafjöllum. Hallalítið undirlendi jarðarinnar er einkum sunnan við talsvert bratta Miðskálaheiði sem er hálend og hrjóstrug að innanverðu og nær norður að jökli. Ofan bæjarstæðis í um 600 m.y.s. gnæfir fjallið Miðskálaegg og nær það norður að Miðskálaheiði. Að austan sker fjalllendið Miðskálaá sem á upptök sín í Eyjafjallajökli og rennur hún um Miðskálaárgil. Miðskálatungur liggja austan Miðskálaheiðar og afmarkast af Tungugili að vestan og Miðskálaárgili að vestan. Land hækkar til norðurs og við taka undirhlíðar jökulsins uns það mætir jökulröndinni í um 900 m hæð. Frá bæjarstæða Mið-Skála til jökuls eru um 7 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Stórhöfða í 741m hæð (punktur C), í hæsta punkt á Þríhyrningi fyrir sunnan Miðskálaheiði í 650 m hæð (punktur B) og þangað sem bein lína milli punkts í Þríhyrningi og punkts í 527 m hæð í Lambafellsheiði sker hreppamörkin milli Vestur- og Austur-Eyjafjallahreppa (punktur A). Á móti hafa eigendur Mið-Skála I-III lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.17.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Seljalandsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í um og yfir 600 metra hæð. Ekki sé ólíklegt að jökull hafi legið allt að 600 m hæðarlínu við gerð landamerkjalýsingar. Árið 1985 hafi farið fram landskipti á torfunni að undanskildu heiðalandi. Heiðarlandið sé samkvæmt því í óskiptri sameign, eins og öll afréttarlönd hérlendis sem ekki tilheyri einum aðila. Þessi landskiptagerð styðji kröfugerð ríkisins. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Mið-Skála I-III, sbr. skjöl nr. 6 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Mið-Skála, dags. 20. maí 1887 og þingl. 23. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands verið ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Mið-Skála er rakin í kafla 5.11. Þar kemur fram að Mið-Skála er getið í heimildum frá því á 12. öld og sagnir um hana má rekja enn lengra aftur. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms undir Vestur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Mið-Skála er lýst í landamerkjabréfi torfunnar en eldri heimildir um merki jarðarinnar liggja ekki fyrir. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Mið-Skála. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Mið-Skála verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Mið-Skála er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 20. maí 1887 og þingl. 23. maí 1890. Norðurmerkjum er ekki lýst sérstaklega og ástæða er því til að huga að því hversu langt norður merkjum er lýst til vesturs og austurs.

Samkvæmt landamerkjabréfi Mið-Skála eru merki jarðarinnar til vesturs, gagnvart Ysta-Skála, að norðanverðu miðuð við „markgarð, sem úr því ræður marki með sínum krókum og bugum upp í fjallið og svo er bein lína upp á háa egg (Miðskálaegg) svo ræður eggin marki til jökuls“. Bréfið er áritað af hálfu Ysta-Skála. Landamerkjum Ysta-Skála er lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi þeirrar jarðar, dags. 14. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Bréfið er áritað af hálfu Mið-Skála. Engar eldri heimildir liggja fyrir um merki Ysta-Skála, sbr. kafla 6.13.

Samkvæmt landamerkjabréfi Mið-Skála eru merki til austurs, gagnvart Ásólfsskála, að norðanverðu miðuð við „Miðskálaá, þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu á milli brekkanna, svo ræður áin í gljúfrinu merki til jökuls austan við Miðskálatungur.“ Bréfið er áritað af hálfu Ásólfsskála. Norðanverðum vesturmerkjum Ásólfsskálatorfu er eins lýst í landamerkjabréfi jarðatorfunnar, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, sbr. kafla 6.15. Bréfið er áritað af hálfu Mið-Skála. Engar eldri heimildir liggja fyrir um merki Ásólfsskála að þessu leyti.

Norðurmerkjum Mið-Skála, gagnvart Eyjafjallajökli, er þannig ekki lýst sérstaklega í landamerkjabréfinu og þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðarinnar er gert ráð fyrir að

merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Mið-Skála frá 1887 bendi ótvírætt til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Mið-Skála. Fyrirliggjandi gögn benda til þess en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Mið-Skála er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðanna, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Mið-Skála hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt í tilviki þessarar jarðatorfu, sem og í tilvikum annarra sambærilegra jarðatorfa á því svæði sem til umfjöllunar er í máli þessu, að landskiptagerðir sem fram hafa farið hafi þýðingu við mat á því óskipta fjallendi torfanna sem ekki hefur verið tekið undir viðkomandi skipti. Með vísan til niðurstöðu óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, staðfestri með dómi hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004, þar sem sambærilegum sjónarmiðum var haldið fram af ríkisins hálfu í tilviki Úthlíðartorfu í Bláskógabyggð, er sjónarmiðum í þessa veru hafnað. Niðurstöður landskiptagerða í þessa veru hafa því ekki, einar og sér, neina sérstaka eignarréttarlega þýðingu fyrir þann hluta lands sem skilið er eftir óskipt við landskipti.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Mið-Skáli hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Vestur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar sem eigendur Mið-Skála gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1890 hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Mið-Skála sem til meðferðar er í máli þessu vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

innan tilgreindra landamerkja Mið-Skála sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Mið-Skála, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.15. Ásólfsskálatorfa

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Ásólfsskála ásamt hjáleigunum Skálakoti, Moldgnúp, Rimhúsum og Björnskoti, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890.

Að Ásólsskálatorfu liggja til vesturs Mið-Skáli og Ysti-Skáli. Til austurs og suðurs eru Holtshverfisjarðir. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull. Skörp skil eru milli undirlendis og fjalllendis fyrir landi Ásólfsskála, svo sem víðast annars staðar undir Eyjafjöllum. Hallalítið undirlendi jarðarinnar er einkum sunnan við talsvert gróna Ásólfsskálaheiðina sem skiptist í Vesturheiði og Austurheiði. Norðar, í um 500 m hæð, gnæfir fjallið Ásólfsskálaegg. Eystra- og Vestra-Tungugil skera fjalllendið og afmarka Ásólfsskálatungur í um 500-700 m hæð. Til norðurs hækkar land og við taka undirhlíðar jökulsins uns land mætir jökulrönd í um 800 m hæð. Frá brekkurótum Ásólfsskálaheiðar til jökuls eru u.þ.b. 6 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá hæsta punkti á Þríhyrningi fyrir sunnan Miðskálaheiði í 650 m hæð (punktur B) og þangað sem bein lína á milli áðurnefnds punkts í Þríhyrningi og punkts í 527 m hæð í Lambafellsheiði sker hreppamörkin milli Vestur- og Austur-Eyjafjallahreppa (punktur A). Á móti hafa eigendur Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots og Rimahúsa lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðatorfunnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.18.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Seljalandsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum, beri sönnunarbyrði fyrir því. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í um og yfir 600 metra hæð. Ekki sé ólíklegt að jökull hafi legið allt að 600 m hæðarlínu við gerð landamerkjalýsingar. Árið 1948 hafi farið fram landskipti á heimalandi torfunnar. Heiðarlandi var ekki skipt og er því í óskiptri sameign, eins og öll afréttarlönd hérlendis sem ekki tilheyri einum aðila. Þessi landskiptagerð styðji kröfugerð ríkisins. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots og Rimahúsa, sbr. skjöl nr. 6 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Ásólfsskála, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Ásólfsskála er rakin í kafla 5.12. Þar kemur fram að Ásólfsskála er getið fyrst í frásögnum Landnámabókar sem rekja má til 10. aldar. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Vestur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Ásólfsskálajarða er lýst í landamerkjabréfi torfunnar og hvað ráðið verður af eldri heimild um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Ásólfsskálatorfu. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðatorfunnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Ásólfsskálajarða verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Ásólfsskálatorfu er lýst í landamerkjabréfi jarðatorfunnar, dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Lýsing á merkjum jarðarinnar gagnvart Holtshverfisjörðum kemur einnig fram í áreiðargjörð frá 1850.

Samkvæmt landamerkjabréfi Ásólfsskála eru merki jarðarinnar til vesturs, gagnvart Mið-Skála, að norðanverðu miðuð við „Miðskálaá, þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu milli brekknanna; svo ræður áin í gljúfrinu marki allt til jökuls austan við Miðskálatungur.“ Norðanverðum austurmerkjum Mið-Skála er eins lýst í landamerkjabréfi þeirrar jarðar, dags. 20. maí 1887 og þingl. 23. maí 1890. Bréf Ásólfsskála er áritað vegna Mið-Skála og gagnkvæmt. Engar eldri heimildir liggja fyrir um merki Mið-Skála, sbr. kafla 6.14.

Ásólfsskálatorfa á einnig merki gagnvart Ysta-Skála, þegar sunnar dregur að vestanverðu. Landamerkjabréf jarðarinnar er áritað af hálfu Ysta-Skála og gagnkvæmt, sbr. landamerkjabréf Ysta-Skála, dags. 14. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Samkvæmt landamerkjabréfi Ásólfsskála eru merki til austurs, gagnvart Holtstorfu, að norðanverðu miðuð við „...Holtsá; svo ræður áin inn í jökul“. Bréfið er áritað vegna Holts. Árið 1850 er gerð áreið á landamerki Holtsstaðar og Ásólfsskála, til að semja og fastsetja mörk „hvar þau voru orðin óglögg og niðurfallin“. Fram kemur að eftir fornum skilríkjum og vitnisburðum frá 17. öld hafi Holtsá ráðið „inn eftir dalnum og í fjöll upp“ enda hafi hún áður haft „vissan farveg“. Samkvæmt áreiðargjörðinni skyldi „taka sjónhending í ána þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu neðan við svonefnda gildru, og ræður áin síðan inn eftir, og loksins kvíslin sem er fyrir austan Skálatungur, til jökuls“. Landamerkjabréf Holtshverfisjarða er dags. 10. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Bréfið er áritað af hálfu Ásólfsskálatorfu. Merki gagnvart Ásólfsskálatorfu eru að norðanverðu í Holtsá og svo „ræður áin inn í jökul“. Til eru nokkrar eldri heimildir um merki Holtstorfu, sbr. kafla 6.16. Samkvæmt vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 „skipter Holltz á í fjöll upp“. Í vísitasíu Brynjólfs 1662 skyldi Holtsá ráða „inn eftir dalnum“, sbr. einnig vísitasíu Ólafs Gíslasonar 1752.

Norðurmerkjum Ásólfsskála, gagnvart Eyjafjallajökli, er þannig ekki lýst sérstaklega í landamerkjabréfinu og þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðarinnar er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Ásólfsskála frá 1890 bendi ótvírætt til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Ásólfsskála. Fyrirliggjandi gögn benda til þess en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Ásólfsskála er undirritað af fyrirsvarsmönnum jarðatorfunnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðanna, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Ásólfsskálajarða hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt í tilviki þessarar jarðatorfu, sem og í tilvikum annarra sambærilegra jarðatorfa á því svæði sem til umfjöllunar er í máli þessu, að landskiptagerðir, sem fram hafa farið, hafi þýðingu við mat á því óskipta fjallendi torfanna sem ekki hefur verið tekið undir viðkomandi skipti. Með vísan til niðurstöðu óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, staðfestri með dómi hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004, þar sem sambærilegum sjónarmiðum var haldið fram af ríkisins hálfu í tilviki Úthlíðartorfu í Bláskógabyggð, er sjónarmiðum í þessa veru hafnað. Niðurstöður landskiptagerða í þessa veru hafa því ekki, einar og sér, neina sérstaka eignarréttarlega þýðingu fyrir þann hluta lands sem skilið er eftir óskipt við landskipti.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Ásólfsskáli hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Vestur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Ásólfsskála gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1890, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar sem líkur eru á að landnám hafi miðast við hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Ásólfsskálatorfu, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Ásólfsskálatorfu sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[2]

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Ásólfsskálatorfu, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.16. Holtshverfisjarðir

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi prestsetursins Holts ásamt hjáleigunum Hellnahól, Brennu, Efstakoti, Efstu-Grund, Mið-Grund, Syðstu-Grund og kirkjujörðunum Varmahlíð, Ormskoti, Vallatúni, Gerðakoti og Indriðakoti, dags. 10. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890.

Að Holtshverfisjörðum liggja til vesturs Ásólfsskálatorfa og til austurs Núpakot og Steinar. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull og til suðurs haf.

Syðsti hluti þess landsvæðis sem hér um ræðir er hallalítið undirlendi en fjalllendi og heiðarlönd að norðanverðu. Niðri á sléttlendinu neðan vegar breiðir úr sér byggð í landi Holts og til norðurs ofan byggðarinnar rís bratt og hamrótt Steinafjallið. Að vestan sker fjallið Holtsá sem rennur niður á láglendi um Holtsárgil sem liggur milli Holtsheiðar og Ásólfsskálaheiðar. Frá brekkurótum að austanverðu liggur Holtsós og nær vatnið allt fram að sjó, aðeins er sandrif sem skilur frá hafi. Til norðurs hækkar land og við taka undirhlíðar jökulsins uns það mætir jökulröndinni í um 900 m hæð. Holtslambatungur ná inn að jökli og eru mjög víðáttumiklar en gilið Þrengsli skilur að tungurnar Holtsheiðina. Frá Hellnahóli við rætur Steinafjalls að jökli eru rúmir 7 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá hæsta punkti á Þríhyrningi fyrir sunnan Miðskálaheiði í 650 m hæð (punktur B) og þangað sem bein lína á milli áðurnefnds punkts í Þríhyrningi og punkts í 527 m hæð í Lambafellsheiði sker hreppamörkin milli Vestur- og Austur-Eyjafjallahreppa (punktur A). Á móti hafa eigendur og umráðamenn Holtshverfisjarða lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðatorfunnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.19.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(21), er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Seljalandsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í um og yfir 600 metra hæð. Ekki sé ólíklegt að jökull hafi legið allt að 600 m hæðarlínu við gerð landamerkjalýsingar. Mikið misræmi sé í merkjalýsingum fyrir Holt og nýrri merki dregin lengra en áður hafi verið. Í vísitasíu Brynjólfs Jónssonar biskups 1641 hafi fjallmerkjum verið lýst svo: „síðan skiptir Holtsá á fjöll upp. Að austan eru landamerki úr merkigarði og ofan í Holts ós.“ Í áreiðargjörð 1850 og í landamerkjabréfi 1890 sé merkjum hins vegar lýst alla leið í jökul. Vísað er til þess að í dómsmálinu um Neðra Hundadal í Dölum hafi verið til eldri lögfesta fyrir næsta bæ, sem náð hafi skemur til fjalls en landamerkjabréf jarðarinnar. Þetta atriði hafi verið talið veita líkur á að eins væri farið með landamerkjalýsingu nágrannajarðarinnar. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Holtshverfisjarðanna Varmahlíðar, Vallatúns, Hellnahóls, Ormskots, Efstu-Grundar, Mið-Grundar, Syðstu-Grundar og Indriðakots, sbr. skjöl nr. 6 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Holtstorfujarðir eigi heiðalandið óskipt. Vísað er til landamerkjabréfs Holts, dags. 10. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Allmargar vísitasíur lýsi vesturmerkjum Holtstorfu með sama hætti og landamerkjabréfið, að undanskildum neðstu brekkum.

Það atriði hafi ekki þýðingu í þessu máli. Að austanverðu séu lýsingar eldri skjala ófullkomnar en það hafi ekki heldur þýðingu. Þau mörk, sem hér skipti máli, séu glögg frá náttúrunnar hendi og lýst skilmerkilega í staðfestri og þinglesinni landamerkjaskrá. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annað hvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Holti er rakin í kafla 5.13. Þar kemur fram að Holts er getið í heimildum frá því um 1200 og í frásögnum Landnámabókar. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Vestur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Holtshverfisjarða er lýst í landamerkjabréfi torfunnar og hvað ráðið verður af eldri heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Holtshverfi. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðatorfunnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Holtshverfisjarða verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Holts er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 10. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Lýsingar á merkjum jarðarinnar koma einnig fram í vísitasíum Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 og 1662, vísitasíu Ólafs Gíslasonar 1752 og áreið á landamerki Holtsstaðar og Ásólfsskála frá 1850.

Samkvæmt landamerkjabréfi Holtstorfu eru merki hennar til vesturs, gagnvart Ásólfsskálatorfu, í Holtsá og svo „ræður áin inn í jökul“. Bréfið er áritað vegna Ásólfsskálatorfu. Samkvæmt vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 „skipter Holltz á í fjöll upp“. Í vísitasíu Brynjólfs 1662 skyldi Holtsá ráða „inn eftir dalnum“, sbr. einnig vísitasíu Ólafs Gíslasonar 1752. Árið 1850 er gerð áreið á landamerki Holtsstaðar og Ásólfsskála til að semja og fastsetja mörk „hvar þau voru orðin óglögg og niðurfallin“. Fram kemur að eftir fornum skilríkjum og vitnisburðum frá 17. öld hafi Holtsá ráðið „inn eftir dalnum og í fjöll upp“ enda hafi hún áður haft „vissan farveg“. Samkvæmt áreiðargjörðinni skyldi „taka sjónhending í ána þar sem hún fellur fram úr gljúfrinu neðan við svonefnda gildru, og ræður áin síðan inn eftir, og loksins kvíslin sem er fyrir austan Skálatungur, til jökuls“.

Landamerkjabréf Ásólfsskála er dags. 17. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890. Samkvæmt því eru merki gagnvart Holtstorfu að norðanverðu miðuð við „... Holtsá; svo ræður áin inn í jökul“. Bréfið er áritað vegna Holts. Frekari heimildir um merki Ásólfsskála eru ekki fyrir hendi, sbr. kafla 6.15.

Merki Holtstorfu til austurs, gagnvart Núpakoti, eru að norðanverðu miðuð við Þvertungnagil „sem skilur Þvertungur og Steinatungur; síðan ræður gilið inn í jökul milli Holts og Núpakots.“ Bréfið er ekki áritað vegna Núpakots. Samkvæmt því er greinir í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 eru landamerki að austan „úr merkisgarði úr Merkisgili og ofan í Holts ós.“ Áfram er miðað við Merkisgil í vísitasíu Brynjólfs 1662, sbr. einnig vísitasíu Ólafs Gíslasonar 1752. Landamerkjum Núpakots er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Merki gagnvart Holtstorfu eru að norðanverðu miðuð við Þvertungnagil „og ræður svo það gil til jökuls“. Bréf Núpakots er áritað vegna Holts. Eldri heimild um Núpakot fær samrýmst þessu, að teknu tilliti til framskriðs jökuls á síðari hluta 19. aldar, sbr. kafla 6.17.

Holtshverfi á einnig merki gagnvart Steinum þegar sunnar dregur að austanverðu. Landamerkjabréf Holtstorfu er áritað af hálfu þessarar jarðar. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Norðurmerkjum Holtshverfis gagnvart Eyjafjallajökli er þannig ekki lýst sérstaklega í landamerkjabréfinu og þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðatorfunnar er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Holtshverfis frá 1890 bendi ótvírætt til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Holtshverfi. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra og sjó hið neðra. Landamerkjabréf Holts er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Holtshverfisjarða hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Ekki eru heimildir um annað en að Holtshverfisjarðir hafi verið byggðar og nýttar eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Vestur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem fyrirsvarsmenn Holtshverfisjarða gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1890, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll. Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Holtshverfis, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Holtshverfis sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Holtstorfu, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.17. Núpakot

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Núpakots, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890.

Að Núpakoti liggja til vesturs Holtshverfi, Hlíð og Steinar. Til austurs og suðurs er Þorvaldseyri. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull. Skörp skil eru milli undirlendis og fjalllendis fyrir landi Núpakots, svo sem víðast annars staðar undir Eyjafjöllum. Undirlendi er takmarkað og liggur einkum sunnan við Steinafjall og austur inn með bröttum austurhlíðum fjallsins. Bæjarstæði Núpakots stendur við suðausturhorn Steinafjalls sem rís skarpt til norðurs. Í um 600 m y.s. eru Faxi og Faxalág í Steinafjalli og nyrst eru Þvertungur og Steinatungur. Djúp gil skera fjalllendið að norðan og má þar nefna Þvertungnagil sem skilur milli Holtsheiðar og Núpakotsdals og Norðurgil sem er austan Steinatungna. Frá bæjarstæði Núpakots til jökuls eru um 6 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Þríhyrningi undir Vestur-Eyjafjöllum og verður punktur F, þar sem sú lína sker hreppamörkin milli fyrrum Austur- og Vestur-Eyjafjallahreppa, í stefnu á 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E). Á móti hafa eigendur Núpakots lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.20.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Seljalandsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í um og yfir 600 metra hæð. Ekki sé ólíklegt að jökull hafi legið allt að 600 m hæðarlínu við gerð landamerkjalýsinganna. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Núpakots, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Núpakots, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Núpakoti er rakin í kafla 5.14. Þar kemur fram að Núpakots er getið í heimildum frá því því í byrjun 14. aldar. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum jarðarinnar Núpakots er lýst í landamerkjabréfi hennar og hvað ráðið verður af eldri heimild um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Núpakoti. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Núpakots verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Núpakots er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Auk þess er til lögfesta frá 4. júní 1866 þar sem fjallað er um sama efni.

Norðurmerkjum Núpakots er þannig lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1887 að þaðan sem Þvertungnagil ræður til jökuls „Ræður svo jökullinn í austur í gilið sem liggur austanmegin með Steinatungum. Ræður svo áin í gilinu fram í gilmynni ...“ Bréfið er áritað vegna Þorvaldseyrar (Svaðbælis). Í lögfestu Núpakots frá 1866 eru merki einnig dregin „inní þvertungna gil, og ræður það gil svo, þangað til ofanvert við Steinatungur, og þaðan beina stefnu ofan vert í gilið, sem er austan við Steinatungur.“ Lögfestu þessari var mótmælt á manntalsþinginu 1866, vegna jarðanna Steina, að því er varðaði Steinatungur, Svaðbælis og Hlíðar, þess að tilgreint væri af hverju.

Norðurmerkjum Núpakots er þannig sérstaklega lýst í framangreindum heimildum. Samkvæmt lögfestunni 1866 liggja þau beint á milli Þvertungnagils og gilsins austan við Steinatungur en samkvæmt landamerkjabréfinu, rúmlega 20 árum síðar, liggja þau með fram Eyjafjallajökli. Af lögfestu Svaðbælis, sem einnig er gerð 1866, sést glöggt hver staða jökuls var þá á svæðinu. Þar er lýst sjónhendingu „beint í gilið, sem er fyrir austan Steinatungur, skammt fyrir neðan jökultangan, sem ofaní það liggur, ... en lækurinn í gilinu ræður merkjum, þangað til hann kémur á aurunum í seinastnefnda stefnu-linu“. Með hliðsjón af framskriði jökuls á síðari hluta 19. aldar, verður að telja líklegt að norðurmerkjum sé lýst sunnar í landamerkjabréfinu en í lögfestunni.

Landamerkjabréf Núpakots og lögfesta eru hins vegar samhljóða um að neðan jökuljaðars sé Þvertungnagil á vesturmörkum, gagnvart Holtstorfu, og að gilið austan við Sviptungur á austurmörkum, á milli Núpakots og Þorvaldseyrar (Svaðbælis). Landamerkjabréf Holtstorfu, dags. 10. maí 1890 og þingl. 23. maí 1890, og landamerkjabréf Þorvaldseyrar (Svaðbælis), dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, eru í samræmi við þetta. Bréf Núpakots er áritað vegna Holtshverfis og Þorvaldseyrar (Svaðbælis). Bréf Holtshverfis og Þorvaldseyrar (Svaðbælis) er hins vegar ekki áritað vegna Núpakots. Eldri heimild um merki Þorvaldseyrar (Svaðbælis) lýsir merkjum með svipuðum hætti og eldri heimildir um merki Holtshverfisjarða mæla þessu ekki í mót, sbr. kafla 6.18. og 6.16.

Núpakot á einnig merki gagnvart Hlíð og Steinum þegar sunnar dregur að vestanverðu. Landamerkjabréf Núpakots er áritað af hálfu Hlíðar. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Óbyggðanefnd telur ótvírætt af landamerkjabréfi Núpakots frá 1887 að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu að jökli. Í kröfugerð núverandi eigenda Núpakots er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Núpakot. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Núpakots er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Núpakots hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Núpakot hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða

staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Núpakots gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1887, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Núpakots, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Núpakots sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[2]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Núpakots, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.18. Þorvaldseyri (Svaðbæli)

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Svaðbælis, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, en Svaðbæli (Svartbæli) nefnist nú Þorvaldseyri.

Að Þorvaldseyri liggja til vesturs jörðin Núpakot og Hlíð. Til austurs eru Seljavellir. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull og til suðurs Leirur og Berjanes. Fjalllendi og heiðarland einkennir stóran hluta þess svæðis sem hér um ræðir, undirlendi er einkum sunnan Svaðbælisheiðarinnar sem liggur um 2 km norður af bæjarstæði Þorvaldseyrar. Svaðbælisá rennur niður á undirlendið um Núpakotsdalinn sem sker heiðina að vestan. Fremsti hluti heiðarinnar nefnist Svaðbælismúli og ofan hennar hækkar land jafnt uns kemur að jaðri Eyjafjallajökuls í um 800 m hæð. Heiðin er sundurskorin af giljum og talsvert gróin. Frá rótum Svaðbælisheiðar að jökli eru um 3 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Þríhyrningi undir Vestur-Eyjafjöllum og verður punktur F, þar sem sú lína sker hreppamörkin milli fyrrum Austur- og Vestur-Eyjafjallahreppa, í stefnu á 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E). Á móti hefur eigandi Þorvaldseyrar lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem hann telur að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.21.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Seljalandsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í um og yfir 600 metra hæð. Ekki sé ólíklegt að jökull hafi legið allt að 600 m hæðarlínu við gerð landamerkjalýsinganna. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Af hálfu eiganda Þorvaldseyrar, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Svaðbælis, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Þorvaldseyri og áður Svaðbæli (Svartbæli) er rakin í kafla 5.15. Þar kemur fram að Svaðbælis er getið í heimildum frá því á 15. öld. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum jarðarinnar Þorvaldseyrar (Svaðbælis) er lýst í landamerkjabréfi hennar og hvað ráðið verður af eldri heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Þorvaldseyri. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Þorvaldseyrar verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Svaðbælis er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Auk þess er til lögfesta frá 1866 þar sem fjallað er um merki Svaðbælis og sættargerð um landamerki Svaðbælis og Lambafells frá 1876.

Norðurmerkjum Svaðbælis er þannig lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar 1887 að þaðan sem Merkigil ræður upp í jökul „ræður svo jökullinn vestur í gilið, sem liggur austanmegin með Steinatungum. Ræður svo áin í gilinu fram í gilsmynni ...“ Norðurmerkjum er hins vegar ekki lýst sérstaklega í eldri heimildum. Ástæða er því til að huga sérstaklega að því hversu langt norður merkjum er þar lýst til vesturs og austurs og bera saman við landamerkjabréf jarðarinnar.

Landamerkjabréf og lögfesta Svaðbælis eru samhljóða um að gilið austanmegin með Steinatungum sé á vesturmörkum, gagnvart Núpakoti. Ekki er að sjá að bréf Þorvaldseyrar sé áritað vegna Núpakots. Í lögfestu Svaðbælis er tekin sjónhending „beint í gilið, sem er fyrir austan Steinatungur, skammt fyrir neðan jökultangan, sem ofaní það liggur, ... en lækurinn í gilinu ræður merkjum, þangað til hann kémur á aurunum í seinastnefnda stefnu-linu.“ Af þessari lýsingu sést glöggt hver staða jökuls var á svæðinu 1866. Með hliðsjón af framskriði jökla á síðari hluta 19. aldar verður að telja líklegt að vesturmerkjum sé lýst norðar í lögfestunni en landamerkjabréfinu. Lögfestu Svaðbælis var mótmælt á manntalsþinginu af ábúandanum á Núpakoti, meðal annarra. Lögfestu Núpakots var mótmælt á manntalsþinginu 1866, vegna jarðanna Steina, að því er varðaði Steinatungur, Svaðbælis og Hlíðar, þess að tilgreint væri af hverju. Í landamerkjabréfi Núpakots, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, og lögfestu þeirrar jarðar frá 1866 segir einnig að merki liggi í gilinu austanmegin með Steinatungum, sbr. kafla 6.17. Bréfið er áritað vegna Þorvaldseyrar.

Samkvæmt landamerkjabréfi Svaðbælis eru merki jarðarinnar til austurs, gagnvart Lambafelli (Seljavöllum), að norðanverðu miðuð við „Merkigil upp í jökul“. Bréfið er áritað af hálfu Lambafellstorfu. Lögfesta Svaðbælis frá 1866 er í samræmi við þetta, auk þess sem fram kemur að umrætt Merkigil liggi „á millum Svaðbælis- og Lambafells heiðar“. Jafnframt er tekið fram að

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

annars „sé landamerki Svaðbælis á þessa síðu það sama, sem Lambafells, hvers máldagi og lögfesta frá 4. Maí 1607 vottar að séu á milli þessara jarða, ...“. Sættargerð um landamerki Svaðbælis og Lambafells frá 1876 er í samræmi við framangreint, miðað er við „... merkigil upp í jökul“. Í landamerkjabréfi Lambafells (Seljavalla), dags. 11. júní 1892 og þingl. 9. júní 1893, eru norðanverð merki gagnvart Þorvaldseyri, einnig miðuð við merkigil sem síðan ráði „upp í jökul“, sbr. kafla 6.19. Bréfið er ekki áritað vegna Þorvaldseyrar. Í lögfestu Lambafells, dags. 4. maí 1607, segir á sama hátt „Rædur svo Merkigil upp ad Jökli“, sbr. framangreinda tilvísun til þessarar lögfestu í lögfestu Svaðbælis frá 1866.

Þorvaldseyri á einnig merki gagnvart Hlíð, Steinum og Berjanesi þegar sunnar dregur. Landamerkjabréf Þorvaldseyrar er áritað af hálfu þessara jarða. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Óbyggðanefnd telur ótvírætt af landamerkjabréfi Svaðbælis frá 1887 að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu að jökli. Í kröfugerð núverandi eigenda er gert ráð fyrir að merki jarðarinnar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jökuljaðri. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Svaðbæli. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Svaðbælis er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Svaðbælis (Þorvaldseyrar) hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Svaðbæli hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Svaðbælis (Þorvaldseyrar) gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1887, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Þorvaldseyrar sem til meðferðar er í máli þessu vísast til kafla 6.26.

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Þorvaldseyrar sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Þorvaldseyrar, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.19. Seljavellir (Lambafell)

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Lambafells, dags. 11. júní 1892 og þingl. 9. júní 1893, nánar tiltekið þann hluta sem við skipti á Lambafellstorfu árið 1973 var talinn til Seljavalla.

Að Seljavöllum liggja til vesturs jörðin Þorvaldseyri og til austurs Raufarfell. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull og til suðurs Ystabælistorfa og Miðbælistorfa. Fjalllendi og heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir, undirlendi er einkum sunnan og austan með Lambafelli (160 m) sem skagar fram úr heiðarlandinu. Lambafellsháls tengir fellið og gróna Lambafellsheiðina að norðan. Lambafellsá, sem fellur úr Merkigili, sker heiðina að vestan og Laugará að austan. Til norðurs hækkar land jafnt og við taka undirhlíðar jökulsins uns það mætir jökulröndinni í um 800 m hæð við Mörleysur. Frá rótum Lambafells til jökuls eru um 6 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Þríhyrningi undir Vestur-Eyjafjöllum og verður punktur F, þar sem sú lína sker hreppamörkin milli fyrrum Austur- og Vestur- Eyjafjallahreppa, í stefnu á 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E). Þaðan er kröfulínan dregin áfram í Hornfellsnípu (punktur D). Á móti hefur eigandi Seljavalla lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.22.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Merkjalýsing Lambafells nái til jökuls en óvissa sé um það hvar jökulrönd hafi legið þegar hún hafi verið gerð. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í yfir 600 metra hæð og lítt gróið. Landskiptagerð Lambafells og Seljavalla frá 1973 styðji kröfugerð ríkisins. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eiganda Seljavalla, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Lambafells, dags. 11. júní 1892 og þingl. 9. júní 1893. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Með skiptagerðinni á milli Seljavalla og Lambafells 1973 hafi öllu landi torfunnar allt til jökuls verið skipt á milli jarðanna. Í hlut Seljavalla hafi komið verðminna land, m.a. allt heiðalandið sem um sé deilt í máli þessu, en stærra að flatarmáli. Samkvæmt landskiptagerðinni hafi þannig verið litið á allt land jarðanna sem heimaland, sbr. 1. gr. landskiptalaga.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Seljavöllum og áður Lambafelli er rakin í kafla 5.16. Þar kemur fram að Lambafells er getið í heimildum frá 16. öld. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum jarðarinnar Seljavalla (Lambafells) er lýst í landamerkjabréfi hennar og hvað ráðið verður af eldri heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Seljavöllum. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Seljavalla verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Lambafells (Seljavalla) er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 11. júní 1892 og þingl. 9. júní 1893. Auk þess er til lögfesta fyrir Lambafell, dags. 4. maí 1607, og sættargerð um landamerki Svaðbælis og Lambafells frá 1876.

Norðurmerkjum jarðarinnar er ekki lýst sérstaklega í framangreindum heimildum. Ástæða er því til að huga sérstaklega að því hversu langt norður merkjum er lýst til vesturs og austurs.

Samkvæmt landamerkjabréfi Lambafells eru merki jarðarinnar til vesturs, gagnvart Svaðbæli (nú Þorvaldseyri), að norðanverðu miðuð við merkigil sem síðan ráði „upp í jökul“. Í lögfestu Lambafells, dags. 4. maí 1607, segir á sama hátt „Rædur svo Merkigil upp ad Jökli“. Sættargerð um landamerki Svaðbælis og Lambafells frá 1876 er í samræmi við þetta, miðar við „... merkigil upp í jökul“. Í landamerkjabréfi Svaðbælis (nú Þorvaldseyrar), dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, er merkjum þessum eins lýst, sjá kafla 6.18. Það bréf er áritað vegna Lambafellstorfu en bréf torfunnar er ekki áritað vegna Þorvaldseyrar. Í lögfestu Svaðbælis frá 1866 er nokkuð nánari lýsing á þessum merkjum þar sem segir svo: „fyrst ofan frá jökli niður í merki-gilið á millum Svaðbælis- og Lambafells heiðar, svo ræður lækurinn, sem í því rennur ofan heiðina; annars er landamerki Svaðbælis á þessa síðu það sama, sem Lambafells, hvers máldagi og lögfesta frá 4. Maí 1607 vottar að séu á milli þessara jarða ...“.

Samkvæmt landamerkjabréfi Lambafells 1892 eru merki jarðarinnar til austurs, gagnvart Raufarfelli, að norðanverðu miðuð við „... gilið, sem er vestan við svo nefndar Raufafells-tungur, liggur svo markið eftir miðju gilinu í jökul“. Í lögfestu Lambafells frá 1607 er efnislega samhljóða lýsing á þessum merkjum þar sem segir „Fyrst liggur Merkið ofan frá Jökli í Raudastein, sem stendur í Laugarárgili ...“. Í landamerkjabréfi Raufarfells, dags. 16. mars 1886 eða 1887 og þingl. 21. júní 1887, er nánast samhljóða lýsing á merkjum Lambafells og Raufarfells og áður greindi. Landamerkjabréf Raufarfells er áritað vegna Lambafells en ekki gagnkvæmt. Eldri heimild um merki Raufarfells er einnig í samræmi við framangreint, sjá kafla 6.20.

Seljavellir (Lambafell) eiga einnig merki gagnvart Ystabælistorfu og Miðbælistorfu þegar sunnar dregur. Landamerkjabréf Lambafellstorfu er ekki áritað af hálfu þessara jarða. Landamerkjabréf Miðbælis, dags. 15. mars 1886 og þingl. 21. júní 1887, er hins vegar áritað af hálfu Lambafells og sama máli gegnir um landamerkjabréf Ystabælis, dags. 15. mars 1886 og þingl. 21. maí 1890. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Norðurmerkjum Seljavalla (Lambafells), gagnvart Eyjafjallajökli, er þannig ekki lýst sérstak-

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

lega í heimildum um merki jarðarinnar og þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðarinnar er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Lambafells frá 1892 bendi ótvírætt til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Lambafell. Fyrirliggjandi gögn benda til þess en að landamerkjum hennar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Lambafells er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Lambafells (Seljavalla) hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt í tilviki þessarar jarðatorfu, sem og í tilvikum annarra sambærilegra jarðatorfa á því svæði sem til umfjöllunar er í máli þessu, að landskiptagerðir sem fram hafa farið hafi þýðingu við mat á því óskipta fjallendi torfanna sem ekki hefur verið tekið undir viðkomandi skipti. Með vísan til niðurstöðu óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, staðfestri með dómi hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004, þar sem sambærilegum sjónarmiðum var haldið fram af ríkisins hálfu í tilviki Úthlíðartorfu í Bláskógabyggð, er sjónarmiðum í þessa veru hafnað. Niðurstöður landskiptagerða í þessa veru hafa því ekki, einar og sér, neina sérstaka eignarréttarlega þýðingu fyrir þann hluta lands sem skilið er eftir óskipt við landskipti.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Seljavellir hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1893, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Lambafells (Seljavalla) gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1893, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Seljavalla, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Seljavalla sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Seljavalla, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.20. Raufarfell

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Raufarfells, dags. 16. mars 1886 eða 1887 og þingl. 21. júní 1887.

Að Raufarfelli liggur til vesturs jörðin Seljavellir, áður Lambafell, og til austurs Rauðafell. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull og til suðurs Miðbælistorfa. Fjalllendi og heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Norður af Raufarfellsbæjum eru grónar hlíðar undir hamrabelti Raufarfells sem nær í 760 m y.s. Að vestan sker Laugará sem rennur um gil uns heiðinni sleppir, þar tekur við gróið undirlendi sem liggur vestur og suður með Raufarfelli. Brött vesturhlíð Raufarfells nefnist Raufarfellsheiði austan Laugarár. Raufarfellsheiði nær að inn að Eyjafjallajökli. Innri hluti heiðarinnar er sundurskorinn af giljum. Innst og vestast í heiðinni liggja sundurskornar gróðurlitlar Raufafellstungur milli Laugarár og Tungnaár inn að Eyjafjallajökli. Land mætir jökli við Guðnanípu í um 1050 m y.s. Frá Raufarfellsbæjum til jökuls eru um 6 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá því í 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E) og í Hornfellsnípu (punktur D). Á móti hafa eigendur Raufarfells I, II og III og Selkots lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.23.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Merkjalýsing Raufarfells nái til jökuls en óvissa sé um það hvar jökulrönd hafi legið þegar hún hafi verið gerð. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í yfir 600 metra hæð og lítt gróið. Árið 1967 hafi landi Raufarfells og Selkots verið skipt, að undanskildu heiðalandi og áraurum. Heiðarlandið sé samkvæmt því í óskiptri sameign, eins og öll afréttarlönd hérlendis sem ekki tilheyri einum aðila. Þessi landskiptagerð styðji kröfugerð ríkisins. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Raufarfells I, II, III og IV og Selkots, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Raufarfells, dags. 16. mars 1886 og þingl. 21. júní 1887. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Raufarfelli er rakin í kafla 5.18. Þar kemur fram að Raufarfells er getið í heimildum frá því á 12. öld. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum jarðarinnar Raufarfells er lýst í landamerkjabréfi hennar og hvað ráðið verður af eldri heimild um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Raufarfelli. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Raufarfells verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Raufarfells er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 16. mars 1886 eða 1887 og þingl. 21. júní 1887. Auk þess er til eldri lýsing á merkjum Raufarfells, frá því um 1870. Lýsing þessi er varðveitt á Þjóðskjalasafni og mun skrifuð upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909. Þar segir að jörðin Raufarfell liggi „til Fjalls nærst fyrir austann Laugará, og liggur heidarland hennar til Jökuls og fram med Laugarárgili. Lambafells máldagi tiltekur landamerkid þannig: Fyrst liggur markid ofann frá Jökli í Raudastein sem stendur í Laugarárgili.“ Lýsing þessi var ekki undirrituð og samþykkt af þeim sem hagsmuna áttu að gæta og hefur því takmarkað heimildargildi.

Norðurmerkjum jarðarinnar er ekki lýst sérstaklega í framangreindum heimildum. Ástæða er því til að huga sérstaklega að því hversu langt norður merkjum er lýst til vesturs og austurs.

Samkvæmt landamerkjabréfi Raufarfells eru merki jarðarinnar til vesturs, gagnvart Lambafelli (nú Seljavöllum), að norðanverðu miðuð við „... gilið, sem er vestanvið svonefndan Raufarfellstungur, liggur svo markið eptir gilinu til jökuls“. Bréfið er áritað af hálfu Lambafells. Í áðurnefndri heimild frá því um 1870 er gert ráð fyrir því að jörðin Raufarfell liggi „til Fjalls nærst fyrir austann Laugará, og liggur heidarland hennar til Jökuls og fram med Laugarárgili. Lambafells máldagi tiltekur landamerkid þannig: Fyrst liggur markid ofann frá Jökli í Raudastein sem stendur í Laugarárgili.“ Í landamerkjabréfi Lambafells, dags. 11. júní 1892 og þingl. 9. júní 1893, er nánast samhljóða lýsing á merkjum Lambafells og Raufarfells og áður greindi, sbr. kafla 6.19. Bréfið er ekki áritað vegna Raufarfells. Lögfesta Lambafells frá 1607 er efnislega samhljóða lýsing á þessum merkjum þar sem segir „Fyrst liggur markid ofan frá Jökli í Raudastein, sem stendur í Laugarárgili, ...“

Samkvæmt landamerkjabréfi Raufarfells eru merki jarðarinnar til austurs, gagnvart Rauðafelli, að norðanverðu miðuð við „... Högnaklett, og úr Högnaklett ræður eggin í yrpústungnahöfuð í jökul ...“ Bréfið er áritað vegna Rauðafells. Í áðurnefndri heimild frá því um 1870 er gert ráð fyrir því að Rauðafellslandeign liggi „samsyda Raufarfellslandi til Jökuls“. Í landamerkjabréfi Rauðafells, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, eru norðanverð merki gagnvart Raufarfelli einnig miðuð við Högnaklett og þaðan í jökul. Bréfið er áritað vegna Raufarfells. Eldri heimildir um merki Rauðafells eru í samræmi við þetta, sjá kafla 6.21.

Raufarfell á einnig merki gagnvart Miðbælistorfu þegar sunnar dregur. Landamerkjabréf Raufarfells er áritað af hálfu Miðbælistorfu. Þá er landamerkjabréf Miðbælis, dags. 15. mars 1886 og þingl. 21. júní 1887, einnig áritað af hálfu Raufarfells. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Norðurmerkjum Raufarfells, gagnvart Eyjafjallajökli, er þannig ekki lýst sérstaklega í heimildum um merki jarðarinnar og þau þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðarinnar er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Lambafells frá 1886 eða 1887 bendi ótvírætt til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Raufarfell. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum jarðarinnar sé þar rétt lýst svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Raufarfells er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Raufarfells hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt í tilviki þessarar jarðatorfu, sem og í tilvikum annarra sambærilegra jarðatorfa á því svæði sem til umfjöllunar er í máli þessu, að landskiptagerðir sem fram hafa farið hafi þýðingu við mat á því óskipta fjallendi torfanna sem ekki hefur verið tekið undir viðkomandi skipti. Með vísan til niðurstöðu óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, staðfestri með dómi hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004, þar sem sambærilegum sjónarmiðum var haldið fram af ríkisins hálfu í tilviki Úthlíðartorfu í Bláskógabyggð, er sjónarmiðum í þessa veru hafnað. Niðurstöður landskiptagerða í þessa veru hafa því ekki, einar og sér, neina sérstaka eignarréttarlega þýðingu fyrir þann hluta lands sem skilið er eftir óskipt við landskipti.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Raufarfell hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1886 eða 1887, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki, sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar sem eigendur Raufarfells gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1886 eða 1887, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Raufarfells, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Raufarfells sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Raufarfells, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.21. Rauðafell

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Rauðafells, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890.

Að Rauðafelli liggur til vesturs jörðin Raufarfell og til austurs er Hrútafell. Að norðanverðu er Eyjafjallajökull og til suðurs eru Bakkakot og Drangshlíð. Fjalllendi og heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Norður af Rauðafellsbæjum eru grónar hlíðar sem ná upp undir bratt Rauðafell (743 m y.s.). Austan Rauðafells fellur Kaldaklifsá um Kaldaklifsgil uns heiðinni sleppir. Brött austurhlíð Rauðafells nefnist Rauðafellsheiði vestan Kaldaklifsár. Nyrst eru sundurskornar og giljóttar Rauðafellstungur. Nyrst á Rauðafellstungum mætir land jökli í um 1000 m y.s. Fremra-Tungugil, sem er djúpt gil, skilur að Rauðafellstungur og Rauðafellsheiði en kjaftur gilsins er við Rana sem er á suðvesturenda Rauðafellstungnanna. Frá Rauðafellsbæjum til jökuls eru um 7 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá því í 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E) og í Hornfellsnípu (punktur D). Á móti hafa eigendur Rauðafells I, II og III lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.24.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár og Lambafellsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Merkjalýsing Rauðafells nái til jökuls en óvissa sé um það hvar jökulrönd hafi legið þegar hún hafi verið gerð. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í yfir 600 metra hæð og lítt gróið. Árið 1974 hafi landi Rauðafellstorfu verið skipt, að undanskildu heiðalandi og landi utan fyrirhleðslugarða. Heiðarlandið sé samkvæmt því í óskiptri sameign, eins og öll afréttarlönd hérlendis sem ekki tilheyri einum aðila. Þessi landskiptagerð styðji kröfugerð ríkisins. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Rauðafells I, II og III, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Rauðafells, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Rauðafelli er rakin í kafla 5.8. Þar kemur fram að Rauðafells er getið fyrst í frásögnum Landnámabókar sem raktar eru til 10. aldar. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum jarðarinnar Rauðafells er lýst í landamerkjabréfi hennar og hvað ráðið verður af eldri heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að Rauðafelli. Athugun þessi tekur til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Rauðafells verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Rauðafells er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890. Auk þess eru til tvær eldri lýsingar á merkjum Rauðafells, frá því um 1850 og 1870. Lýsingar þessar eru varðveittar á Þjóðskjalasafni og munu skrifaðar upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909. Lýsingar þessar voru ekki undirritaðar og samþykktar af þeim sem hagsmuna áttu að gæta.

Norðurmerkjum jarðarinnar er ekki lýst sérstaklega í framangreindum heimildum. Ástæða er því til að huga sérstaklega að því hversu langt norður merkjum er lýst til vesturs og austurs.

Samkvæmt landamerkjabréfi Rauðafells eru merki jarðarinnar til vesturs, gagnvart Raufarfelli, að norðanverðu miðuð við „Högnaklett og þaðan sömu beina línu í jökul eftir Kálfskálaegg“. Landamerkjabréf Rauðafells er áritað af hálfu Raufarfells. Áðurnefndar lýsingar frá því um 1850 og 1870 eru í samræmi við landamerkjabréf Rauðafells frá 1890. Í landamerkjabréfi Raufarfells, dags. 16. mars 1886 eða 1887 og þingl. 21. júní 1887, er norðanverðum merkjum gagnvart Rauðafelli einnig lýst úr Högnakletti og í jökul. Landamerkjabréf Raufarfells er einnig áritað vegna Rauðafells. Eldri heimild um merki Raufarfells, frá því um 1870, fær vel samrýmst framangreindri lýsingu, sbr. kafla 6.20.

Samkvæmt landamerkjabréfi Rauðafells eru merki jarðarinnar til austurs, gagnvart Hrútafelli, að norðanverðu miðuð við Kaldaklifsárgil „og ræður svo áin í gilinu allt til jökuls“. Bréfið er áritað vegna Hrútafells. Austurmerkjum Rauðafells er lýst með sama hætti í þeim uppskriftum Brynjólfs Tómassonar frá 1909, sem áður hefur verið gerð grein fyrir.

Samkvæmt landamerkjabréfi Hrútafells eru merki jarðarinnar til vesturs að norðanverðu miðuð við „Háuþúfu við Kaldaklifsárgil og síðan ræður Kaldaklifsárgil og farvegur upp til jökuls vestan Þorvaldstungna“. Bréfið er áritað vegna Rauðafells. Eldri heimildir um merki Hrútafells eru ekki fyrir hendi, sbr. kafla 6.22.

Hér ber þess að geta að Kaldaklifsá á upptök sín í nokkrum kvíslum frá jökli. Á milli vestustu upptakakvíslar Kaldaklifsár og þeirrar kvíslar árinnar, sem fellur næst Þorvaldstungum að vestanverðu, eru aflíðandi heiðarlönd, nefnd Hólatungur og Borgartungur. Þeirra á milli rennur enn ein upptakakvísl Kaldaklifsár. Sunnan við Hólatungur og Borgartungur, eins og þær eru teiknaðar á kort Landmælinga Íslands og afmarkaðar í kröfugerð málsaðila, sameinast þessar kvíslar og afmarka tungurnar frá Hrútafelli. Rauðafell á merki að Hólatungum næst jökli en Hrútafelli sunnan Hólatungna. Samkvæmt þessu miðast merki Rauðafells og Hrútafells næst jökli hvort við sína kvíslina og þar á milli liggja Hólatungur og Borgartungur. Í samræmi við þetta segir í landamerkjabréfi Eyvindarhóla, dags. 14. janúar 1885 og þingl. 21. maí 1890, að merki Hólatungna til vesturs, þ.e.a.s. gagnvart Rauðafelli miðist við árgil vestan Rauðafellsheiðar.

Rauðafell á einnig merki gagnvart Bakkakoti og Drangshlíð, þegar sunnar dregur. Landamerkjabréf Rauðafells er áritað af hálfu Drangshlíðar. Þá er landamerkjabréf Bakkakots, dags. 16. mars 1886 og þingl. 21. júní 1887, einnig áritað af hálfu Rauðafells. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Norðurmerkjum Rauðafells, gagnvart Eyjafjallajökli, er þannig ekki lýst sérstaklega í heimildum um merki jarðarinnar og þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðarinnar er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Rauðafells frá 1887 bendi ótvírætt til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land, sem máli skipti, með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Rauðafell. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum jarðarinnar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Rauðafells er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Rauðafells hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt í tilviki þessarar jarðatorfu, sem og í tilvikum annarra sambærilegra jarðatorfa á því svæði sem til umfjöllunar er í máli þessu, að landskiptagerðir sem fram hafa farið hafi þýðingu við mat á því óskipta fjallendi torfanna sem ekki hefur verið tekið undir viðkomandi skipti. Með vísan til niðurstöðu óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, staðfestri með dómi hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004, þar sem sambærilegum sjónarmiðum var haldið fram af ríkisins hálfu í tilviki Úthlíðartorfu í Bláskógabyggð, er sjónarmiðum í þessa veru hafnað. Niðurstöður landskiptagerða í þessa veru hafa því ekki, einar og sér, neina sérstaka eignarréttarlega þýðingu fyrir þann hluta lands sem skilið er eftir óskipt við landskipti.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Rauðafell hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Rauðafells gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1887, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Rauðafells, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Rauðafells sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Rauðafells, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.22. Hrútafell, Hólatungur og Borgartungur

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Hrútafells, dags. 14. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, ásamt Hólatungum og Borgartungum sem kröfugerð eigenda Hrútafells, Eyvindarhóla og Stóru-Borgar tekur einnig til.

Að Hrútafelli liggur til vesturs jörðin Rauðafell og til austurs eru Drangshlíð og Skarðshlíð. Að norðanverðu eru Hólatungur, Borgartungur, Eyjafjallajökull og Goðaland en til suðurs eru Eyvindarhólar. Fjalllendi og heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Upp frá bæjarstæði Hrútafells rís landið skarpt með 200 m háum móbergshöfða sem gengur fram suðvestur úr Drangshlíðarfjalli og nefnist Hrútafell. Norðan Drangshlíðarfjalls liggur aflíðandi Hrútafellsheiðin og vestan við innanverða heiðina eru Borgartungur, Hólatungur og Þorvaldstungur í 500-900 m hæð. Norðar taka við undirhlíðar Eyjafjallajökuls og nefnist þar einu nafni Hraunin inn að Fimmvörðuhálsi sem er í um 1000 m y.s. milli Eyjafjallajökuls og Mýrdalsjökuls. Frá bæjarstæði Hrútafells inn að Fimmvörðuhálsi eru um 13 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá því í 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E) og í Hornfellsnípu (punktur D). Á móti hefur eigandi Hrútafells lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem hann telur að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Þá krefjast eigendur jarðarinnar Eyvindarhóla þess að Hólatungur verði viðurkenndar sem beitarítak „með tilteknum merkjum innan Hrútafellsheiðar og eigendur jarðarinnar Stóru-Borgar krefjast þess að Borgartungur verði viðurkenndar sem beitarítak“ með tilteknum merkjum innan Hrútafellsheiðar. Báðir hinir síðastnefndu aðilar „viðurkenna að öðru leyti eign Hrútafells að Tungunum“. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.25, 3.26 og 3.27.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár (Kaldaklifsár) og Jökulsár að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum, beri sönnunarbyrði fyrir því. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám. Í forsendum dóms um landamerki Hrútafells og Drangshlíðarjarða frá 1913 komi fram að í málinu væru engin skjalleg skilríki til að byggja á með nokkurri vissu hver væru rétt merki. Ekki væri á öðru að byggja en vitnisburðum lifandi manna en þeir væru mjög mismunandi. Árið 1954 hafi landi Hrútafells verið skipt. Heiðarlandið sé samkvæmt því í óskiptri sameign eins og öll afréttarlönd hérlendis sem ekki tilheyri einum aðila. Þessi landskiptagerð styðji kröfugerð ríkisins. Þá er vísað til H 1994 117 (Fimmvörðuháls) sem lokið hafi með frávísunardómi. Í forsendum Hæstaréttar segi m.a. að mjög sé á reiki sé hvar jökulbrúnin hefjist, óvíst sé hvar norðurmörk jarðarinnar Hrútafells liggi og engar heimildir liggi fyrir um að fé hafi fundið beit á þessu svæði. Þá sé ágreiningur í málinu um staðarmörk sveitarfélaga og mörk milli heimalanda, afrétta og hálendis. Þetta styðji allt kröfugerð ríkisins nú.

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Þá er því haldið fram af hálfu íslenska ríkisins að Hólatungur og Borgartungur séu afréttarsvæði sem tilheyri annars vegar Eyvindarhólum og hins vegar Stóru-Borg. Um þessi svæði gildi sömu eignarréttarreglur og um afrétti almennt. Þar sé enginn þinglýstur eigandi og af svæðunum hafi einungis verið höfð beitarafnot. Þegar harðast hafi verið í ári hafi jökull flætt yfir hluta þessara svæða. Ríkið geri kröfu til þess að hér sé um þjóðlendu að ræða en viðurkenni afréttarrétt þeirra jarða sem hann hafi tilheyrt.

Af hálfu eiganda Hrútafells, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Hrútafells, dags. 14. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890. Að vestanverðu sé eðlilegt að miða við aðalkvísl Kaldaklifsár. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annað hvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Af hálfu eigenda Eyvindarhóla annars vegar og Stóru-Borgar hins vegar, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að Hólatungur séu beitarítak Eyvindarhóla í landi Hrútafells og Borgartungur séu beitarítak Stóru-Borgartorfunnar, einnig í landi Hrútafells. Þessu til stuðnings er vísað til landamerkjaskrár fyrir Eyvindarhóla og Hólatungur, dags. 14. janúar og 27. apríl 1885 og skrásetningar yfir landamerki Stóru-Borgar, Klömbru, Minni-Borgar og Sitjanda, dags. 25. febrúar 1886.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Hrútafelli er rakin í kafla 5.19. Þar kemur fram að Hrútafells er getið í heimildum frá því á 17. öld. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Hrútafells, Hóla- og Borgartungna er lýst í fyrirliggjandi landamerkjabréfum og hvað ráðið verður af eldri heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Athugun þessi tekur til norðurmerkja og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Hrútafells, Hóla- og Borgartungna verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þeirra landsvæða sem til umfjöllunar eru.

Landamerkjum Hrútafells er fyrst lýst í landamerkjabréfi, dags. 14. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890. Einnig er til lýsing Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli á merkjum Hrútafells og Drangshlíðar (Skarðshlíðar) frá 5. ágúst 1909. Þá er til dómur Landsyfirréttar frá 24. október 1910 um merki Skarðshlíðar, Drangshlíðar og Drangshlíðardals annars vegar og Hrútafells og Hrútafellskots hins vegar.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Hrútafells. Samkvæmt landamerkjabréfi Hrútafells eru merki jarðarinnar til vesturs að norðanverðu miðuð við „Háuþúfu við Kaldaklifsárgil og síðan ræður Kaldaklifsárgil og farvegur upp til jökuls vestan Þorvaldstungna“. Bréfið er áritað vegna Rauðafells. Í landamerkjabréfi Rauðafells, dags. 1. mars 1887 og þingl. 21. maí 1890, eru norðanverð merki einnig miðuð við Kaldaklifsárgil „og ræður svo áin í gilinu allt til jökuls“. Bréfið er áritað vegna Hrútafells. Eldri heimildir um merki Rauðafell eru í samræmi við framangreint, sjá nánar í kafla 6.21.

Hér ber þess að geta að Kaldaklifsá á upptök sín í nokkrum kvíslum frá jökli. Á milli vestustu

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

upptakakvíslar Kaldaklifsár og þeirrar kvíslar árinnar, sem fellur næst Þorvaldstungum að vestanverðu, eru aflíðandi heiðarlönd, nefnd Hólatungur og Borgartungur. Þeirra á milli rennur enn ein upptakakvísl Kaldaklifsár. Sunnan við Hólatungur og Borgartungur, eins og þær eru teiknaðar á kort Landmælinga Íslands og afmarkaðar í kröfugerð málsaðila, sameinast þessar kvíslar og afmarka tungurnar frá Hrútafelli. Rauðafell á merki að Hólatungum næst jökli en Hrútafelli sunnan Hólatungna. Samkvæmt þessu miðast merki Rauðafells og Hrútafells næst jökli við sitt hvora kvíslina og þar á milli liggja Hólatungur og Borgartungur. Ekki er gerð sérstök grein fyrir Hólatungum og Borgartungum í heimildum um merki Hrútafells. Um þessi landsvæði er hins vegar fjallað í heimildum um þær jarðirnar Eyvindarhóla og Stóru-Borg. Landamerkjabréf Hrútafells er ekki áritað vegna Eyvindarhóla eða Stóru-Borgar.

Í landamerkjabréfi Eyvindarhóla, dags. 14. janúar 1885 og þingl. 21. maí 1890, segir þannig að merki Hólatungna til vesturs, austurs og suðurs, þ.e.a.s. gagnvart Rauðafelli, Borgartungum og Hrútafelli, miðist öll við árgil, hið fyrstnefnda nánar tiltekið milli Hólatungna og Rauðafellsheiðar og hið síðastnefnda norðan við Hrútafellsheiði. Jafnframt er sérstaklega tekið fram að takmark Hólatungna að norðan sé „Eyjafjallajökullinn“. Landamerkjabréf Eyvindarhóla er áritað af hálfu Hrútafellstorfu. Eldri heimildir eru í samræmi við þetta. Í vísitasíum Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 og 1662 og brauðamati Eyvindarhóla 1855 eru Hólatungur þannig sagðar „norður j Heidinne“, „milli Hrutafellsheidar og Raufarfellsheidar“, og „nordan vid Hrutafellsheidi“.

Í landamerkjabréfi Stóru-Borgar o.fl., dags. 25. febrúar 1886 og þingl. 21. júní 1887, segir svo: „Beitarítak fylgir jörðinni, nefnt Borgartangar og meina menn það liggi innan Hrútafells-landamerkja.“ Bréfið er áritað af hálfu Hrútafells. Telja verður líklegt að hér sé átt við Borgartungur. Í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 er einnig fjallað um merki Borgartungna þar sem segir „sígur Eyjafjallajökull á þetta takmark og spillir smámsaman“. Af þessu orðalagi er ljóst að svæðið hefur legið upp að jökli.

Í kröfugerð eigenda Hrútafells er gert ráð fyrir að merki jarðarinnar og beinn eignarréttur þeirra nái til Hóla- og Borgartungna. Kröfugerð eigenda Eyvindarhóla vegna Hólatungna og Stóru-Borgar vegna Borgartungna er í samræmi við þetta. Einungis eru gerðar kröfur um beitarítök með tilteknum merkjum en „viðurkennd að öðru leyti eign Hrútafells að Tungunum“.

Svo sem að framan greinir kveður landamerkjabréf Hrútafells 1886 hins vegar skýrt á um það að vesturmerki jarðarinnar miðist við Kaldaklifsárgil og „farveg upp til jökuls vestan Þorvaldstungna“. Hóla- og Borgartungur eru vestan við umræddan farveg og liggja þannig utan við landamerkjalýsingu Hrútafells. Sé litið til landamerkjabréfs Eyvindarhóla 1885 fær þessi ályktun vel staðist. Óljóst orðalag í landamerkjabréfi Stóru-Borgar 1886, á þá leið að „menn meini“ að „Borgartangar“ liggi „innan Hrútafells-landamerkja“, ræður ekki úrslitum um þetta atriði. Krafa eigenda Hrútafells um að merki jarðarinnar og beinn eignarréttur nái til Hólatungna og Borgartungna verður því ekki talin geta stuðst við lýsingu landamerkjabréfa Hrútafells, Eyvindarhóla eða Stóru-Borgar en um önnur þau atriði sem kröfu þessa varða er fjallað hér á eftir.

Verður þá næst fjallað um austurmerki Hrútafells. Í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1886 segir að merki hennar til austurs, gagnvart Drangshlíð (Skarðshlíð), miðist að norðanverðu við „Þorláksnýpu og þaðan í yxnadalsöx, þaðan beint í Hornfellsnýpu og þaðan í Fimmvörðuháls“. Bréfið var áritað af hálfu Skarðshlíðar en ekki Drangshlíðar. Lýsing Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli frá 1909 miðar einnig við „Finnvarðarháls“ auk þess sem tekið er fram að það sé „við Jökul“. Tekið skal fram að lýsing þessi var ekki undirrituð og samþykkt af öðrum þeim sem hagsmuna áttu að gæta og hefur því takmarkað heimildargildi. Dómur aukaréttar Rangárvallasýslu frá 24. október 1910, sbr. dóm Landsyfirréttar 31. mars 1913, um landamerki milli Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal á aðra hlið og Hrútafells með Hrútafellskoti á hina hlið“ er í samræmi við þetta, þó þannig að frá Hornfellsnýpu er dregin lína í jökul en ekki í Fimmvörðuháls eins og í landamerkjabréfinu.

Landamerkjabréf Drangshlíðar, að meðtöldum Drangshlíðardal og Skarðshlíð, dags. 28. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890, er í samræmi við framangreindan dóm og sama máli gegnir um lýsingu Brynjólfs Tómassonar á landamerkjum Drangshlíðar og Skarðshlíðar frá því um 1870, sbr. kafla 6.23.

Hrútafell á einnig merki gagnvart Eyvindarhólum þegar sunnar dregur. Um landamerkjabréf Eyvindarhóla er þegar fjallað, þ. á m. áritun af hálfu Hrútafellstorfu Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Hrútafells, Hóla- og Borgartungna og aðliggjandi landsvæða til vesturs og austurs. Þá er að auki greint frá lýsingu á norðurmörkum Hólatungna, þ.e. Eyjafjallajökli, en norðurmörkum Hrútafells og Borgartungna er hins vegar ekki sérstaklega lýst. Þarfnast það atriði nánari athugunar. Í kröfugerð jarðeigenda er gert ráð fyrir að merki svæðanna, beinn eignarréttur eigenda Hrútafells, ítaksréttur eigenda Eyvindarhóla í Hólatungum og ítaksréttur eigenda Stóru-Borgar í Borgartungum nái upp að jaðri jökulsins og á Fimmvörðuhálsi að línu sem dregin er frá austri til vesturs á milli Eyjafjallajökuls og Mýrdalsjökuls um Þrívörðusker þar sem það er hæst. Jafnframt er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Samkvæmt framangreindu er vesturmerkjum Hrútafells lýst til jökuls og austurmerkjum „í Fimmvörðuháls“. Þar fyrir norðan er Goðaland sem um er fjallað í kafla 6.7. Þar er komist að þeirri niðurstöðu að heimildir um merki Goðalands bendi til þess að merki þess næðu upp að jökli. Kröfugerð Rangárþings eystra fyrir hönd eigenda lögbýla í Austur-Eyjafjallahreppi miðar suðurmerki Goðalands, á Fimmvörðuhálsi, við sömu línu og kröfugerð eigenda Hrútafells. Í kröfugerð Prestsetrasjóðs eru merki hins vegar dregin töluvert norðar.

Hér ber þess að geta að á Fimmvörðuhálsi, á milli stóru jöklanna tveggja, hefur ekki verið jökull um áratugaskeið. Heimildir eru hins vegar um að þar hafi verið samfelldur jökull fram á fyrri hluta 20. aldar. Í greinargerð Odds Sigurðssonar jarðfræðings, sjá skjal nr. 10(1), eru þó færð fyrir fram rök gegn því að jökull, samkvæmt skilgreiningu þess hugtaks, hafi verið á Fimmvörðuhálsi til þess tíma en fönn kunni að hafa hulið hálsinn.

Með hliðsjón af framangreindu telur óbyggðanefnd að landamerkjabréf Hrútafells, sbr. einnig dóm Landsyfirréttar 1913, bendi til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Jökull eða heilsársfannir hafa að langmestu leyti afmarkað það land, sem máli skipti, með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Úrlausn þess álitaefnis hvort og þá hvaða áhrif breytt lega jökuls á þessu svæði hafi á merki milli Hrútafells og Goðalands fellur einungis innan verksviðs óbyggðanefndar ef umrædd mörk liggja að einhverju leyti að þjóðlendu. Sé þar hins vegar um að ræða eignarland beggja vegna verður að útkljá ágreininginn eftir öðrum leiðum. Frekari athugun á þessu atriði er því komin undir því hver niðurstaða óbyggðanefndar verður um eignarréttarlega stöðu Hrútafells og Goðalands.

Þá telur óbyggðanefnd ljóst að Hólatungur afmarkist einnig af jökli til norðurs enda skýrt tekið fram í landamerkjabréfi Eyvindarhóla. Hið sama verður talið eiga við um Borgartungur enda afmarkaðar af giljum og ám sem eiga upptök í jökli.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 eru gerð landamerkjabréf fyrir jarðirnar Hrútafell, Eyvindarhóla og Stóru-Borg. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum Hrútafells og Hólatungna sé þar rétt lýst, svo langt sem þær lýsingar ná. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er að mestu afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Hrútafells er undirritað af fyrirsvarsmönnum jarðarinnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki hennar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið

í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að rétthafar að viðkomandi landsvæðum hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Hrútafells. Að því loknu verður fjallað um eignarréttarlega stöðu Hólatungna og Borgartungna.

Þess ber fyrst að geta að í H 1994:117 var deilt um norðurmörk Hrútafells vegna fjallaskála á Fimmvörðuhálsi. Ekki var lagður efnisdómur á málið og staðfesti Hæstiréttur frávísun héraðsdóms vegna vanreifunar. Í forsendum Hæstaréttar kom fram að vafi væri um norðurmörk Hrútafells og mjög væri á reiki hvar jökulbrún hæfist. Úr slíkum vafamálum er þjóðlendulögum hins vegar ætlað að leysa. Við þá efnisúrlausn verður engin stoð sótt í framangreindan dóm.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Hrútafell hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1886, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð. Yfirlýsing eigenda og ábúenda Hrútafells, Drangshlíðar, Drangshlíðardals og Skarðshlíðar, dags. 31. maí 1894 og þingl. 1. júní 1894, þess efnis að fyrirbjóða upprekstur á heiðarland téðra jarða, milli Kaldaklifsár og Skógarár, styður þetta.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem hér skipti máli. Engar heimildir eru um að land innan marka Hrútafells hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Hrútafells hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1886, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Ekki eru hins vegar efni til að land undir smájöklum og heilsársfönnum, sem skilist hafa frá jökulbreiðunni, hafi aðra eignarréttarlega stöðu en annað það land sem utan jökulrandar er. Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Hrútafells, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Eftir er þá að taka afstöðu til merkja Hrútafells, sem samkvæmt framangreindu er eignarland, og Goðalands en í kafla 6.7 er komist að þeirri niðurstöðu að það sé þjóðlenda. Óbyggðanefnd telur ljóst af framangreindu að snjór hafi að staðaldri hulið Fimmvörðuháls í lok 19. aldar þegar landamerkjabréf Hrútafells og Goðalands voru gerð. Í því sambandi verður ekki talið skipta máli hvort um jökul hefur verið að ræða eður ei. Svæði þetta hefur nú verið jökullaust um áratugaskeið og merki á milli Goðalands og Hrútafells verða því ekki lengur miðuð við jökuljaðar eða snjólínu. Með hliðsjón af framangreindu og staðháttum á svæðinu telur óbyggðanefnd eðlilegt að miða umrædd merki við þá línu sem miðað er við í kröfugerð jarðeigenda vegna Hrútafells og Rangáþings eystra fyrir hönd eigenda lögbýla í Austur-Eyjafjallahreppi vegna Goðalands.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Hrútafells sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[2]

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Verður þá tekin afstaða til kröfu eigenda Hrútafells, Eyvindarhóla og Stóru-Borgar til Hólatungna og Borgartungna sem samkvæmt framangreindu er utan merkja Hrútafells.

Svo sem áður greinir eru Hólatungur landfræðilega aðskildar frá Hrútafelli og Borgartungum með giljum og árfarvegum. Þá eru Borgartungur með sama hætti landfræðilega aðskildar frá Hólatungum og Hrútafelli. Áður var komist að þeirri niðurstöðu að heimildir bendi til þess að tungurnar falli utan landamerkja Hrútafells. Þegar fjallað er um þessi landsvæði í heimildum er það fyrst og fremst í tengslum við upprekstur og afréttarnot. Þannig segir í landamerkjabréfi Eyvindarhóla frá 1885 að Hólatungur séu „(sem ítak) lambaafréttur Eyvindarhólatorfunnar“ og eigendur Hrútafellstorfu árita þetta skjal um samþykki sitt. Hólatungur eru einnig nefndar „ítak“ í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar 1641, sagðar „halldast enn under til Lamba og Gelldfiárreksturs“ í vísitasíu sama biskups 1662 og kallaðar „lambaafréttur“ í brauðamati Eyvindarhóla frá 1855. Í landamerkjabréfi Stóru-Borgar o.fl. frá 1886 segir að „beitarítak“ fylgi jörðinni, „nefnt Borgartangar“. Í vísitasíu Brynjólfs Sveinssonar frá 1641 segir að kirkjan að Borg „eigi“ Borgartungur en í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 eru Borgartungur nefndar „Afrjettar ítak“ og taldar fyrir 50 lömb.

Óbyggðanefnd telur að framangreindar heimildir um rétt Eyvindarhóla og Stóru-Borgar til Hólatungna og Borgartungna bendi þannig ótvírætt til þess að þessar jarðir hafi átt þar beitarrétt en ekki beinan eignarrétt.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Hólatungur og Borgartungur séu innan upphaflegs landnáms undir Eyjafjöllum eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Í því efni brestur hins vegar sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Af hálfu eigenda Hrútafells, Eyvindarhóla og Stóru-Borgar hefur ekki verið sýnt fram á að Hólatungur og Borgartungur séu eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað, hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda. Fyrirliggjandi gögn benda hins vegar til þess að jarðirnar Eyvindarhólar og Stóra-Borg hafi átt þar upprekstrarrétt.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Hrútafells, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

Það er jafnframt niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði þau sem nefnd eru Hólatungur og Borgartungur, svo sem þau eru afmörkuð hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Frá jaðri Eyjafjallajökuls, þaðan sem áin í gilinu vestan Þorvaldstungna kemur undan Eyjafjallajökli og þangað sem hún rennur saman við ána úr Kaldaklifsárgili, austan Rauðafellstungna. Þaðan er hinni síðarnefndu á fylgt norður að upptökum sínum við jökul. Innan þessa svæðis eru Hólatungur að vestanverðu og Borgartungur að austanverðu og þar skilur á milli á sú sem rennur frá jökli á milli hinna tveggja. Á milli fyrrnefndra tveggja punkta við jaðar Eyjafjallajökuls, vestan Þorvaldstungna og austan Rauðafellstungna, er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Hólatungur eru í afréttareign eigenda jarðarinnar Eyvindarhóla og Borgartungur í afréttareign eigenda jarðarinnar Stóru-Borgar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þeirra svæða sem samkvæmt framangreindu eru í afréttareign, að því leyti sem þau liggja að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að þar er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án nánari afmörkunar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. lag-

anna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.23. Drangshlíð, Drangshlíðardalur og Skarðshlíð

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Drangshlíðar, að Drangshlíðardal og Skarðshlíð meðtöldum, dags. 28. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890.

Að Drangshlíðartorfu liggur til vesturs jörðin Hrútafell og til austurs eru Ytri-Skógar. Að norðanverðu er Mýrdalsjökull og til suðurs Eyvindarhólar. Syðsti hluti þess landsvæðis, sem hér um ræðir, er undirlendi en fjalllendi og heiðarlönd að norðanverðu. Skörp landfræðileg skil eru á milli undirlendis og heiðarlanda. Til norðurs ofan byggðarinnar rís bratt og hömrum girt Drangshlíðarfjall 476 m y.s. og norðar liggur gróin Drangshlíðarheiðin. Ofan heiðarinnar hækkar land og við taka Landnorðursbungur sem eru undirhlíðar jökulsins uns land mætir jökulröndinni í um 1000 m hæð við Fimmvörðuháls. Frá bæjarstæði Drangshlíðar til jökuls eru u.þ.b. 13 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá því í 527 m hæð ofarlega í Lambafellsheiði (punktur E), yfir í Hornfellsnípu (punktur D) og áfram í punkt C sem er efst í Hofsárgili. Á móti hafa eigendur Drangshlíðar I-II, Drangshlíðardals og Skarðshlíðar I-III lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Mýrdalsjökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.28.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár og Jökulsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða hafi ævinlega smalað sínar jarðir. Vísað er til landamerkjabréfs Drangshlíðar, dags. 28. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890. Landamerki hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Loks er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Drangshlíðartorfu er rakin í köflum 5.20.-5.21 Þar kemur fram að Drangshlíðar og Skarðshlíðar er getið í heimildum frá því á 14. öld og sagnir um Drangshlíð má rekja enn lengra aftur. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæðar jarðir hefur verið að ræða.[1] Dragnshlíðardalur er stofnaður úr landi Drangshlíðar á 19. öld. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Drangshlíðartorfu er lýst í landamerkjabréfi hennar og hvað ráðið verður af eldri heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki þeirra landsvæða sem liggja að jarðatorfunni. Athugun þessi tekur til norðurmerkja hennar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska rík-

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

isins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Drangshlíðartorfu verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Landamerkjum Drangshlíðar, að meðtöldum Drangshlíðardal og Skarðshlíð, er lýst í landamerkjabréfi jarðatorfunnar, dags. 28. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890. Einnig er til lýsing á merkjum Drangshlíðar og Skarðshlíðar frá því um 1870, varðveitt á Þjóðskjalasafni og mun skrifuð upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909. Lýsing þessi er ekki undirrituð af öðrum þeim sem hagsmuna áttu að gæta og hefur því takmarkað heimildargildi. Sama máli gegnir um bréf fyrirsvarsmanna Skarðshlíðar frá 28. júní 1777, þar sem gerð er grein fyrir ágreiningi við ábúendur Ytri-Skóga. Þá er til dómur Landsyfirréttar frá 24. október 1910 um merki Skarðshlíðar, Drangshlíðar og Drangshlíðardals annars vegar og Hrútafells og Hrútafellskots hins vegar.

Norðurmerkjum jarðarinnar er ekki lýst sérstaklega í framangreindum heimildum. Ástæða er því til að huga sérstaklega að því hversu langt norður merkjum er lýst til vesturs og austurs.

Samkvæmt landamerkjabréfi Drangshlíðartorfu 1885 liggja vesturmerki torfunnar, gagnvart Hrútafelli, „... í Þorláksnýpu og svo sjónhending úr Þorláksnýpu í stóra steininn í Yxnadalsöxl, úr steininum er sjónhending í Hornfellsnýpu, og þaðan sömu sjónhending í jökul“. Bréfið er áritað af hálfu Hrútafells. Dómur aukaréttar Rangárvallasýslu frá 24. október 1910, sbr. dóm Landsyfirréttar 31. mars 1913, um landamerki milli Skarðshlíðar og Drangshlíðar með Drangshlíðardal á aðra hlið og Hrútafells með Hrútafellskoti á hina hlið er í samræmi við þetta. Sama máli gegnir um lýsingu Brynjólfs Tómassonar á landamerkjum Drangshlíðar og Skarðshlíðar frá því um 1870.

Í landamerkjabréfi Hrútafells, dags. 14. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, eru norðanverð merki gagnvart Drangshlíðartorfu miðuð við „Þorláksnýpu og þaðan í yxnadalsöx, þaðan beint í Hornfellsnýpu og þaðan í Fimmvörðuháls“, sbr. kafla 6.22. Bréfið var áritað af hálfu Skarðshlíðar en ekki Drangshlíðar. Lýsing Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli frá 1909 miðar einnig við „Finnvarðarháls“ auk þess sem tekið er fram að það sé „við Jökul“.

Verður þá næst litið til austurmerkja Drangshlíðarjarða, gagnvart Ytri-Skógum. Samkvæmt landamerkjabréfi Drangshlíðartorfu miðast norðanverð austurmerki, gagnvart Ytri-Skógum, við Skógá, sem „ræður merki frá jökli allt fram að Skóganúp“. Bréfið er ekki áritað vegna Ytri-Skóga. Lýsing Brynjólfs Tómassonar á landamerkjum Drangshlíðar og Skarðshlíðar frá því um 1870 miðar einnig við að Skógá skilji „áinn heidarlöndin í Jökul nordur“. Í bréfi fyrirsvarsmanna Skarðshlíðar frá 1777 kemur einnig fram sú skoðun þeirra að „... Dalurin [þ.e. Drangshlíðardalur] og Heidenn öll fyrer vestan Skogaá hafe fillgt Dráng‹s›hlyd allt nordur ad Drangshlydar Botnum, hvar Hrutfells Land tekur vid ... “

Landamerkjum Ytri-Skóga til vesturs er lýst í landamerkjabréfi jarðatorfunnar, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890. Bréfið er ekki áritað vegna Drangshlíðarjarða en samkvæmt því miðast norðanverð austurmerki við „... Skógargilið sem liggur fyrst til norðurs, þar eftir til austurs að landnorðurstunguánni, sem rennur fyrir vestan Landnorðurtungur undan jökli, landamerki millum Ytri-Skóga og Drangshlíðar heiðarlands.“ Eldri heimildir eru ekki fyrir hendi, sbr. kafla 6.24. Lýsingar á merkjum Ytri-Skóga og Drangshlíðar fá þannig ágætlega samrýmst.

Drangshlíðartorfa á einnig merki gagnvart Eyvindarhólum þegar sunnar dregur. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Norðurmerkjum Drangshlíðartorfu, gagnvart Mýrdalsjökli, er þannig ekki lýst sérstaklega í heimildum um merki jarðarinnar og þarfnast nánari athugunar. Í kröfugerð eigenda jarðatorfunnar er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjabréf Drangshlíðartorfu frá 1885 bendi ótvírætt til þess að eigendur hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Þetta er skýrt tekið fram í lýsingum á

vestur- og austurmerkjum og þar á milli hefur jökull afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Drangshlíð, að meðtöldum Drangshlíðardal og Skarðshlíð. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum jarðarinnar sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra. Landamerkjabréf Drangshlíðartorfu er áritað af fyrirsvarsmönnum jarðatorfunnar, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Drangshlíðartorfu hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja.

Ekki eru heimildir um annað en að jarðatorfan Drangshlíð, Drangshlíðardalur og Skarðshlíð hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1885, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð. Viðbrögð fyrirsvarsmanna Skarðshlíðar árið 1777 við beitarnotum Ytri-Skóga á landi fyrir vestan Skógará styðja þetta og sama máli gegnir um yfirlýsingu eigenda og ábúenda Drangshlíðar, Drangshlíðardals, Skarðshlíðar og Hrútafells, dags. 31. maí 1894 og þingl. 1. júní 1894, þess efnis að fyrirbjóða upprekstur á heiðarland téðra jarða, milli Kaldaklifsár og Skógarár. Ummæli í lýsingu Brynjólfs Tómassonar frá því um 1870, á þá leið að í Drangshlíðardal sé „bygd kominn fyrir fáum árum frá Drángshlíd“ og að dalur þessi hafi lagst til Drangshlíðar „eptir á, árid 1689“ segja ekki til um eignarréttarlega stöðu landsins áður en þar var sett niður byggð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem hér skipti máli. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Þá verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í þessu sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Drangshlíðartorfu gætu hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1885, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Ekki eru hins vegar efni til að land undir smájöklum og heilsársfönnum sem skilist hafa frá jökulbreiðunni hafi aðra eignarréttarlega stöðu en annað það land sem utan jökulrandar er. Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Drangshlíðartorfu, innan jaðars meginjökulsins, sem til meðferðar er í máli þessu vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Drangshlíðar, Drangshlíðardals og Skarðshlíðar sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Drangshlíðar, Drangshlíðardals og Skarðshlíðar, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.24. Ytri-Skógar

Hér verður fjallað um landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi fyrir Ytri-Skóga, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, að teknu tilliti til sáttargjörðar um Skógafjall og merki Skógajarða, dags. 14. desember 1899 og þingl. 29. maí 1902. Um Skógafjall, sbr. afmörkun þess í framangreindri sáttargjörð, er fjallað sérstaklega í kafla 6.25.

Að Ytri-Skógum liggja til vesturs Drangshlíðartorfa og Eyvindarhólar. Til austurs eru Eystri-Skógar en austan þeirra er Skógarfjall. Að norðanverðu er Mýrdalsjökull og til suðurs haf. Syðsti hluti þess landsvæðis, sem hér um ræðir, er flatt undirlendi en fjalllendi og heiðarlönd að norðanverðu. Til suðurs breiðir úr sér flatur og nokkuð gróinn Skógasandurinn og til norðurs ofan byggðarinnar rís hlíðin upp á gróna og talsvert sundurskorna Skógaheiðina. Ofar hækkar land jafnt og þétt og við taka undirhlíðar jökulsins uns land mætir jökulröndinni í um 1000 m hæð. Um 7 km (í beinni loftlínu) suður af jökli eru Kambfjöll í um 620 m y.s. Frá bæjarstæði Ytri-Skóga til jökuls eru u.þ.b. 11 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Hornfellsnípu (punktur D) og efst í Hofsárgil (punktur C). Á móti hafa eigendur Ytri-Skóga lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar, upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.29.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár (Kaldaklifsár) og Jökulsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum beri sönnunarbyrði fyrir því. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Ytri-Skóga, og að auki Eystri-Skóga að því er varðar Skógafjall, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða og afrétta hafi ævinlega smalað sínar jarðir og afrétt. Vísað er til landamerkjabréfs Ytri-Skóga, dags. 22. maí og þingl. 21. maí 1890, og samnings um skipti Skógafjalls og landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, dags. 14. desember 1899, staðfestur af stiftsyfirvöldum 14. september 1901 og þingl. 29. maí 1902. Landamerki Ytri-Skóga hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Að því er varðar Skógafjall er einnig vísað framangreinds til samnings frá 14. desember 1899. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá, teljist til eignarlands verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Ytri-Skógum er rakin í kafla 5.22. Þar kemur fram að Skóga (Ytri-Skóga) er getið í heimildum frá því um 1200 en sagnir um búsetu þar má rekja enn lengra aftur. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1]

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Ytri-Skóga er lýst í landamerkjabréfi hennar, samningi um Skógafjall og merki Skógajarða 1899 og hvað ráðið verður af öðrum heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Athugun þessi tekur til norðurmerkja og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Ytri-Skóga verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Fyrstu lýsinguna á merkjum Ytri-Skóga er að finna í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890. Lýst er merkjum til vesturs og austurs og sérstök grein gerð fyrir afmörkun „Ytri-Skóga-afréttar sem nefnist Skógafjall“ gagnvart Eystri-Skógum og Hvítmögu. Áður höfðu fyrirsvarsmenn Ytri-Skóga og Ytri-Sólheima einnig ritað undir lýsingu á merkjum milli „afrjettanna“ Skógafjalls og Hvítmögu, þ.e.a.s. austurmerkjum Skógafjalls, dags. 14. júní 1885 og þingl. 22. júní 1885. Fyrirsvarsmenn Ytri-Skóga og Eystri-Skóga gera síðan með sér samning um Skógafjall, „afréttarland Skóga“, og merki Skógajarða, dags. 14. desember 1899 og þingl. 29. maí 1902. Lýst er annars vegar merkjum Skógafjalls gagnvart Eystri-Skógum og Hvítmögu og hins vegar merkjum á milli Ytri- og Eystri-Skóga. Heimildum þessum ber ekki að öllu leyti saman, auk þess sem lýsingar á norðurmerkjum eru takmarkaðar. Ástæða er því til að huga nánar að þessum atriðum.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Ytri-Skóga, gagnvart Drangshlíðarjörðum. Samkvæmt landamerkjabréfi Ytri-Skóga, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, miðast norðanverð vesturmerki við „... Skógargilið sem liggur fyrst til norðurs, þar eftir til austurs að landnorðurstunguánni, sem rennur fyrir vestan Landnorðurtungur undan jökli, landamerki millum Ytri-Skóga og Drangshlíðar heiðarlands.“ Bréfið er ekki áritað vegna Drangshlíðarjarða.

Landamerkjum Drangshlíðar, að meðtöldum Drangshlíðardal og Skarðshlíð, er lýst í landamerkjabréfi jarðatorfunnar, dags. 28. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890. Bréfið er ekki áritað vegna Ytri-Skóga en samkvæmt því miðast norðanverð austurmerki, gagnvart Ytri-Skógum, við Skógá, sem „ræður merki frá jökli allt fram að Skóganúp“. Eldri heimildir um merki Drangshlíðar og Skarðshlíðar styðja þetta, sbr. kafla 6.23. Lýsingar á merkjum Ytri-Skóga og Drangshlíðar fá þannig ágætlega samrýmst.

Verður þá næst litið til austurmerkja Ytri-Skóga, gagnvart Eystri-Skógum. Hér ber þess fyrst að geta að á ódagsettum seðli, sem er að finna í jarðabókargögnum Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, segir að engin landamerki séu á millum þessara jarða. Samkvæmt því er greinir í landamerkjabréfi Ytri-Skóga, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, eru norðanverð austurmerki, gagnvart Eystri-Skógum, miðuð við Dalagil og síðan Hnaukagil, sem ráði mörkum á milli „Ytri og Eystri-Skóga heiðarlanda meðan nokkur þess farvegsmerki eru“. Merkjum er því næst lýst til landnorðurs (norðausturs) inn á Bolagilstanga í vesturbrún Fjallgils. Síðan segir svo: „Bolagil afmarkar Ytri-Skóga heiðarlönd (sem kallast Sultartungur) frá Eystriskógaheiði austur að Fjallgili ...“ Þá er í beinu framhaldi sérstaklega fjallað um merki „Ytri-Skóga afrjettar, sem nefnist Skógafjall ...“, svo sem nánar verður gerð grein fyrir síðar. Bréfið er ekki áritað af hálfu Eystri-Skóga.

Í kafla 6.25. er gerð grein fyrir lýsingum fyrirsvarsmanna Eystri-Skóga á vesturmerkjum þeirrar jarðar, gagnvart Ytri-Skógum, lögfestu frá 1839 og tveimur landamerkjabréfum frá 1885. Þessar heimildir gera í megindráttum ráð fyrir að merkin liggi frá Dalagili og í jökul. Bréfin eru ekki árituð af hálfu Ytri-Skóga.

Ljóst er af framangreindu að fyrirsvarsmenn Ytri- og Eystri-Skóga hafa deilt um merki jarða sinna og Skógafjall sérstaklega í því sambandi. Um merki Skógafjalls sérstaklega er fjallað í kafla 6.25. Þar er m.a. gerð grein fyrir lýsingu fyrirsvarsmanna Ytri-Skóga og Ytri-Sólheima, án aðildar

Eystri-Skóga, á merkjum milli „afrjettanna“ Skógafjalls og Hvítmögu, þ.e.a.s. austurmerkjum Skógafjalls, dags. 14. júní 1885 og þingl. 22. júní 1885. Landamerkjabréf Eystri-Skóga eru gerð nokkrum mánuðum síðar. Í landamerkjabréfi Ytri-Skóga frá 1886 er síðan gert ráð fyrir því að merki Ytri-Skóga liggi þvert yfir það landsvæði sem lýst er í lögfestu og landamerkjabréfum Eystri-Skóga 1839 og 1885 og taki til þess norðanverðs, auk þess sem í beinu framhaldi er fjallað sérstaklega um merki Skógafjalls.

Deilum þessum lauk með því að fyrirsvarsmenn Eystri- og Ytri-Skóga gerðu með sér samning um Skógafjall, „afréttarland Skóga“, og merki Skógajarða, dags. 14. desember 1899 og þingl. 29. maí 1902. Skógafjall er sem fyrr sagt afmarkað af Jökulsá og Fjallgilsá. Merki Eystri-Skóga og Ytri-Skóga eru að norðanverðu miðuð við Dölu „upp að fossi, og svo áfram austan við svo nefndan Hnauka, alt innað Kambsfjöllum (frb. Kamfjöll) og þaðan í norður til jökuls“. Þessi lýsing er í samræmi við lögfestu Eystri-Skóga 1839 og síðara landamerkjabréf þeirrar jarðar frá 1885. Af hálfu Ytri-Skóga hefur hins vegar verið horfið frá því að draga mörk þvert yfir þau merki sem þessar heimildir um Eystri-Skóga lýsa, svo sem gert var í landamerkjabréfi þeirrar jarðar 1886.

Óbyggðanefnd telur að samningur fyrirsvarsmanna Eystri- og Ytri Skóga um Skógafjall og merki Skógajarða 1899 bendi til þess að Skógafjall hafi verið talið sérstakt landsvæði, utan við eiginleg landamerki Ytri-Skóga, sbr. einnig lýsingu á merkjum Skógafjalls og Hvítmögu 1885. Þá verður að líta svo á að með samkomulaginu 1899 dragi fyrirsvarsmenn Ytri-Skóga til baka þá lýsingu á austurmörkum sem fram kemur í landamerkjabréfi jarðarinnar 1886. Um önnur atriði er varða afmörkun og eignarréttarlega stöðu Skógafjalls er fjallað í kafla 6.25.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Ytri-Skóga og aðliggjandi landsvæða til vesturs og austurs. Norðurmörkum Ytri-Skóga, gagnvart Mýrdalsjökli, er hins vegar ekki sérstaklega lýst. Í kröfugerð eigenda Ytri-Skóga vegna Ytriskógaheiði er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land sem undan jökli komi falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Að því er varðar norðurmerki Ytri-Skóga, gagnvart Mýrdalsjökli telur óbyggðanefnd að lýsing vesturmerkja í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1886 og austurmarka í samningnum 1899, beri með sér að eigendur hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum lýst í „landnorðurstunguánni, sem rennur ... undan jökli“ og í samningnum inn að Kambsfjöllum og þaðan „í norður til jökuls“. Jökull hefur afmarkað það land, sem máli skipti, með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Ytri-Skóga og að afstöðnum nokkrum deilum er gerður samningur um merki Skógajarða og Skógafjalls. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að vesturmerkjum Ytri-Skóga sé rétt lýst í landamerkjabréfinu og austurmörkunum í samningnum, svo langt sem þessar lýsingar ná. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra og sjó hið neðra. Umrætt landamerkjabréf og samningur er undirritaður af fyrirsvarsmönnum Ytri-Skóga, skjölin eru þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þá ber landamerkjabréfinu saman við landamerkjabréf Drangshlíðarjarða sem einnig er þinglesið. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Sá formgalli sem á landamerkjabréfi Ytri-Skóga er að því leyti að áritun vantar vegna Drangshlíðarjarða verður því ekki talinn hafa efnislega þýðingu hér. Jafnframt er ljóst að eigendur Ytri-Skóga hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum jarðarinnar væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Ytri-Skóga.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Ytri-Skógar hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1886 og 1899, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem hér skipti máli. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í þessu sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Ytri-Skóga hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1886 og 1899, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar sem líkur eru á að landnám hafi miðast við hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Ytri-Skóga, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Ytri-Skóga sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Ytri-Skóga, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.[2]

6.25. Eystri-Skógar og Skógafjall

Hér verður fjallað um landsvæði þau sem afmörkuð eru í samningi um Skógafjall og merki Skógajarða, dags. 14. desember 1899 og þingl. 29. maí 1902, annars vegar Eystri-Skóga og hins vegar Skógarfjall.

Að Eystri-Skógum liggja Ytri-Skógar til vesturs og suðurs og til austurs eru Skógafjall og Ytri-Sólheimar, þegar sunnar dregur. Austan Skógafjalls er Hvítmaga, afréttur Ytri-Sólheima. Að norðanverðu er Mýrdalsjökull.

Syðsti hluti þess landsvæðis, sem hér um ræðir, er flatt undirlendi en fjalllendi og heiðarlönd að norðanverðu. Til suðurs breiðir úr sér marflatur Skógasandurinn og til norðurs ofan byggðarinnar rís gróið heiðarland. Þar er Flatheiðin, sem liggur austan Dalárgils, í um 200-300 m y.s. Austan Flatheiðar liggur fjallið Vestastiháls sem afmarkast af Hofsárgili að vestan og Þurragili að austan. Skógaheiði liggur milli Skógaár að vestan austur að Fjallgili. Skógaheiði er með nokkuð jafnan halla og hækkar land til norðurs og við taka undirhlíðar jökulsins uns það mætir jökulröndinni í um 900 m hæð. Frá bæjarstæði Eystri-Skóga til jökuls eru um 10 km í beinni loftlínu.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína frá Hornfellsnípu (punktur D) og efst í Hofsárgil (punktur C). Á móti hafa eigendur Eystri-Skóga lýst kröfu um beinan eignarrétt að þeim hluta þessa landsvæðis sem þeir telja að liggi innan merkja jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfi hennar,

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

upp að jaðri Eyjafjallajökuls. Einnig er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, svo langt sem vötnum hallar til. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.30.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1(21) og 2, er því haldið fram að landnámslýsingu á þessu svæði verði að skilja á hefðbundinn hátt, þ.e. að land hafi verið numið á milli Kaldaklofsár (Kaldaklifsár) og Jökulsár, að því marki sem þar reis byggð. Sá sem haldi því fram að land hafi verið numið umfram þetta og allt að jökulrótum, beri sönnunarbyrði fyrir því. Merkjalýsing Eystri-Skóga nái til jökuls en óvissa sé um það hvar jökulrönd hafi legið þegar hún hafi verið gerð. Þá sé kröfusvæði íslenska ríkisins allt í yfir 600 metra hæð og lítt gróið. Hefð sé einungis yfirfærsla eignarréttinda við tiltekin skilyrði en aldrei frumstofnun, svo sem lög og nám.

Af hálfu eigenda Eystri-Skóga, og að auki Ytri-Skóga að því er varðar Skógafjall, sbr. skjöl nr. 8 og 8(3), er því haldið fram að landnám á svæðinu hafi náð allt að jökli og allt land þar á milli hafi verið nýtt á einhvern hátt á einhverjum tíma. Eigendur einstakra jarða og afrétta hafi ævinlega smalað sínar jarðir og afrétt. Vísað er til landamerkjabréfa Eystri-Skóga, hið fyrra dags. 9. nóvember 1885 og þingl. 21. maí 1890, og hið síðara dags. 14. desember 1885 og þingl. 21. maí 1890, og samnings um skipti Skógafjalls og landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, dags. 14. desember 1899, staðfestur af stiftsyfirvöldum 14. september 1901 og þingl. 29. maí 1902. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Að því er varðar Skógafjall er einnig vísað framangreinds til samnings frá 14. desember 1899. Jökullinn sé hin náttúrulegu og eiginlegu landamerki sem hljóti því að breytast eftir því sem jökull skríður fram eða hopar. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land, sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands, verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar að Eystri-Skógum er rakin í kafla 5.23. Þar kemur fram að Eystri-Skóga er getið í heimildum frá því fyrri hluta 14. aldar en sagnir um búsetu þar má rekja enn lengra aftur. Af heimildum verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.[1] Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms undir Austur-Eyjafjöllum og að numið hafi verið frá sjávarmáli að þáverandi jökulbrún, að minnsta kosti, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Eystri-Skóga er lýst í samningi um Skógafjall og merki Skógajarða 1899 og hvað ráðið verður af öðrum heimildum um sama efni. Jafnframt verður litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða. Athugun þessi tekur til norðurmerkja og norðanverðra vestur- og austurmerkja, gagnvart hálendi og jökli, og innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Eystri-Skóga og Skógafjalls verður fjallað um eignarréttarlega stöðu þeirra landsvæða sem til umfjöllunar eru.

Heimildir um merki Eystri-Skóga eru nokkrar. Sú elsta, lögfesta frá 22. nóvember 1839, lýsir merkjum til vesturs og austurs. Árið 1885 voru gerð tvö landamerkjabréf fyrir Eystri-Skóga, hið fyrra dags. 9. nóvember og hið síðara dags. 14. desember. Bæði eru bréfin þingl. 21. maí 1890. Í fyrra bréfinu er lýsing á austurmörkum og í því síðara á vesturmörkum. Þá liggur fyrir framangreindur samningur fyrirsvarsmanna Ytri-Skóga og Eystri-Skóga, um Skógafjall, „afréttarland Skóga“, og merki Skógajarða, dags. 14. desember 1899 og þingl. 29. maí 1902. Þar er gerð grein fyrir merkjum Eystri-Skóga til vesturs, þ.e. gagnvart Ytri-Skógum, og til austurs, þar sem lýst er merkjum Skógafjalls gagnvart Eystri-Skógum og Hvítmögu.

Heimildum þessum ber ekki að öllu leyti saman, auk þess sem lýsingar á norðurmerkjum eru takmarkaðar. Ástæða er því til að huga nánar að þessum atriðum.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Verður þá fyrst litið til vesturmerkja Eystri-Skóga, gagnvart Ytri-Skógum. Hér ber þess fyrst að geta að á ódagsettum seðli, sem er að finna í jarðabókargögnum Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, segir að engin landamerki séu á millum þessara jarða. Samkvæmt því er greinir í lögfestu Eystri-Skóga frá 1839 liggja norðanverð vesturmerki Eystri-Skóga hins vegar „... í Dalagilsfoss, og so rædur Dalagil til Jökuls ...“. Vesturmerkjum er ekki lýst í fyrra landamerkjabréfi Eystri-Skóga 1885 en í hinu síðara er miðað við „... dalagil þangað til að það fer að beygjast austur á við vestan við svonefnda hnauka, þá liggur markalínan í laufatungnagilið og það áfram sem næst í hánorður, norður í jökul.“ Tekið er fram að allt land austan merkjanna, „frá jökli til sjóar að mörkunum á milli Eystri-Skóga og Ytri-Sólheima“ tilheyri Eystri-Skógum. Bréfið er ekki áritað af hálfu Ytri-Skóga.

Í landamerkjabréfi Ytri-Skóga, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, eru norðanverð austurmerki, gagnvart Eystri-Skógum, einnig miðuð við Dalagil og síðan Hnaukagil, sem ráði mörkum á milli „Ytri og Eystri-Skóga heiðarlanda meðan nokkur þess farvegsmerki eru“, sbr. kafla 6.24. Í stað þess að markalínan sé því næst dregin í jökul er merkjum hins vegar lýst til landnorðurs (norðausturs) inn á Bolagilstanga í vesturbrún Fjallgils. Síðan segir svo: „Bolagil afmarkar Ytri-Skóga heiðarlönd (sem kallast Sultartungur) frá Eystriskógaheiði austur að Fjallgili ...“ Í landamerkjabréfi Ytri-Skóga frá 1886 er þannig gert ráð fyrir því að merki Ytri-Skóga liggi þvert yfir það landsvæði sem lýst er í lögfestu og landamerkjabréfum Eystri-Skóga 1839 og 1885. Jafnframt er í beinu framhaldi fjallað sérstaklega um merki Skógafjalls, svo sem nánar verður gerð grein fyrir síðar. Bréfið er ekki áritað af hálfu Eystri-Skóga.

Verður þá næst litið til austurmerkja Eystri-Skóga. Að sunnanverðu liggja þau gagnvart Ytri-Sólheimum. Bréf Eystri-Skóga er áritað af hálfu þeirrar jarðar. Merki þessi liggja utan við kröfusvæði íslenska ríkisins og rannsókn óbyggðanefndar leiðir til þeirrar niðurstöðu að þau þarfnist ekki nánari athugunar.

Samkvæmt því er greinir í lögfestu Eystri-Skóga frá 1839 liggja norðanverð austurmerki „... ur Fjörumarki nordur ad Fjallgili og þadan sýdann nordur í Jökul“. Í fyrra landamerkjabréfi Eystri-Skóga 1885 liggja austurmerki „á milli nefndrar jarðar Eystri-Skóga og Ytri-Sólheima ...“ úr fjörumarki í „Jökulsárgil, svo ræður gilið upp undir svonefnt Skóga-fjall þá liggur merkjalínan austur úr votugjá, fyrir framan Skógafjall og austur í gilgljúfrið sem er á milli Hvítmögu og Skógafjalls, svo ræður áin sem er í síðastnefndu gljúfri marki norður í jökul“. Tekið er fram að allt land vestan merkjanna tilheyri Eystri-Skógum, „allt út að mörkunum sem eru á milli Eystri- og Ytri-Skóga“. Bréfið er áritað af hálfu Ytri-Sólheima.

Á milli Fjallgils og Jökulsárgils er svonefnt Skógafjall. Austan Jökulsárgils er Hvítmaga, afréttur Ytri-Sólheima, afmörkuð til norðurs af Mýrdalsjökli og Sólheimajökli til austurs og suðurs. Í síðara landamerkjabréfi Eystri-Skóga er austurmerkjum ekki lýst en þó tekið fram að allt land austan vesturmerkja jarðarinnar, sem tilgreind eru í bréfinu, „frá jökli til sjóar að mörkunum á milli Eystri-Skóga og Ytri-Sólheima“ tilheyri Eystri-Skógum. Af framangreindu er ljóst að umtalsverður munur er á lýsingum á austurmerkjum Eystri-Skóga í heimildum frá 1839 og 1885. Nánar tiltekið felst mismunur þessi í umfjöllun um Skógafjall. Samkvæmt lýsingu í lögfestunni frá 1839 liggur Skógafjall utan merkja og á fjallið er ekki minnst í lögfestunni. Sama fjall er hins vegar innan merkja samkvæmt landamerkjabréfum frá 1885 og þar er enginn greinarmunur gerður á fjallinu og öðru landi þar.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Skógafjalls er lýst í heimildum sem stafa frá fyrirsvarsmönnum annarra jarða. Elsta heimildin um afmörkun Skógafjalls er yfirlýsing fyrirsvarsmanna Ytri-Skóga og Ytri-Sólheima, dags. 14. júní 1885 og þingl. 22. júní 1885. Um er að ræða landamerkjabréf þar sem lýst er merkjum milli „afrjettanna“ Skógafjalls og Hvítmögu, þ.e.a.s. austurmerkjum Skógafjalls. Samkvæmt þeirri lýsingu liggur þar á milli „Jökulsárgil sem Jökulsá rennur nú framúr og hefir runnið svo lengi sem elstu menn muna til“. Fyrirsvarsmenn Eystri-Skóga eiga ekki aðild að þessu landamerkjabréfi og austurmerkjum Skógafjalls er hér eins lýst og austurmerkjum Eystri-Skóga í fyrra landamerkjabréfi þeirrar jarðar 1885 sem þegar hefur verið gerð grein fyrir,

sbr. einnig tilvísun til merkja Ytri-Sólheima í síðara landamerkjabréfi Eystri-Skóga frá sama ári. Eina eldri heimildin um afmörkun Hvítmögu er lögfesta frá 1789, sem endurnýjuð var 1865, sbr. mál nr. 3/2003. Merkjum er þar einnig lýst í „Jökulsár gamla Farvegi“, þ.e. Jökulsárgili, frá sjó og norður í jökul. Eðlilegt er að líta svo á að hér sé átt við Sólheimajökul en telja má víst að hann hafi á þessum tíma gengið fram í dalinn á milli Hestaþingháls og Loðmundarstrætis, sbr. skjal nr. 10.

Í landamerkjabréfi Ytri-Skóga, dags. 22. maí 1886 og þingl. 21. maí 1890, er lýsing á sunnanverðum vesturmörkum og austurmörkum Skógafjalls. Þar segir að Fjallgilsáin, sem komi undan jökli, sé „mark milli Ytri-Skóga-afréttar sem nefnist Skógafjall, og Eystri-Skógaheiðar; þangað til hún rennur aftur undir jökulinn við fremri enda Skógafjalls, og er fjallið þar umkringt jökli, að austan afmarkar Skógafjall eins og við höfum lýst, frá Hvítmöguafrétti Ytri-Sólheima Jökulsárgil og svo nefnt Lónið sem liggur innan við falljökulinn.“

Svo sem framangreindar heimildir bera með sér er Skógafjall glöggt afmarkað landfræðilega. Til vesturs er Fjallgil, sjá landamerkjabréf Ytri-Skóga 1886, sbr. einnig lögfestu Eystri-Skóga 1839. Til austurs er Jökulsárgil, sjá landamerkjalýsingu Skógafjalls og Hvítmögu 1885, fyrra landamerkjabréf Eystri-Skóga 1885 og landamerkjabréf Ytri-Skóga 1886.

Ljóst er hins vegar að fyrirsvarsmenn Ytri- og Eystri-Skóga hafa deilt um merki jarða sinna og Skógafjall sérstaklega í því sambandi. Skógafjall er utan þeirra merkja sem lýst er í lögfestu Eystri-Skóga frá 1839 en samkvæmt landamerkjabréfum jarðarinnar frá 1885 er það innan merkja og enginn greinarmunur gerður á fjallinu og öðru landi þar. Landamerkjabréf Eystri-Skóga eru gerð nokkrum mánuðum eftir að fyrirsvarsmenn Ytri-Skóga og Ytri-Sólheima undirrita lýsingu á merkjum Skógafjalls og Hvítmögu, án aðildar Eystri-Skóga. Það samkomulag fjallar einungis um merki Skógafjalls. Í landamerkjabréfi Ytri-Skóga frá 1886 er síðan gert ráð fyrir því að merki Ytri-Skóga liggi þvert yfir það landsvæði sem lýst er í lögfestu og landamerkjabréfum Eystri-Skóga 1839 og 1885 og taki til þess norðanverðs, auk þess sem í beinu framhaldi er fjallað sérstaklega um merki Skógafjalls.

Deilum þessum lýkur með því að fyrirsvarsmenn Eystri- og Ytri-Skóga gera með sér samning um Skógafjall, „afréttarland Skóga“, og merki Skógajarða, dags. 14. desember 1899 og þingl. 29. maí 1902. Skógafjall er sem fyrr afmarkað með Jökulsá og Fjallgilsá. Merki Eystri-Skóga og Ytri-Skóga eru að norðanverðu miðuð við Dölu „upp að fossi, og svo áfram austan við svo nefndan Hnauka, alt innað Kambsfjöllum (frb. Kamfjöll) og þaðan í norður til jökuls“. Þessi lýsing er í samræmi við lögfestu Eystri-Skóga 1839 og síðara landamerkjabréf þeirrar jarðar frá 1885. Af hálfu Ytri-Skóga hefur hins vegar verið horfið frá því að draga mörk þvert yfir þau merki sem þessar heimildir um Eystri-Skóga, svo sem gert var í landamerkabréfi þeirrar jarðar 1886.

Hér hafa að framan verið raktar heimildir um merki Eystri-Skóga, Skógafjalls og aðliggjandi landsvæða til vesturs, suðurs og austurs. Norðurmörkum Eystri-Skóga og Skógafjalls, gagnvart Mýrdalsjökli, er hins vegar ekki sérstaklega lýst. Í kröfugerð eigenda Eystri-Skóga vegna Eystri-skógaheiði er gert ráð fyrir að merki hennar og beinn eignarréttur þeirra nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Í sameiginlegri kröfugerð eigenda Ytri- og Eystri-Skóga vegna Skógafjalls er gert ráð fyrir að merki svæðisins og beinn eignarréttur þeirra, í hlutföllunum 4/5 og 1/5, nái upp að jaðri jökulsins. Jafnframt er þess krafist að land, sem undan jökli komi, falli til jarðeigenda, „svo langt sem vötnum halli til“.

Óbyggðanefnd telur að elstu heimildir, þ.e. lögfesta Eystri-Skóga frá 1839 og lýsing á merkjum Skógafjalls og Hvítmögu 1885, bendi til þess að Skógafjall hafi verið talið sérstakt landsvæði, utan við eiginleg landamerki jarðanna. Yngsta heimildin, þ.e. samningur fyrirsvarsmanna Eystri- og Ytri-Skóga um Skógafjall og merki Skógajarða 1899, staðfestir þann skilning. Aðrar heimildir bera með sér ágreining eigenda þessara jarða og tilraunir hvorra um sig til að telja Skógafjall innan eigin

merkja. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að Skógafjall sé sérstakt landsvæði, utan við eiginleg landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, sbr. kafla 6.24. Með þessu er ekki tekin afstaða til eignarréttarlegrar stöðu Skógafjalls sem fjallað verður um hér síðar.

Að því er varðar norðurmerki Eystri-Skóga, gagnvart Mýrdalsjökli, telur óbyggðanefnd að bæði landamerkjabréf Eystri-Skóga frá 1885, sbr. einnig lögfestu jarðarinnar frá 1839 og sáttargjörð frá 1899, beri með sér að eigendur hafi litið svo á að merki hennar næðu upp að jökli. Í þessum heimildum er merkjum til vesturs og austurs lýst alla leið í jökul. Auk þess er tekið fram í síðara landamerkjabréfinu að allt land austan tilgreindra vesturmerkja, „frá jökli til sjóar að mörkunum á milli Eystri-Skóga og Ytri-Sólheima“ tilheyri Eystri-Skógum. Þá segir í fyrra landamerkjabréfi jarðarinnar, eftir að austurmerkjum hefur verið lýst „norður í jökul“, að „allt það land sem er fyrir vestan nefnda markalínu“ tilheyri Eystri-Skógum, allt út að mörkum við Ytri-Skóga. Jökull hefur afmarkað það land, sem máli skipti, með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa frekari umfjöllunar við.

Þá telur óbyggðanefnd ljóst að Skógafjall afmarkist einnig af jökli til norðurs enda eiga bæði Fjallgilsá á vesturmörkum og Jökulsá á austurmörkum upptök sín þar. Þar á milli hefur jökull afmarkað það land, sem máli skipti, með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Norðurmörkum er því ekki sérstaklega lýst.

Eftir að landamerkjalög hafa tekið gildi 1882 og að afstöðnum nokkrum deilum er gerður samningur um merki Skógajarða og Skógafjalls. Fyrirliggjandi gögn benda til þess að landamerkjum annars vegar Eystri-Skóga og hins vegar Skógafjalls sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Óbyggðanefnd telur jafnframt að líta verði til þess að land á þessu svæði er afmarkað af jöklum hið efra og, að því er varðar Eystri-Skóga, sjó hið neðra. Umræddur samningur er áritaður af fyrirsvarsmönnum Eystri- og Ytri-Skóga, þinglesinn, færður í landamerkjabók og á honum byggt síðan um merki jarðanna og Skógafjalls, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem þýðingu hafi hér. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Eystri-Skóga hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum jarðarinnar væri þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja Eystri-Skóga. Að því loknu verður tekin afstaða til kröfu eigenda Eystri- og Ytri-Skóga um beinan eignarrétt að Skógafjalli sem samkvæmt framangreindu er utan merkja beggja jarða.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Eystri-Skógar hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1899, svo sem þeim er nánar lýst hér framar og að því marki sem land hefur komið undan jökli síðan, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendið undan jökli hefur ekki verið þar undanskilið enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem hér skipti máli. Engar heimildir eru um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í þessu sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja undir Austur-Eyjafjöllum, sem og á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 11. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Sá jökuljaðar, sem eigendur Eystri-Skóga hafa horft til þegar þeir lýstu merkjum í jökul 1899, hefur gengið til baka. Land, sem þá var hulið jökli, er því jökullaust nú. Sá jökuljaðar, sem líkur eru á að landnám hafi miðast við, hefur hins vegar síðar gengið fram. Land, sem nú er hulið jökli, hefur því verið jökullaust á þeim tíma. Engin leið er að ákvarða með nokkurri vissu hvaða landsvæði hafa horfið undir jökul frá landnámi. Þá hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti

í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.[1] Um réttarstöðu þess jökulsvæðis ofan Eystri-Skóga, sem til meðferðar er í máli þessu, vísast til kafla 6.26.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu íslenska ríkisins að land innan tilgreindra landamerkja Eystri-Skóga sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.[2]

Verður þá tekin afstaða til kröfu eigenda Eystri- og Ytri-Skóga um beinan eignarrétt að Skógafjalli sem samkvæmt framangreindu er ekki innan merkja jarðanna.

Svo sem áður greinir er Skógafjall landfræðilega aðskilið frá Eystri-Skógum með Fjallgili og frá Hvítmögu með Jökulsárgili. Um Skógafjall er fyrst og fremst fjallað í tengslum við deilur eigenda Eystri- og Ytri-Skóga um merki jarða sinna og rétt til fjallsins. Í elstu fyrirliggjandi heimild um þetta efni, landamerkjalýsingu Skógafjalls og Hvítmögu frá 1885, er Skógafjall nefnt „afrjettur“ Ytri-Skóga og sama máli gegnir um landamerkjabréf Ytri-Skóga 1886. Í landamerkjabréfum Eystri-Skóga frá 1885 er hins vegar enginn greinarmunur gerður á Skógafjalli og öðru landi innan merkja þeirrar jarðar. Þá er allt land vestan tilgreindrar markalínu sagt tilheyra Eystri-Skógum. Áður var hins vegar gerð grein fyrir lögfestu Eystri-Skóga frá 1839 þar sem ekki er gert ráð fyrir að fjallið sé innan merkja jarðarinnar og ekkert um það fjallað.

Í samningi fyrirsvarsmanna Eystri- og Ytri-Skóga um Skógafjall og merki Skógajarða frá 1899, í kjölfar málshöfðunar ábúenda Ytri-Skóga 1894, er fjallið nefnt „afréttarland Skóga“ og kveðið á um að Ytri-Skógar skyldu „eiga 4/5 nefnds afréttarlands, en Eystri-Skógar 1/5“. Þá segir svo: „Tekið skal fram að engar aðrar jarðir en Ytri- og Eystri-Skógar eiga rétt til upprekstrar í téð Skógafjall.“

Áður var komist að þeirri niðurstöðu að heimildir bendi til þess að Skógafjall falli utan landamerkja jarðanna Eystri- og Ytri-Skóga. Þá telur óbyggðanefnd að umfjöllun um fjallið í samningi þessara aðila frá 1899 bendi fremur til afréttareignar jarðanna en beins eignarréttar. Landamerkjalýsing Skógafjalls og Hvítmögu frá 1885 og landamerkjabréf Ytri-Skóga 1886 styðja þá ályktun. Þá verður að líta svo á að með samkomulaginu 1899 dragi fyrirsvarsmenn Eystri-Skóga til baka þá lýsingu á austurmörkum sem fram kemur í landamerkjabréfum jarðarinnar 1885 enda í ósamræmi við eldri heimild um sömu jörð. Þegar fjallað er um Skógafjall í heimildum er það í tengslum við upprekstur og afréttarnot. Engin gögn liggja fyrir um að Skógafjall hafi nokkurn tímann verið nýtt til annars en sumarbeitar fyrir búfé.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að Skógafjall sé innan upphaflegs landnáms undir Eyjafjöllum eða hafi á annan hátt orðið undirorpið beinum eignarrétti. Í því efni brestur hins vegar sönnun, samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir.

Af hálfu eigenda Eystri- og Ytri-Skóga hefur ekki verið sýnt fram á að Skógafjall sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað, hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda. Fyrirliggjandi gögn benda hins vegar til þess að jarðirnar Eystri- og Ytri-Skógar hafi átt þar upprekstrarrétt.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Eystri-Skóga, svo sem því er að framan lýst, að jökuljaðri eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

Það er jafnframt niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Skógafjall, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Frá upptökum Fjallgilsár við Mýrdalsjökul og eftir Fjallgili [að Votugjá, síðan í þeirri gjá allt

1 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

2 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

til enda og þaðan í Jökulsárgil. Síðan er][1] Jökulsárgili fylgt að upptökum við Mýrdalsjökul. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Eystri- og Ytri-Skóga, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk þess svæðis, sem samkvæmt framangreindu er í afréttareign eigenda Eystri- og Ytri-Skóga, að því leyti sem það liggur að jökli, til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. l. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án nánari afmörkunar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

6.26. Eyjafjallajökull, Mýrdalsjökull, Núpur, Stóri-Dalur, Syðsta-Mörk og önnur landsvæði

Hér verður tekin afstaða til eignarréttarlegrar stöðu þess lands sem til meðferðar er í máli þessu, sbr. kafla 2.4. um afmörkun þess en ekki hefur þegar verið fjallað um. Það eru í fyrsta lagi Eyjafjallajökull og hluti Mýrdalsjökuls. Í öðru lagi þau landsvæði á Eyjafjallasvæðinu sem fyrri kaflar taka ekki til, þ. á m. landsvæði það norðvestur af Entujökli sem fellur utan merkja Almenninga, sbr. kafla 6.3., og jarðirnar Núp, Stóradalstorfa og Syðsta-Mörk, sbr. umfjöllun í köflum 6.11.-6.13. um jarðirnar Stóru-Mörk, Mið-Mörk og Ysta-Skála.

Kröfugerð íslenska ríkisins felur í sér að Eyjafjallajökull og umræddur hluti Mýrdalsjökuls séu þjóðlenda, sbr. kafla 3.1. Aðrir hafa ekki gert kröfu um eignarréttindi inn á jökulsvæðin, að öðru leyti en því að jökulrönd á hverjum tíma ráði merkjum. Íslenska ríkið gerir einnig þjóðlendukröfu til hluta þeirra landsvæða sem eigendur jarðanna Núps, Stóra-Dals og Syðstu-Merkur telja eignarland sitt og hafa sett fram kröfur um, sbr. kafla 3.1. og 3.13.-3.15. Óumdeilt er hins vegar að önnur landsvæði undir Eyjafjöllum en þau sem þegar hefur verið gerð grein fyrir hér og í fyrri köflum, séu eignarland. Hér ber þess að geta að málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfur aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Þess ber fyrst að geta að óbyggðanefnd hefur áður hafnað þeirri almennu kröfu jarðeigenda að merki jarðar gagnvart jökli skuli miðuð við jökuljaðarinn eins og hann er á hverjum tíma, sbr. úrskurði nefndarinnar í málum á svæði 2. Grundvallast sú niðurstaða á því að löggjafinn hafi ekki álitið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands, sem hulið er jökli, fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Jafnframt hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu, sbr. úrskurði í málum á svæði 2 og köflum hér að framan, að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að Eyjafjallajökull og Mýrdalsjökull sé stærri nú en á landnámstíma. Ætla má því að jökull hafi gengið yfir land sem numið var í öndverðu. Lega jökuls á landnámstíma verður hins vegar ekki ákvörðuð með nokkurri vissu og því ekki unnt að afmarka þau eignarréttindi sem þar kann að hafa verið stofnað til. Staðhættir og sönnunarstaða leiða því til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.[2]

1 Við endurupptöku málsins, 6. september 2005, var bókað um svohljóðandi tilgreiningu úrskurðarlínu á þessu svæði, án þess að í því fælist efnisleg breyting.

2 Sjá umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Þá telur óbyggðanefnd ekkert benda til þess að á viðkomandi jökulsvæðum hafi á síðari tímum stofnast til beins eða óbeins eignarréttar fyrir nám, löggerninga, hefð eða með öðrum hætti.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það á Mýrdalsjökli sem til meðferðar er í máli þessu, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Dregin er lína upp eftir Entugjá frá upptökum Syðri-Emstruár í Entugjá í Entu. Úr Entu (1347 m), í norðvestanverðum Mýrdalsjökli, er dregin lína til suðausturs í stefnu á Huldufjöll (730 m), í suðaustanverðum Mýrdalsjökli, og þeirri línu fylgt þar til kemur að skurðpunkti við línu sem dregin er á milli upptaka Fúlalækjar, við suðvestanverðan Mýrdalsjökul, og Mælifells, við norðaustanverðan Mýrdalsjökul og þeirri línu fylgt til suðvesturs í upptök Fúlalækjar. Þaðan fylgir línan jaðri Mýrdalsjökuls að upptökum Syðri-Emstruár í Entugjá. Að því leyti sem fylgt er jökuljaðri er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Það er einnig niðurstaða óbyggðanefndar að Eyjafjallajökull teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Allur Eyjafjallajökull, miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Þá er þess að geta að í kafla 6.3. er fjallað um Almenninga, vestur af Entujökli og Merkurjökli. Þar er komist að þeirri niðurstöðu að norðurmerki Almenninga, gagnvart Emstrum, afrétti Hvolhrepps, miðist ekki við þá kvísl Fremri-Emstruár sem á upptök við Entugjá, sbr. niðurstöðu um merki Emstrusvæðisins í máli nr. 4/2003, heldur aðra upptakakvísl Fremri-Emstruár, sem kemur undan jöklinum nokkru sunnar og vestar. Á milli austasta hluta norðurmarka Almenninga og suðurmarka Emstrusvæðisins, upp við Entujökul er þannig landsvæði sem fellur hvorki innan merkja Almenninga né Emstra. Óbyggðanefnd telur ekkert benda til þess að á viðkomandi jökulsvæðum hafi stofnast til beins eða óbeins eignarréttar fyrir nám, löggerninga, hefð eða með öðrum hætti.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það norðvestan Entujökuls í Mýrdalsjökli sem til meðferðar er í máli þessu, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Þaðan sem Fremri-Emstruá kemur undan jökli við Entugjá er þeirri á fylgt til þar til kemur að þeirri kvísl árinnar sem kemur undan suðvesturhorni sama jökuls. Á milli tveggja framangreindra punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er jaðri jökulsins fylgt, eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Loks telur óbyggðanefnd ekkert benda til þess að utan kröfusvæðis íslenska ríkisins í máli þessu sé að finna landsvæði sem þarfnist frekari rannsóknar, sbr. kafla 4.2. um rannsóknarskyldu óbyggðanefndar. Þar ber þess sérstaklega að geta að ekki verður ráðið af heimildum að á umræddu svæði séu samnotaafréttir eða afréttir einstakra jarða/stofnana, umfram það sem þegar hefur verið fjallað um. Þá eru engar vísbendingar um að á svæðinu sé að finna svokallaða almenningsfjöru, sbr. umfjöllun um fjörur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Að því er varðar jarðirnar Núp, Stóra-Dal og Syðstu-Mörk, sem þjóðlendukrafa íslenska ríkisins tekur til, er í köflum 6.11.-6.13. komist að þeim niðurstöðum að heimildir um merki jarðanna Mið-Merkur og Stóru-Merkur bendi til þess að merki þeirra hafi náð upp að jökli. Þannig hafi norðurmerki Ysta-Skála og suðurmerki Stóru-Merkur og Mið-Merkur miðast við jökul sem nú sé horfinn. Vestan þessara þriggja framangreindra jarða liggja jarðirnar Núpur, Stóri-Dalur og Syðsta-Mörk. Í kröfugerð eigenda Ysta-Skála, Mið-Merkur, Stóru-Merkur, Núps, Stóra-Dals og Syðstu-Merkur er gert ráð fyrir að merki jarðanna nái meira og minna saman, með tilteknum hætti.

Úrlausn þess álitaefnis hvort og þá hvaða áhrif breytt lega jökuls hafi á merki milli jarða á þessu svæði fellur einungis innan verksviðs óbyggðanefndar ef umrædd mörk liggja að einhverju leyti að þjóðlendu. Sé þar hins vegar um að ræða eignarland er komið út fyrir verksvið óbyggðanefndar. Óbyggðanefnd hefur þegar komist að þeim niðurstöðum að Ysti-Skáli, Mið-Mörk og Stóra-Mörk, sem liggja að vesturhorni Eyjafjallajökuls, séu eignarlönd, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Jarðirnar Núpur, Stóri-Dalur og Syðsta-Mörk, sem kröfugerð íslenska ríkisins tekur til, liggja þannig að eignarlandi en ekki þjóðlendu. Óbyggðanefnd telur að þær þarfnist ekki frekari athugunar í málinu en jarðir utan kröfusvæðis íslenska ríkisins, sbr. framangreint og niðurstöðu Hæstaréttar frá 21. október 2004 í málinu nr. 48/2004, um jarðirnar Austurhlíð, Neðridal og Helludal.

6.27. Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu.

6.28. Um tæknileg atriði[1]

Óbyggðanefnd hefur komist að þeirri niðurstöðu, sbr. umfjöllun um jökla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar, að þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll. Í samræmi við framangreint fór óbyggðanefnd þess á leit við Odd Sigurðsson, jarðfræðing hjá Orkustofnun og ráðgjafa nefndarinnar á sviði jöklafræði, að ákvarða stöðu jökuljaðarsins við umrætt tímamark. Við verkið voru notaðar loftmyndir frá Loftmyndum ehf. frá árunum 2000, 2001 og 2003, myndir frá Landsat-7 gervitunglinu frá árunum 1999 og 2000 og þrívíddarljósmyndir sem teknar voru úr flugvél á árunum 1998-2000 og 2002. Engar nothæfar myndir eru til af svæðinu í heild frá árinu 1998. Ástæðan fyrir því að framangreind gögn urðu fyrir valinu er sú að þau komast næst réttri tímasetningu af þeim gögnum sem völ er á auk þess sem um nákvæmustu gögnin í hverju tilviki fyrir sig er að ræða. Í þeim tilvikum, sem á þurfti að halda, var svo einnig stuðst við önnur gögn, s.s. vettvangsathuganir.

7. ÚRSKURÐARORÐ[2]

Landsvæði það, sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. svæði það innan jaðars Mýrdalsjökuls sem til meðferðar er í máli þessu, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Dregin er lína upp eftir Entugjá frá upptökum Syðri-Emstruár í Entugjá í Entu. Úr Entu (1347 m), í norðvestanverðum Mýrdalsjökli, er dregin lína til suðausturs í stefnu á Hulduföll (730 m), í suðaustanverðum Mýrdalsjökli, og þeirri línu fylgt þar til kemur að skurðpunkti við línu sem dregin er á milli upptaka Fúlalækjar, við suðvestanverðan Mýrdalsjökul, og Mælifells, við norð-

1 Sjá fylgiskjal nr. IV (Tækniskýrsla – Jaðar jökla í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu ákvarðaður með fjarkönnun).

2 Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (Kort). Við afmörkun þjóðlendu í hverju máli fyrir sig er miðað við orðalag í fyrirliggjandi heimildum um það landsvæði sem til meðferðar er. Blæbrigðamunur kann því að vera á lýsingum á sömu línu á milli einstakra mála.

austanverðan Mýrdalsjökul og þeirri línu fylgt til suðvesturs í upptök Fúlalækjar. Þaðan fylgir línan jaðri Mýrdalsjökuls að upptökum Syðri-Emstruár í Entugjá. Á milli framangreindra punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., með þeim fyrirvara sem fram kemur í kafla 6.28., sjá einnig hnitaskrár í viðauka sem skoðast skal sem hluti af úrskurði þessum.

Landsvæði það, sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. svæði innan jaðars Eyjafjallajökuls sem til meðferðar er í máli þessu, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Miðað er við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., með þeim fyrirvara sem fram kemur í kafla 6.28., sjá einnig hnitaskrár í viðauka sem skoðast skal sem hluti af úrskurði þessum.

Landsvæði það norðvestan Entujökuls í Mýrdalsjökli, sem til meðferðar er í máli þessu, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Þaðan sem Fremri-Emsturá kemur undan jökli við Entugjá er þeirri á fylgt til þar til kemur að þeirri kvísl árinnar sem kemur undan suðvesturhorni sama jökuls. Á milli tveggja framangreindra punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er jaðri jökulsins fylgt, eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Landsvæði það, sem nefnt er Almenningar, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Frá upptökum Fremri-Emstruár við suðvesturjaðar Entujökuls í Mýrdalsjökli er þeirri á fylgt allt niður í Markarfljót í fljótsgilinu, þá Markarfljóti niður eftir gilinu þar til Þröngá fellur í það, þaðan Þröngá, sem fellur eftir Þröngárgili, allt að upptökum hennar í Merkurjökli í Mýrdalsjökli. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarða í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga, annarra en Fitjar, Fitjarmýrar, Mið-Merkur, Brúna, Borgareyrar, Dalsels, Bjarkalands, Steinmóðarbæjar, Hamragarða, Neðri-Dals, Mið-Dals, Stóra-Dals, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur og Stóru-Merkur.

Landsvæði það, sem nefnt er Teigstungur, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Á móts við Þórsmörk ræður Krossá, þaðan sem hún kemur undan Krossárjökli og þangað sem Hrunakvísl fellur í hana. Á móts við Múlatungur ræður Tungnakvísl, frá upptökum hennar við Tungnakvíslajökul og þangað sem hún fellur í Hrunakvísl. Frá þeim stað þar sem Tungnakvísl fellur í Hrunakvísl er Hrunakvísl fylgt uns hún fellur í Krossá. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Teigs í Fljótshlíð, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það, sem nefnt er Þórsmörk, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Frá upptökum Þröngár í Mýrdalsjökli allt niður í Markarfljót, þá Markarfljót þar til Krossá fellur í það, þaðan Krossá allt að upptökum hennar í sama jökli. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarða í Fljótshlíð austan Breiðabólstaðartorfu og Odda á Rangárvöllum, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það, sem nefnt er Múlatungur, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Á móts við Goðaland ræður kvíslin í gilinu milli Múlatungna og hinna svokölluðu Hruna á Goðalandi, frá upptökum hennar við Tungnakvíslajökul og niður fyrir tungnarana. Á milli Múlatungna og Teigstungna ræður kvíslin í gilinu á milli tungnanna, frá upptökum hennar við Tungnakvíslajökul niður fyrir fyrrnefndan tungnarana, þar sem kvíslarnar falla saman. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Eyvindarmúla í Fljótshlíð, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það, sem nefnt er Goðaland, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Þaðan sem Hrunaá kemur undan Tungnakvíslajökli í Mýrdalsjökli og þangað sem hún sameinast Krossá. Síðan er Krossá fylgt þar til Hvanná sameinast henni. Þaðan liggja merki fyrst í Hvanná og síðan í Innri-Hvanná, að upptökum hennar við Eyjafjallajökul. Á milli framangreindra punkta við jaðra Mýrdalsjökuls og Eyjafjallajökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., og þeirra á milli ræður lína sem dregin er beint til austurs og vesturs frá Þrívörðuskeri að jökulbrúnum.

Sama landsvæði er í afréttareign Breiðabólstaðarkirkju í Fljótshlíð, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það, sem nefnt er Merkurtungur, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Á móts við Stakkholt ræður Suðurgil, þ.e. Fremra-Hvannárgil. Á móts við Goðaland ræður Norðurgil, þ.e. Innra-Hvannárgil. Gilin mætast að norðanverðu og að sunnanverðu, þ.e. á milli upptaka tveggja framangreindra kvísla Hvannár í Suðurgili og Norðurgili við jökul, miðað er við jökuljaðar eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Stóru-Merkur I-III, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það sem nefnt er Stakkholt, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Steinsholtsá ræður þaðan sem hún kemur undan jökli og þangað sem hún rennur í Markarfljót. Markarfljóti er fylgt þangað sem Hvanná rennur í það og Hvanná upp í Suðurgil, þ.e. Fremra-Hvannárgil, og í jökul. Á milli upptaka Steinholtsár og framangreindrar kvíslar Hvannár í jökli ræður jaðar Eyjafjallajökuls, miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Brúna, Borgareyra, Dalsels, Bjarkalands, Steinmóðarbæjar, Hamragarða, Neðra-Dals, Mið-Dals, Stóra-Dals, Eyvindarholts og Syðstu-Merkur sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það, sem nefnt er Steinsholt, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Frá þeim stað þar sem Steinsholtsá rennur undan Steinholtsjökli í Eyjafjallajökli og niður í Markarfljót. Þaðan er Markarfljóti fylgt þar til Jökulsá fellur í það og síðan Jökulsá að upptökum hennar í Eyjafjallajökli. Á milli upptaka Steinholtsár og Jökulsár í jökli ræður jaðar Eyjafjallajökuls, miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Fitja, Fitjamýrar og Mið-Merkur, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði þau, sem nefnd eru Hólatungur og Borgartungur, svo sem þau eru afmörkuð hér á eftir, er þjóðlendur í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Frá jaðri Eyjafjallajökuls, þaðan sem áin í gilinu vestan Þorvaldstungna kemur undan Eyjafjallajökli og þangað sem hún rennur saman við ána úr Kaldaklifsárgili, austan Rauðafellstungna. Þaðan er hinni síðarnefndu á fylgt norður að upptökum sínum við jökul. Innan þessa svæðis eru Hólatungur að vestanverðu og Borgartungur að austanverðu og þar skilur á milli á sú sem rennur í frá jökli á milli hinna tveggja. Á milli fyrrnefndra tveggja punkta við jaðar Eyjafjallajökuls, vestan Þorvaldstungna og austan Rauðafellstungna, er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Hólatungur eru í afréttareign eigenda jarðarinnar Eyvindarhóla og Borgartungur í afréttareign eigenda jarðarinnar Stóru-Borgar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það, sem nefnt er Skógafjall, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Frá upptökum Fjallgilsár við Mýrdalsjökul og eftir Fjallgili [að Votugjá, síðan í þeirri gjá allt til enda og þaðan í Jökulsárgil. Síðan er][1] Jökulsárgili fylgt að upptökum við Mýrdalsjökul. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Eystri- og Ytri-Skóga, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Allur kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmanna, hefur þegar verið greiddur. Þóknun lögmanna ákvarðast svo: Bragi Björnssonar hdl. og Einar Jónsson lögfr. sameiginlega 1.750.000 kr. og Ólafur Björnsson hrl. 400.000 kr., er greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er fyrirvari um hnitasetningu annarra hluta þjóðlendulínu að liðnum málskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar.

Kristján Torfason

Allan V. Magnússon Karl Axelsson

1 Við endurupptöku málsins, 6. september 2005, var bókað um svohljóðandi tilgreiningu úrskurðarlínu á þessu svæði, án þess að í því fælist efnisleg breyting.

Bókun óbyggðanefndar um breytt úrskurðarorð (að því er varðar Skógafjall) í máli nr. 5/2003, Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra, við endurupptöku málsins 6. september 2005.

Úrskurðarorðin verða að þessu leyti svohljóðandi:

„Landsvæði það sem nefnt er Skógafjall, svo sem það er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

> *Frá upptökum Fjallgilsár við Mýrdalsjökul og eftir Fjallgili að Votugjá, síðan í þeirri gjá allt til enda og þaðan í Jökulsárgil. Síðan er Jökulsárgili fylgt að upptökum við Mýrdalsjökul. Á milli framangreindra tveggja punkta við jaðar Mýrdalsjökuls er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.*

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðanna Eystri- og Ytri-Skóga, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.“

Kristján Torfason

Karl Axelsson

Allan V. Magnússon

VIÐAUKAR

I. Hnit
II. Almennar niðurstöður óbyggðanefndar í málunum nr. 1-7/2000 (uppsveitir Árnessýslu) og 1-5/2001 (sveitarfélagið Hornafjörður)
Sjá bls. 79

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
1	481993	344409	51	480681	346045	101	479807	346930	151	479648	347169
2	481983	344411	52	480704	346108	102	479794	346913	152	479663	347168
3	481920	344419	53	480696	346140	103	479787	346904	153	479673	347168
4	481849	344458	54	480594	346187	104	479770	346907	154	479681	347163
5	481802	344490	55	480531	346219	105	479762	346904	155	479688	347166
6	481723	344482	56	480459	346266	106	479752	346897	156	479695	347174
7	481675	344466	57	480428	346298	107	479738	346906	157	479701	347186
8	481652	344387	58	480349	346353	108	479738	346911	158	479695	347212
9	481557	344356	59	480333	346385	109	479730	346922	159	479695	347227
10	481494	344332	60	480294	346424	110	479717	346930	160	479698	347235
11	481462	344348	61	480207	346464	111	479700	346930	161	479701	347242
12	481399	344395	62	480112	346471	112	479693	346935	162	479708	347255
13	481375	344458	63	480017	346527	113	479700	346946	163	479711	347264
14	481336	344561	64	480041	346606	114	479707	346961	164	479718	347280
15	481352	344664	65	480088	346669	115	479715	346969	165	479719	347295
16	481375	344774	66	480120	346756	116	479728	346982	166	479719	347308
17	481344	344869	67	480175	346835	117	479739	346989	167	479719	347325
18	481344	344932	68	480246	346858	118	479753	346996	168	479719	347338
19	481328	345027	69	480309	346921	119	479758	347000	169	479719	347356
20	481336	345129	70	480357	346969	120	479769	347003	170	479713	347373
21	481328	345224	71	480365	347024	121	479774	347007	171	479703	347386
22	481375	345295	72	480325	347048	122	479781	347010	172	479698	347398
23	481328	345406	73	480254	347064	123	479792	347019	173	479690	347408
24	481281	345421	74	480191	347064	124	479782	347032	174	479685	347416
25	481241	345461	75	480120	347064	125	479777	347040	175	479686	347434
26	481186	345445	76	480049	347056	126	479781	347052	176	479698	347447
27	481170	345366	77	479994	347032	127	479789	347070	177	479714	347451
28	481123	345271	78	479951	347004	128	479791	347083	178	479731	347456
29	481131	345193	79	479951	347005	129	479786	347098	179	479751	347454
30	481099	345129	80	479961	347014	130	479771	347090	180	479761	347451
31	481075	345074	81	479964	347014	131	479757	347075	181	479771	347451
32	480996	345043	82	479974	347017	132	479749	347058	182	479787	347459
33	480933	345011	83	479981	347019	133	479739	347058	183	479797	347467
34	480846	345011	84	479984	347024	134	479719	347067	184	479805	347480
35	480799	345050	85	479991	347030	135	479716	347077	185	479812	347497
36	480775	345098	86	479999	347030	136	479719	347088	186	479817	347510
37	480775	345193	87	479994	347032	137	479708	347096	187	479817	347525
38	480791	345248	88	479951	347004	138	479691	347090	188	479817	347538
39	480831	345335	89	479944	347001	139	479680	347088	189	479817	347543
40	480815	345414	90	479933	346994	140	479671	347086	190	479822	347555
41	480712	345453	91	479924	346989	141	479668	347096	191	479829	347570
42	480720	345493	92	479911	346982	142	479665	347108	192	479840	347576
43	480759	345571	93	479903	346980	143	479660	347120	193	479854	347581
44	480673	345650	94	479892	346972	144	479658	347144	194	479862	347590
45	480602	345643	95	479876	346966	145	479642	347143	195	479860	347601
46	480546	345690	96	479858	346966	146	479635	347138	196	479845	347610
47	480562	345753	97	479837	346968	147	479625	347133	197	479830	347613
48	480570	345816	98	479821	346952	148	479622	347141	198	479825	347624
49	480625	345911	99	479814	346949	149	479630	347161	199	479815	347629
50	480602	346006	100	479806	346944	150	479638	347174	200	479809	347626

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
201	479797	347626	251	479536	347252	301	479267	347001	351	478963	347218
202	479792	347624	252	479537	347242	302	479262	347001	352	478953	347225
203	479786	347621	253	479539	347222	303	479256	347002	353	478948	347245
204	479777	347620	254	479536	347207	304	479252	347003	354	478955	347259
205	479767	347610	255	479531	347199	305	479248	347004	355	478948	347268
206	479767	347603	256	479531	347186	306	479243	347005	356	478946	347279
207	479761	347585	257	479537	347179	307	479239	347006	357	478925	347269
208	479761	347575	258	479544	347166	308	479234	347008	358	478913	347256
209	479754	347565	259	479551	347154	309	479231	347007	359	478910	347246
210	479738	347543	260	479547	347141	310	479227	347007	360	478895	347241
211	479733	347535	261	479542	347128	311	479224	347005	361	478883	347241
212	479721	347528	262	479532	347113	312	479222	347004	362	478867	347238
213	479706	347519	263	479526	347096	313	479220	347004	363	478868	347215
214	479691	347519	264	479519	347075	314	479220	347004	364	478862	347208
215	479686	347520	265	479509	347060	315	479210	346994	365	478852	347211
216	479673	347514	266	479503	347045	316	479196	346989	366	478840	347215
217	479663	347512	267	479494	347032	317	479186	346990	367	478816	347205
218	479655	347510	268	479489	347045	318	479177	346994	368	478794	347206
219	479645	347510	269	479479	347043	319	479167	346997	369	478774	347195
220	479642	347514	270	479463	347037	320	479160	347000	370	478758	347185
221	479642	347532	271	479445	347037	321	479155	347003	371	478726	347188
222	479627	347533	272	479430	347029	322	479155	347004	372	478710	347198
223	479625	347520	273	479421	347019	323	479150	347005	373	478705	347215
224	479625	347504	274	479421	347009	324	479137	347019	374	478696	347241
225	479625	347499	275	479413	347002	325	479123	347025	375	478700	347256
226	479625	347490	276	479416	347001	326	479109	347030	376	478706	347271
227	479630	347482	277	479415	346997	327	479097	347037	377	478710	347293
228	479642	347474	278	479411	346990	328	479075	347045	378	478710	347312
229	479640	347461	279	479408	346987	329	479067	347048	379	478715	347327
230	479640	347449	280	479404	346987	330	479059	347060	380	478719	347352
231	479642	347446	281	479397	346982	331	479042	347062	381	478723	347370
232	479638	347437	282	479390	346982	332	479037	347065	382	478723	347387
233	479637	347424	283	479377	346983	333	479027	347070	383	478728	347412
234	479635	347413	284	479367	346990	334	479024	347085	384	478731	347425
235	479632	347386	285	479357	346992	335	479036	347093	385	478733	347448
236	479627	347375	286	479353	346987	336	479037	347105	386	478741	347463
237	479610	347356	287	479342	346979	337	479029	347116	387	478748	347475
238	479602	347350	288	479341	346978	338	479011	347116	388	478769	347490
239	479594	347346	289	479337	346975	339	479001	347110	389	478779	347495
240	479579	347343	290	479333	346970	340	478993	347110	390	478792	347503
241	479567	347330	291	479328	346967	341	478979	347113	391	478807	347514
242	479557	347327	292	479317	346966	342	478981	347130	392	478811	347517
243	479552	347323	293	479306	346967	343	478998	347138	393	476673	347434
244	479546	347320	294	479299	346969	344	479008	347146	394	476676	347402
245	479532	347308	295	479294	346971	345	479011	347154	395	476676	347391
246	479521	347303	296	479293	346972	346	479013	347165	396	476680	347378
247	479519	347293	297	479288	346980	347	479003	347180	397	476683	347360
248	479522	347285	298	479281	346989	348	478994	347190	398	476688	347342
249	479526	347274	299	479274	346999	349	478986	347198	399	476686	347331
250	479532	347260	300	479271	347000	350	478974	347206	400	476684	347314

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
401	476676	347297	451	476615	346973	501	476362	346682	551	476292	346374
402	476668	347282	452	476607	346978	502	476360	346670	552	476282	346357
403	476663	347274	453	476599	346978	503	476374	346648	553	476272	346335
404	476658	347263	454	476590	346978	504	476364	346631	554	476294	346323
405	476649	347254	455	476584	346978	505	476396	346614	555	476343	346316
406	476639	347248	456	476577	346978	506	476423	346604	556	476360	346309
407	476631	347242	457	476568	346975	507	476449	346604	557	476372	346304
408	476623	347229	458	476561	346971	508	476469	346592	558	476389	346287
409	476611	347222	459	476554	346964	509	476476	346570	559	476403	346285
410	476608	347220	460	476547	346961	510	476466	346546	560	476423	346272
411	476594	347217	461	476540	346962	511	476461	346522	561	476452	346243
412	476599	347206	462	476532	346969	512	476456	346507	562	476464	346234
413	476605	347198	463	476527	346974	513	476464	346490	563	476473	346209
414	476616	347191	464	476520	346973	514	476464	346491	564	476485	346200
415	476621	347185	465	476515	346972	515	476426	346451	565	476495	346096
416	476621	347175	466	476508	346971	516	476435	346454	566	476495	346067
417	476633	347180	467	476501	346968	517	476444	346455	567	476505	346025
418	476646	347186	468	476495	346966	518	476449	346457	568	476517	345994
419	476660	347186	469	476490	346964	519	476457	346466	569	476507	345970
420	476663	347175	470	476486	346962	520	476458	346473	570	476488	345955
421	476665	347162	471	476472	346948	521	476461	346479	571	476473	345948
422	476654	347148	472	476469	346943	522	476466	346486	572	476454	345926
423	476644	347141	473	476465	346939	523	476464	346491	573	476435	345914
424	476636	347126	474	476458	346937	524	476426	346451	574	476420	345914
425	476636	347115	475	476451	346932	525	476408	346459	575	476391	345941
426	476634	347107	476	476447	346925	526	476393	346466	576	476367	345941
427	476628	347097	477	476447	346918	527	476350	346466	577	476343	345938
428	476624	347091	478	476445	346913	528	476321	346473	578	476306	345936
429	476623	347080	479	476440	346909	529	476284	346481	579	476301	345936
430	476624	347071	480	476429	346906	530	476253	346481	580	476280	345921
431	476631	347063	481	476424	346906	531	476234	346483	581	476265	345916
432	476634	347055	482	476411	346910	532	476209	346483	582	476253	345897
433	476637	347050	483	476399	346909	533	476188	346478	583	476277	345861
434	476641	347042	484	476390	346911	534	476146	346478	584	476260	345851
435	476644	347036	485	476377	346907	535	476117	346471	585	476246	345839
436	476652	347031	486	476370	346907	536	476100	346466	586	476263	345812
437	476658	347026	487	476351	346910	537	476076	346459	587	476301	345810
438	476663	347023	488	476346	346907	538	476062	346447	588	476328	345800
439	476670	347016	489	476333	346907	539	476049	346437	589	476340	345798
440	476667	347008	490	476328	346907	540	476052	346423	590	476374	345788
441	476667	346998	491	476318	346905	541	476064	346418	591	476362	345773
442	476667	347003	492	476338	346885	542	476096	346403	592	476345	345761
443	476668	346998	493	476369	346859	543	476120	346401	593	476338	345735
444	476666	346993	494	476379	346844	544	476139	346401	594	476335	345689
445	476666	346989	495	476391	346832	545	476156	346398	595	476338	345652
446	476658	346988	496	476396	346827	546	476168	346398	596	476362	345616
447	476645	346986	497	476413	346784	547	476192	346401	597	476364	345597
448	476640	346988	498	476389	346745	548	476217	346398	598	476330	345582
449	476629	346973	499	476374	346725	549	476241	346396	599	476306	345580
450	476623	346973	500	476369	346713	550	476263	346396	600	476265	345585

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
601	476246	345575	651	475427	345633	701	475255	345201	751	474752	344543
602	476224	345548	652	475406	345637	702	475231	345199	752	474737	344534
603	476205	345536	653	475397	345624	703	475212	345212	753	474707	344543
604	476185	345536	654	475397	345607	704	475184	345203	754	474683	344536
605	476156	345555	655	475395	345596	705	475162	345195	755	474661	344526
606	476127	345558	656	475376	345579	706	475151	345169	756	474637	344528
607	476103	345565	657	475363	345570	707	475153	345152	757	474609	344534
608	476083	345575	658	475356	345557	708	475173	345156	758	474573	344528
609	476054	345585	659	475345	345534	709	475194	345160	759	474558	344536
610	476030	345594	660	475348	345527	710	475207	345143	760	474540	344556
611	476020	345597	661	475376	345536	711	475227	345126	761	474534	344573
612	476001	345589	662	475395	345536	712	475212	345106	762	474525	344588
613	476004	345594	663	475436	345540	713	475218	345091	763	474504	344612
614	475997	345598	664	475455	345527	714	475222	345078	764	474482	344623
615	475982	345598	665	475468	345521	715	475242	345087	765	474460	344631
616	475967	345598	666	475488	345510	716	475263	345108	766	474445	344659
617	475939	345600	667	475494	345497	717	475276	345124	767	474417	344690
618	475922	345600	668	475496	345477	718	475309	345143	768	474385	344696
619	475900	345603	669	475490	345458	719	475315	345121	769	474361	344705
620	475885	345603	670	475479	345441	720	475326	345119	770	474327	344718
621	475868	345618	671	475473	345419	721	475356	345115	771	474301	344729
622	475850	345618	672	475468	345408	722	475371	345100	772	474288	344741
623	475825	345624	673	475481	345389	723	475397	345072	773	474260	344767
624	475812	345626	674	475481	345374	724	475380	345054	774	474234	344806
625	475786	345631	675	475479	345348	725	475352	345046	775	474225	344823
626	475764	345637	676	475468	345326	726	475313	345057	776	474214	344834
627	475753	345646	677	475475	345320	727	475298	345057	777	474184	344841
628	475730	345654	678	475479	345307	728	475270	345044	778	474160	344849
629	475686	345674	679	475481	345290	729	475266	345041	779	474128	344862
630	475665	345672	680	475518	345281	730	475244	345031	780	474109	344865
631	475650	345672	681	475533	345285	731	475231	345016	781	474083	344867
632	475635	345661	682	475566	345253	732	475205	344992	782	474042	344858
633	475632	345644	683	475579	345214	733	475199	344966	783	474033	344828
634	475635	345622	684	475570	345188	734	475160	344925	784	474037	344802
635	475617	345607	685	475537	345173	735	475121	344901	785	474029	344763
636	475602	345607	686	475509	345167	736	475117	344880	786	474009	344724
637	475594	345588	687	475484	345156	737	475093	344852	787	474012	344703
638	475570	345575	688	475473	345171	738	475054	344826	788	473988	344681
639	475557	345559	689	475460	345203	739	475026	344800	789	473971	344647
640	475546	345536	690	475445	345214	740	475007	344780	790	473973	344616
641	475527	345527	691	475423	345236	741	474985	344754	791	473962	344575
642	475514	345529	692	475380	345255	742	474959	344729	792	473949	344549
643	475503	345538	693	475369	345240	743	474927	344679	793	473927	344515
644	475503	345559	694	475367	345221	744	474914	344655	794	473876	344521
645	475496	345566	695	475352	345212	745	474881	344621	795	473826	344543
646	475486	345590	696	475335	345199	746	474851	344593	796	473798	344556
647	475481	345598	697	475324	345193	747	474845	344534	797	473768	344573
648	475473	345620	698	475307	345195	748	474834	344517	798	473755	344586
649	475466	345624	699	475294	345208	749	474802	344517	799	473740	344618
650	475449	345631	700	475268	345208	750	474795	344534	800	473714	344668

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
801	473701	344672	851	473010	342367	901	472784	343378	951	472333	344002
802	473671	344679	852	473004	342386	902	472770	343392	952	472333	344003
803	473619	344677	853	472994	342415	903	472749	343421	953	472331	344007
804	473586	344675	854	472989	342439	904	472739	343450	954	472329	344012
805	473545	344672	855	472983	342464	905	472751	343464	955	472328	344016
806	473509	344675	856	472973	342484	906	472753	343487	956	472329	344021
807	473476	344670	857	472961	342505	907	472755	343515	957	472328	344027
808	473444	344657	858	472955	342525	908	472745	343538	958	472323	344029
809	473437	344627	859	472957	342556	909	472743	343561	959	472319	344035
810	473463	344618	860	472952	342566	910	472737	343587	960	472316	344039
811	473472	344597	861	472942	342591	911	472733	343608	961	472312	344042
812	473500	344558	862	472940	342614	912	472731	343635	962	472307	344046
813	473528	344519	863	472940	342632	913	472731	343653	963	472302	344047
814	473552	344472	864	472942	342663	914	472727	343676	964	472294	344043
815	473565	344437	865	472924	342698	915	472727	343700	965	472290	344039
816	473586	344416	866	472909	342724	916	472725	343729	966	472287	344037
817	473589	344396	867	472907	342743	917	472723	343751	967	472282	344038
818	473604	344329	868	472916	342761	918	472723	343774	968	472278	344040
819	473632	344284	869	472924	342786	919	472727	343793	969	472272	344042
820	473651	344234	870	472952	342802	920	472729	343811	970	472263	344043
821	473645	344206	871	472963	342829	921	472723	343823	971	472255	344044
822	473653	344144	872	472969	342858	922	472710	343831	972	472249	344045
823	473651	344109	873	472973	342876	923	472700	343836	973	472244	344047
824	473662	344072	874	472975	342895	924	472692	343834	974	472242	344050
825	473655	344064	875	472959	342903	925	472682	343831	975	472241	344052
826	473662	344071	876	472936	342895	926	472665	343823	976	472236	344053
827	473063	341908	877	472920	342882	927	472661	343817	977	472233	344054
828	473057	341920	878	472914	342903	928	472645	343817	978	472225	344056
829	473051	341943	879	472918	342915	929	472630	343827	979	472221	344056
830	473065	341957	880	472905	342940	930	472622	343840	980	472217	344052
831	473063	341973	881	472909	342971	931	472595	343858	981	472219	344047
832	473059	341998	882	472914	342989	932	472583	343864	982	472223	344045
833	473067	342008	883	472909	342999	933	472565	343864	983	472226	344040
834	473080	342033	884	472899	343028	934	472556	343866	984	472226	344036
835	473082	342055	885	472893	343049	935	472542	343866	985	472232	344033
836	473088	342074	886	472893	343071	936	472517	343868	986	472235	344030
837	473092	342101	887	472889	343104	937	472501	343875	987	472242	344025
838	473090	342131	888	472895	343133	938	472478	343883	988	472247	344021
839	473080	342140	889	472875	343141	939	472458	343897	989	472247	344016
840	473074	342158	890	472858	343149	940	472448	343901	990	472243	344015
841	473069	342177	891	472850	343158	941	472433	343907	991	472232	344016
842	473055	342189	892	472844	343175	942	472413	343918	992	472221	344015
843	473047	342203	893	472838	343191	943	472403	343922	993	472211	344014
844	473041	342224	894	472831	343222	944	472388	343932	994	472205	344011
845	473047	342248	895	472829	343243	945	472380	343941	995	472201	344007
846	473041	342267	896	472827	343261	946	472376	343956	996	472200	344005
847	473041	342287	897	472827	343284	947	472370	343970	997	472199	344003
848	473035	342302	898	472813	343314	948	472362	343980	998	472197	344002
849	473028	342320	899	472803	343339	949	472347	343993	999	472190	344003
850	473020	342349	900	472794	343357	950	472337	344001	1000	472184	344008

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
1001	472179	344011	1051	472174	343995	1101	471908	344082	1151	472064	343907
1002	472174	344009	1052	472176	343999	1102	471911	344078	1152	472068	343905
1003	472169	344007	1053	472176	343999	1103	471915	344073	1153	472070	343900
1004	472169	344006	1054	472020	344002	1104	471921	344074	1154	472073	343899
1005	472172	344006	1055	472022	344003	1105	471930	344071	1155	472077	343894
1006	472175	344003	1056	472015	344014	1106	471938	344066	1156	472082	343890
1007	472176	343999	1057	472013	344025	1107	471943	344064	1157	472086	343887
1008	472020	344002	1058	472006	344029	1108	471948	344060	1158	472086	343885
1009	472021	343998	1059	472001	344030	1109	471955	344050	1159	472081	343878
1010	472023	343997	1060	471997	344030	1110	471957	344045	1160	472075	343875
1011	472026	343996	1061	471994	344032	1111	471963	344037	1161	472070	343872
1012	472031	343994	1062	471993	344037	1112	471968	344035	1162	472066	343866
1013	472033	343991	1063	471990	344043	1113	471971	344026	1163	472068	343860
1014	472034	343987	1064	471986	344046	1114	471976	344019	1164	472073	343853
1015	472034	343983	1065	471980	344046	1115	471977	344015	1165	472080	343849
1016	472039	343979	1066	471980	344049	1116	471980	344010	1166	472087	343848
1017	472045	343975	1067	471979	344054	1117	471983	344003	1167	472091	343847
1018	472051	343971	1068	471977	344054	1118	471983	344002	1168	472099	343845
1019	472058	343967	1069	471972	344056	1119	471981	344000	1169	472101	343844
1020	472064	343963	1070	471968	344058	1120	471981	343994	1170	472104	343839
1021	472070	343961	1071	471961	344060	1121	471992	343981	1171	472103	343832
1022	472076	343963	1072	471957	344062	1122	472002	343973	1172	472097	343829
1023	472078	343966	1073	471955	344064	1123	472003	343970	1173	472087	343830
1024	472084	343968	1074	471955	344070	1124	472003	343964	1174	472082	343832
1025	472089	343968	1075	471954	344073	1125	472003	343960	1175	472074	343834
1026	472093	343968	1076	471951	344073	1126	472002	343957	1176	472068	343835
1027	472100	343969	1077	471948	344073	1127	472004	343954	1177	472060	343834
1028	472108	343971	1078	471948	344078	1128	472004	343949	1178	472059	343829
1029	472115	343972	1079	471946	344083	1129	472004	343945	1179	472060	343821
1030	472121	343972	1080	471941	344088	1130	472004	343940	1180	472064	343817
1031	472125	343971	1081	471937	344089	1131	472004	343933	1181	472061	343806
1032	472130	343968	1082	471933	344093	1132	472005	343929	1182	472056	343804
1033	472133	343968	1083	471930	344094	1133	472010	343927	1183	472052	343806
1034	472137	343969	1084	471928	344096	1134	472013	343927	1184	472046	343811
1035	472140	343968	1085	471923	344103	1135	472015	343927	1185	472044	343816
1036	472144	343968	1086	471920	344104	1136	472018	343932	1186	472042	343821
1037	472148	343963	1087	471914	344109	1137	472021	343934	1187	472039	343823
1038	472153	343961	1088	471907	344112	1138	472025	343937	1188	472032	343826
1039	472163	343959	1089	471900	344112	1139	472031	343939	1189	472028	343828
1040	472167	343958	1090	471893	344110	1140	472035	343941	1190	472025	343830
1041	472170	343958	1091	471889	344110	1141	472038	343945	1191	472024	343833
1042	472171	343958	1092	471885	344111	1142	472041	343947	1192	472022	343837
1043	472171	343966	1093	471882	344109	1143	472048	343943	1193	472023	343843
1044	472170	343970	1094	471884	344107	1144	472050	343938	1194	472021	343848
1045	472167	343973	1095	471887	344107	1145	472053	343928	1195	472020	343851
1046	472165	343975	1096	471890	344107	1146	472050	343921	1196	472016	343855
1047	472166	343981	1097	471893	344099	1147	472051	343917	1197	472012	343857
1048	472165	343983	1098	471896	344097	1148	472052	343915	1198	472010	343857
1049	472167	343989	1099	471900	344091	1149	472054	343913	1199	472006	343856
1050	472171	343992	1100	471905	344089	1150	472058	343910	1200	472003	343855

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
1201	472001	343854	1251	471888	343428	1301	471198	343474	1351	470973	343437
1202	472002	343851	1252	471851	343418	1302	471188	343495	1352	470968	343445
1203	471994	343847	1253	471814	343432	1303	471171	343515	1353	470960	343453
1204	471992	343845	1254	471784	343443	1304	471159	343530	1354	470954	343459
1205	471977	343853	1255	471756	343447	1305	471149	343530	1355	470956	343474
1206	471967	343855	1256	471741	343441	1306	471134	343521	1356	470958	343486
1207	471956	343863	1257	471722	343428	1307	471138	343492	1357	470968	343488
1208	471948	343863	1258	471677	343441	1308	471155	343470	1358	470977	343492
1209	471938	343872	1259	471662	343449	1309	471153	343459	1359	470977	343503
1210	471936	343886	1260	471646	343447	1310	471159	343435	1360	470964	343521
1211	471940	343892	1261	471640	343434	1311	471182	343422	1361	470964	343530
1212	471942	343898	1262	471642	343416	1312	471198	343416	1362	470964	343555
1213	471944	343909	1263	471648	343397	1313	471217	343401	1363	470948	343561
1214	471938	343925	1264	471650	343379	1314	471248	343401	1364	470935	343569
1215	471934	343931	1265	471637	343366	1315	471267	343401	1365	470913	343559
1216	471927	343931	1266	471627	343368	1316	471287	343383	1366	470913	343540
1217	471927	343909	1267	471613	343379	1317	471283	343372	1367	470917	343521
1218	471927	343900	1268	471606	343391	1318	471289	343335	1368	470923	343499
1219	471938	343896	1269	471594	343412	1319	471283	343318	1369	470919	343486
1220	471929	343886	1270	471575	343434	1320	471283	343294	1370	470908	343472
1221	471931	343878	1271	471555	343434	1321	471267	343275	1371	470892	343486
1222	471925	343871	1272	471536	343424	1322	471269	343256	1372	470875	343499
1223	471923	343851	1273	471524	343414	1323	471269	343231	1373	470861	343515
1224	471923	343834	1274	471511	343397	1324	471261	343211	1374	470848	343530
1225	471927	343818	1275	471511	343379	1325	471256	343196	1375	470846	343540
1226	471919	343805	1276	471509	343358	1326	471236	343180	1376	470840	343559
1227	471911	343795	1277	471497	343354	1327	471221	343161	1377	470840	343582
1228	471898	343789	1278	471492	343360	1328	471213	343149	1378	470840	343604
1229	471878	343782	1279	471482	343374	1329	471184	343157	1379	470834	343619
1230	471869	343762	1280	471464	343366	1330	471173	343176	1380	470828	343656
1231	471865	343739	1281	471455	343352	1331	471173	343188	1381	470821	343671
1232	471871	343702	1282	471441	343348	1332	471151	343211	1382	470805	343675
1233	471900	343693	1283	471441	343364	1333	471124	343217	1383	470795	343681
1234	471929	343706	1284	471426	343379	1334	471105	343219	1384	470792	343698
1235	471958	343714	1285	471416	343399	1335	471097	343211	1385	470782	343700
1236	471973	343695	1286	471408	343424	1336	471070	343215	1386	470766	343695
1237	471975	343675	1287	471416	343434	1337	471060	343229	1387	470751	343683
1238	471967	343656	1288	471399	343449	1338	471051	343242	1388	470734	343669
1239	471973	343633	1289	471376	343453	1339	471045	343271	1389	470726	343656
1240	471963	343621	1290	471362	343453	1340	471041	343277	1390	470718	343644
1241	471934	343615	1291	471335	343464	1341	471031	343287	1391	470710	343625
1242	471911	343606	1292	471316	343463	1342	471014	343298	1392	470714	343608
1243	471892	343598	1293	471304	343463	1343	471016	343316	1393	470730	343610
1244	471871	343575	1294	471289	343459	1344	471018	343335	1394	470743	343621
1245	471838	343540	1295	471265	343461	1345	471024	343348	1395	470753	343619
1246	471849	343515	1296	471260	343459	1346	471018	343372	1396	470761	343606
1247	471867	343513	1297	471246	343453	1347	471008	343377	1397	470763	343579
1248	471884	343511	1298	471234	343453	1348	471002	343391	1398	470761	343567
1249	471898	343476	1299	471221	343457	1349	470989	343406	1399	470753	343550
1250	471900	343453	1300	471205	343463	1350	470987	343424	1400	470743	343536

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
1401	470730	343511	1451	470295	343755	1501	470057	343378	1551	469834	342370
1402	470714	343497	1452	470298	343751	1502	470047	343361	1552	469823	342358
1403	470706	343492	1453	470289	343735	1503	470039	343349	1553	469813	342360
1404	470699	343488	1454	470275	343727	1504	470024	343336	1554	469817	342382
1405	470676	343488	1455	470266	343731	1505	470026	343326	1555	469817	342393
1406	470658	343497	1456	470258	343718	1506	470026	343307	1556	469803	342407
1407	470648	343494	1457	470257	343716	1507	470018	343286	1557	469796	342420
1408	470633	343478	1458	470256	343717	1508	470010	343259	1558	469784	342436
1409	470629	343464	1459	470252	343719	1509	470007	343243	1559	469771	342434
1410	470614	343445	1460	470244	343725	1510	470003	343220	1560	469751	342440
1411	470590	343437	1461	470233	343727	1511	470003	343202	1561	469747	342447
1412	470583	343414	1462	470213	343707	1512	470001	343181	1562	469738	342461
1413	470565	343412	1463	470196	343707	1513	470007	343160	1563	469732	342478
1414	470536	343420	1464	470184	343707	1514	470020	343154	1564	469730	342496
1415	470511	343424	1465	470171	343694	1515	470024	343133	1565	469730	342511
1416	470482	343432	1466	470163	343684	1516	470020	343108	1566	469720	342523
1417	470463	343447	1467	470148	343676	1517	470018	343092	1567	469711	342538
1418	470453	343468	1468	470134	343678	1518	470024	343081	1568	469715	342556
1419	470459	343490	1469	470123	343680	1519	470024	343061	1569	469716	342575
1420	470467	343501	1470	470115	343692	1520	470014	343032	1570	469709	342596
1421	470476	343526	1471	470103	343692	1521	470014	343011	1571	469699	342610
1422	470467	343555	1472	470092	343686	1522	470016	342986	1572	469689	342631
1423	470459	343569	1473	470076	343701	1523	470007	342959	1573	469680	342639
1424	470445	343569	1474	470059	343707	1524	470016	342938	1574	469674	342645
1425	470428	343579	1475	470055	343723	1525	470016	342918	1575	469662	342662
1426	470411	343586	1476	470047	343746	1526	470041	342901	1576	469643	342677
1427	470411	343602	1477	470051	343759	1527	470032	342854	1577	469624	342670
1428	470420	343629	1478	470051	343775	1528	470022	342837	1578	469610	342666
1429	470420	343639	1479	470032	343763	1529	470007	342806	1579	469599	342664
1430	470420	343666	1480	470024	343746	1530	470001	342779	1580	469583	342662
1431	470424	343685	1481	470032	343727	1531	469995	342765	1581	469568	342676
1432	470416	343704	1482	470028	343707	1532	470001	342736	1582	469548	342689
1433	470418	343727	1483	470028	343688	1533	469985	342721	1583	469537	342703
1434	470424	343739	1484	470028	343672	1534	469981	342704	1584	469513	342728
1435	470430	343747	1485	470047	343653	1535	469974	342678	1585	469494	342759
1436	470422	343762	1486	470049	343636	1536	469962	342665	1586	469482	342782
1437	470409	343770	1487	470049	343614	1537	469966	342642	1587	469473	342801
1438	470409	343780	1488	470047	343597	1538	469964	342630	1588	469467	342823
1439	470413	343791	1489	470043	343583	1539	469949	342597	1589	469481	342846
1440	470418	343803	1490	470055	343574	1540	469927	342572	1590	469477	342863
1441	470401	343799	1491	470061	343560	1541	469908	342541	1591	469467	342879
1442	470384	343785	1492	470072	343541	1542	469898	342510	1592	469473	342910
1443	470374	343778	1493	470076	343529	1543	469887	342470	1593	469479	342917
1444	470364	343774	1494	470088	343510	1544	469889	342463	1594	469498	342944
1445	470357	343764	1495	470080	343481	1545	469875	342455	1595	469504	342973
1446	470341	343760	1496	470068	343464	1546	469861	342445	1596	469504	342983
1447	470326	343764	1497	470051	343456	1547	469848	342428	1597	469481	342966
1448	470310	343770	1498	470055	343440	1548	469865	342416	1598	469452	342954
1449	470302	343770	1499	470051	343423	1549	469860	342405	1599	469424	342964
1450	470298	343766	1500	470053	343400	1550	469842	342393	1600	469403	342985

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
1601	469390	343008	1651	469347	343846	1701	468926	342978	1751	468007	343340
1602	469376	343027	1652	469339	343817	1702	468904	342957	1752	467999	343340
1603	469365	343051	1653	469324	343802	1703	468873	342936	1753	467980	343346
1604	469357	343066	1654	469318	343781	1704	468842	342916	1754	467951	343361
1605	469343	343076	1655	469318	343759	1705	468794	342914	1755	467945	343375
1606	469337	343091	1656	469316	343740	1706	468777	342918	1756	467928	343400
1607	469330	343120	1657	469307	343723	1707	468744	342934	1757	467912	343419
1608	469328	343142	1658	469295	343698	1708	468709	342949	1758	467897	343452
1609	469328	343157	1659	469285	343678	1709	468674	342965	1759	467891	343473
1610	469324	343196	1660	469278	343659	1710	468647	342972	1760	467893	343512
1611	469326	343227	1661	469270	343651	1711	468626	342980	1761	467893	343552
1612	469308	343267	1662	469247	343645	1712	468583	342992	1762	467893	343587
1613	469307	343289	1663	469237	343636	1713	468552	343009	1763	467883	343620
1614	469312	343300	1664	469221	343645	1714	468529	343023	1764	467874	343663
1615	469334	343321	1665	469202	343632	1715	468514	343040	1765	467870	343692
1616	469328	343348	1666	469189	343634	1716	468491	343052	1766	467870	343728
1617	469326	343383	1667	469163	343641	1717	468465	343065	1767	467870	343773
1618	469316	343414	1668	469146	343647	1718	468442	343067	1768	467866	343806
1619	469316	343441	1669	469131	343632	1719	468396	343073	1769	467858	343844
1620	469332	343459	1670	469123	343616	1720	468376	343067	1770	467856	343877
1621	469336	343482	1671	469102	343597	1721	468349	343071	1771	467856	343914
1622	469353	343515	1672	469090	343572	1722	468334	343081	1772	467860	343945
1623	469353	343538	1673	469086	343554	1723	468322	343112	1773	467864	343974
1624	469353	343563	1674	469088	343539	1724	468316	343131	1774	467870	344000
1625	469366	343592	1675	469090	343527	1725	468303	343162	1775	467877	344012
1626	469378	343623	1676	469098	343506	1726	468278	343185	1776	467884	344017
1627	469368	343629	1677	469111	343489	1727	468260	343191	1777	467897	344025
1628	469368	343656	1678	469115	343465	1728	468239	343191	1778	467914	344039
1629	469368	343671	1679	469115	343448	1729	468226	343201	1779	467922	344057
1630	469363	343683	1680	469109	343435	1730	468222	343202	1780	467920	344072
1631	469363	343698	1681	469094	343407	1731	468212	343224	1781	467921	344089
1632	469353	343712	1682	469092	343394	1732	468200	343216	1782	467919	344104
1633	469363	343737	1683	469090	343378	1733	468183	343206	1783	467917	344119
1634	469357	343737	1684	469076	343373	1734	468166	343220	1784	467914	344136
1635	469357	343736	1685	469065	343377	1735	468164	343235	1785	467909	344150
1636	469355	343748	1686	469059	343359	1736	468166	343255	1786	467909	344168
1637	469357	343759	1687	469059	343344	1737	468144	343245	1787	467904	344183
1638	469366	343771	1688	469045	343332	1738	468131	343235	1788	467898	344193
1639	469366	343779	1689	469028	343320	1739	468113	343226	1789	467896	344222
1640	469370	343796	1690	469011	343299	1740	468112	343239	1790	467896	344232
1641	469370	343812	1691	468991	343280	1741	468104	343266	1791	467899	344242
1642	469372	343821	1692	468997	343243	1742	468102	343286	1792	467899	344243
1643	469372	343835	1693	468997	343214	1743	468108	343311	1793	467900	344243
1644	469370	343841	1694	469001	343168	1744	468094	343307	1794	467900	344243
1645	469370	343854	1695	469005	343141	1745	468073	343303	1795	467900	344243
1646	469370	343870	1696	468993	343127	1746	468063	343309	1796	467900	344243
1647	469376	343883	1697	468987	343112	1747	468057	343324	1797	467902	344254
1648	469376	343899	1698	468980	343079	1748	468044	343330	1798	467896	344268
1649	469359	343883	1699	468960	343044	1749	468026	343336	1799	467885	344290
1650	469357	343864	1700	468947	343015	1750	468015	343340	1800	467875	344307

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
1801	467860	344316	1851	467332	343823	1901	466665	343305	1951	466687	344155
1802	467840	344321	1852	467332	343804	1902	466650	343320	1952	466694	344175
1803	467819	344329	1853	467332	343790	1903	466642	343346	1953	466698	344195
1804	467791	344334	1854	467326	343769	1904	466638	343378	1954	466703	344208
1805	467773	344327	1855	467317	343756	1905	466638	343417	1955	466709	344221
1806	467756	344310	1856	467303	343732	1906	466644	343446	1956	466717	344243
1807	467747	344292	1857	467288	343711	1907	466655	343477	1957	466726	344262
1808	467737	344278	1858	467268	343696	1908	466667	343506	1958	466731	344277
1809	467729	344262	1859	467255	343688	1909	466659	343527	1959	466737	344284
1810	467725	344246	1860	467241	343680	1910	466642	343539	1960	466744	344304
1811	467722	344231	1861	467232	343665	1911	466640	343549	1961	466743	344323
1812	467714	344225	1862	467222	343643	1912	466632	343566	1962	466737	344347
1813	467692	344217	1863	467205	343614	1913	466625	343589	1963	466727	344359
1814	467677	344213	1864	467195	343583	1914	466625	343612	1964	466715	344366
1815	467668	344202	1865	467172	343543	1915	466613	343632	1965	466708	344383
1816	467656	344194	1866	467152	343525	1916	466592	343624	1966	466694	344391
1817	467649	344177	1867	467131	343502	1917	466570	343622	1967	466685	344393
1818	467649	344163	1868	467121	343481	1918	466563	343622	1968	466677	344396
1819	467644	344147	1869	467108	343465	1919	466565	343639	1969	466668	344400
1820	467639	344135	1870	467108	343444	1920	466576	343665	1970	466658	344400
1821	467628	344117	1871	467110	343427	1921	466586	343682	1971	466646	344399
1822	467614	344102	1872	467079	343398	1922	466596	343709	1972	466638	344397
1823	467601	344090	1873	467062	343380	1923	466605	343732	1973	466620	344391
1824	467585	344081	1874	467044	343351	1924	466615	343752	1974	466611	344389
1825	467555	344074	1875	467029	343336	1925	466625	343773	1975	466590	344380
1826	467532	344077	1876	467017	343317	1926	466638	343788	1976	466572	344379
1827	467515	344080	1877	467009	343303	1927	466638	343806	1977	466560	344379
1828	467510	344090	1878	466994	343295	1928	466636	343831	1978	466544	344380
1829	467495	344086	1879	466982	343280	1929	466632	343854	1979	466532	344384
1830	467494	344077	1880	466961	343262	1930	466642	343881	1980	466527	344384
1831	467488	344065	1881	466938	343262	1931	466650	343901	1981	466517	344384
1832	467485	344055	1882	466924	343259	1932	466655	343914	1982	466502	344385
1833	467478	344052	1883	466899	343264	1933	466659	343928	1983	466488	344383
1834	467466	344047	1884	466872	343270	1934	466652	343939	1984	466469	344372
1835	467463	344043	1885	466860	343286	1935	466655	343955	1985	466447	344361
1836	467463	344036	1886	466859	343293	1936	466657	343974	1986	466431	344348
1837	467457	344027	1887	466851	343307	1937	466657	343993	1987	466416	344341
1838	467447	344022	1888	466837	343322	1938	466665	344005	1988	466393	344334
1839	467437	344007	1889	466824	343317	1939	466669	344002	1989	466380	344329
1840	467431	344005	1890	466814	343299	1940	466669	344010	1990	466359	344320
1841	467427	343997	1891	466804	343313	1941	466672	344017	1991	466334	344316
1842	467417	343980	1892	466802	343334	1942	466672	344025	1992	466312	344308
1843	467408	343968	1893	466799	343355	1943	466678	344035	1993	466302	344307
1844	467404	343953	1894	466791	343359	1944	466678	344050	1994	466282	344307
1845	467396	343935	1895	466775	343355	1945	466678	344066	1995	466265	344302
1846	467388	343916	1896	466762	343340	1946	466676	344078	1996	466257	344307
1847	467375	343902	1897	466748	343313	1947	466671	344089	1997	466242	344313
1848	467359	343881	1898	466727	343290	1948	466672	344106	1998	466230	344324
1849	467348	343866	1899	466710	343286	1949	466672	344122	1999	466220	344335
1850	467338	343846	1900	466686	343290	1950	466681	344143	2000	466209	344341

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
2001	466200	344353	2051	466322	344904	2101	465959	345084	2151	465483	344773
2002	466192	344363	2052	466337	344921	2102	465946	345091	2152	465470	344763
2003	466185	344380	2053	466357	344941	2103	465936	345095	2153	465459	344757
2004	466182	344397	2054	466368	344947	2104	465924	345102	2154	465447	344752
2005	466185	344410	2055	466381	344960	2105	465914	345107	2155	465432	344745
2006	466190	344437	2056	466389	344968	2106	465903	345109	2156	465406	344738
2007	466195	344449	2057	466394	344982	2107	465892	345113	2157	465398	344734
2008	466203	344471	2058	466396	344995	2108	465879	345116	2158	465386	344726
2009	466203	344488	2059	466386	345009	2109	465875	345119	2159	465368	344724
2010	466204	344501	2060	466376	345010	2110	465870	345123	2160	465363	344742
2011	466209	344511	2061	466365	345011	2111	465865	345125	2161	465350	344741
2012	466210	344520	2062	466351	345021	2112	465849	345125	2162	465334	344738
2013	466210	344524	2063	466341	345028	2113	465840	345127	2163	465322	344727
2014	466210	344535	2064	466328	345033	2114	465836	345125	2164	465309	344730
2015	466209	344544	2065	466318	345038	2115	465828	345116	2165	465308	344738
2016	466214	344554	2066	466297	345042	2116	465825	345102	2166	465312	344752
2017	466217	344565	2067	466289	345038	2117	465813	345086	2167	465313	344767
2018	466217	344574	2068	466267	345036	2118	465803	345068	2168	465313	344773
2019	466214	344585	2069	466253	345035	2119	465791	345050	2169	465309	344777
2020	466220	344569	2070	466232	345037	2120	465784	345033	2170	465298	344761
2021	466222	344579	2071	466214	345038	2121	465773	345016	2171	465295	344751
2022	466222	344587	2072	466194	345035	2122	465760	345001	2172	465290	344746
2023	466222	344596	2073	466168	345035	2123	465750	344989	2173	465286	344749
2024	466228	344605	2074	466147	345036	2124	465738	344977	2174	465276	344741
2025	466235	344614	2075	466123	345041	2125	465725	344955	2175	465279	344731
2026	466238	344624	2076	466103	345044	2126	465717	344944	2176	465271	344722
2027	466241	344630	2077	466090	345057	2127	465707	344933	2177	465263	344711
2028	466246	344638	2078	466086	345078	2128	465705	344924	2178	465259	344705
2029	466252	344648	2079	466092	345086	2129	465703	344919	2179	465254	344693
2030	466259	344652	2080	466096	345101	2130	465705	344910	2180	465244	344683
2031	466268	344665	2081	466104	345107	2131	465704	344903	2181	465237	344678
2032	466269	344678	2082	466107	345119	2132	465698	344897	2182	465228	344672
2033	466274	344688	2083	466110	345130	2133	465690	344886	2183	465222	344666
2034	466278	344695	2084	466109	345138	2134	465682	344876	2184	465209	344659
2035	466279	344705	2085	466106	345143	2135	465674	344864	2185	465193	344652
2036	466281	344714	2086	466098	345144	2136	465663	344851	2186	465163	344641
2037	466289	344719	2087	466092	345144	2137	465651	344842	2187	465151	344636
2038	466289	344731	2088	466076	345133	2138	465637	344833	2188	465130	344632
2039	466291	344740	2089	466067	345119	2139	465631	344828	2189	465113	344632
2040	466287	344746	2090	466066	345111	2140	465624	344823	2190	465099	344639
2041	466287	344757	2091	466059	345101	2141	465614	344820	2191	465081	344648
2042	466287	344767	2092	466048	345091	2142	465604	344815	2192	465066	344654
2043	466291	344775	2093	466040	345084	2143	465598	344810	2193	465054	344662
2044	466291	344794	2094	466026	345079	2144	465585	344804	2194	465039	344671
2045	466291	344811	2095	466016	345075	2145	465575	344800	2195	465019	344675
2046	466291	344827	2096	466001	345071	2146	465564	344791	2196	465001	344681
2047	466294	344847	2097	465991	345071	2147	465549	344784	2197	464992	344675
2048	466298	344860	2098	465983	345071	2148	465529	344785	2198	464983	344673
2049	466305	344875	2099	465977	345075	2149	465513	344781	2199	464969	344670
2050	466311	344883	2100	465965	345080	2150	465496	344775	2200	464952	344677

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
2201	464938	344683	2251	464699	345402	2301	464722	345184	2351	464320	346474
2202	464927	344695	2252	464706	345415	2302	464723	345184	2352	464315	346469
2203	464913	344708	2253	464712	345429	2303	464723	345185	2353	464315	346462
2204	464906	344716	2254	464715	345439	2304	464688	346129	2354	464309	346463
2205	464904	344726	2255	464736	345462	2305	464690	346148	2355	464301	346471
2206	464899	344738	2256	464745	345476	2306	464691	346153	2356	464287	346480
2207	464895	344753	2257	464757	345483	2307	464691	346164	2357	464276	346481
2208	464895	344765	2258	464764	345494	2308	464691	346172	2358	464263	346482
2209	464895	344777	2259	464777	345499	2309	464691	346181	2359	464256	346483
2210	464889	344788	2260	464795	345508	2310	464684	346189	2360	464246	346487
2211	464881	344794	2261	464803	345517	2311	464684	346202	2361	464240	346492
2212	464871	344799	2262	464816	345520	2312	464696	346213	2362	464231	346498
2213	464861	344810	2263	464827	345528	2313	464698	346225	2363	464228	346505
2214	464854	344821	2264	464831	345539	2314	464689	346236	2364	464228	346514
2215	464847	344831	2265	464828	345547	2315	464677	346240	2365	464229	346527
2216	464830	344858	2266	464841	345558	2316	464663	346239	2366	464226	346540
2217	464819	344872	2267	464843	345564	2317	464644	346242	2367	464228	346550
2218	464807	344888	2268	464830	345558	2318	464630	346247	2368	464230	346558
2219	464801	344912	2269	464818	345560	2319	464610	346251	2369	464234	346564
2220	464801	344930	2270	464802	345557	2320	464587	346256	2370	464237	346573
2221	464797	344945	2271	464787	345557	2321	464570	346256	2371	464240	346581
2222	464792	344963	2272	464769	345548	2322	464550	346257	2372	464240	346591
2223	464798	344982	2273	464753	345538	2323	464542	346256	2373	464240	346600
2224	464803	345001	2274	464732	345530	2324	464523	346262	2374	464237	346606
2225	464809	345021	2275	464727	345526	2325	464518	346264	2375	464233	346613
2226	464809	345046	2276	464725	345530	2326	464503	346273	2376	464226	346619
2227	464811	345064	2277	464710	345544	2327	464484	346283	2377	464213	346627
2228	464811	345079	2278	464702	345560	2328	464474	346289	2378	464197	346631
2229	464809	345095	2279	464690	345586	2329	464457	346298	2379	464178	346635
2230	464803	345109	2280	464680	345602	2330	464448	346306	2380	464159	346642
2231	464795	345130	2281	464667	345627	2331	464446	346318	2381	464153	346644
2232	464788	345145	2282	464664	345657	2332	464435	346334	2382	464143	346645
2233	464770	345145	2283	464659	345680	2333	464422	346350	2383	464138	346647
2234	464754	345145	2284	464650	345714	2334	464415	346364	2384	464135	346648
2235	464744	345149	2285	464656	345745	2335	464410	346376	2385	464126	346651
2236	464741	345155	2286	464656	345772	2336	464404	346390	2386	464138	346647
2237	464725	345186	2287	464664	345800	2337	464398	346402	2387	464124	346651
2238	464723	345185	2288	464659	345840	2338	464400	346414	2388	464128	346643
2239	464715	345195	2289	464666	345896	2339	464399	346424	2389	464134	346632
2240	464709	345203	2290	464664	345918	2340	464398	346435	2390	464128	346616
2241	464706	345215	2291	464667	345944	2341	464396	346439	2391	464107	346609
2242	464704	345229	2292	464668	345976	2342	464396	346447	2392	464088	346607
2243	464701	345245	2293	464663	346001	2343	464393	346454	2393	464068	346607
2244	464701	345259	2294	464659	346017	2344	464390	346460	2394	464049	346613
2245	464700	345281	2295	464657	346040	2345	464382	346464	2395	464036	346616
2246	464698	345297	2296	464661	346057	2346	464372	346465	2396	464026	346624
2247	464693	345321	2297	464666	346076	2347	464364	346465	2397	464016	346634
2248	464693	345344	2298	464677	346106	2348	464353	346466	2398	464011	346640
2249	464696	345366	2299	464688	346128	2349	464344	346466	2399	464003	346641
2250	464699	345388	2300	464688	346129	2350	464325	346471	2400	464003	346643

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
2401	463995	346644	2451	463582	346816	2501	463132	347080	2551	463757	347035
2402	463975	346644	2452	463574	346809	2502	463144	347093	2552	463780	347047
2403	463958	346660	2453	463566	346797	2503	463161	347105	2553	463795	347051
2404	463955	346672	2454	463550	346782	2504	463180	347107	2554	463830	347051
2405	463967	346682	2455	463540	346779	2505	463203	347103	2555	463851	347053
2406	463964	346693	2456	463524	346776	2506	463213	347089	2556	463876	347051
2407	463935	346710	2457	463507	346782	2507	463242	347091	2557	463893	347055
2408	463938	346733	2458	463482	346782	2508	463255	347093	2558	463907	347060
2409	463949	346739	2459	463464	346780	2509	463278	347107	2559	463932	347072
2410	463952	346751	2460	463440	346782	2510	463311	347124	2560	463961	347078
2411	463957	346771	2461	463418	346780	2511	463326	347132	2561	463988	347080
2412	463970	346779	2462	463413	346774	2512	463342	347126	2562	463998	347083
2413	463975	346782	2463	463403	346774	2513	463363	347132	2563	463998	347083
2414	463990	346790	2464	463386	346773	2514	463374	347143	2564	464008	347090
2415	463993	346802	2465	463380	346765	2515	463392	347139	2565	464025	347099
2416	463990	346813	2466	463372	346759	2516	463409	347145	2566	464040	347111
2417	463986	346825	2467	463363	346747	2517	463415	347147	2567	464035	347109
2418	463983	346837	2468	463343	346753	2518	463434	347149	2568	464045	347115
2419	463975	346846	2469	463325	346762	2519	463455	347151	2569	464058	347125
2420	463963	346840	2470	463308	346764	2520	463476	347151	2570	464073	347141
2421	463952	346840	2471	463297	346776	2521	463503	347128	2571	464082	347153
2422	463940	346845	2472	463290	346790	2522	463515	347118	2572	464105	347171
2423	463932	346840	2473	463279	346796	2523	463534	347099	2573	464125	347190
2424	463924	346839	2474	463262	346813	2524	463532	347082	2574	464137	347202
2425	463915	346843	2475	463254	346831	2525	463532	347070	2575	464168	347220
2426	463912	346857	2476	463244	346843	2526	463547	347062	2576	464192	347229
2427	463894	346858	2477	463230	346851	2527	463549	347055	2577	464218	347239
2428	463889	346848	2478	463207	346861	2528	463546	347041	2578	464230	347245
2429	463882	346849	2479	463192	346871	2529	463536	347026	2579	464250	347262
2430	463868	346854	2480	463179	346888	2530	463532	347018	2580	464258	347281
2431	463857	346855	2481	463173	346907	2531	463538	347012	2581	464267	347301
2432	463837	346855	2482	463169	346923	2532	463542	347004	2582	464267	347315
2433	463827	346855	2483	463170	346930	2533	463557	347006	2583	464276	347338
2434	463811	346854	2484	463175	346949	2534	463578	347006	2584	464283	347364
2435	463796	346854	2485	463176	346957	2535	463594	346994	2585	464279	347387
2436	463782	346861	2486	463215	347003	2536	463599	346977	2586	464273	347402
2437	463770	346869	2487	463214	346995	2537	463597	346958	2587	464246	347422
2438	463752	346875	2488	463207	346986	2538	463615	346940	2588	464234	347425
2439	463736	346875	2489	463195	346975	2539	463636	346940	2589	464217	347424
2440	463726	346874	2490	463185	346967	2540	463638	346967	2590	464189	347398
2441	463712	346871	2491	463179	346959	2541	463634	346992	2591	464172	347382
2442	463695	346861	2492	463176	346957	2542	463645	347002	2592	464156	347359
2443	463684	346851	2493	463216	347004	2543	463669	347000	2593	464137	347341
2444	463674	346843	2494	463217	347001	2544	463686	346998	2594	464119	347321
2445	463657	346839	2495	463215	347003	2545	463701	347002	2595	464099	347311
2446	463638	346835	2496	463205	347018	2546	463699	347011	2596	464079	347303
2447	463629	346832	2497	463194	347022	2547	463701	347009	2597	464051	347303
2448	463615	346828	2498	463182	347035	2548	463715	347016	2598	464035	347300
2449	463608	346822	2499	463171	347051	2549	463728	347026	2599	464024	347295
2450	463597	346819	2500	463146	347062	2550	463742	347030	2600	464006	347297

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
2601	464001	347297	2651	464094	347594	2701	463975	347697	2751	463741	348180
2602	463993	347295	2652	464108	347601	2702	463953	347694	2752	463716	348189
2603	463984	347291	2653	464119	347604	2703	463932	347692	2753	463709	348196
2604	463970	347289	2654	464140	347606	2704	463914	347686	2754	463690	348208
2605	463957	347285	2655	464151	347606	2705	463886	347683	2755	463669	348217
2606	463943	347285	2656	464174	347609	2706	463870	347683	2756	463657	348219
2607	463926	347274	2657	464194	347612	2707	463859	347687	2757	463643	348231
2608	463920	347266	2658	464215	347620	2708	463844	347699	2758	463626	348242
2609	463905	347239	2659	464234	347627	2709	463832	347718	2759	463608	348257
2610	463901	347232	2660	464249	347639	2710	463828	347729	2760	463592	348275
2611	463884	347208	2661	464264	347643	2711	463832	347742	2761	463582	348292
2612	463861	347201	2662	464292	347646	2712	463843	347747	2762	463560	348306
2613	463836	347191	2663	464316	347647	2713	463853	347761	2763	463534	348324
2614	463815	347187	2664	464328	347655	2714	463863	347776	2764	463519	348339
2615	463799	347176	2665	464339	347664	2715	463870	347792	2765	463498	348356
2616	463765	347174	2666	464345	347675	2716	463875	347808	2766	463487	348379
2617	463759	347205	2667	464353	347687	2717	463876	347819	2767	463475	348410
2618	463755	347232	2668	464356	347705	2718	463878	347837	2768	463470	348433
2619	463749	347257	2669	464362	347719	2719	463879	347849	2769	463482	348450
2620	463745	347280	2670	464359	347734	2720	463879	347869	2770	463502	348463
2621	463745	347299	2671	464353	347740	2721	463885	347877	2771	463524	348466
2622	463749	347314	2672	464342	347739	2722	463891	347882	2772	463540	348471
2623	463755	347335	2673	464330	347744	2723	463894	347892	2773	463570	348477
2624	463770	347374	2674	464324	347748	2724	463895	347895	2774	463586	348480
2625	463770	347401	2675	464310	347750	2725	463895	347896	2775	463599	348482
2626	463774	347422	2676	464309	347757	2726	463895	347914	2776	463606	348491
2627	463782	347437	2677	464298	347763	2727	463895	347926	2777	463622	348491
2628	463788	347451	2678	464286	347766	2728	463892	347940	2778	463641	348494
2629	463792	347464	2679	464269	347768	2729	463885	347949	2779	463661	348497
2630	463828	347479	2680	464253	347759	2730	463879	347965	2780	463672	348503
2631	463868	347485	2681	464244	347757	2731	463865	347972	2781	463683	348509
2632	463901	347483	2682	464237	347759	2732	463850	347980	2782	463693	348514
2633	463924	347481	2683	464217	347763	2733	463828	347991	2783	463704	348518
2634	463943	347483	2684	464208	347763	2734	463830	347997	2784	463713	348521
2635	463959	347493	2685	464192	347763	2735	463837	348001	2785	463718	348529
2636	463966	347503	2686	464183	347762	2736	463842	348014	2786	463713	348540
2637	463984	347522	2687	464168	347748	2737	463840	348024	2787	463700	348551
2638	463992	347527	2688	464159	347745	2738	463828	348038	2788	463690	348558
2639	464001	347545	2689	464149	347740	2739	463819	348053	2789	463680	348569
2640	464003	347537	2690	464136	347740	2740	463813	348067	2790	463675	348577
2641	463995	347529	2691	464120	347733	2741	463804	348081	2791	463671	348589
2642	463992	347527	2692	464105	347727	2742	463794	348096	2792	463658	348598
2643	464001	347545	2693	464090	347724	2743	463788	348111	2793	463645	348613
2644	464001	347546	2694	464071	347719	2744	463796	348127	2794	463632	348621
2645	464013	347549	2695	464061	347717	2745	463802	348137	2795	463622	348629
2646	464024	347557	2696	464041	347714	2746	463813	348142	2796	463603	348638
2647	464039	347560	2697	464021	347711	2747	463814	348157	2797	463586	348648
2648	464053	347566	2698	464015	347710	2748	463801	348163	2798	463577	348658
2649	464065	347578	2699	463999	347707	2749	463794	348163	2799	463565	348658
2650	464082	347587	2700	463988	347703	2750	463767	348173	2800	463540	348656

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
2801	463519	348665	2851	463262	349304	2901	463082	350019	2951	464217	350098
2802	463510	348670	2852	463242	349316	2902	463074	350034	2952	464232	350095
2803	463485	348681	2853	463210	349351	2903	463062	350065	2953	464251	350081
2804	463461	348697	2854	463199	349368	2904	463062	350092	2954	464267	350065
2805	463421	348722	2855	463184	349399	2905	463060	350126	2955	464277	350053
2806	463400	348743	2856	463163	349422	2906	463057	350155	2956	464296	350042
2807	463386	348753	2857	463150	349434	2907	463079	350171	2957	464311	350039
2808	463366	348797	2858	463132	349457	2908	463111	350184	2958	464319	350024
2809	463360	348818	2859	463126	349480	2909	463139	350196	2959	464323	350015
2810	463363	348846	2860	463114	349495	2910	463161	350200	2960	464328	350002
2811	463369	348899	2861	463106	349514	2911	463202	350210	2961	464344	350003
2812	463377	348916	2862	463109	349530	2912	463221	350212	2962	464344	350003
2813	463384	348924	2863	463111	349556	2913	463255	350208	2963	464353	349996
2814	463404	348938	2864	463114	349567	2914	463313	350196	2964	464364	349988
2815	463424	348953	2865	463120	349581	2915	463354	350193	2965	464370	349974
2816	463443	348973	2866	463127	349596	2916	463395	350188	2966	464370	349962
2817	463452	348980	2867	463135	349615	2917	463419	350188	2967	464373	349948
2818	463461	348990	2868	463135	349627	2918	463453	350188	2968	464385	349937
2819	463469	348997	2869	463149	349636	2919	463480	350212	2969	464391	349930
2820	463478	349013	2870	463164	349631	2920	463463	350249	2970	464397	349919
2821	463481	349028	2871	463189	349619	2921	463439	350275	2971	464414	349919
2822	463493	349037	2872	463210	349621	2922	463415	350302	2972	464419	349913
2823	463504	349048	2873	463212	349633	2923	463424	350357	2973	464426	349901
2824	463521	349057	2874	463219	349659	2924	463480	350374	2974	464431	349890
2825	463537	349060	2875	463207	349664	2925	463540	350384	2975	464435	349881
2826	463545	349060	2876	463199	349675	2926	463588	350369	2976	464443	349866
2827	463548	349062	2877	463187	349677	2927	463634	350345	2977	464448	349859
2828	463557	349065	2878	463175	349681	2928	463677	350319	2978	464452	349855
2829	463560	349072	2879	463163	349687	2929	463716	350309	2979	464460	349843
2830	463556	349080	2880	463153	349698	2930	463757	350297	2980	464465	349836
2831	463550	349081	2881	463149	349703	2931	463793	350292	2981	464474	349829
2832	463545	349085	2882	463138	349710	2932	463846	350263	2982	464483	349821
2833	463536	349096	2883	463132	349727	2933	463880	350239	2983	464488	349817
2834	463528	349101	2884	463134	349748	2934	463912	350220	2984	464504	349814
2835	463508	349107	2885	463134	349765	2935	463955	350208	2985	464517	349800
2836	463478	349110	2886	463130	349779	2936	463977	350200	2986	464526	349795
2837	463469	349125	2887	463123	349802	2937	464001	350188	2987	464536	349791
2838	463461	349130	2888	463121	349816	2938	464008	350184	2988	464547	349788
2839	463447	349139	2889	463115	349830	2939	464020	350174	2989	464555	349789
2840	463438	349148	2890	463109	349842	2940	464044	350171	2990	464569	349798
2841	463426	349162	2891	463106	349854	2941	464046	350169	2991	464581	349803
2842	463407	349169	2892	463108	349868	2942	464073	350155	2992	464599	349806
2843	463383	349185	2893	463108	349900	2943	464084	350156	2993	464619	349806
2844	463374	349202	2894	463103	349924	2944	464102	350158	2994	464627	349806
2845	463358	349209	2895	463104	349950	2945	464124	350150	2995	464636	349803
2846	463339	349220	2896	463104	349966	2946	464139	350134	2996	464644	349795
2847	463322	349243	2897	463100	349980	2947	464150	350116	2997	464657	349786
2848	463303	349255	2898	463100	349984	2948	464166	350106	2998	464668	349781
2849	463280	349277	2899	463100	350002	2949	464180	350105	2999	464679	349775
2850	463267	349298	2900	463098	350000	2950	464195	350103	3000	464696	349755

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
3001	464699	349743	3051	465044	349416	3101	465543	349086	3151	466106	348918
3002	464699	349728	3052	465052	349408	3102	465555	349078	3152	466109	348918
3003	464694	349716	3053	465060	349391	3103	465569	349074	3153	466118	348916
3004	464686	349708	3054	465066	349382	3104	465588	349066	3154	466126	348915
3005	464673	349703	3055	465073	349374	3105	465603	349060	3155	466137	348918
3006	464673	349694	3056	465089	349368	3106	465618	349051	3156	466151	348927
3007	464673	349682	3057	465096	349365	3107	465633	349042	3157	466160	348932
3008	464677	349673	3058	465115	349361	3108	465649	349040	3158	466167	348930
3009	464680	349665	3059	465130	349355	3109	465661	349039	3159	466174	348930
3010	464683	349656	3060	465142	349347	3110	465672	349034	3160	466180	348932
3011	464691	349654	3061	465153	349342	3111	465679	349019	3161	466184	348936
3012	464691	349648	3062	465164	349338	3112	465684	349005	3162	466189	348939
3013	464696	349630	3063	465173	349330	3113	465693	348999	3163	466187	348944
3014	464702	349618	3064	465182	349324	3114	465707	348990	3164	466183	348945
3015	464705	349610	3065	465190	349315	3115	465727	348982	3165	466177	348945
3016	464709	349604	3066	465197	349298	3116	465744	348979	3166	466166	348953
3017	464715	349598	3067	465207	349278	3117	465768	348973	3167	466160	348956
3018	464720	349584	3068	465223	349258	3118	465785	348973	3168	466154	348967
3019	464725	349579	3069	465243	349240	3119	465800	348968	3169	466144	348970
3020	464734	349566	3070	465260	349232	3120	465812	348962	3170	466140	348970
3021	464743	349553	3071	465282	349232	3121	465823	348951	3171	466126	348962
3022	464749	349543	3072	465288	349221	3122	465834	348947	3172	466109	348964
3023	464758	349532	3073	465300	349223	3123	465845	348935	3173	466100	348965
3024	464774	349530	3074	465312	349215	3124	465868	348928	3174	466086	348974
3025	464787	349524	3075	465321	349200	3125	465883	348922	3175	466079	348980
3026	464800	349524	3076	465326	349189	3126	465898	348930	3176	466071	348984
3027	464813	349524	3077	465341	349179	3127	465929	348928	3177	466053	348988
3028	464827	349527	3078	465361	349174	3128	465939	348930	3178	466033	348996
3029	464829	349535	3079	465378	349160	3129	465953	348932	3179	466027	348997
3030	464841	349540	3080	465390	349159	3130	465956	348942	3180	466019	349008
3031	464856	349538	3081	465412	349151	3131	465946	348954	3181	466014	349019
3032	464872	349529	3082	465427	349148	3132	465932	348962	3182	466016	349028
3033	464884	349520	3083	465444	349146	3133	465921	348968	3183	466022	349037
3034	464896	349511	3084	465459	349146	3134	465916	348973	3184	466021	349048
3035	464910	349503	3085	465467	349136	3135	465926	348980	3185	466014	349062
3036	464917	349501	3086	465480	349130	3136	465947	348976	3186	466007	349068
3037	464925	349497	3087	465501	349123	3137	465965	348967	3187	465995	349083
3038	464936	349478	3088	465506	349123	3138	465988	348959	3188	465985	349091
3039	464936	349471	3089	465522	349123	3139	465996	348958	3189	465981	349097
3040	464933	349468	3090	465532	349124	3140	466016	348954	3190	465978	349104
3041	464936	349457	3091	465543	349126	3141	466028	348953	3191	465973	349111
3042	464946	349452	3092	465554	349121	3142	466042	348947	3192	465959	349117
3043	464951	349448	3093	465555	349114	3143	466053	348944	3193	465946	349114
3044	464960	349451	3094	465566	349107	3144	466059	348939	3194	465932	349111
3045	464976	349445	3095	465563	349098	3145	466065	348936	3195	465916	349111
3046	464992	349437	3096	465549	349100	3146	466076	348939	3196	465906	349111
3047	465003	349437	3097	465542	349100	3147	466085	348938	3197	465889	349118
3048	465014	349434	3098	465536	349103	3148	466085	348930	3198	465868	349126
3049	465025	349428	3099	465540	349095	3149	466086	348921	3199	465860	349137
3050	465032	349422	3100	465543	349094	3150	466102	348924	3200	465846	349144

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
3201	465838	349150	3251	465540	349316	3301	464992	349587	3351	464653	349820
3202	465835	349163	3252	465532	349322	3302	464992	349593	3352	464647	349821
3203	465826	349163	3253	465529	349332	3303	465000	349601	3353	464637	349826
3204	465822	349161	3254	465519	349338	3304	465012	349609	3354	464633	349829
3205	465817	349153	3255	465506	349333	3305	465025	349604	3355	464628	349841
3206	465803	349155	3256	465497	349330	3306	465031	349605	3356	464633	349856
3207	465786	349158	3257	465484	349335	3307	465031	349615	3357	464631	349864
3208	465776	349164	3258	465468	349342	3308	465021	349638	3358	464630	349875
3209	465771	349170	3259	465459	349351	3309	465021	349644	3359	464627	349884
3210	465762	349178	3260	465448	349361	3310	465021	349651	3360	464616	349904
3211	465759	349179	3261	465430	349367	3311	465020	349657	3361	464614	349919
3212	465748	349190	3262	465401	349377	3312	465009	349665	3362	464611	349933
3213	465742	349196	3263	465381	349385	3313	465003	349679	3363	464607	349944
3214	465731	349204	3264	465363	349394	3314	464999	349682	3364	464602	349951
3215	465719	349211	3265	465352	349394	3315	464997	349683	3365	464592	349968
3216	465708	349215	3266	465329	349394	3316	464997	349699	3366	464585	349976
3217	465701	349222	3267	465314	349397	3317	464995	349708	3367	464573	349982
3218	465692	349228	3268	465292	349402	3318	464997	349720	3368	464555	349983
3219	465682	349234	3269	465274	349410	3319	465000	349731	3369	464543	349991
3220	465676	349247	3270	465260	349413	3320	465005	349740	3370	464536	349996
3221	465673	349242	3271	465242	349425	3321	465002	349754	3371	464535	350002
3222	465678	349227	3272	465225	349434	3322	464994	349771	3372	464530	350007
3223	465679	349210	3273	465205	349442	3323	464986	349778	3373	464521	350013
3224	465682	349193	3274	465187	349451	3324	464976	349792	3374	464517	350025
3225	465690	349178	3275	465171	349459	3325	464969	349798	3375	464509	350043
3226	465695	349166	3276	465159	349469	3326	464956	349806	3376	464507	350052
3227	465682	349156	3277	465136	349485	3327	464942	349810	3377	464502	350061
3228	465669	349167	3278	465129	349495	3328	464930	349814	3378	464503	350067
3229	465658	349172	3279	465124	349506	3329	464913	349806	3379	464508	350066
3230	465652	349182	3280	465121	349517	3330	464898	349814	3380	464511	350071
3231	465649	349193	3281	465106	349526	3331	464885	349817	3381	464513	350078
3232	465646	349205	3282	465095	349534	3332	464875	349818	3382	464516	350087
3233	465643	349218	3283	465073	349538	3333	464858	349826	3383	464523	350087
3234	465636	349227	3284	465058	349544	3334	464847	349829	3384	464522	350093
3235	465630	349231	3285	465046	349555	3335	464829	349833	3385	464525	350106
3236	465621	349239	3286	465031	349564	3336	464813	349830	3386	464529	350119
3237	465621	349248	3287	465023	349553	3337	464797	349829	3387	464529	350136
3238	465618	349260	3288	465011	349535	3338	464784	349829	3388	464535	350141
3239	465617	349270	3289	465006	349515	3339	464772	349827	3389	464539	350150
3240	465607	349276	3290	465000	349495	3340	464761	349823	3390	464532	350160
3241	465586	349280	3291	464988	349492	3341	464752	349821	3391	464539	350172
3242	465580	349285	3292	464979	349492	3342	464743	349820	3392	464547	350182
3243	465575	349288	3293	464968	349500	3343	464728	349818	3393	464561	350171
3244	465569	349294	3294	464959	349515	3344	464722	349815	3394	464578	350167
3245	465568	349296	3295	464954	349530	3345	464712	349815	3395	464584	350173
3246	465569	349295	3296	464962	349538	3346	464706	349815	3396	464602	350164
3247	465563	349303	3297	464969	349552	3347	464697	349818	3397	464620	350160
3248	465562	349310	3298	464979	349564	3348	464688	349818	3398	464636	350142
3249	465558	349312	3299	464983	349570	3349	464676	349818	3399	464642	350128
3250	465551	349315	3300	464989	349578	3350	464667	349818	3400	464650	350113

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
3401	464668	350095	3451	465331	349931	3501	465324	349846	3551	465773	350010
3402	464672	350083	3452	465306	349931	3502	465343	349838	3552	465766	350017
3403	464663	350067	3453	465280	349928	3503	465355	349836	3553	465760	350030
3404	464676	350056	3454	465263	349925	3504	465358	349844	3554	465755	350043
3405	464694	350055	3455	465239	349921	3505	465370	349836	3555	465747	350053
3406	464709	350058	3456	465225	349916	3506	465399	349823	3556	465740	350065
3407	464714	350049	3457	465210	349910	3507	465422	349826	3557	465729	350078
3408	464718	350035	3458	465187	349907	3508	465441	349829	3558	465726	350093
3409	464721	350026	3459	465167	349902	3509	465456	349827	3559	465710	350101
3410	464731	350026	3460	465158	349892	3510	465477	349829	3560	465697	350101
3411	464750	350027	3461	465153	349882	3511	465493	349832	3561	465684	350110
3412	464770	350030	3462	465142	349872	3512	465513	349830	3562	465671	350131
3413	464788	350029	3463	465135	349867	3513	465520	349832	3563	465665	350152
3414	464801	350030	3464	465118	349869	3514	465526	349853	3564	465673	350163
3415	464814	350033	3465	465106	349872	3515	465531	349861	3565	465679	350173
3416	464842	350025	3466	465093	349869	3516	465546	349858	3566	465689	350192
3417	464856	350022	3467	465078	349858	3517	465555	349862	3567	465689	350205
3418	464869	350017	3468	465067	349852	3518	465551	349870	3568	465686	350221
3419	464888	350017	3469	465054	349843	3519	465549	349884	3569	465679	350231
3420	464908	350013	3470	465047	349830	3520	465542	349892	3570	465673	350240
3421	464935	350013	3471	465041	349817	3521	465536	349907	3571	465675	350253
3422	464968	350007	3472	465038	349807	3522	465537	349922	3572	465678	350263
3423	464997	350004	3473	465044	349807	3523	465534	349928	3573	465678	350273
3424	465029	350011	3474	465052	349804	3524	465534	349933	3574	465679	350285
3425	465038	350022	3475	465063	349803	3525	465539	349953	3575	465684	350300
3426	465052	350039	3476	465067	349801	3526	465545	349967	3576	465702	350308
3427	465061	350048	3477	465084	349806	3527	465558	349977	3577	465713	350306
3428	465070	350053	3478	465093	349810	3528	465565	349994	3578	465721	350289
3429	465090	350055	3479	465093	349792	3529	465565	350000	3579	465737	350281
3430	465109	350044	3480	465090	349777	3530	465569	350007	3580	465755	350285
3431	465122	350035	3481	465095	349774	3531	465577	350010	3581	465763	350282
3432	465133	350026	3482	465101	349784	3532	465585	350013	3582	465768	350273
3433	465144	350020	3483	465106	349800	3533	465588	350020	3583	465777	350258
3434	465160	350015	3484	465115	349815	3534	465597	350021	3584	465787	350253
3435	465171	350013	3485	465122	349820	3535	465610	350028	3585	465803	350257
3436	465176	350013	3486	465130	349832	3536	465631	350028	3586	465813	350240
3437	465190	350008	3487	465139	349841	3537	465646	350024	3587	465822	350231
3438	465208	350009	3488	465138	349852	3538	465663	350018	3588	465824	350204
3439	465225	350013	3489	465138	349861	3539	465684	350015	3589	465845	350204
3440	465238	350022	3490	465142	349856	3540	465692	350004	3590	465869	350200
3441	465256	350022	3491	465161	349859	3541	465697	350002	3591	465890	350187
3442	465266	350016	3492	465184	349858	3542	465702	349998	3592	465896	350200
3443	465282	350002	3493	465200	349858	3543	465715	349998	3593	465891	350228
3444	465278	350003	3494	465231	349861	3544	465732	349994	3594	465879	350244
3445	465285	349999	3495	465246	349866	3545	465745	349998	3595	465863	350255
3446	465297	349988	3496	465262	349866	3546	465755	349995	3596	465842	350271
3447	465309	349973	3497	465275	349870	3547	465764	349997	3597	465830	350292
3448	465334	349954	3498	465292	349870	3548	465770	349999	3598	465834	350318
3449	465343	349942	3499	465303	349864	3549	465776	350004	3599	465834	350342
3450	465343	349933	3500	465312	349855	3550	465773	350010	3600	465840	350361

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
3601	465858	350374	3651	466532	350319	3701	466712	349698	3751	466865	350207
3602	465877	350388	3652	466534	350292	3702	466715	349692	3752	466863	350231
3603	465898	350401	3653	466545	350260	3703	466732	349693	3753	466860	350253
3604	465901	350416	3654	466547	350229	3704	466743	349687	3754	466852	350282
3605	465906	350432	3655	466548	350205	3705	466750	349683	3755	466844	350308
3606	465920	350448	3656	466547	350191	3706	466758	349675	3756	466833	350329
3607	465920	350470	3657	466540	350170	3707	466767	349658	3757	466825	350351
3608	465928	350488	3658	466542	350146	3708	466767	349649	3758	466815	350372
3609	465941	350512	3659	466552	350130	3709	466770	349663	3759	466801	350383
3610	465941	350530	3660	466568	350118	3710	466778	349672	3760	466785	350409
3611	465960	350539	3661	466593	350107	3711	466793	349670	3761	466780	350427
3612	465981	350547	3662	466616	350080	3712	466796	349664	3762	466778	350457
3613	466004	350555	3663	466613	350053	3713	466804	349661	3763	466772	350481
3614	466033	350555	3664	466610	350035	3714	466804	349678	3764	466761	350510
3615	466050	350563	3665	466622	350028	3715	466815	349692	3765	466733	350554
3616	466071	350576	3666	466634	350017	3716	466821	349706	3766	466725	350573
3617	466073	350576	3667	466653	350012	3717	466824	349721	3767	466712	350605
3618	466092	350589	3668	466669	350012	3718	466825	349736	3768	466706	350644
3619	466112	350592	3669	466680	350008	3719	466821	349756	3769	466690	350689
3620	466128	350612	3670	466686	350004	3720	466825	349762	3770	466690	350750
3621	466150	350629	3671	466686	350004	3721	466822	349770	3771	466687	350795
3622	466195	350637	3672	466686	349996	3722	466819	349784	3772	466682	350840
3623	466219	350639	3673	466686	349981	3723	466816	349796	3773	466687	350873
3624	466240	350645	3674	466691	349970	3724	466827	349807	3774	466696	350904
3625	466258	350650	3675	466694	349955	3725	466836	349811	3775	466706	350931
3626	466271	350652	3676	466691	349937	3726	466841	349813	3776	466717	350968
3627	466288	350649	3677	466688	349924	3727	466850	349830	3777	466714	350994
3628	466301	350629	3678	466689	349903	3728	466854	349845	3778	466712	351023
3629	466319	350618	3679	466689	349895	3729	466859	349863	3779	466717	351053
3630	466332	350618	3680	466689	349886	3730	466867	349885	3780	466725	351085
3631	466352	350621	3681	466689	349871	3731	466870	349898	3781	466736	351116
3632	466367	350628	3682	466683	349859	3732	466867	349911	3782	466753	351124
3633	466378	350632	3683	466675	349854	3733	466864	349918	3783	466777	351121
3634	466389	350631	3684	466668	349856	3734	466856	349934	3784	466781	351103
3635	466396	350631	3685	466660	349856	3735	466854	349944	3785	466791	351094
3636	466418	350632	3686	466652	349857	3736	466854	349961	3786	466802	351069
3637	466434	350612	3687	466645	349857	3737	466853	349978	3787	466801	351044
3638	466436	350594	3688	466646	349845	3738	466857	349992	3788	466814	351032
3639	466444	350565	3689	466654	349827	3739	466856	349999	3789	466822	351028
3640	466455	350559	3690	466655	349819	3740	466857	350001	3790	466841	351018
3641	466473	350551	3691	466655	349811	3741	466859	350016	3791	466857	350996
3642	466495	350525	3692	466662	349796	3742	466852	350033	3792	466857	350984
3643	466516	350488	3693	466663	349768	3743	466855	350053	3793	466879	350963
3644	466518	350472	3694	466663	349747	3744	466862	350067	3794	466894	350954
3645	466518	350459	3695	466669	349733	3745	466863	350088	3795	466904	350949
3646	466503	350435	3696	466675	349727	3746	466863	350099	3796	466920	350962
3647	466512	350417	3697	466683	349721	3747	466863	350120	3797	466928	350946
3648	466528	350416	3698	466694	349718	3748	466865	350141	3798	466937	350925
3649	466532	350383	3699	466707	349724	3749	466865	350162	3799	466948	350898
3650	466529	350348	3700	466712	349713	3750	466867	350187	3800	466965	350886

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
3801	466981	350875	3851	467349	350663	3901	467623	350896	3951	467987	350957
3802	466985	350859	3852	467349	350684	3902	467639	350925	3952	467986	350954
3803	467002	350848	3853	467365	350695	3903	467643	350957	3953	467986	350952
3804	467018	350838	3854	467369	350711	3904	467652	350984	3954	468002	350983
3805	467029	350819	3855	467366	350719	3905	467670	351004	3955	468001	350983
3806	467037	350806	3856	467361	350727	3906	467687	350978	3956	468010	350977
3807	467040	350793	3857	467353	350742	3907	467686	350944	3957	468018	350963
3808	467050	350806	3858	467329	350753	3908	467686	350914	3958	468032	350960
3809	467063	350814	3859	467308	350764	3909	467678	350883	3959	468040	350957
3810	467071	350811	3860	467281	350775	3910	467683	350865	3960	468051	350946
3811	467098	350798	3861	467262	350788	3911	467691	350841	3961	468059	350946
3812	467106	350790	3862	467260	350800	3912	467694	350825	3962	468066	350935
3813	467135	350779	3863	467263	350830	3913	467702	350806	3963	468079	350923
3814	467136	350748	3864	467270	350857	3914	467715	350833	3964	468080	350913
3815	467143	350729	3865	467257	350864	3915	467728	350862	3965	468082	350906
3816	467151	350706	3866	467239	350883	3916	467742	350891	3966	468090	350901
3817	467156	350684	3867	467231	350902	3917	467750	350922	3967	468097	350888
3818	467151	350666	3868	467236	350936	3918	467765	350902	3968	468093	350867
3819	467156	350653	3869	467257	350970	3919	467766	350867	3969	468091	350843
3820	467170	350658	3870	467273	350992	3920	467761	350840	3970	468101	350831
3821	467183	350666	3871	467308	351007	3921	467758	350809	3971	468111	350831
3822	467196	350677	3872	467324	350986	3922	467758	350785	3972	468132	350817
3823	467207	350665	3873	467318	350963	3923	467763	350774	3973	468146	350805
3824	467218	350669	3874	467313	350934	3924	467768	350766	3974	468161	350789
3825	467242	350668	3875	467321	350907	3925	467769	350767	3975	468164	350781
3826	467246	350645	3876	467321	350891	3926	467779	350759	3976	468166	350763
3827	467225	350636	3877	467332	350870	3927	467800	350749	3977	468158	350756
3828	467225	350621	3878	467349	350859	3928	467805	350751	3978	468127	350770
3829	467220	350604	3879	467369	350851	3929	467837	350739	3979	468118	350753
3830	467230	350584	3880	467385	350848	3930	467851	350723	3980	468104	350739
3831	467238	350594	3881	467402	350867	3931	467866	350707	3981	468094	350721
3832	467242	350579	3882	467416	350861	3932	467880	350728	3982	468093	350705
3833	467268	350592	3883	467427	350841	3933	467883	350751	3983	468113	350693
3834	467276	350583	3884	467437	350820	3934	467893	350781	3984	468136	350682
3835	467299	350581	3885	467448	350819	3935	467920	350791	3985	468144	350668
3836	467305	350578	3886	467464	350820	3936	467930	350815	3986	468150	350635
3837	467332	350570	3887	467475	350838	3937	467933	350831	3987	468166	350615
3838	467347	350571	3888	467488	350838	3938	467943	350844	3988	468198	350584
3839	467361	350565	3889	467503	350822	3939	467953	350858	3989	468226	350555
3840	467377	350571	3890	467516	350825	3940	467964	350877	3990	468243	350531
3841	467384	350597	3891	467527	350822	3941	467970	350897	3991	468276	350494
3842	467392	350608	3892	467538	350800	3942	467978	350921	3992	468307	350477
3843	467411	350605	3893	467536	350787	3943	467978	350938	3993	468326	350452
3844	467427	350600	3894	467543	350769	3944	467986	350952	3994	468351	350438
3845	467432	350615	3895	467561	350764	3945	468002	350983	3995	468389	350416
3846	467424	350624	3896	467575	350780	3946	467998	350985	3996	468408	350396
3847	467421	350644	3897	467588	350791	3947	467994	350981	3997	468420	350373
3848	467400	350653	3898	467599	350816	3948	467991	350976	3998	468428	350347
3849	467376	350650	3899	467607	350840	3949	467990	350969	3999	468434	350325
3850	467357	350652	3900	467610	350865	3950	467989	350963	4000	468433	350298

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
4001	468464	350260	4051	468745	349828	4101	468920	349803	4151	468948	350556
4002	468476	350243	4052	468745	349813	4102	468923	349811	4152	468948	350570
4003	468433	350246	4053	468749	349811	4103	468925	349822	4153	468909	350595
4004	468394	350252	4054	468754	349814	4104	468927	349831	4154	468905	350621
4005	468380	350225	4055	468765	349825	4105	468928	349838	4155	468896	350642
4006	468385	350199	4056	468775	349836	4106	468930	349847	4156	468885	350663
4007	468423	350191	4057	468793	349831	4107	468935	349858	4157	468900	350694
4008	468447	350193	4058	468795	349816	4108	468937	349873	4158	468902	350707
4009	468465	350191	4059	468794	349801	4109	468940	349885	4159	468911	350760
4010	468484	350191	4060	468793	349789	4110	468943	349892	4160	468905	350795
4011	468520	350145	4061	468788	349778	4111	468947	349903	4161	468889	350836
4012	468548	350131	4062	468784	349771	4112	468953	349915	4162	468889	350875
4013	468560	350135	4063	468784	349766	4113	468958	349923	4163	468883	350906
4014	468573	350142	4064	468788	349756	4114	468965	349935	4164	468889	350937
4015	468597	350132	4065	468790	349744	4115	468970	349945	4165	468902	350958
4016	468618	350106	4066	468788	349734	4116	468977	349960	4166	468909	350988
4017	468636	350089	4067	468794	349731	4117	468978	349971	4167	468903	351017
4018	468639	350078	4068	468799	349718	4118	468978	349985	4168	468906	351044
4019	468642	350041	4069	468799	349706	4119	468978	349995	4169	468896	351065
4020	468642	350013	4070	468798	349694	4120	468977	350002	4170	468889	351079
4021	468638	349997	4071	468798	349686	4121	468978	350004	4171	468885	351098
4022	468639	350001	4072	468801	349662	4122	468980	350008	4172	468883	351104
4023	468640	349998	4073	468810	349664	4123	468983	350015	4173	468880	351123
4024	468646	349994	4074	468818	349679	4124	468984	350022	4174	468872	351138
4025	468651	349989	4075	468824	349692	4125	468988	350027	4175	468866	351151
4026	468659	349983	4076	468826	349707	4126	468990	350030	4176	468869	351170
4027	468667	349978	4077	468828	349721	4127	468991	350032	4177	468877	351191
4028	468673	349970	4078	468828	349732	4128	468998	350052	4178	468866	351216
4029	468675	349963	4079	468834	349748	4129	468982	350075	4179	468854	351242
4030	468679	349957	4080	468840	349766	4130	468975	350090	4180	468847	351252
4031	468682	349953	4081	468843	349774	4131	468984	350107	4181	468840	351281
4032	468690	349950	4082	468849	349786	4132	468990	350132	4182	468840	351300
4033	468693	349943	4083	468853	349796	4133	468998	350157	4183	468847	351312
4034	468699	349936	4084	468860	349778	4134	469003	350194	4184	468841	351336
4035	468700	349931	4085	468861	349761	4135	469003	350216	4185	468832	351354
4036	468703	349927	4086	468870	349748	4136	469006	350239	4186	468841	351376
4037	468705	349926	4087	468876	349752	4137	469006	350253	4187	468838	351393
4038	468711	349923	4088	468883	349763	4138	469006	350261	4188	468826	351421
4039	468718	349922	4089	468883	349777	4139	468995	350284	4189	468816	351452
4040	468723	349912	4090	468884	349788	4140	468984	350292	4190	468816	351477
4041	468724	349903	4091	468894	349791	4141	468967	350303	4191	468816	351505
4042	468728	349897	4092	468908	349796	4142	468956	350325	4192	468807	351544
4043	468735	349896	4093	468919	349797	4143	468945	350350	4193	468804	351583
4044	468739	349885	4094	468922	349794	4144	468948	350378	4194	468809	351612
4045	468738	349875	4095	468923	349788	4145	468955	350404	4195	468798	351634
4046	468729	349867	4096	468924	349773	4146	468970	350423	4196	468785	351662
4047	468726	349853	4097	468927	349766	4147	468982	350454	4197	468779	351682
4048	468734	349851	4098	468932	349774	4148	468982	350486	4198	468765	351718
4049	468741	349845	4099	468933	349784	4149	468972	350503	4199	468759	351758
4050	468743	349836	4100	468923	349797	4150	468955	350531	4200	468760	351801

nr.	X-hnit	Y-hnit	nr.	X-hnit	Y-hnit
4201	468757	351819	4251	468968	352763
4202	468748	351896	4252	468984	352773
4203	468746	351933	4253	469001	352780
4204	468726	351994	4254	469026	352787
4205	468709	352033	4255	469023	352782
4206	468689	352067	4256	469026	352759
4207	468680	352090	4257	469027	352745
4208	468666	352145	4258	469043	352742
4209	468655	352186	4259	469059	352746
4210	468652	352219	4260	469076	352752
4211	468656	352255	4261	469085	352740
4212	468666	352278	4262	469104	352731
4213	468686	352303	4263	469122	352720
4214	468709	352339	4264	469135	352706
4215	468705	352376	4265	469156	352690
4216	468706	352380	4266	469173	352686
4217	468712	352388	4267	469177	352698
4218	468722	352400	4268	469173	352717
4219	468729	352412	4269	469161	352743
4220	468746	352417	4270	469150	352765
4221	468759	352423	4271	469151	352766
4222	468773	352428			
4223	468773	352447			
4224	468773	352465			
4225	468760	352493			
4226	468746	352516			
4227	468742	352540			
4228	468742	352558			
4229	468732	352579			
4230	468725	352596			
4231	468705	352605			
4232	468691	352614			
4233	468703	352630			
4234	468723	352644			
4235	468745	352661			
4236	468762	352665			
4237	468782	352676			
4238	468804	352681			
4239	468816	352687			
4240	468827	352698			
4241	468844	352707			
4242	468861	352711			
4243	468880	352706			
4244	468891	352690			
4245	468903	352695			
4246	468917	352698			
4247	468934	352706			
4248	468944	352717			
4249	468953	352737			
4250	468961	352760			

VIÐAUKI

ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

í málunum nr. 1-7/2000 (uppsveitir Árnessýslu)
og 1-5/2001 (sveitarfélagið Hornafjörður)

Sérprentun 3. júní 2004

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI **83**

1. INNGANGUR **85**

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR **85**

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA **86**
3.1. Landnám 86
3.2. Hefð 88
3.3. Lög 91

4. FLOKKUN LANDS **91**
4.1. Almennt 91
4.2. Jörð 92
4.3. Almenningar 96
4.4. Afréttir 98
4.5. Jörð eða afréttur? 103
4.6. Jöklar 104
4.7. Fjallskil 108
4.8. Ítök 111
4.9. Fjörur og rekaeign 113

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD **116**
5.1. Almennt 116
5.2. Jarðamöt og jarðabækur 117
5.3. Máldagar og vísitasíur 118
5.4. Lögfestur 120
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf 121
5.6. Afsals- og veðmálabækur 124
5.7. Aðrar heimildir 125

6. NIÐURSTAÐA **126**

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar á fyrsta landsvæðinu, sem tekið var til meðferðar, sjá mál nr. 1-7/2000, er í kaflanum „Almennar niðurstöður óbyggðanefndar“ gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra. Í úrskurðum óbyggðanefndar á næsta landsvæði, sem tekið var til meðferðar, er í kaflanum „Viðauki við almennar niðurstöður óbyggðanefndar“ aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við, sjá mál nr. 1-5/2001. Framangreindir tveir kaflar hafa nú verið felldir saman, með lítils háttar breytingum, og fara hér á eftir.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í jarðir, almenninga og afrétti og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrr á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. láglendisbelti, hlíðabelti og hálendis- eða fjallbelti.[1] Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglendisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhéruð eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglendisbelti landsins upp í 100-150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300-400 m hæð en þar ofan við er hálendisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um 2/3 hluta af yfirborði landsins.[2] Mikill hluti láglendis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600-700 m hæð á miðhálendinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari uns hann hefur horfið að mestu í 800-1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglendis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um 1/4 hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglendi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgaðist efri mörk gróðurs og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

1 Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi.* Reykjavík. S. 28.

2 Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða.* Reykjavík. S. 13.

Nú þekur gróður aðeins um 1/4 hluta landsins í heild og um 10/100 hluta ísfrírra svæða miðhálendisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um 1/100 hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálendinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálendisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.[1]

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874-930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnámafrásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.[2] Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.[3] Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinnar. Stundum virðist kvikfé sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjǫllum ok merkðu at því landskostina, at kvikfeit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“[4]

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Land-

1 Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10-11. Gaukur Jörundsson, 1982-83: *Eignaréttur* II (fjölr.). Reykjavík. S. 133-134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994.* Reykjavík. S. 565.

2 *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

3 *Landnámabók* 1986, s. 321.

4 *Landnámabók* 1986, s. 337.

námu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.[1] Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.[2] Enn fremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.[3] Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar litið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.[4] Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

---

1 Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags.* S. 6-7, 20. Jón Jóhannesson, 1954-58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags.* S. 225-226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags.* S. 193-222.

2 Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia.* Lundi. S. 203-217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222-225, 231-233.

3 Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578-584. Sjá enn fr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grímni. Riti um nafnfræði.* 1-3. b. (1980-1996).

4 Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands.* 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarríkis.“ *Saga Íslands.* 1. b. Reykjavík. S. 165.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr átǫlulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lǫgleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“[1]

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar[2]. Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í lagalegum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að hefð sé komin inn í norræn lög úr kanóníska rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „…sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio immemorialis“.[3]

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

> Jtem huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal þad ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist þad sie j panta sett edur lient.[4]

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.[5] Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú að sá sem hafði haft umráð eignar um árabil væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr.:

> Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

---

1 *Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314.* Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

2 Sbr. *Biskupa sögur.* 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

3 Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder.* 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287-288.

4 *Íslenskt fornbréfasafn.* 13. b. Reykjavík 1933-1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands.* 1. b. Reykjavík 1912-1914. S. 425-426. *Alþingisbækur Íslands.* 3. b. Reykjavík 1917-1918. S. 33-35.

5 *Íslenskt fornbréfasafn* 13, s. 351.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.[1]

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi sem verið hefðu kirkjueign.[2]

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinsson amtmaður til við kansellíið í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellíið bar málið undir Landsyfirrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.[3]

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafaþingið frumvarp kansellísins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafaþinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.[4]

Þrátt fyrir að Landsyfirréttur hefði um árabil dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30-40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.[5] Í dómi Landsyfirréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli upprekstur „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. llb. i.f.[6]

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

> Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra siðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg

1 *Landsyfirrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenzkum málum 1802-1873.* 3. b. Reykjavík 1925-1931. S. 360-374.
2 *Lovsamling for Island.* 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.
3 *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga.* Fyrsta þing 1. júlí til 5 augúst 1845. Reykjavík 1845. S. 2-12.
4 *Tíðindi frá Alþingi*…1845, s. 466.
5 *Landsyfirrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenzkum málum.* 3. b. (1886-1889) Reykjavík 1890. S. 236-241.
6 *Landsyfirrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenzkum málum.* 5. b. (1895-1898) Reykjavík 1901. S. 327-330.

> til að tryggja viðskiptalífið, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalífið, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. …
>
> Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjalögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845...[1]

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.[2]

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignaréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.[3] Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómar þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

1 *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426-428.
2 *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982-1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.
3 Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14-15.

Þá er og ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga, nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkt en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands, sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjánda öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gilti einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.[1]

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlalaga.[2]

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almennt

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk

1 Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga.* 7. b. Reykjavík. S. 254-255.

2 Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir.* (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

almenninga. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

> Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá lǫg fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.[1]

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.[2] Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalögum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalögum um „aðrar óbyggðar lendur“.[3] Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, eignarland og þjóðlendu, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi“. Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“. Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum eignarland og þjóðlenda. Verður nú hugað að jörðum, afréttum og almenningum í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framangreindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

> Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnfǫll deila til sjóvar. … Síðan skipaði hann heraðit sínum félǫgum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjǫrð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.[4]

1 *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. llb). Sbr. einnig *Grágás*. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. lbþ.).

2 Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.-2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

3 Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251-257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga, nr. 5/1882 og 41/1919.

4 *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139-146, 230-232.

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.[1] Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í ǫnnur lǫnd, eða aðrir menn eigi þanneg ítǫk“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjǫll þau eru, er vatnfǫll deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjárgangi á fjǫll upp, kveða skal þar á merki“[2]. Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jǫrð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almennings eða afréttar ... “[3]

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.-3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.-3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadýra á jörð sinni.[4] Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hverrar skyldu ráða veiði á landi.[5]

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.[6] Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.[7] Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrirmæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svokölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum, nr. 15/1923.[8] Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæsta-

1 *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lbþ.).

2 *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. lbb). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159-163 (31.-32. k. llb.).

3 *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

4 Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188-192 (56.-57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

5 Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

6 Sjá nú einnig 2.-3. gr. laga nr. 57/1998, um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

7 Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324-325, 350-351 (34., 35. og 52. k. lbþ.). *Jónsbók* 1904, s. 188-190 (56. k. llb.).

8 Ólafur Lárusson sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárusson, Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. Jónsbókar.

réttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.[1] Rekabálkur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.[2] Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma löggjöf.[3] Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hverrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákveðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.[4] Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97.[5] Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins jörð í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu aðalbóli í Grágás og höfuðbóli í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið staður er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.[6]

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.[7] Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið hjáleiga kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.[8] Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og heimalönd, smálönd og hjábýli.[9] Hjáleigubyggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.[10]

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.[11] Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta.

---

1 Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134-136, 194-196 (6. og 60. k. llb.).

2 Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. lbþ.). *Jónsbók* 1904, s. 135-136 (6. og 7. k. llb.).

3 Sjá 3. k., 8.-10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island.* 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454-455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

4 *Grágás* 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). *Jónsbók* 1904, s. 106-108, 110-112 (29. og 32. k. ffb.).

5 Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

6 Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen.* I. Bergen. S. 35.

7 *Grágás* 1992, s. 344 (48. k. lbþ.).

8 *Íslenskt fornbréfasafn.* 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem hjáleiga kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga.* Reykjavík. S. 55).

9 Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund.* Kaupmannahöfn. S. 94.

10 Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag.* Reykjavík. S. 462-463.

11 Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931-1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.[1] Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli heimajarðar og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið lögbú þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búakviðar en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.[2] Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið heimaland kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

> Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalǫndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sǫk á því.[3]

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatnshreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“ þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.[4]

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist heimaland stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn hjálönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubyggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.[5]

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

> *Heimalönd*. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:
>
> *a. Búfjárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflið.

1 Hitzler, Egon 1979: *Sel - Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit.* Ósló. S. 213-215, 226.

2 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 13. b. Fylgiskjöl. Reykjavík. S. 24.

3 *Jónsbók* 1904, s. 292.

4 *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

5 Björn Teitsson,1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703-1930.* Reykjavík. S. 78-79.

> *b. Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.[1]

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu Lýsing Íslands að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.[2]

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.[3]

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hverrar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat, sem fram fer fyrir óbyggðanefnd, sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í jarðir, afrétti og almenninga, þar sem jörð hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining

1 *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892.* B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

2 Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands.* 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

3 Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.[1] Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.[2] Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.[3] Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningsland, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undanskildum þegar um beitiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.[4] Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.[5]

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

> Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fygla svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.[6]

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

> Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjárgangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvárr þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivǫtn ǫll i almenningi eru ǫllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fygla. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvǫku; þar eigu menn at telgja við ok fœra til skips eða búða, ok er þá heilagr viðrinn. Nú koma menn þar ǫðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bœti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni...[7]

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.[8]

---

1 Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn.* 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868-869. *Íslenskt fornbréfasafn.* 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn.* 9. b. Reykjavík 1909-1913. S. 642.

2 Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187-189.

3 Bjarni Jónsson frá Vogi, 1917-1919: *Almenningar og afrjettir. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar* (B). S. 20-22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afrjettir og almenninga.“ *Lögrjetta* 11. apríl 1917. S. 61-62.

4 Bjarni Jónsson frá Vogi 1917-1919, s . 27-30.

5 Eggert Briem 1917, s. 61-62.

6 *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lbþ.).

7 *Jónsbók* 1904, s. 193-194 (59. k. llb.).

8 *Jónsbók* 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. llb.).

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.[1] Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. llb., við norsk lög.[2] Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað. Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.[3] Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nytjar af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.[4]

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.[5] Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklingseignarréttinda yfir.[6] Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins og hins vegar öræfasvæðum sem engar hefðbundnar nytjar eru af.[7]

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.[8] Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.[9] Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins afréttur er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitilands. Síðar hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.[10]

---

1 Eggert Briem 1917, s. 61-62.

2 Sjá eldri Frostaþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (llb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387.* 1. b. Christiania 1846. S. 250-251. *Norges gamle love indtil 1387.* 2. b. Christiania 1848. S. 144-145.

3 Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn.* 8. b. Reykjavík 1906-1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitiland í svonefndum Þjórsártungudómi en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104-114.

4 Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

5 Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjölum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

6 Gaukur Jörundsson, 1982-1983: *Eignaréttur II,* s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994.* Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.-1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

7 Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjalaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjalaga, nr. 41/1919.

8 Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur*. Reykjavík. S. 83.

9 Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

10 Bjarni Jónsson frá Vogi 1917-1919, s. 43.

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.[1] Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.[2]

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.[3] Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.[4] Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má samnotaafrétti. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til sumarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða afrétti einstakra jarða og stofnana en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparhátta verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignar-

1 Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

2 *Jónsbók* 1904, s. 176-177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig *Grágás* 1992, s. 330-331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. lbþ.).

3 *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

4 Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

land, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til upprekstrs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft víðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði ...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.[1] Sjá nánar í kafla 4.7.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi en það var bannað í afréttum og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.[2]

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.[3] Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.[4] Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.[5] Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.[6]

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.[7]

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum

1 *Jónsbók* 1904, s. 176-177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330-331 (38. k. lbþ.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.-8. gr., og nr. 6/1986, 7.-8. gr.

2 *Jónsbók* 1904, s. 193-194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lbþ.).

3 *Grágás* 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. lbþ.).

4 *Jónsbók* 1904, s. 193-194 (59. k. llb.).

5 Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

6 Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

7 Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

utan landareigna lögbýla enda gæti enginn sannað einstaklingsréttarheimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga, nr. 53/1957, sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsþarfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970, um lax- og silungsveiði.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafrétta. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur, beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum, sem hvorki falla í flokk afrétta né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.[1]

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.[2]

Skyldur þeirra, er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum, hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.[3] Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur afréttaralmenningur, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og samnotaafréttur. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni, segir svo: „Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.“

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

---

1 Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

2 Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.-10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

3 Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu, nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögunum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvarar vegna þeirra landsvæða eða afrétta sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neinir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.[1] Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.[2]

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.[3] Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot, sem falist hefðu í sumarbeit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum, styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða, sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri, sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur rétthafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til afréttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtsdalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir samnotaafrétt, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn afréttir einstakra jarða og stofnana, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði, sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum eru samnotaafréttir, hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarbeit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðliggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv., sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með, hefur einungis verið um að ræða

1 Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

2 Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966, um fuglaveiði og fuglafriðun, og 2. gr. námulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

3 Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land, sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er samnotaafréttur, sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpinn beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið jörð, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku þjóðlendulaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnist allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitiland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgróinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum, þar sem ekki finnast afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar, kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitiland með svipuð-

um hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.[1] Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.[2]

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.[3] Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málspaka), Gesta Danorum, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.[4] Saxi lýsir þessu sem furðufregn og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.[5] Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

> Á sjánum liggja þeir hafísar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðrhöfin, en yfir háfjöll landsins svo óbræðiligir jöklar með yfirvættis hæð og vídd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.[6]

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.[7] Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við ritgerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frostþenslukenninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.[8] Þá er þess að geta að jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.[9]

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfanlegur og

---

1 Sbr. *Grágás* 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272-273.

2 *Íslendinga sögur.* 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverr við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki…“

3 Sigurður Þórarinsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands.* S. 1-2, 15.

4 Sigurður Þórarinsson 1960, s. 14-15.

5 Sbr. Saxo Grammaticus, *1985: Danmarks Krønike.* Kaupmannahöfn. S. XXII-XXIII.

6 *Byskupa sögur.* 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

7 *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

8 *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrystallinis* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður Þórarinsson 1960, s. 16-17).

9 *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

hnígur og skríður undan eigin fargi.[1] Í aðdraganda að setningu vatnalaga í byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir vatns.[2] Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í íslenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem enginn hafi nytjar af eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.[3]

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

> Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afréttur, almenningur, óbyggðir eða hálendi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk þjóðlendna.[4]

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í ákvæðum laganna.

Um ákvörðun eignarmarka/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarka sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álitamáls að því er eignarland varðar enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.[5] Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatna-

1 Minnisblað Odds Sigurðssonar jöklafræðings til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

2 Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982-83: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 43.

3 Sbr. þessi orð Sigurðar Líndals: „Auk afrétta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálendinu, til dæmis öræfa- og jöklasvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skírskotað til sérréttinda yfir né heldur neinn almannaréttur er bundinn við.“ („Eignarréttur á landi og orkulindum.“ Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna 1983. S. 18). – Sbr. einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklingseignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmenninga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbeitar eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins, að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenningar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994.* Reykjavík 1994. S. 592).

4 Þskj. 598. Alþtíð. 1997-1998, 122. Lögþ. A: 2598.

5 Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

laga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.[1] Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka, sem þar myndast, sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.[2] Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.[3] Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands, sem hulið er jökli, fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotnsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekkta jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

---

1 Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994.* Reykjavík. S. 510-512.

2 Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

3 Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982-83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnámstíma.[1] Hafi landnám náð að jökli hefur það land, sem horfið hefur undir jökul, tilheyrt aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnámstíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalög og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars, sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900, er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land, sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalög eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998, var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpinn en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnglögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalýsingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalínu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land, sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna, falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands, sem komið hefur undan jökli, kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998 þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands, sem kemur undan jökli eftir þann tíma, njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringum-

1 Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktar um breytingar jökla frá landnámi Íslands,“ dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands.* 29. árg. – Sigurður Þórarinsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands.* 1. b. Reykjavík. S. 43-48.

stæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum, þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru enn fremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám ef þessi réttur var brotinn.[1] Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælst til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.[2] Jarðeigandi átti einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.[3]

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn, er næstir bjuggu afrétti, beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrarbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.[4]

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

1 Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134-136, 144-145 (6. og 18. k. llb.).
2 *Jónsbók* 1904, s. 292.
3 *Jónsbók* 1904, s. 152-154 (24. k. llb.).
4 *Jónsbók* 1904, s. 176-177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330-331 (38. k. lbþ.).

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

> Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii. [þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lǫgrétt skal vera, skipa svá qðrum gǫngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mǫrk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gǫnguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.[1]

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.[2]

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútgefin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitilanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitilanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr.

1 *Íslenskt fornbréfasafn.* 8. b. Reykjavík 1906-1913. S. 149.

2 *Jónsbók* 1904, s. 193-194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lbþ.).

12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimalands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að smölun heimalands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða hátta þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beitiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttað á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur, sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna, verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttað.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttað að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttað svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrir fram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.[1] Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið ítak ekki skilgreint sérstaklega en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.[2]

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

> Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í ǫnnur lǫnd, eða aðrir menn eigi þanneg ítǫk; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með váttum tveim eða fleirum.[3]

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.[4] Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,[5] og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tímabundin lán hlunninda kaup og ítakaskipti.[6] Elsta skjallega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.[7] Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Enginesá Ströndum norður „ok reki með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta rekaskrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.[8] Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.[9]

---

1 Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982-83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

2 Sbr. *Grágás* 1992, s. 288.

3 *Jónsbók* 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í *Grágás* (1992, s. 290) án þess að orðið ítak sé þar notað.

4 Sbr. *Grágás* 1992, s. 296, 321, 329. *Jónsbók* 1904, s. 147-148, 150.

5 *Grágás* 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

6 Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar.* Reykjavík. S. 277.

7 *Íslenskt fornbréfasafn.* 1. b. Kaupmannahöfn 1857-76. S. 178-180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

8 *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67-76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246-248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248-251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

9 Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hrís/hrísrif/hrístak, torf, móskurður/mótak, engjatak/engjaítak, reki/rekaítak.*

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð, sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta, fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).[1] Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrísaskóg og raptvidahögg í jördunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.[2] Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.[3]

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingarafla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparhátta og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.[4] Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka, sem á jörðum hvíldu, komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra.[5] Það var einkum gert með því að banna að tiltekin hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiítaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.[6] Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það, sem ítakið er á, sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.[7] Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

---

1 Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

2 *Íslenskt fornbréfasafn.* 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

3 Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur.*

4 Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni ítak eða ískylda.

5 Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

6 Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögunum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því, sem varð að umræddum lögum, segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

7 Í greinargerð með frumvarpi því, sem varð að lögum nr. 113/1952, er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti sem sveitarfélög eiga. Í lögunum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.[1] Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397[2] og Gíslamáldaga frá 1570.[3] Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.[4] Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umræddra máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

4.9. Fjörur og rekaeign

Eignarréttur að fasteign, sem liggur að sjó, nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.[5] Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.[6] Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.[7]

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.[8] Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lǫgum sé frá komit.“[9] Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.[10] Allan reka utan rekamarka var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.[11]

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða reka-

1 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.
2 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.
3 *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.
4 *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.
5 Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982-83: *Eignaréttur* I, s. 37. Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I, s. 57.
6 Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.
7 Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.
8 Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvölum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.-2. gr.
9 *Jónsbók* 1904, s. 194.
10 *Grágás* 1992, s. 351-352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194-195.
11 *Grágás* 1992, s. 353-354. *Jónsbók* 1904, s. 196-197. Á öðrum stað í Jónsbók (s. 203) segir þó að þess hvals, sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

maður má nýta á allan reka“.[1] Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deildra reka.[2] Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri land fyrir“.[3] Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á fiskhelgi:

> Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrvir [fellur út] utast.[4]

Fiskhelgi í þessu samhengi táknar svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.[5]

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

> Rekamarck til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.
>
> Þad var logtekid um rekamark a Auxararþijnge af badum lögmönnunum og allri logriettunne a dogum Häkonar kongz. sem væri i almennelegu flædarmäle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Mälarkamp. edur eírartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast þad landeigande hvort þad er trie edur hvalur.[6]

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá rekamaður eða fjörumaður, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

> Ef maðr kaupir reka af landi manns at lǫgmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjǫrr en svá, þá á landeigandi af fjǫru þeiri álnarlǫng kefli ǫll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.[7]

Rekamaður átti einnig allan ómerktan við og hval sem menn fluttu úr almenningi[8] ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins

1 *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlǫg, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

2 Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir.* 1. b. Reykjavík. S. 219.

3 *Grágás* 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. *Grágás* 1992, s. 353-354). Samkvæmt *Jónsbók* 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

4 *Grágás* 1992, s. 353-354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

5 Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

6 *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1-2.

7 *Jónsbók* 1904, s. 196-197.

8 Í *Jónsbók* er landeiganda eignaður allur flutningur (*Jónsbók* 1904, s. 197).

vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.[1] Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land".[2] Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af viði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.[3]

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.[4] Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skrám aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.[5] Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig rekagrunnurinn enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.[6] Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Öræfum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.[7] Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst".[8] Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.[9]

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu" sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

> Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.[10]

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gilti einu þó að annar hefði eignast aðrar nytjar í fjöru og netlögum.[11] Eins og áður hefur komið fram virðist fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

---

1 *Grágás* 1992, s. 354-355, 365. *Jónsbók* 1904, s. 196-197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í Jónsbók.

2 *Grágás* 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201-203, 208-209.

3 Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56-57.

4 Sbr. einnig hugtakið ítaksreki um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

5 Kuhn, Hans, 1943-1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur." *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags.* S. 73. Austfirðingar nota orðið sandur um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

6 Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

7 Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

8 *Grágás* 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193-194.

9 Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, *Grágás* og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „finnandaspik"). Sbr. *Grágás* 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

10 *Grágás* 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

11 *Jónsbók* 1904, s. 197.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalegg og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.[1] Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera almenningur.[2] Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.[3] Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.[4] Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.[5] Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annaðhvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitaefni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendulögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.[6] Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.[7]

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almennt

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

1 Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

2 *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

3 Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

4 Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

5 Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

6 Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982-83: *Eignaréttur* II, s. 136.

7 Ekki verður ráðið af fyrirliggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarrétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álnum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).[1]

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttugföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.[2] Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.[3]

Á árunum 1702-1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrjettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær, sem hér hefur verið vikið að, eru að verulegu leyti í samræmi við svonefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.[4] Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“[5]

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.[6] Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru

1 Sbr. *Lovsamling for Island.* 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.
2 Sbr. Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers.* Lundi. S. 18. Björn Lárusson, 1982: *Islands jordebok under förindustriell tid.* Lundi. S. 18.
3 Björn Lárusson 1967, s. 63.
4 Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island.* Kaupmannahöfn. S. 165-175.
5 *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).
6 Björn Lárusson 1982, s. 17.

dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.[1] Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstrartollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800-1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.[2] Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.[3] Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu Ný jarðabók fyrir Ísland. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögunum, nr. 22/1915, sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

> Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til upprekstrs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.
>
> Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útigang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitasíur

Hugtakið máldagi var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

> Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann

1 Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

2 *Lovsamling for Island.* 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475-481.

3 *Lovsamling for Island.* 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

> máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða lesa skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn einu sinni á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.[1]

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082-1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.[2] Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það heimanfylgja hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd afvinna, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitasíuferðum sínum.[3]

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. staður að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum staðamálum á síðari hluta 13. aldar.[4] Jafnframt gilti sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.[5]

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta, sem fyrir var, í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildarinnar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.[6] Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögréttu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum

1 *Grágás* 1992, s. 12.

2 Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134-135.

3 Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

4 Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123-126, 223-226.

5 Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40-49.

6 *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.[1]

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og authentiskt" kirkjuregistur.[2] Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.[3]

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið lögfesta fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (llb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (llb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (llb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gilti almennt en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gilti aðeins í 12 mánuði (llb. 17).[4]

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (llb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

> Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lǫgfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lǫgfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggr, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lǫgmáli réttu …

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum", þ.e. fylgja máli eftir til laga.[5] Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu". Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.[6] Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.[7]

---

1 Magnús Már Lárusson, 1981: „Máldagi." *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.
2 *Lagasafn*. Íslensk lög 1. október 1995. S. 513-514.
3 Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn. Skrár Þjóðskjalasafns* 3. Reykjavík. S. 47-48.
4 Sbr. Sigurður Líndal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island." *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175-176.
5 Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast …* Reykjavík. S. 165.
6 *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld.* Útdrættir. Reykjavík 1993. S. 162.
7 *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519-521.

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.[1] Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga[2] virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.[3] Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjalaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.[4] Af umfjöllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.[5] Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.[6] Skyldu landeigenda til að gera landamerkjalýsingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.[7] Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.[8] Af þessu má ráða að setning landamerkjalaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja,

1 Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.
2 Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.
3 Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).
4 Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendínga 1847*, s. 67-68; 1849, s. 26, 261-263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515-516; 1879 (fyrri partur), s. 24-28; 1881 (síðari partur), s. 118.
5 Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendínga 1849,* s. 28-29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516-518; 1879 (fyrri partur), s.197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763-764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.
6 Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendínga 1849*, s. 29, 31, 261, 274-275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763-764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá enn fr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.
7 Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.
8 Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516-518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá enn fr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útkljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gilti því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.[1] Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirsvarsmanna jarða til merkjasetningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbygðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirsvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirsvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirliggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrám þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrám hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðila vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.[2] Orðin landamerkjalýsing og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggerninga. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirsvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrjetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum, ...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjalaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

1 Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

2 Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaga 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886-1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).[1]

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðhátta, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsimálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).[2] Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

1 Enn fremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

2 Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lögmálum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.[1] Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lögmála á Alþingi, sbr. 8.-9. kapítula landsbrigðabálks í Jónsbók.[2]

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansellísins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmanni falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögþingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögþingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga, nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetníngar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þíngi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“[3] Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skrám þeirra.[4] Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.[5]

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögþingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfirréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga, nr. 39/1978, þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnsýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992 var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skrám og framlagningu þeirra.[6] Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala þótt þeim hefði áður

1 *Grágás* 1992, s. 300 (14. k. lbþ.).
2 *Jónsbók* 1904, s. 127-128 (8.-9. k. lbb.), 221-222 (11.-12. k. kb.).
3 Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrúkun á Íslandi.* Kaupmannahöfn. S. 57.
4 Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur.* Reykjavík. S. 29.
5 *Alþingistíðindi* A 1977-1978, s. 1382.
6 Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.[1] Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þágildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómar hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómar sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar, verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitaefni.

Heimildir um stjórnsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignaumsýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófasts. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi, sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

1 Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendulaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendulögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendur og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.

b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.

c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat

á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátíð þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í jarðir, afrétti og almenninga. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum eignarland og þjóðlenda.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hverrar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýtt til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land, sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið jörð, sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það, sem ítakið er á, sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst

og fremst falist í sumarbeit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðliggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv., sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með, hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land, sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er samnotaafréttur, sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpinn beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða, sem hefur verið lagt til afréttar, vísast til umfjöllunar um hugtakið jörð.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886-1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Enn fremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignar-

réttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur, sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land, sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv., sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands, sem hulið er jökli, fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

FYLGISKJÖL

I. Kort
II. Aðila- og eigendaskrá
III. Skjalaskrá
IV. Tækniskýrsla unnin fyrir óbyggðanefnd
Sjá bls. 343

ÓBYGGÐANEFND

ÞJÓÐLENDULÍNA - Mál nr 5

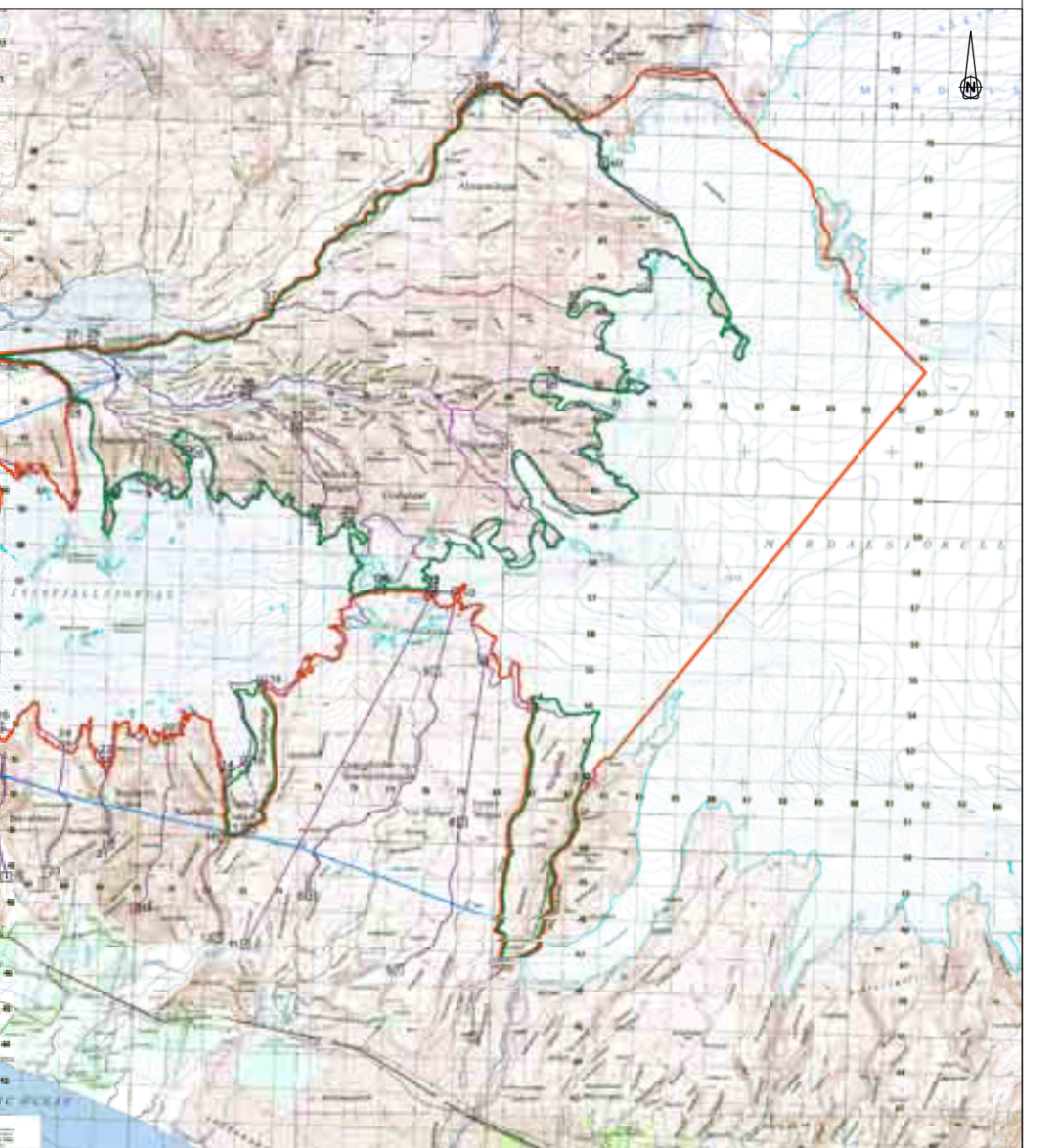
Krafa fjármálaráðherra f.h. ríkisins um þjóðlendumörk.

Kröfur ýmissa aðila um eignarréttindi (aðalkrafa).

Útlína jökuls skv. uppréttum Landsat-7 gervitunglamyndum og loftm

Mismunur á jökulsvæði, eins og það er teiknað á kortgrunni, og úrskurðarlínu óbyggðanefndar, að því leyti sem hún fylgir jökuljaðri, skýrist af mismunandi aldri og nákvæmni gagna.

5/2003 Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra

myndum.

Mörk þjóðlendu, skv. úrskurði óbyggðanefndar.

Mörk afréttareignar innan þjóðlendu skv. úrskurði óbyggðanefndar.

Landamerkjapunktur.

Dags. 13.9.2005
Kortgrunnur IS50R
Mælikvarði: 1:100 000

Kortagerð: Sigurgeir Skúlason, landfræðingur
© Landmælingar Íslands, leyfi nr. L02030013

II. Aðila- og eigendaskrá

Þjóðlenda	Fjármálaráðuneytið f.h. íslenska ríkisins.
Almenningar	Rangárþing eystra f.h. jarða, í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi sem ekki lýsa kröfum vegna Steinsholts, Stakkholts og Merkurtungna.
Ásólfsskáli	Katrín Birna Viðarsdóttir
Ásólfsskáli	Sigurður Grétar Ottósson
Björnskot	Guðlaugur S. Einarsson
Björnskot	Sigríður Sigurbjörnsdóttir
Björnskot	Sigrún Sævarsdóttir
Borgartungur	Sigurður Björgvinsson
Borgartungur	Rangárþing eystra f. h. annarra eiganda Stóru-Borgar en Sigurðar Björgvinssonar
Dalskot	Fríða Björk Hjartardóttir
Dalskot	Ragnar M. Lárusson
Drangshlíð I	Ólafur Tómasson
Drangshlíð II	Ólafur S. Gunnarsson
Drangshlíðardalur	Ingólfur Björnsson
Efsta-Grund	Karl Sigurjónsson
Eystri-Skógar	Sigríður Jónsdóttir
Goðaland	Prestsetrasjóður vegna Breiðabólstaðar
Goðaland	Rangárþing eystra f.h. allra lögbýla undir Austur-Eyjafjöllum
Goðaland	Rangárþing eystra f.h. sjálfs sín
Goðaland	Rangárþing eystra f.h. eiganda jarða sem voru konungseign i Eyjafjallasveit árið 1588.
Hólatungur	Gunnar Sigurðsson vegna Eyvindarhóla.
Hólatungur	Rangárþing eystra vegna annarra eigenda Eyvindarhóla en Gunnars Sigurðssonar
Hellnahóll	Eyja Þóra Einarsdóttir
Hellnahóll	Jóhann Geir Frímannsson
Hrútafell I	Ármann Fannar Magnússon
Hrútafell II	Ármann Fannar Magnússon
Indriðakot	Ingibjörg Hildur Jónsdóttir
Indriðakot	Lárus Ágústsson
Merkurtungur	Sveinbjörn Jónsson og Sigrún Árnadóttir vegna Stóru-Merkur I
Merkurtungur	Úlfar Brynjólfsson vegna Stóru-Merkur II
Merkurtungur	Ásgeir Árnason og Guðbjörg Árnadóttir vegna Stóru-Merkur III
Mið-Grund	Bára Guðmundsdóttir
Mið-Mörk	Ásta Sveinbjörnsdóttir
Mið-Mörk	Gísli Sveinbjörnsson
Mið-Mörk	Guðbjörg Sveinbjörnsdóttir
Mið-Mörk	Guðmundur Sveinbjörnsson
Mið-Mörk	Guðrún Sveinbjörnsdóttir
Mið-Mörk	Sigurbjörn Sveinbjörnsson
Mið-Mörk	Sigurjón Sveinbjörnsson
Mið-Mörk	Sæmundur Sveinbjörnsson

Mið-Skáli I	Guðmundur Jón Viðarsson
Mið-Skáli II	Guðlaugur Einarsson
Mið-Skáli II	Guðmundur Jón Viðarsson
Mið-Skáli II	Guðmundur Guðmundsson
Mið-Skáli III	Guðlaugur Einarsson
Mið-Skáli III	Guðmundur Viðarsson
Mið-Skáli III	Guðmundur Jón Einarsson
Moldnúpur	Eyja Þóra Einarsdóttir
Moldnúpur	Jóhann Geir Frímannsson
Múlatungur	Rangárþing eystra f. h. eiganda Eyvindarmúlatorfu
Núpakot	Árni Gunnarsson
Núpakot	Guðlaug Þorvaldsdóttir
Núpur I	Guðmundur Ragnarsson
Núpur II	Rangárþing eystra
Núpur III	Guðmundur Guðmundsson
Núpur III	Berglind Hilmarsdóttir
Ormskot	Ólafur Sigþórsson
Rauðafell I	Ástþór Tryggvason
Rauðafell II	Þorsteinn Jónsson
Rauðafell III	Finnur Tryggvason
Raufarfell I	Anna Björk Ólafsdóttir
Raufarfell I	Kristinn Stefánsson
Raufarfell II	Bjarni Þorvaldsson
Raufarfell II	Guðni Þorvaldsson
Raufarfell III	Anna Björk Ólafsdóttir
Raufarfell III	Kristinn Stefánsson
Raufarfell IV	Bjarni Þorvaldsson
Raufarfell IV	Guðni Þorvaldsson
Raufarfell IV	Sigríður Magnúsdóttir
Rimhús	Bára Guðmundsdóttir
Seljavellir	Grétar Óskarsson
Selkot	Kolbeinn Gissurarson
Skarðshlíð I	Ólafur Tómasson
Skarðshlíð II	Kristín Hróbjartsdóttir
Skarðshlíð II	Kristín Jónsdóttir
Skarðshlíð II	Tómas Jónsson
Skarðshlíð III	Kristín Jónsdóttir
Skálakot	Guðmundur Jón Viðarsson
Skógafjall	Héraðsnefnd Rangárvallasýslu vegna Ytri-Skóga
Skógafjall	Héraðsnefnd Vestur Skaftafellssýslu vegna Ytri-Skóga
Skógafjall	Sigríður Jónsdóttir vegna Eystri-Skóga
Stakkholt	Rangárþing eystra f. h. eiganda Hamragarða, Syðstu-Merkur og jarða í Stóradalstorfu
Steinsholt	Baldur Björnsson vegna Fitjarmýrar
Steinsholt	Ólafur Baldursson vegna Fitjar
Steinsholt	Sigurjón Sveinsson vegna Mið-Merkur
Stóra-Mörk I	Sveinbjörn Jónsson
Stóra-Mörk I	Sigrún Erla Árnadóttir

Stóra-Mörk II	Úlfar Brynjólfsson
Stóra-Mörk III	Ásgeir Árnason
Stóra-Mörk III	Guðbjörg Árnadóttir
Stóri-Dalur	Fríða Björk Hjartardóttir
Stóri-Dalur	Ragnar M. Lárusson
Syðsta-Grund	Lárus Hjaltested
Syðsta-Mörk	Björgvin Guðjónsson
Teigstungur	Rangárþing eystra f. h. eiganda Teigstorfu í Fljótshlíð
Vallnatún	Karl Sigurjónsson
Vallnatún	Lárus Hjaltested
Varmahlíð	Anna Birna Þráinsdóttir
Varmahlíð	Sigurður Jónsson
Ysti-Skáli II	Guðlaugur Einarsson
Ysti-Skáli IV	Guðlaugur Einarsson
Ytri-Skógar	Héraðsnefnd Rangárvallasýslu
Ytri-Skógar	Héraðsnefnd V-Skaftafellssýslu
Þorvaldseyri	Ólafur Eggertsson
Þórsmörk	Prestsetrasjóður vegna Odda og Holts
Þórsmörk	Rangárþing eystra f.h. eiganda Ásólfskirkju, Stóradalskirkju og jarða í Fljótshlíð austan Breiðabólsstaðartorfu

III. Skjalaskrá

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra vegna Vestur-Eyjafjallahrepps og Þórsmerkursvæðisins:

1 Kröfulýsing, dags. 25.4.2001.
1(1) Bréf fjármálaráðuneytis v/ meðfylgjandi kröfulýsingar, dags. 26.4.2001.
1(2) Kort sem sýnir kröfulínu fjármálaráðherra í Vestur-Eyjafjallahreppi (mælikvarði 1:50.000).
1(3) Skjalaskrá, dags. 25.4.2001.
1(4) Tilvísanaskrá, dags. 25.4.2001.
1(5) Um Þuríðarstaði og Húsadal. (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 1. bindi, bls. 101-102.)
1(6) Skrásetning yfir landamerki og landamerkjastefnur jarðarinnar Neðri-Dals í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 22.5.1890.
1(7) Landamerkjalýsing fyrir jörðinni Hamragörðum í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 1.6.1893.
1(8) Landamerkjalýsing fyrir Seljalandi og Tjarnalandi, dags. 23.5.1890.
1(9) Landamerki jarðarinnar Fitjar í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 24.5.1892.
1(10) Skrásetning yfir landamerki Sauðhúsvallar í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 11.6.1892.
1(11) Skrásetning yfir landamerki og landamerkjastefnur Hvamms undir Eyjafjöllum, dags. 30.3.1886.
1(12) Landskipti Stóradalstorfu í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 21.6.1969.
1(13) Landskipti Seljalands, dags. 10.7.1958.
1(14) Landskipti á Eystra-Seljalandi og Seljalandi, dags. 29.4.1985.
1(15) Landskipti milli Fitjar og Fitjarmýrar, dags. 4.11.1954.
1(16) Landskipti á Núpi í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 22.6.1963.
1(17) Landskipti á Mið-Skála, dags. 15.10.1954.
1(18) Landskipti á Mið-Skála I-III, dags. 25.6.1985.
1(19) Landskipti á Ásólfsskálatorfu í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.10.1948.
1(20) Landskipti á áður óskiptu landi Holtstorfu og Varmahlíðar, dags. 6.5.1948.
1(21) Greinargerð fjármálaráðuneytisins f.h. íslenska ríkisins, dags. 13.3.2003.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra vegna Austur-Eyjafjallahrepps:

2 Kröfulýsing, dags. 25.4.2001.
2(1) Kort sem sýnir kröfulínu fjármálaráðherra í Austur-Eyjafjallahreppi (Mælikvarði 1:50 000).
2(2) Skjalaskrá, dags. 25.4.2001.
2(3) Tilvísanaskrá, dags. 25.4.2001.
2(4) Uppskrift af vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar að Steinum undir Eyjafjöllum 1641.
2(5) Landamerki jarðarinnar Steina í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 1.3.1887.
2(6) Landamerkjalýsing fyrir jörðinni Hlíð í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 6.5.1890.
2(7) Landskipti á Steinum, dags. 1.7.1954.
2(8) Landskipti Lambafellstorfu, dags. 5.6.1973.
2(9) Landskiptagjörð milli Raufarfells og Selkots, dags. 13.4.1967.
2(10) Landskipti Raufarfells, dags. 12.5.1968.

2(11) Landskipti Rauðafellstorfu, dags. 24.4.1972.
2(12) Landskipti í Hrútafellslandi, dags. 2.7.1954.
2(13) Landskipti í Drangshlíð, dags. 15.6.1977.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
3 Yfirlit Þjóðskjalasafns yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 3.11.2004.

Landamerkjalýsingar úr landamerkjabókum:
3(1) Núpakot í Austur-Eyjafjallahreppi, dags.1.3.1887.
3(2) Svaðbæli í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 1.3.1887.
3(3) Landamerkjasátt milli jarðanna Hlíðar, Þorvaldseyrar og Núpakots í Austur- Eyjafjallahreppi, dags. 29.6.1968.
3(4) Lambafell í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 11.6.1892.
3(5) Raufarfell í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 16.3.1886.
3(6) Rauðafell í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 1.3.1887.
3(7) Hrútafell í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.5.1886.
3(8) Skarðshlíð og Drangshlíð í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 28.12.1885.
3(9) Drangshlíð í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 28.12.1885.
3(10) Drangshlíð í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 28.12.1885.
3(11) Merki Skógafjalls og Hvítmögu, dags. 14.6.1885.
3(12) Ytri-Skógar í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 22.5.1886.
3(13) Eystri-Skógar í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 9.11.1885.
3(14) Eystri-Skógar í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.12.1885.
3(15) Takmörk almenninga í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.5.1892.
3(16) Steinsholt í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.5.1892.
3(17) Þórsmörk, dags. 2.5.1892.
3(18) Stóra-Mörk í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 27.8.1887.
3(19) Mið-Mörk í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 17.5.1890.
3(20) Syðsta-Mörk í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 12.5.1890.
3(21) Stóradalstorfa, þar með Stóri-Dalur, Dalskot og Eyvindarholt í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 12.5.1888.
3(22) Landamerkjasátt milli jarðanna Hamragarðs og Seljalands, dags. 24.9.1932.
3(23) Yztiskáli í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.5.1890.
3(24) Skýring á landamerkjum milli jarðanna Yztaskála og Mið-Skála í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 25.5.1912.
3(25) Mið-Skáli í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 20.5.1887.
3(26) Ásólfsskáli ásamt hjáleigunum: Skálakofa, Moldnúp, Rimhúsum og Björnskoti í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 17.5.1890.
3(27) Holt með hjáleigum: Hellnahóli, Brennu, Efstakoti, Efstugrund, Miðgrund og Syðstugrund, og kirkjugörðunum Barmahlíð, Ormskoti, Vallnatúni, Gerðakoti og Indriðakoti í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 10.5.1890.
3(28) Goðaland í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. í maímánuði 1891.
3(128) Hrútafell, Skarðshlíð og Drangshlíð. Landsyfirréttardómur, dags. 2.4.1913.
3(130) Eyvindarhólar í Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 14.1.1885.
3(131) Stóra-Borg í Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 25.2.1886.
Skjöl nr. 1(7)-1(21) og 2(5)-2(6) falla einnig undir flokkinn „landamerkjalýsingar úr landamerkjabókum“.
3(171) Teigsland í Fljótshlíðarhreppi ásamt hjáleigum, dags. 14.5.1890.

3(172) Eyvindarmúlaland í Fljótshlíð, dags. 1.6.1891.
3(173) Breiðabólsstaður í Fljótshlíð, dags. í maí 1891.
3(177) Fljótsdalur í Fljótshlíð, dags. 24.5.1890.
3(178) Barkarstaðarland í Fljótshlíð, dags. 30.6.1888.
3(185) Oddi á Rangárvöllum, dags. 22.5.1890.
3(189) Landamerkjabréf Sauðhúsvallar, dags. 11.6.1892.
3(190) Vatnsdalur í Fljótshlíð, dags. 11.12.1886.
3(191) Efra Holt, dags. 22.9.1885.
3(192) Hlíð, dags. 6.5.1890.
3(193) Voðmúlastaðir, dags. 23.6.1892.
3(194) Miðbæli, dags. 15.3.1886.
3(195) Ystabæli, dags. 15.3.1886.
3(196) Bakkakot, dags. 16.3.1886.
3(197) Fitjamýri, dags. 25.5.1892.

Kirknaskjöl úr Rangárvallasýslu:
3(170) a-b Skýrsla Tómasar Sæmundssonar til biskups um Breiðabólsstaðarbrauð í júní 1839, ásamt uppskrift að hluta.
3(186) a-b Þinghald að Holti vegna Goðalands og kröfu prestsins að Breiðabólsstað, dags. 15.6.1720, ásamt uppskrift.

Vísitasíubækur biskupa:
3(29) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Skógum undir Eyjafjöllum 1641, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 8, bls. 163).
3(30) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Hólum (þ.e Eyvindarhólum) undir Eyjafjöllum 1641, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 8, bls. 164).
3(31) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Borg (þ.e. Stóruborg) undir Eyjafjöllum 1641, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 8, bls. 166).
3(32) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Miðbæli undir Eyjafjöllum 1641, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 8, bls. 168).
3(33) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Holti undir Eyjafjöllum 1641, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. II. A, 8, bls. 170-171).
3(34) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Odda 1641, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 7, bls. 48).
3(35) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Holti undir Eyjafjöllum 1662, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 7, bls. 146 og 148).
3(36) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Miðbæli undir Eyjafjöllum 1662, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 7, bls. 155).
3(37) (a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Eyvindarhólum 1662, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II. 7, bls. 158).
3(38) (a-b) Vísitasía Jóns Vídalíns að Breiðabólsstað í Fljótshlíð 1704, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 14, bls. 157-159).
3(39) (a-b) Vísitasía Jóns Vídalíns að Odda 1704, ásamt uppskrift. (Bps. A. II, 14, bls. 180-181).
3(40) (a-b) Vísitasía Jóns Vídalíns að Miðbæli 1704, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 14, bls. 183).
3(41) (a-b) Vísitasía Jóns Vídalíns að Holti undir Eyjafjöllum 1704, ásamt uppskrift að hluta. (Vps. A. II, 14, bls. 185).

3(42) (a-b) Vísitasía Ólafs Gíslasonar að Holti 1752, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 19, bls. 114-115).
3(43) (a-b) Vísitasía Finns Jónssonar að Eyvindarhólum 1757, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 21, bls. 121).
3(129)(a-b) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Oddstaðar kirkju 1662, ásamt uppskrift að hluta. (Bps A. II 7 bls. 132, 134, 135).
3(133) Vísitasía Brynjólfs Sveinssonar að Borg undir Eyjafjöllum. (Bps. A. II, 11).
Skjal nr. 2(4) fellur einnig undir flokkinn „vísitasíubækur biskupa“.

Skjalasöfn presta og prófasta:
3(174) a-b Lögfesta Ytri-Sólheima 1789, ásamt uppskrift að hluta. (Sólheimaskjöl)

Jarðamatsskjöl úr Rangárvallasýslu:
3(176) Ljósrit úr Gerðabók fasteignamatsnefndar frá 1916-1918. Sjá nánari lýsingu í skilabréfi Þjóðskjalasafnsins.

Jarðaskjöl:
3(44) (a-b) Drangshlíð. Bréf um Drangshlíð, Skarðshlíð og Ytri-Skóga 1777, ásamt uppskrift að hluta.
3(45) (a-b) Lögfesta Merkihvolslandamerkja 1803, ásamt uppskrift að hluta.
3(46) (a-b) Mið-Mörk og Syðsta-Mörk. Tilvísun til sáttabókar Vestur-Eyjafjallahrepps. Sáttagerð um landamerki samkvæmt bréfi frá 1599, gerð 31.10.1818, ásamt uppskrift.
3(47) (a-b) Núpur og Yztiskáli. Tilvísun til sáttabókar Eyjafjallahrepps. Sátt um landamerki 7.5.1839, ásamt uppskrift.
3(48) (a-b) Stóra-Mörk. Lögfesta 1741, ásamt uppskrift að hluta.
3(49) (a-b) Galtalækur á Landi og Stóri-Dalur, Neðri-Dalur og Syðsta-Mörk undir Eyjafjöllum. Lýsing landamerkja 25.1.1608. Apogr. A.M. 5247. Uppskrift staðfest 31.1.1929 af Hannesi Þorsteinssyni og Vilhelm Jakobssyni, ásamt uppskrift að hluta.
3(50) (a-b) Stóri-Dalur, Neðri-Dalur, Stóradalskirkja, Stóra-Mörk. Vitnisburður um landamerki og ítök frá 1599 og vitnisburður um lestur tveggja bréfa, 15.2.1614. Apogr. A.M. 514. Uppskrift staðfest 30.1.1929 af Hannesi Þorsteinssyni og Vilhelm Jakobssyni, ásamt uppskrift að hluta.
3(51) (a-b) Stóri-Dalur. Lögfesta P. Guðmundssonar á Bakkahjáleigu í Austur-Landeyjum 31.8.1795, ásamt uppskrift að hluta.
3(52) Landamerki Drangshlíðar og Skarðshlíðar, um 1870. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.
3(53) Landamerki Raufarfells, um 1870. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.
3(54) Landamerki Rauðafells, um 1870. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.
3(55) Lögfesta Lambafells, útdráttur, 4.5.1607. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.
3(56) Landamerki Steina eftir lögfestu 15.6. 1798. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur,

landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(57) Lögfesta Steina 15.7.1798. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(58) Áreið á merki Holts og Ásólfsskála, dags. 24.4.1850, og sagt frá merkjaþúfugerð 1853. Tekið úr kveri sem inniheldur, lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(59) Lögfesta Núps, 25.7.1842. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(60) Landamerki Yztaskála, 7.5.1839. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(61) Lögfesta Sauðhússvallar, 4.7.1776. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(62) Lögfesta Seljalands, dags. 8.6.1831. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(63) Lögfestur Stóra-Dals frá 19.12.1665. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(64) Lögfestur Stóra-Dals, dags. 16.12.1665, 31.8.1795 og 31.5.1820. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(65) Lögfesta og máldagi jarðanna Neðra-Dals og Hamragarða, dags. 8.6.1816. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(66) Lögfesta Syðstu-Merkur, dags. 29.5.1815. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(138) Lögfesta Stóru-Merkur, dags. 3.6.1833. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(67) Landamerki Rauðafells, um 1850. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(68) Landamerki Raufarfells, um 1850. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(69) Dómur um landamerki Eystri- og Ytri-Skóga 1768? Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(70) Lögfesta Eystri-Skóga, dags. 22.11.1839. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur,

landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(71) Landamerki Hrútafells og Drangshlíðar (Skarðshlíðar) um 1790-1909. Tekið úr kveri sem inniheldur lögfestur, landamerkjalýsingar og dóma, skrifað af Einari Þorkelssyni. Kverið er skrifað upp eftir bók sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909.

3(72) a-b Skjal um Grænafjall, Þórsmörk og Langanes, dags. 11.9.1753, ásamt uppskrift.

3(137) Lögfestur, landamerkjalýsingar og dómar úr kveri sem var í eigu Brynjólfs Tómassonar á Hrútafelli, árið 1909, ásamt efnisyfirliti.

Kirknaskjöl:

3(73) (a-b) Leiga Vigfúsar Þórarinssonar á afréttinum í Þórsmörk árið 1813, ásamt uppskrift að hluta (3 skjöl).

3(74) (a-b) Lögfesta Holts, dags. 2.5.1650, ásamt uppskrift að hluta.

3(75) (a-b) Lögfesta Holts 1741, ásamt uppskrift.

3(76) (a-b) Lögfestur Holts 1745, 1746, 1749, 1751 og 1751, ásamt uppskrift að hluta.

3(77) (a-b) Lögfesta Holts 1801, ásamt uppskrift að hluta.

3(78) (a-b) Lögfesta Holts 1825, ásamt uppskrift að hluta.

3(79) (a-b) Lögfesta Holts 1832, ásamt uppskrift að hluta.

3(80) (a-b) Dómur um óheimila brúkun skóga Holtsstaðar, dags. 19.6.1676, ásamt uppskrift að hluta.

3(81) (a-b) Lögfesta Þórsmerkurskóga 1772, ásamt uppskrift að hluta.

3(82) (a-b) Lögfesta Þórsmerkurskóga og hálfs Langaness 1819, ásamt uppskrift að hluta.

3(83) (a-b) Mótmæli Fljótshlíðinga gegn lögfestu Björns Þorvaldssonar í Holti á nýgræðuskógum í framanverðri Þórsmörk, dags. 28.5.1867, ásamt uppskrift að hluta. Útskrift úr afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu.

3(84) (a-b) Úttekt Ólafs Jónssonar fráfarandi prests á landmerkjum Mið-Merkur frá 8.6.1750.

3(85) (a-b) Sátt um landamerki Mið-Merkur og Syðstu-Merkur 31.10.1818 ásamt uppskrift að hluta. Útskrift úr sáttabók Vestur-Eyjafjallahrepps.

3(86) (a-b) Bréf eiganda Syðstu-Merkur til ábúanda Syðstu-Merkur, 28.10.1819, vegna kröfu prófasts í Rangárvallaprófastsdæmi um ógildingu sáttar um landamerki Mið- og Syðstu-Merkur, ásamt uppskrift að hluta.

3(87) (a-b) Eignaskjalabók Holts undir Eyjafjöllum, ásamt uppskrift að hluta. Þar koma m.a. fram lögfestur á heimalandi Holtsstaðar og skógarítök Holtskirkju í Þórsmörk. Sjá nánari útlistun í skilabréfi Þjóðskjalasafns.

Jarðamatsskjöl:

3(88) Gerðabók jarðamatsnefndar 1849.

3(89) Fasteignamat 1916-1918. (Bls. 178-179, 181-187, 192-214, 217-220, 223-224).

3(90) (a-b) Jarðamat 1802-1804, ásamt uppskrift að hluta.

Skjöl varðandi búsetu í Húsadal í Þórsmörk:

3(91) (a-b) Bréf Vigfúsar Þórarinssonar, sýslumanns í Rangárvallasýslu, til stiftamtmanns, dags. 2.3.1801 um nýbýli í Þórsmörk, ásamt uppskrift. Skjalasafn stiftamtmanns III, 127.

3(92) (a-b) Svarbréf amtmanns í suðuramti, Ólafs Stefánssonar, til Vigfúsar Þórarinssonar, dags. 15.4.1801, ásamt uppskrift. Suðuramts bréfabók 1799-1803, bls. 220-221.

3(93) (a-b) Í sóknarmannatali Fljótshlíðarþinga, Eyvindarmúlasókn, í nóvember 1802 er talið heimilisfólkið í Húsadal. Fljótshlíðarþing BC/1, ásamt uppskrift.

3(94) (a-b) Í prestþjónustubók Fljótshlíðarþinga segir m.a. frá skírn barns í Húsadal árið 1802. Fljótshlíðarþing BA/1, ásamt uppskrift.

Skjöl skráð í afsals- og veðmálabækur:

3(95) (a-b) Lögfesta fyrir hálfri Þórsmörk, gerð af Gísla Þórarinssyni, presti í Odda, 14.6.1970 ásamt uppskrift að hluta. Innfærð í skjalabók Oddastaðar (Oddi AA/1), bls. 2002-2004.

3(96) (a-b) Lögfesta Lambafells undir Eyjafjöllum frá 4.5.1607 ásamt uppskrift að hluta.

3(97) Lögfesta Núpakots, eignarjarðar Steinakirkju, 4.6.1866. (Rang. DB/1, nr. 30).

3(98) Lögfesta skógarítaka Holtskirkju í Þórsmörk „(og máské Almenníngum)“, 7.5.1867.

3(99) Mótmæli Fljótshlíðinga gegn lögfestu Holtsprests á skógarítökum í Þórsmörk, dags. 28.5.1867. (Rang. DB/1, nr. 42.)

3(100) Lögfesta Svaðbælis (= Þorvaldseyrar), 7.5.1867. (Rang. DB/1, nr. 50.)

3(101) Yfirlýsing eigenda Stóru-Merkur um, að enginn skógur sé í landi jarðarinnar, og þeir lýsa „yfir algjörðu skógarnámi á nefndri eignarjörð okkar“ dags. 16.5.1877. Yfirlýsingin er staðfest af ábúendum Syðstu- og Mið-Merkur. (Rang. DB/1, nr. 256.)

3(102) Forboð eigenda Drangshlíðar, Drangshlíðardals, Skarðshlíðar og Hrútafells gegn upprekstri í heiðarland jarðanna, milli Kaldaklofsár og Skógaár, dags. 31.5.1894. (Rang. DB/2, nr. 126.)

3(103) Afsalsbréf fyrir 3/4 hlutum úr Eyvindarmúla, með skógarítaki og fjárbeit á Þórsmörk, dags. 9.1.1901. (Rang. DB/2, nr. 60.)

3(104) Samningur um skipti Skógafjalls og landamerki Eystri- og Ytri-Skóga, dags. 14.12.1899. Rang. DB/2, nr. 134. Afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, nr. 6.

3(105) Yfirlýsing eigenda og ábúenda Drangshlíðar og Skarðshlíðar um merki móti Hrútafelli, dags. 1.6.1907. (Rang. DB/2, nr. 321). Sjá nánari útskýringar í skilabréfi Þjóðskjalasafns.

3(106) Kaupsamningar og afsöl fyrir hlutum í Kirkjulæk í Fljótshlíð, dags. 7.3.1914 og 6. og 17.10 1912, þar sem fylgja skógarítak og vetrarbeit á Þórsmörk. (Rang. DB/3, nr. 263 og 264).

3(132) Afsal fyrir Eyvindarhóla, dags. 20.10.1916.

3(139) Veðbókarvottorð Ytri skóga (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(140) Veðbókarvottorð Drangshlíðar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(141) Veðbókarvottorð Skarðshlíðar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(142) Veðbókarvottorð Hrútafells (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(143) Veðbókarvottorð Raufarfells eystra (Rauðafell I-IV) (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(144) Veðbókarvottorð Raufarfells ytra (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(145) Veðbókarvottorð Selkots (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(146) Veðbókarvottorð Stóruborgar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(147) Veðbókarvottorð Svaðbælis/Þorvaldseyrar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(148) Veðbókarvottorð Ásólfsskála (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(149) Veðbókarvottorð Skálakots (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(150) Veðbókarvottorð Moldanúps (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(151) Veðbókarvottorð Bjarnarkots (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(152) Veðbókarvottorð Rimahúss (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(153) Veðbókarvottorð Mið-Skála (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(154) Veðbókarvottorð Aurgötu (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(155) Veðbókarvottorð Núps (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

3(156) Veðbókarvottorð Fitjarmýrar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(157) Veðbókarvottorð Brúna (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(158) Veðbókarvottorð Hamragarða (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(159) Veðbókarvottorð Borgareyra (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(160) Veðbókarvottorð Steinmóðsbæjar(veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(161) Veðbókarvottorð Dalsels (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(162) Veðbókarvottorð Dalskots (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(163) Veðbókarvottorð Stóra-Dals (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(164) Veðbókarvottorð Syðstu Markar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(165) Veðbókarvottorð Stóru Markar (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(166) Veðbókarvottorð Neðri-Dals (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(167) Veðbókarvottorð Núpakots (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(168) Veðbókarvottorð Eyvindarmúla (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).
3(169) Veðbókarvottorð Teigs (veðmálaregistra Rangárvallasýslu 1839-1930).

Sáttaskjöl:

3(107)(a-b) Sátt um landamerki Syðstu- og Mið-Merkur, dags. 31.10.1818, ásamt uppskrift að hluta. Sáttabók Út-Eyjafjalla 1807-1833, bls. 21.

3(108) Sátt vegna óleyfilegrar kolagerðar og viðartöku nokkurra bænda inni á afrétti Eyfellinga á móti amtsboði og margítrekaðra lögfesta, dags. 13.9.1821. Sáttabók Út-Eyjafjalla 1807-1833, bls. 36-38. Sjá nánari útskýringar í skilabréfi Þjóðskjalasafns.
3(109)(a-b) Sáttagerð um merki Yztaskála og Núps, dags. 7.5.1839, ásamt uppskrift að hluta. Sáttabók Vestur-Eyjafjallahrepps 1834-1882.
3(110) Sátt um landamerki Svaðbælis og Núpakots, dags. 31.10.1876. Sáttabók Vestur-Eyjafjallahrepps 1834-1882.
3(111)(a-b) Sátt um Drangshlíðardal og heiði, dags. 8.5.1804. Sáttabók Rangárvallasýslu 1800-1804, ásamt uppskrift að hluta.

Dóma- og þingbækur úr Rangárvallasýslu:

3(112)(a-b) Lögfestur Oddaprests fyrir hálfri Þórsmörk, Fljótshlíðinga fyrir afrétti í Þórsmörk, bænda í Stóru-Mörk fyrir Stóru-Mörk og Holtsprests fyrir skógareign og ítökum Holtskirkju á Þórsmörk, ásamt uppskrift að hluta. Voru lesnar á manntalsþingi að Holti undir Eyjafjöllum 1790. (Rang. V, 1. Dóma- og þingbók 1787-1792)
3(113)(a-b) Kæra vegna heimildarlauss skógarhöggs í Þórsmörk 1877, ásamt uppskrift. (Rang. V, 15. Dóma og þingbók 1872-1880)
3(114) Deila milli umráðamanna Ytri- og Eystri-Skóga um rétt til Skógafjalls 1894-1895. (Rang. V, 19. Dóma- og þingbók 1893-1895)
3(115) a-b Landamerkjadeila milli eigenda Skarðshlíðar, Drangshlíðar og Drangshlíðardals annars vegar og eigenda Hrútafells og Hrútafellskots hins vegar 1909-1910, ásamt uppskrift að hluta. (Rang. V, 23 og 24. Dóma- og þingbækur 1907-1909, 1909-1914).

Brauðamöt:

3(116)(a-b) Mat Holts undir Eyjafjöllum, ásamt uppskrift að hluta. Skjalasafn biskups (Bps. C. V, 59 B), úr bréfi prófasts, dags. 7.9.1839. Sjá nánari útskýringu í skilabréfi Þjóðskjalasafns.
3(117) Dalsþing (Mið-Mörk). Skjalasafn biskups (Bps. C. V, 59 B) úr bréfi prófasts, dags. 7.9.1839. Sjá nánari útskýringu í skilabréfi Þjóðskjalasafns.
3(118)(a-b) Brauðamat Eyvindarhóla 1855, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. C. V, 60 B).

3(119)(a-b) Brauðamat Holts 1855, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. C. V, 60 B).
3(120)(a-b) Brauðamat Mið-Merkur (prestssetur í Dalsþingum), 1855, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. C. V, 60 B).
3(121)(a-b) Brauðamat Breiðabólsstaðar í Fljótshlíð 1855, ásamt uppskrift. (Bps. C. V, 60 B).
3(122) Brauðamat Odda á Rangárvöllum 1855, ásamt uppskrift að hluta. (Bps. C. V, 60 B).
3(123)(a-b) Brauðamat Eyvindarhóla 1867, ásamt uppskrift að hluta. (Íslenzka stjórnardeildin B. IV, 1).
3(124)(a-b) Brauðamat Holts 1867, ásamt uppskrift að hluta. (Íslenzka stjórnardeildin B. IV, 1).
3(125)(a-b) Brauðamat Dalsþing 1867, ásamt uppskrift að hluta. (Íslenzka stjórnardeildin B. IV, 1).
3(126)(a-b) Brauðamat Breiðabólsstaðar í Fljótshlíð 1867, ásamt uppskrift að hluta. (Íslenzka stjórnardeildin B. IV, 1).
3(127)(a-b) Brauðamat Odda á Rangárvöllum, skýrslur presta 1867, ásamt uppskrift að hluta. (Íslenzka stjórnardeildin B. IV, 1).

Skjalasöfn presta og prófasta:
3(136) Breiðabólsstaður í Fljótshlíð. (AA/2. Kirkjustóll 1752-1851, bls.142-144).

Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns, landshöfðingja og Stjórnarráðs Íslands:
3(134) Skjöl varðandi sölu á Eystri-Skógum undir Eyjafjöllum frá 1915-1918. (Stjr. Ísl. I, Db. 6, nr 78) (Ekki varð af sölunni).
3(135) Skjöl varðandi sölu á Varmahlíð, 1925. (Stjr. Ísl. I, Db. 6, nr. 78 og Landbúnaðarráðuneytið BA/320).

Önnur óprentuð frumgögn:
3(179) „Um Þórsmörk". Greinargerð Oddgeirs Guðjónssonar í Tungu (skjal fengið frá Skógrækt ríkisins).
3(180) Bréf biskups, Jóns Helgasonar, til dóms- og kirkjumálaráðuneytis, dags. 22.2.1927.
3(181) Bréf skógræktarstjóra til Stjórnarráðsins, dags. 28.12.1926.
3(182) Bréf sýslumanns í Rangárvallasýslu til skógræktarstjóra, dags. 9.12.1926.
3(183) Bréf biskups til prófasts í Rangárvallaprófastsdæmi, dags. 22.2.1922, og til Sveinbjarnar Högnasonar, Laufási, sama dag, varðandi veitingu Breiðabólsstaðar og beitarítak á Goðalandi.
3(175) Bréfaskipti vegna leigu Oddaprestakalls á beitarítaki í Þórsmörk, 1918.
3(184) Skógar Breiðabólsstaðar í Fljótshlíð ásamt örnefnum í Þórsmörk og Goðalandi að efni til frá um 1630.
3(187) Lýsing á ítökum kirkna undir Eyjafjöllum (þ.e. Eyvindarhóla-, Ásólfsskála- og Stóradalskirkna) og Breiðabólsstaðar í Fljótshlíð, 1953.
3(188) Samningur Landgræðslu ríkisins við sveitarstjórn Vestur-Eyjafjallahrepps, dags. 26.4.1990.
4 Bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, um heimildaleit í bréfabók Brynjólfs Sveinssonar biskups, dags. 14.2.2003.
4(1) Kaupbréf á 16 hundruðum í jörðinni Mið-Skála, dags. 30.6.1669.
4(2) Kaupbréf á hálfri jörðinni Mið-Skála, dags. 19.6.1674.
5 Yfirlit yfir heimildaleit óbyggðanefndar í frumgögnum, dags 3.7.2003.

Máldagar o.fl. úr Ísl. fornbréfasafni:
5(1) Máldagar kirknanna í Miðarnarbæli og Ásólfsskála hinum austasta [1179]. Fram kemur m.a. að greidd var tíund til Miðarnarbælis frá Raufarfelli hinu vestra (1. b., bls. 255-256).

5(2) Máldagi kirkjunnar í Holti undir Eyjafjöllum [1270]. Fram kemur að kirkjan átti m.a. Varmahlíð og Garðshorn (Ormskot) (2. b., bls. 84-86).

5(3) Máldagar kirknanna í Holti, Ásólfsskála, Dal og Mörk undir Eyjafjöllum [1332] (2. b., bls. 680-684).

5(4) Máldagi Nikulásarkirkju í Skógum [1332] (2. b., bls. 675-677).

5(5) Máldagi Maríukirkju í Borg undir Eyjafjöllum [1332] (2. b., bls. 678).

5(6) Máldagar kirknanna í Ásólfsskála og Dal undir Eyjafjöllum [1371] (3. b., bls. 261-262).

5(7) Máldagi Péturskirkju í Dal undir Eyjafjöllum [1269] (3. b., bls. 1).

5(8) Úr Hítardalsbók frá um 1367. Fram kemur að þá var kirkja í Skógum, að Borg og Hlíðarenda (3. b., bls. 216).

5(9) Máldagar kirknanna í Skógum og Borg undir Eyjafjöllum [1371] (3. b., bls. 258-259).

5(10) Máldagi Þorlákskirkju að Hlíðarenda, 1397 (Vilkinsmáldagi) (4. b., bls. 69).

5(11) Kaupmálabréf Þorvarðs Loftssonar og Margrétar Vigfúsdóttur, 1436. Fram kemur að í kaupmála þeirra hafði Margrét jörðina Hlíðarenda í Fljótshlíð og þær jarðir, sem þar lágu nær, fyrir þrjú hundruð hundraða (360 hundruð) (4. b., bls. 562-563).

5(12) Skiptabréf eftir Þorvarð Loftsson á Möðruvöllum, 1446. Meðal þess, sem til skipta kom, voru Hlíðarendaeignir fyrir þrjú hundruð hundraða (360 hundruð) (4. b., bls. 677-679).

5(13) Kaupbréf um Stóra-Dal undir Eyjafjöllum, 1473 (5. b., bls. 724-725).

5(14) Vitnisburður um að Björn Snæbjarnarson hafi handsalað Finnboga Jónssyni kaup á hálfri jörðinni Héðinshöfða fyrir það andvirði sem hann mætti kjósa sér, 1474. M.a. kom til greina að hann fengi 20 hundraða part í jörðinni Eystra-Raufarfelli (5. b., bls. 752-753).

5(15) Dómur um Efradal, 1475 (5. b., bls. 802-804).

5(16) Ingibjörg Ólafsdóttir gefur í vald Gottskálks Hólabiskups 10 hundruð í Núpi undir Eyjafjöllum, 1451 (5. b., bls. 86).

5(17) Vitnisburður um að Sæmundur Hallsson hafi selt Gottskálki biskupi hálfa jörðina Núp undir Eyjafjöllum og fengið greitt fyrir, 1454 (5. b., bls. 122).

5(18) Vitnisburður Steinmóðar ábóta um að Sæmundur Hallsson og Ingibjörg Ólafsdóttir, móðir hans, hafi selt Gottskálki biskupi 20 hundruð í Núpi og kot þar nærri upp í próventu Ingibjargar, 1457 (5. b., bls. 156-157).

5(19) Máldagi Þorlákskirkju á Hlíðarenda [1480] (6. b., bls. 331-332).

5(20) Kaupmálabréf Sveins Sumarliðasonar og Guðríðar Finnbogadóttur, 1485. Fram kemur að Sveinn fékk til kaups og eiginorðs við Guðríði m.a. jarðirnar Dal og Mörk undir Eyjafjöllum (6. b., bls. 547-549).

5(21) Jón prestur Snorrason selur Magnúsi Áskelssyni 10 hundruð í Raufarfelli ytra, 1489 (6. b., bls. 675).

5(22) Máldagi Dalskirkju undir Eyjafjöllum [1491-1518] (7. b., bls. 39).

5(23) Hans konungur veitir Vigfúsi Erlendssyni að léni Skóga og Skógaeignir og einnig Merkureignir, 1505 (7. b., bls. 749-750).

5(24) Guðmundur Árnason selur Sigmundi Jónssyni hálfa jörðina Raufa(r)fell ytra undir Eyjafjöllum, 1494 (7. b., bls. 225-226).

5(25) Narfi príor í Skriðuklaustri gefur Vigfús bónda Erlendsson kvittan um andvirði jarðarinnar Ysta-Skála undir Eyjafjöllum, 1506 (8. b., bls. 116-117).

5(26) Virðingargerð á öllum eignum Vigfúsar Erlendssonar sem fallið höfðu börnum hans til erfða, 1521. Meðal eigna hans voru Hlíðarendi og Borg (8. b., bls. 794-799).

5(27) Skjöl um umboð Skógaeigna á tímabilinu 1522-1535 (9. b., bls. 105-107, 160-161, 492-495, 540-541, 624-625, 672-673, 678-679, 698-699, 706-709, 742-743).

5(28) Kristín Þórarinsdóttir greiðir Sigmundi Guðmundssyni syni sínum hálft þrettánda hundrað í jörðinni Sólheimum ytri í Mýrdal gegn tíu hundruðum í Ysta-Skála undir Eyjafjöllum, 1499 (9. b., bls. 432-433).

5(29) Ögmundur Pálsson Skálholtsbiskup fær séra Jóni Gíslasyni til fullrar eignar jarðirnar austasta Skála og Mið-Skála undir Eyjafjöllum fyrir jarðir í Biskupstungum [1526], (9. b., bls. 392-393).

5(30) Skjöl um Mörk og Merkureignir á tímabilinu 1522-1535 (9. b., bls. 86-88, 105-107, 160-161, 493-494, 540-541, 672-673, 678-679, 698-699, 707-708, 742-743).

5(31) Fjárskiptabréf milli Hólmfríðar Erlendsdóttur og Eyjólfs Einarssonar, sonar hennar, og systkina hans, 1522. Fram kemur að Hólmfríður fékk í sinn hlut m.a. Núp undir Eyjafjöllum fyrir 40 hundruð. Í bréfinu er getið um kirkju í Dal (9. b., bls. 86-88).

5(32) Ögmundur biskup Pálsson skipar Jóni bónda Hallssyni sýslumannsvald milli Þjórsár og Jökulsár á Sólheimasandi, 1536. Í því fólst m.a. forræði fyrir Skógum og Skógaeignum, Mörk og Merkureignum (10. b., bls. 74-75, 90-91, 109, 112-113).

5(33) Dómur sex presta um ákæru Ögmundar biskups Pálssonar á hendur Eyjólfi Einarssyni í Dal fyrir það að kirkjurnar í Dal undir Eyjafjöllum og á Höfðabrekku hefðu legið niðri í tíð hans sjálfs og föður hans, 1538 og 1539 (10. b., bls. 379-380, 401-403).

5(34) Gissur biskup Einarsson kvittar Önnu Vigfúsdóttur um reikningsskap kirkjunnar í Borg undir Eyjafjöllum, 1541 (10. b., bls. 658).

5(35) Máldagi Skógakirkju undir Eyjafjöllum 1553 (12. b., bls. 646).

5(36) Máldagar kirknanna í Holti, Ásólfsskála, Dal og Mörk undir Eyjafjöllum, 1552. Fram kemur að kirkjan átti Varmahlíð, skógarteiga í Þórsmörk og afrétt í Lambafelli (12. b., bls. 648-649).

5(37) Kirknaskrá frá um 1200. Fram kemur að þá voru kirkjur í Skógum, á Borg, í Holti, Ásólfsskála og Dal (12. b., bls. 6).

5(38) Skiptabréf Eyjólfs bónda Einarssonar í Stóra-Dal, 1558. Til skipta komu m.a. hálf Stóra-Mörk, hálf Syðsta-Mörk og hálfur Neðri-Dalur (13. b., bls. 324-327).

5(39) Máldagar kirknanna í Stóru-Mörk, Dal, Núpi, Ásólfsskála og Holti frá um 1570 (Gíslamáldagar) (15. b., bls. 670-671).

5(40) Máldagar kirknanna að Borg og í Skógum frá um 1570 (15. b., bls. 672-674).

5(41) Skiptabréf eftir Pál lögmann Vigfússon, 1570. Fram kemur að hann hafði m.a. átt Hlíðarenda, 60 hundruð, og 20 hundruð í Rauðarfelli (Raufarfelli) ytra (15. b., bls. 407-408).

5(42) Máldagi hálfkirkjunnar á Hlíðarenda [um 1570] (15. b., bls. 669).

5(43) Sjá skjal nr. 5(39).

5(200) Máldagi Nikulásarkirkju í Odda á Rangárvöllum [1332] (2. b., bls. 690-692).

5(201) Máldagi Oddakirkju [1397] (4. b., bls. 69-77). Ath. Sama nr. er á spjaldi úr afsals- og veðmálabók fyrir Efstu-Grund, dags. 2.4.2003

5(202) Máldagi allra heilagra kirkju í Holti undir Eyjafjöllum [1480] (6. b., bls. 329-330). Ath. Sama nr. er á spjaldi úr afsals- og veðmálabók fyrir Syðstu-Grund, dags. 4.4.2003.

Skjöl nr. 7(1)-7(6) falla einnig undir flokkinn „máldagar o.fl. úr íslensku fornbréfasafni“.

Fasteigna- og jarðamöt:

5(44) Jarðatal Johnsens 1847 (Jarðatal á Íslandi. Gefið út af J. Johnsen. Kb. 1847. Bls. 23-53.

5(45) Ný jarðabók fyrir Ísland. Kb. 1861 (bls. 11-12).

5(46) Fasteignabók 1922. Rv. 1921 (bls. 217-235).
5(47) Fasteignabók 1932. Rv. 1932 (bls. 1-9).
5(48) Fasteignabók 1938. Rv. 1942-1944 (bls. 63-69).
5(49) Fasteignabók 1957 (bls. 319-322).

Fjallskilareglugerðir:

5(50) Reglugjörð fyrir Rangárvallasýslu um notkun afrjetta, fjallskil, rjettahöld, meðferð á óskilafjenaði, grenjaleitir, refaveiðar o.fl., nr. 58/1894. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1894. B-deild, bls. 75-87).
5(51) Reglugjörð fyrir Rangárvallasýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttarhöld, meðferð á óskilafénaði, grenjaleitir, refaveiðar o.fl., nr. 8/1911. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1911. B-deild, bls. 20-33).
5(52) Reglugjörð fyrir Rangárvallasýslu um notkun afrjetta, fjallskil, rjettarhöld, meðferð á óskilafjenaði, grenjaleitir, refaveiðar o.fl., nr. 80/1915. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1915. B-deild, bls. 133-146).
5(53) Reglugjörð um breyting á reglugjörð fyrir Rangárvallasýslu um notkun afrjetta, fjallskil, rjettahöld, meðferð á óskilafjenaði, grenjaleitir, refaveiðar o. fl. frá 7.6.1915, nr. 140/1919. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1919. B-deild, bls. 187).
5(54) Reglugerð fyrir Rangárvallasýslu, um notkun afrétta, fjallskil, réttahöld, meðferð á óskilafénaði, grenjaleitir, refaveiðar o.fl., nr. 72/1921. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1921. B-deild, bls.139-150).
5(55) Reglugerð um breyting á fjallskilareglugerð Rangárvallasýslu, frá 8.8.1921, nr. 53/1931. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1931, B-deild, bls. 163).
5(56) Reglugerð um breytingu á fjallskilareglugerð Rangárvallasýslu frá 8.8.1921, nr 48/1936. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1936, B-deild, bls. 120).
5(57) Fjallskilareglugerð fyrir Rangárvallasýslu, nr. 157/1943. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1943, B-deild, bls. 327-339).
5(58) Auglýsing um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Rangárvallasýslu nr. 157 6.7.1943, nr 267/1968. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1968, B-deild, bls. 424).
5(59) Fjallskilareglugerð fyrir Rangárvallasýslu, nr. 239/1974. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1974, B-deild, bls. 506-515).
5(60) Fjallskilasamþykkt fyrir Rangárvallasýslu, nr. 157/1990. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1990, B-deild, bls. 344-351).

Jarðabréf:

5(61) Kaupbréf um Raufarfell, dags. 6.2.1688. (Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrættir (1993). Bls. 6).
5(62) Drangshlíð, Eystri- og Ytri-Skógar. Athugasemdir á seðlum. (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 13. bindi, bls. 44).
5(63) Goðaland. Eitt þeirra „eyðilanda“ sem nefndarmenn áttu að afla sér heimilda um. (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 13. bindi, bls. 42).
5(64) Núpakot. Eignayfirlýsing, dags. 29.6.1703. (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 13. bindi, bls. 67-68).
5(65) Athugasemdir um framsal Drangshlíðar, Eystri- og Ytri-Skóga, Skarðshlíðar og Merkur (Merkureigna), ódags. (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 13. bindi, bls. 469).

Menningarminjar:

5(196) Menningarminjar á miðhálendi Íslands. Svæðisskráning. Fornleifastofnun Íslands 1996, (Rangárvallasýsla, bls. 3, 52-54, 85-91 og 197-204).

5(197) Kort af menningarminjum á miðhálendinu (mælikvarði 1:400 000), Rangárvallasýslu.

Afsals- og veðmálabækur:

5(132) Drangshlíð I (austurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(133) Drangshlíð II (vesturbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(134) Drangshlíðardalur. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(135) Eystri-Skógar. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(136) Eyvindarhólar. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(137) Hrútafell I (Suðurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(138) Hrútafell II (Norðurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(139) Lambafell. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(140) Núpakot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(141) Rauðafell I. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(142) Rauðafell II. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(143) Rauðafell III. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(144) Raufarfell I. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(145) Raufarfell II. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(146) Raufarfell III. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(147) Raufarfell IV. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(148) Seljavellir. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(149) Selkot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(150) Skarðshlíð I. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 7.4.2003.

5(151) Skarðshlíð II. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(152) Skarðhlíð III. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(153) Stóra Borg I. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(154) Stóra Borg II. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(155) Stóra Borg III. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(156) Ytri-Skógar (Skógaskáli). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(157) Hús Alberts Jóhannssonar (Stóð í landi Ytri-Skóga). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(158) Landspilda úr landi Ytri-Skóga. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(159) Fosstún, (Landspilda úr landi Ytri-Skóga). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(160) Ytri-Skógar, (Sigurjón Sigurðsson). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(161) Landspilda úr landi Ytri-Skóga (Hús Þórðar Tómassonar). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(162) Þorvaldseyri. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.

5(163) Ásólfsskáli (kirkjujörð). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(164) Ásólfsskáli 1/2. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(165) Björnskot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(166) Dalskot 1/2. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(167) Dalskot 1/2 (Mið-Dalur (nýbýli)). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(168) Efsta-Grund. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(169) Eyvindarholt. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(170) Hellnahóll. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(171) Holt. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(172) Indriðakot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(173) Mið-Grund. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(174) Mið-Mörk. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(175) Mið-Skáli I (austurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(176) Mið-Skáli II (miðbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(177) Mið-Skáli III (uppbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(178) Moldnúpur. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(179) Núpur I (austurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(180) Núpur II (miðbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(181) Núpur III (vesturbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(182) Ormskot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(183) Rimhús. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(184) Skálakot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(185) Stóra-Mörk (austurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(186) Stóra-Mörk II (miðbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(188) Stóra-Mörk III (vesturbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(189) Syðsta-Grund. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(190) Syðsta-Mörk. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(191) Varmahlíð. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(192) Yzti-Skáli I (austurbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(193) Yzti-Skáli II (miðbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(194) Yzti-Skáli III (vesturbær). Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(195) Yzti-Skáli IV. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu, dags. 8.4.2003.
5(91) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Ásólfsskála, dags. 2.4.2003.
5(92) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Björnskot, dags. 2.4.2003.
5(93) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Dalskot, dags. 2.4.2003.
5(94) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Drangshlíð 1 (austurbær), dags. 2.4.2003.

5(95) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir spildu úr landi Drangshlíðar I, dags. 2.4.2003.
5(96) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Drangshlíð (land), dags. 2.4.2003.
5(97) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Dranghlíð II, dags. 2.4.2003.
5(98) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Drangshlíðardal, dags. 2.4.2003.
5(201) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Efstu-Grund, dags. 2.4.2003. Ath sama nr. er á máldaga Oddakirkju [1397] (4. b., bls. 69-77).
5(202) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Syðstu-Grund, dags. 4.4.2003. Ath. Sama nr. er á máldaga allra heilagra kirkju í Holti undir Eyjafjöllum [1480] (6. b., bls. 329-330).
5(203) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Mið-Grund, dags. 3.4.2003.
5(204) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Eyvindarholt, dags. 2.4.2003.
5(205) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Eyvindarhóla I, dags. 2.4.2003.
5(206) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Eyvindarhóla II, dags. 2.4.2003.
5(207) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Hellnahól, dags. 2.4.2003.
5(208) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Eystri-Skóga, dags. 2.4.2003.
5(209) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Holt, dags. 2.4.2003.
5(210) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Hrútafell I, dags. 2.4.2003.
5(211) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir lóð úr landi Hrútafells II, dags. 2.4.2003.
5(212) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Hrútafell II, dags. 2.4.2003.
5(213) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Hrútafellskot, dags. 2.4.2003.
5(214) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Indriðakot, dags. 2.4.2003.
5(215) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Lambafell, dags. 2.4.2003.
5(216) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Mið-Mörk, dags.3.4.2003.
5(217) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Mið-Skála I, dags. 3.4.2003.
5(218) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Mið-Skála II, dags. 3.4.2003.
5(219) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Mið-Skála III, dags. 3.4.2003.
5(220) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Moldnúp, dags. 2.4.2003.
5(221) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Núpakot, dags. 3.4.2003.
5(222) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Núp I, dags. 3.4.2003.
5(223) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Núp II, dags. 3.4.2003.
5(224) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Núp III, dags. 3.4.2003.
5(225) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Ormskot, dags. 3.4.2003.
5(226) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Rauðafell I, dags. 3.4.2003.
5(227) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Rauðafell II, dags. 3.4.2003.
5(228) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Rauðafell III, dags. 3.4.2003.
5(229) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Raufarfell I, dags. 3.4.2003.
5(230) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Raufarfell II, dags. 3.4.2003.
5(231) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Raufarfell III, dags. 3.4.2003.
5(232) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Raufarfell IV, dags. 3.4.2003.
5(233) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Rimhús, dags. 3.4.2003.
5(234) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóru-Mörk I, dags. 3.4.2003.
5(235) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóru-Mörk II, dags. 3.4.2003.
5(236) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóru-Mörk III, dags. 3.4.2003.
5(237) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Syðstu-Mörk, dags. 3.4.2003.
5(238) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóru-Borg I, dags. 4.4.2003.
5(239) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóru-Borg II, dags. 4.4.2003.
5(240) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóru-Borg III, dags. 4.4.2003.
5(241) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Skarðshlíð I, dags. 4.4.2003.
5(242) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Skarðshlíð II, dags. 4.4.2003.

5(243) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Skarðshlíð III, dags. 4.4.2003.
5(244) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Selkot, dags. 4.4.2003.
5(245) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Seljavelli, dags. 4.4.2003.
5(246) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Stóra-Dal, dags. 4.4.2003.
5(247) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Skálakot, dags. 4.4.2003.
5(248) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Yzta-Skála I, dags. 4.4.2003.
5(249) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Yzta-Skála II, dags. 4.4.2003.
5(250) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Yzta-Skála III, dags. 4.4.2003.
5(251) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Yzta-Skála IV, dags. 4.4.2003.
5(252) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Ytri-Skóga, dags. 4.4.2003.
5(253) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Varmahlíð, dags. 4.4.2003.
5(254) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Þorvaldseyri, dags. 4.4.2003.

Alþingisbækur Íslands:

5(69) Yfirlýsing séra Árna Gíslasonar um að hann eigi fyrstur kaup á 20 hundruðum í jörðinni Ysta-Skála undir Eyjafjöllum, 1586 (2. b., bls. 80).

5(70) Dómur um kæru séra Erasmusar Vilhatssonar þess efnis að nokkrir bændur fyrir austan vatn brúkuðu, hefðu og héldu afrétt Breiðabólsstaðarkirkju sem kallaðist Goðaland. Afrétturinn var dæmdur eign kirkjunnar nema bændur gætu lagt fram sannanir um annað á næsta Lambeyjarþingi að vori komanda, 1588 (2. b., bls. 114-116).

5(71) Lýsing á landamerkjum milli jarðanna Borgar og Miðbælis, 1590. Lýsing á fjörumörkum milli Hóla og Borgar, dags. 11.2.1592 (2. b., bls. 173-176).

5(72) Heimstefnudómur Gísla Hákonarsonar lögmanns um ákæru og tilkall það sem Jón Illugason veitti upp á jörðina Stakkholt í Eystri-Landeyjum en Magnús Eiríksson taldi sína eign, 1614 (4. b., bls. 557-559).

5(73) Vitnisburðir um landamerki milli Hólaodda og Rauðarfells. Úrskurður konungs um að engjalandið Hólaoddar skyldu tilheyra Hrútafelli en ekki Hólakirkju, 1618 (4. b., bls. 399-405).

5(74) Afsölunarbréf konungs til Hinriks Bjelke aðmíráls, 1679. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir (7. b., bls. 443 og 446).

5(75) Landamerkjaágreiningur milli Holtsstaðar og jarðarinnar Ásólfsskála, 1680 (7. b., bls. 490-491).

5(76) Erfingjar Hinriks Bjelke heimila Laurits Gottrup umsjón með nokkrum jörðum. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir, Drangshlíð og Skarðshlíð, 1684 (8. b., bls. 11-13).

5(77) Vigfús Sigurðsson gefur Einari Þorsteinssyni 2 hundruð og 15 álnir í jörðinni Ytri-Sólheimum, 1686 (8. b., bls. 124).

5(78) Skrá yfir vissar tekjur konungs af klaustra-, sýslu- og umboðsjörðum, 1687. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir (8. b., bls. 167-168).

5(79) Kaupbréf fyrir 20 hundruðum í Raufarfelli, 1695 (8. b., bls. 510).

5(80) Bréf Margrétar Halldórsdóttur upp á 15 hundruð í jörðinni Ásólfsstöðum, 1698. Jarðarparturinn veðsettur fyrir 100 ríxdali (9. b., bls. 80).

5(81) Kaupbréf Halldórs Magnússonar fyrir 4 hundruðum og 100 álnum í jörðinni Hrútafelli undir Eyjafjöllum, 1711 (10. b., bls. 33).

5(82) Kaupbréf Þórunnar Torfadóttur fyrir 20 hundruðum í jörðinni Ytri-Skógum undir Eyjafjöllum, 1712 (10. b., bls. 97).

5(83) Skrá yfir vissar tekjur konungs af klaustra-, sýslu- og umboðsjörðum, 1712. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir (10. b., bls. 80-81).

5(84) Kaupbréf fyrir hálfri jörðinni Stóru-Mörk, 30 hundruðum að dýrleika, 1718 (10. b., bls. 394).
5(85) Kaupbréf vegna jarðanna Stóruborgar, Ásólfsskála og Fljótsdals, 1719 (10. b., bls. 455).
5(86) Skóga- og Merkureignir boðnar upp og slegnar Magnúsi Brandssyni, 1719 (10. b., bls. 421).
5(87) Kaupbréf bræðranna Magnúsar og Sæmundar Jónssona fyrir 30 hundruðum í jörðinni Stóru-Mörk undir Eyjafjöllum, 1720 (10. b., bls. 550-551).
5(88) Uppboð á jörðum skólameistarans í Maribo á Lálandi, Jónasar Gamm, 1721. Þar er m.a. nefnd jörðin Raufarfell austari undir Eyjafjöllum (11. b., bls, 48).
5(89) Skrá yfir tekjur af umboðsjörðum landfógeta, 1722. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir (11. b., bls. 84).
5(90) Skrá yfir árlegar tekjur umboðsjarða, 1722. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir (11. b., bls. 88-89).
5(99) Uppboð Páls Vídalíns lögmanns á 17 hundruðum og 60 álnum í jörðinni Núpi undir Eyjafjöllum, 1723 (11. b., bls. 162).
5(100) Kaupbréf Narfa Jónssonar fyrir 10 hundruðum í Rútafelli (Hrútafelli), 1725 (11. b., bls. 292-293).
5(101) Eignarbréf m.a. fyrir jörðinni Skarðshlíð undir Eyjafjöllum, 1725 (11. b., bls. 289).
5(102) Makaskipti á 5 hundruðum í Ásólfsskála (Björnskoti) fyrir 5 hundruð í sömu jörð, Rimhúsum, 1746 (13. b., bls. 311).
5(103) Uppboð á Skóga- og Merkureignum, 1747 (13. b., bls. 345).
5(104) Skrá yfir árlegar tekjur umboðsjarða, 1747. Þar eru m.a. nefndar Skóga- og Merkureignir (13. b., bls. 349).
5(105) Kaupbréf fyrir 12 hundruðum í jörðinni Ytri-Sólheimum í Mýrdal fyrir 8 hundruð í Rútafelli (Hrútafelli), 1747 (13. b., bls. 367).
5(106) Eignalýsing Brynjólfs Þórðarsonar Thorlacius, fyrrverandi sýslumanns, 1748. Þar eru m.a. nefndar jarðirnar Stóri-Dalur og Syðsta-Mörk (13. b., bls. 406).
5(107) Kaupbréf fyrir 2 hundruðum og 100 álnum í jörðinni Núpi undir Eyjafjöllum, dags. 25.6.1748 (13. b., bls. 444).
5(108) Bjarni Nikulásson sýslumaður pantsetur 7 ½ hundrað í Hrútafelli fyrir árlega afgift af vesturhluta Skaftafells, 1751 (14. b., bls. 23).
5(109) Makaskipti sr. Lofts Rafnkelssonar, 1751. Þar eru m.a. tilgreind 10 hundruð í Stóra-Dal (Dalskot) (14. b., bls. 38).
5(110) Kaupbréf Vilhjálms Jónssonar fyrir 15 hundruðum í Ásólfsskála, 1753 (14. b., bls. 112).
5(111) Uppboð á Skóga- og Merkureignum, 1754 (14. b., bls. 148).
5(112) Afsal á 11 hundruðum og 80 álnum í jörðinni Ásólfsskálum, dags. 25.5.1756 (14. b., bls. 225).
5(113) Kaupbréf fyrir 5 hundruðum í jörðinni „Austari Rauðafelli“ og annað fyrir 4 hundruðum í jörðinni Hrútafelli, 1757 (14. b., bls. 272).
5(114) Afsal á hálflendunni Skálakoti, 5 hundruðum að dýrleika, 1758 (14. b., bls. 315).
5(115) Gjafabréf Bjarna Halldórssonar fyrir Núpakoti, 10 hundruðum, til Kristínar Ólafsdóttur, dags. 23.4.1762 (15. b., bls. 169).
5(116) Eignalýsing Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara, 1763. Þar eru m.a. tilfærð 48 hundruð og 60 álnir í Stóra-Dal (14. b., bls. 516).
5(117) Brigðalýsing Jóns Jónssonar, 1764. Þar er m.a. nefnt hálft Rauðafell undir Eyjafjöllum (14. b., bls. 541-542).

5(118) Skóga- og Merkureignir tilslegnar Sigurði Sigurðssyni landþingsskrifara, 1771 (15. b., bls. 270).
5(119) Afsalsbréf á 10 hundruðum úr Eyvindarholti undir Eyjafjöllum, 1780 (15. b., bls. 640-641).
5(120) Brigðalýsing á jörðinni Eyvindarholti, 15 hundruðum, 1782 (16. b., bls. 96).
5(121) Afsalsbréf á hálfri Skarðshlíð, 10 hundruðum, fyrir 40 ríkisdali, dags. 1.6.1782 (16. b., bls. 95).
5(122) Stóri-Dalur við Eyjafjöll, 20 hundruð, ásamt tilteknum kotbýlum, seldur í skiptum fyrir hálfa jörðina Hlíðarenda í Fljótshlíð, 30 hundruð, 1784 (16. b., bls. 228).
5(123) Makaskiptabréf á Barkarstöðum í Fljótshlíð, 20 hundruðum, fyrir Stóra-Dal undir Eyjafjöllum, 27 ½ hundrað, ásamt kirkjueignum, m.a. Syðstu-Mörk, 1785 (16. b., bls. 257).
5(124) Afsalsbréf á hálfri Skarðshlíð, 10 hundruðum, dags. 29.12.1785 (16. b., bls. 316).
5(125) Veðsetning sr. Jóns Hálfdanarsonar á 6 hundruðum og 20 álnum í Stóruborg fyrir árlega afgift til konungs af Skóga- og Merkureignum, dags. 3.8.1786 (16. b., bls. 354).
5(126) Brigðalýsing á jörðinni Skarðshlíð undir Eyjafjöllum, 1787 (16. b., bls. 356).
5(127) Afsalsbréf Þorleifs Nikulássonar landþingsskrifara á Eyvindarholti, 15 hundruðum, fyrir 120 ríkisdalakrónur, dags. 3.1.1787 (17. b., bls. 42).
5(128) Afsalsbréf á 10 hundruðum í Mið-Skála undir Eyjafjöllum, dags. 13.5.1788 (16. b., bls. 399).
5(129) Afsalsbréf á 10 hundruðum í jörðinni Skarðshlíð undir Eyjafjöllum fyrir 50 spesíuríkisdali, dags. 16.6.1792 (17. b., bls. 91).
5(130) Afsalsbréf á 5 hundruðum í jörðinni Rimhúsum undir Eyjafjöllum fyrir 14 kúrantríkisdali, dags. 22.7.1793 (17. b., bls. 183).
5(131) Afsalsbréf V. Þórarinssonar sýslumanns á jörðinni Stóra-Dal, 29 hundruðum með hjáleigum, fyrir 250 ríkisdali kúrant, dags. 10.12.1794 (17. b., bls. 253).

Matsvottorð Fasteignamats ríkisins fyrir jarðir í Rangárþingi eystra (Austur-Eyjafjallahreppi):
5(255) Fasteignamatsvottorð fyrir Eystri-Skóga, dags. 25.6.2003.
5(256) Fasteignamatsvottorð fyrir Ytri-Skóga, dags. 25.6.2003.
5(257) Fasteignamatsvottorð fyrir Ytri-Skóga, dags. 25.6.2003, (tvær síður).
5(258) Fasteignamatsvottorð fyrir Ytri-Skóga, dags. 26.6.2003.
5(259) Fasteignamatsvottorð fyrir Ytri-Skóga bílskúr, dags. 26.6.2003.
5(260) Fasteignamatsvottorð fyrir Ytri-Skóga, Baldv.skála, dags. 27.6.2003.
5(261) Fasteignamatsvottorð fyrir Drangshlíð 1, dags. 26.6.2003.
5(262) Fasteignamatsvottorð fyrir Drangshlíð 1 (lóð), dags. 26.6.2003.
5(263) Fasteignamatsvottorð fyrir Drangshlíð 2, dags. 26.6.2003.
5(264) Fasteignamatsvottorð fyrir Drangshlíð (land), dags. 26.6.2003.
5(265) Fasteignamatsvottorð fyrir Dranghlíð (lóð), dags. 26.6.2003.
5(266) Fasteignamatsvottorð fyrir Dranghlíðardal, dags. 26.6.2003.
5(267) Fasteignamatsvottorð fyrir Drangshlíðardal (lóð), dags. 26.6.2003.
5(268) Fasteignamatsvottorð fyrir Skarðshlíð 1, dags. 26.6.2003.
5(269) Fasteignamatsvottorð fyrir Skarðhlíð 2, dags. 26.6.2003.
5(270) Fasteignamatsvottorð fyrir Skarðshlíð 3 (lóð), dags. 26.6.2003.
5(271) Fasteignamatsvottorð fyrir Skarðshlíð (lóð), dags. 26.6.2003.
5(272) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafell 1, dags. 26.6.2003.
5(273) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafell 2, dags. 26.6.2003.
5(274) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafell 1 og 2 (land), dags. 26.6.2003.

5(275) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafell (lóð), dags. 26.6.2003.
5(276) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafellskot, dags. 26.6.2003.
5(277) Fasteignamatsvottorð fyrir Eyvindarhóla 1, dags. 26.6.2003.
5(278) Fasteignamatsvottorð fyrir Eyvindarhóla 2, dags. 26.6.2003.
5(279) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Borg, dags. 26.6.2003.
5(280) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Borg 3, dags. 26.6.2003.
5(281) Fasteignamatsvottorð fyrir Rauðafell 1, dags. 26.6.2003.
5(282) Fasteignamatsvottorð fyrir Rauðafell 2 (jörð), dags. 26.6.2003.
5(283) Fasteignamatsvottorð fyrir Rauðafell 2 (sumarhús), dags. 26.6.2003.
5(284) Fasteignamatsvottorð fyrir Rauðafell 3, dags. 26.6.2003.
5(285) Fasteignamatsvottorð fyrir Raufarfell 1, dags. 26.6.2003.
5(286) Fasteignamatsvottorð fyrir Raufarfell 2, dags. 26.6.2003.
5(287) Fasteignamatsvottorð fyrir Raufarfell 3, dags. 26.6.2003.
5(288) Fasteignamatsvottorð fyrir Raufarfell 4, dags. 26.6.2003.
5(289) Fasteignamatsvottorð fyrir Selkot, dags. 26.6.2003.
5(290) Fasteignamatsvottorð fyrir Lambafell, dags. 26.6.2003.
5(291) Fasteignamatsvottorð fyrir Lambafell (lóð), dags. 26.6.2003.
5(292) Fasteignamatsvottorð fyrir Lambafell (lóð), dags. 27.6.2003.
5(293) Fasteignamatsvottorð fyrir Seljavelli, dags. 26.6.2003.
5(294) Fasteignamatsvottorð fyrir Þorvaldseyri, dags. 26.6.2003, (tvær síður).
5(295) Fasteignamatsvottorð fyrir Þorvaldseyri (land), dags. 26.6.2003.
5(296) Fasteignamatsvottorð fyrir Núpakot, dags. 26.6.2003.
5(297) Fasteignamatsvottorð fyrir Núpakot (lóð), dags. 26.6.2003.
5(349) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafell 2 (lóð), dags. 26.6.2003.
5(350) Fasteignamatsvottorð fyrir Hrútafell Fimmvörðuh., dags. 26.6.2003.

Matsvottorð Fasteignamats ríkisins fyrir jarðir í Rangárþingi eystra (Vestur-Eyjafjallahreppi):
5(298) Fasteignamatsvottorð fyrir Varmahlíð, dags. 26.6.2003.
5(299) Fasteignamatsvottorð fyrir Vallatún, dags. 26.6.2003.
5(300) Fasteignamatsvottorð fyrir Ormskot, dags. 26.6.2003, (tvær síður).
5(301) Fasteignamatsvottorð fyrir Holt, dags. 26.6.2003.
5(302) Fasteignamatsvottorð fyrir Efstu-Grund, dags. 26.6.2003.
5(303) Fasteignamatsvottorð fyrir Syðstu-Grund, dags. 26.6.2003.
5(304) Fasteignamatsvottorð fyrir Indriðakot, dags. 26.6.2003.
5(305) Fasteignamatsvottorð fyrir Ásólfsskála, dags. 26.6.2003.
5(306) Fasteignamatsvottorð fyrir Ásólfsskála (land), dags. 26.6.2003.
5(307) Fasteignamatsvottorð fyrir Ásólfsskála (lóð), dags. 26.6.2003.
5(308) Fasteignamatsvottorð fyrir Ásólfsskála (lóð), dags. 26.6.2003.
5(309) Fasteignamatsvottorð fyrir Ásólfsskála (lóð), dags. 26.6.2003.
5(310) Fasteignamatsvottorð fyrir Ásólfsskáli (lóð), dags. 27.6.2003.
5(311) Fasteignamatsvottorð fyrir Moldnúp, dags. 26.6.2003, (tvær síður).
5(312) Fasteignamatsvottorð fyrir Skálakot, dags. 26.6.2003.
5(313) Fasteignamatsvottorð fyrir Björnskot, dags. 26.6.2003.
5(314) Fasteignamatsvottorð fyrir Ysta-Skála 1, dags. 26.6.2003.
5(315) Fasteignamatsvottorð fyrir Ysta-Skála 2 og 4, dags. 26.6.2003.
5(316) Fasteignamatsvottorð fyrir Ysta-Skála 3, dags. 26.6.2003.
5(317) Fasteignamatsvottorð fyrir Ysta-Skála 1 (lóð), dags. 26.6.2003.
5(318) Fasteignamatsvottorð fyrir Núp 1, dags. 26.6.2003.

5(319) Fasteignamatsvottorð fyrir Núp 2, dags. 26.6.2003.
5(320) Fasteignamatsvottorð fyrir Núp 2 (lóð), dags. 26.6.2003.
5(321) Fasteignamatsvottorð fyrir Núp 2, dags. 26.6.2003.
5(322) Fasteignamatsvottorð fyrir Núp 3, dags. 26.6.2003.
5(323) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóra-Dal, dags. 26.6.2003.
5(324) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóra-Dal, dags. 26.6.2003.
5(325) Fasteignamatsvottorð fyrir Eyvindarholt, dags. 26.6.2003.
5(326) Fasteignamatsvottorð fyrir Syðstu-Mörk, dags. 26.6.2003.
5(327) Fasteignamatsvottorð fyrir Syðstu-Mörk, dags. 26.6.2003.
5(328) Fasteignamatsvottorð fyrir Mið-Mörk, dags. 26.6.2003.
5(329) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Mörk 1, dags. 26.6.2003.
5(330) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Mörk 2, dags. 26.6.2003.
5(331) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Mörk 2, dags. 26.6.2003.
5(332) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Mörk 2, dags. 26.6.2003.
5(333) Fasteignamatsvottorð fyrir Stóru-Mörk 3, dags. 26.6.2003.
5(334) Fasteignamatsvottorð fyrir Björnskot (lóð), dags. 26.6.2003.
5(335) Fasteignamatsvottorð fyrir Rimhús, dags. 26.6.2003.
5(336) Fasteignamatsvottorð fyrir Mið-Skála 1, dags. 26.6.2003.
5(337) Fasteignamatsvottorð fyrir Mið-Skála 2, dags. 26.6.2003.
5(338) Fasteignamatsvottorð fyrir Mið-Skála 2-3, dags. 26.6.2003.
5(339) Fasteignamatsvottorð fyrir Mið-Skála 3, dags. 26.6.2003.
5(340) Fasteignamatsvottorð fyrir Mið-Skála (land), dags. 26.6.2003.
5(341) Fasteignamatsvottorð fyrir Goðaland, dags. 26.6.2003.
5(342) Fasteignamatsvottorð fyrir Þórsmörk-Bása, dags. 25.6.2003.
5(343) Fasteignamatsvottorð fyrir Þórsmörk-Húsadal, dags. 25.6.2003.
5(344) Fasteignamatsvottorð fyrir Þórsmörk-Langadal, dags. 25.6.2003.
5(345) Fasteignamatsvottorð fyrir Þórsmörk-Langadal , dags. 25.6.2003.
5(346) Fasteignamatsvottorð fyrir Þórsmörk-Slippugil, dags. 25.6.2003.
5(347) Fasteignamatsvottorð fyrir Þórsmörk-Goðaland, dags. 27.6.2003.

Landnáma:

5(348) Ljósrit úr Landnámabók, í útgáfu Jakobs Benediktssonar, Reykjavík 1986, bls. 338-347.

Önnur óprentuð frumgögn:

5(66) Afréttaskrá Rangárvallasýslu, bls. 1-10, og bréf sýslumannsins á Hvolsvelli, dags. 25.11.1985, um afréttarskrá sýslunnar. Bréf sýslumannsins á Hvolsvelli, dags. 25.11.1985, um afréttarskrá sýslunnar.

5(67) Bréf Ólafs Kristjánssonar, oddvita Vestur-Eyjafjallahrepps, til Oddgeirs Guðjónssonar, hreppstjóra, dags. 8.3.1979, ásamt drögum að afréttaskrá fyrir Vestur-Eyjafjallahrepp.

5(68) Lýsing hreppstjóra og oddvita Fljótshlíðarhrepps á afréttum hreppsins (Grænafjall, Þórólfsfell, Þórsmörk, Goðaland), dags. 3.11.1979.

5(198) Dómurinn um Goðalandsafrétt frá 1578 staðfestur á þriggja hreppa þingi í Lambey í Fljóthlíð 30.5.1579.

5(199) Undirritaðir bændur í Fljótshlíðarhreppi lýsa yfir því að þeir vilji gefa eftir beitarréttinn í Þórsmörk gegn því að landstjórnin sjái um að girða skóginn. Umráðamaður hálfrar Þórsmerkur sem heyrði undir Oddakirkju samþykkti þetta einnig, dags. 4.5.1920.

Lagt fram af Braga Björnssyni hdl. og Einari Jónssyni lögfr. f.h. sveitarfélagsins Rangárþings eystra og eigenda og umráðamanna Holtshverfisjarða, Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots, Rimahúsa, Mið-Skála I-III, Ysta-Skála II og IV, Núps I-III, Stóra-Dals, Dalskots, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Mið-Merkur og Stóru-Merkur I-III, Steinsholts, Stakkholts, Merkurtungna, Almenninga, Goðalands, Múlatungna, Teigstungna, Þórsmerkur, Eystri-Skóga, Ytri-Skóga, Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða, Hrútafells, Eyvindarhóla, Stóru-Borgar, Rauðafells I-IV, Raufarfells II-III og Selkots, Seljavalla, Þorvaldseyrar og Núpakots:

6 Kröfulýsing vegna fyrrum Vestur-Eyjafjallahrepps (Holtshverfisjarða, Ásólfsskálajarða, Mið-Skála I-III, Ysta-Skála II og IV, Núps I-III, Stóra-Dals, Dalskots, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Mið-Merkur og Stóru-Merkur I-III), dags. 22.4.2002.

6(1) Viðauki við kröfugerð vegna framangreindra jarða í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi, dags. 20.6.2002.

6(2) Kort sem sýnir kröfulínur vegna framangreindra jarða í fyrrum Vestur-Eyjafjallahreppi (mælikvarði 1:50.000).

6(3) Ljósrit af jarðfræðikorti af Eyjafjöllum eftir Jón Jónsson, jarðfr., frá árinu 1988.

7 Kröfulýsing vegna fyrrum Vestur-Eyjafjallahrepps (Afréttir og „Þórsmerkursvæðið“), dags. 22.4.2002, ásamt skjalaskrám I-II.

7(1) Máldagi Nikulásarkirkju í Odda á Rangárvöllum [1270].

7(2) Máldagi Maríukirkju að Miðbæli undir Eyjafjöllum [er Jón biskup Halldórsson setti] [1332].

7(3) Máldagi fyrir kirkjuna að Breiðabólstað (Gíslamáldagar, 1570 og síðar).

7(4) Máldagi fyrir kirkjuna að Odda (Gíslamáldagar, 1570 og síðar).

7(5) Máldagi fyrir kirkjuna að Teigi (Gíslamáldagar, 1570 og síðar).

7(6) Máldagi fyrir kirkjuna að Miðbæli (Gíslamáldagar, 1570 og síðar).

8 Kröfulýsing vegna fyrrum Austur-Eyjafjallahrepps (Eystri-Skóga, Ytri-Skóga, Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða, Hrútafells, Eyvindarhóla, Stóru-Borgar, Rauðafells I-IV, Raufarfells II-III og Selkots, Seljavalla, Þorvaldseyrar og Núpakots), dags. 22.4.2002.

8(1) Viðauki við kröfugerð vegna framangreindra jarða í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi, dags. 20.6.2002.

8(2) Kort sem sýnir kröfulínur vegna framangreindra jarða í fyrrum Austur-Eyjafjallahreppi (mælikvarði 1:50 000).

8(3) Greinargerð, dags. 25.4.2003.

8(4) Breyting á kröfugerð Eystri-Skóga og Ytri-Skóga í máli nr. 5/2002, dags. 4.7.2003.

8(5) Álit Svavars Sigmundssonar hjá Örnefnastofnun Íslands um örnefnið Þrívörður, dags. 2.7.2003.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. fh. Prestsetrasjóðs vegna hálfrar Þórsmerkur og Goðalands:

9 Kröfulýsing, dags. 7.5.2002.

9(1) Bréf vegna meðfylgjandi kröfulýsingar, dags. 7.5.2002.

9(2) Kort sem sýnir kröfulínur (mælikvarði 1:50.000).

9(3) Skýrsla um tekjur og útgjöld Breiðabólstaðarprestakalls í Rangárþingsprófastdæmi eftir 5 ára meðaltali 1849-1853. (Óstaðfest ljósrit úr Kirkjubók Breiðabólstaðar). Sbr. skjal nr. 3(121)

9(4) Bréf Gunnars F. Guðmundssonar, sagnfr. til Ólafs Björnssonar, hrl. varðandi heimildir um eignir Oddakirkju, dags. 22.3.2002.

9(5) Nokkrar athugasemdir Sváfnis Sveinbjarnarsonar vegna ágreinings um Þórsmerkursvæðið, dags. 18.10.2001.
9(6) Fáeinar athugasemdir Sváfnis Sveinbjarnarsonar eftir yfirlestur kröfulýsingar fyrir óbyggðanefnd, dags. 28.1.2002, dags. 10.2.2002.
9(7) Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, 1. bindi, s. 258-261.
9(8) Greinargerð, dags. 9.5.2003.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
10(1) Jöklar og jökulbreytingar í Eyjafjallahreppum Rangárvallasýslu. Greinargerð Odds Sigurðssonar jarðfræðings til óbyggðanefndar, dags. 17.11.2004.
10(2) Gláma. Að vera eða vera ekki - jökull. Grein eftir Odd Sigurðsson jarðfræðing í Náttúrufræðingnum. Bls. 47-61.
11 Staðhættir og gróðurfar: Eyjafjöllin og Þórsmörk. Greinargerð Ingva Þorsteinssonar, náttúrufræðings, til óbyggðanefndar. Febrúar 2003.
12 (a-b) Yfirlitskort-Lýstar kröfur í Vestur- og Austur-Eyjafjallahreppi. Tvö kort, annað í mælikvarða 1:50 000 og hitt í 1:100 000.
13(1) Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 14.2.2003.
13(2) Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 14.3.2003.
13(3) Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 11.4.2003.
13(4) Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 25.4.2003.
13(5) Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 27.6.2003.
13(6) Fundargerð aðalmeðferðar, dagana 1. til 4.7.2003.
13(7) Fundargerð endurupptöku þessa máls hjá óbyggðanefnd, dags. 8.11.2004.
13(8) Fundargerð loka fyrirtöku, dags. 2.12.2004.
14 Kort sem sýnir endanlegar kröfur. Gert af Sigurgeiri Skúlasyni landfr. (mælikvarði 1:100.000).

Hliðsjónargögn
Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra vegna Vestur-Eyjafjallahrepps og Þórsmerkursvæðisins:
Ónr. Sunnlenskar byggðir IV. Bls. 103-107, 110-113, 126-129, 132-137, 142-157, 170-177 og 186-197.
Ónr. Rangárvallasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1845, 1856 og 1872-1873. Bls. 29-65.
Ónr. Árbók Ferðafélags Íslands 1972. Bls. 12-39, 70-81 og 97-149.
Ónr. Göngur og réttir. 1. bindi, bls. 186-203.
Ónr. Landið og Landnáma. II. bindi, bls. 412-419 og 428-429.
Ónr. Íslendinga sögur. 1. bindi, Landssaga og landnám, bls. 202-205.
Ónr. Hæstaréttardómur frá 1995, bls. 2091.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra vegna Austur-Eyjafjallahrepps:
Ónr. Sunnlenskar byggðir IV. Bls. 8-13, 20-21, 40-57, 76-83, 86-87 og 90-98.
Ónr. Rangárvallasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1845, 1856 og 1872-1873. Bls. 3-7 og 16-21.
Ónr. Árbók Ferðafélags Íslands 1972. Bls. 38-57.
Ónr. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 1. bindi, bls. 34-35 og 44-49.
Ónr. Landið og Landnáma. II. bindi, bls. 411-417.
Ónr. Íslendinga sögur. 1. bindi, Landssaga og landnám, bls. 202-205.

Ónr. Hæstaréttardómur frá 1994, bls. 117.
Ónr. Efnisskipan málflutningsræðu Ólafs Sigurgeirssonar hrl. við aðalmeðferð.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. fh. Prestsetrasjóðs vegna hálfrar Þórsmerkur og Goðalands:
Ónr. Breiðabólstaður í Fljótshlíð eftir Vigfús Guðmundsson. Bls. 128-131.
Ónr. Þórsmörk. Land og saga. Reykjavík 1996. Bls. 142-171.

Lagt fram til hliðsjónar af Braga Björnssyni hdl. og Einari Jónssyni lögfr. f.h. sveitarfélagsins Rangárþings eystra og eigenda og umráðamanna Holtshverfisjarða, Ásólfsskála, Moldnúps, Skálakots, Björnskots, Rimahúsa, Mið-Skála I-III, Ysta-Skála II og IV, Núps I-III, Stóra-Dals, Dalskots, Eyvindarholts, Syðstu-Merkur, Mið-Merkur og Stóru-Merkur I-III, Steinsholts, Stakkholts, Merkurtungna, Almenninga, Goðalands, Múlatungna, Teigstungna, Þórsmerkur, Eystri-Skóga, Ytri-Skóga, Drangshlíðar- og Skarðshlíðarjarða, Hrútafells, Eyvindarhóla, Stóru-Borgar, Rauðafells I-IV, Raufarfells II-III og Selkots, Seljavalla, Þorvaldseyrar og Núpakots:
Ónr. Landvættir og álfar eftir Kristján Bersa Ólafsson. Grein í tímaritinu Andvara, 1962. (Bls. 260-271).
Ónr. Ágrip af byggðarsögu Skóga eftir Þórð Tómasson. Grein í Goðasteini, tímariti um menningarmál, 1964. (Bls. 62-71).
Ónr. Komdu upp í selið eftir Þórð Tómasson. Grein í Goðasteini, tímariti um menningarmál, 2001. (Bls. 122-131).
Ónr. Úr byggðasögu Skóga undir Eyjafjöllum eftir Jóhann Albertsson og Kristinn M. Bárðarson. KHÍ, 1983. (Bls. 14-21).
Ónr. Gestir og grónar götur eftir Þórð Tómasson í Skógum, 2000.
Ónr. Stóri-Dalur undir Eyjafjöllum eftir Þórð Tómasson. Grein í Goðasteini, tímariti um menningarmál, 1971. (Bls. 55-69).
Ónr. Um skóg og skógarferðir eftir Brynjólf Úlfarsson í Stóru-Mörk. Grein í Goðasteini, tímariti um menningarmál, 1969. (Bls. 15- 19).
Ónr. Skógarnytjar í Þórsmörk. Frásöguþáttur í bókinni „Sögur úr byggðum Suðurlands“, eftir Jón R. Hjálmarsson, 1982. (Bls. 213-220).
Ónr. Í lundum nýrra skóga. Frásöguþáttur í bókinni Sögur úr byggðum Suðurlands, eftir Jón R. Hjálmarsson, 1982. (Bls. 205-211).
Ónr. Efnisskipan málflutningsræðu Braga Björnssonar hdl og Einars Jónssonar lögfr.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd vegna Eyjafjalla og Þórsmerkur:
Ónr. Hæstaréttardómur 1995/2091: Skipan Þórsmerkur innan sveitarfélaga o.fl.
Ónr. Skjalaskrá Hæstaréttar í dómi 1995/2091.
Ónr. Hæstaréttardómur 1994/117: Skáli Útivistar á Fimmvörðuhálsi.
Ónr. Skjalaskrá Hæstaréttar í dómi 1994/117.
Ónr. Skýrslur í máli 5/2003 hjá óbyggðanefnd, (52 blaðsíður, skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
Ónr. Rangárvallasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1845, 1856 og 1872-1873. S. 98-99.
Ónr. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 1. bindi, s. 140-141 og 152-153.
Ónr. Registur um jarðir í Íslensku fornbréfasafni (handrit), ásamt bréfi Björns Pálssonar héraðsskjalavarðar.
Ónr. Efnisyfirlit landamerkjabókar Rangárvallasýslu frá 1884.
Ónr. Efnisyfirlit landskiptabókar 1958-1987.
Ónr. Efnisyfirlit landskipta- og landamerkjabókar Rangárvallasýslu frá maí 1987.

Tækniskýrsla

Oddur Sigurðsson

Jaðar jökla í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu ákvarðaður með fjarkönnun

Unnið fyrir óbyggðanefnd

Desember 2004

EFNISYFIRLIT

1 INNGANGUR 347
2 FJARKÖNNUNARGÖGN 347
3 LEIÐRÉTTING Á BJÖGUN MYNDA 350
4 NÁKVÆMNI Í GREININGU Á JÖKULJÖÐRUM 350
5 SKILAGÖGN 351
6 HEIMILDIR 351
VIÐAUKI 1 352
VIÐAUKI 2 353
VIÐAUKI 3 355

MYNDASKRÁ

Mynd 1: Yfirlitsmynd af loftmyndum af Mýrdalsjökli 348
Mynd 2: Yfirlitsmynd af loftmyndum af Eyjafjallajökli 349
Mynd 3: Kaldaklofsjökull. Horft til suðvesturs 19. september 2002 350
Mynd 4: Mýrdals- og Eyjafjallajöklar klipptir út úr Landsat-myndinni. Í viðauka 2 353
Mynd 5: Landsat myndin ásamt vegakerfinu og SPOT-5 myndinni sem voru notuð við að staðsetja myndina. Í viðauka 2 354
Mynd 6: Yfirlitskort af jökuljöðrum í Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu
A. Jökuljaðrar Mýrdalsjökuls, Eyjafjallajökuls, Tindfjallajökuls, Kaldaklofsjökuls og Torfajökuls, auk Heklu
B. Jökuljaðar Vatnajökuls. Í viðauka 3 355

1 INNGANGUR

Að beiðni óbyggðanefndar hefur jaðar jökla í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu verið hnitsettur. Þar sem alkunna er að útlínur jökla eru mjög breytilegar í tíma, einkum eftir loftslagi en einnig náttúruhamförum eins og eldgosum og jökulhlaupum, verður dagsetning að fylgja hverri skráningu á jökuljaðri því að annars verður sagan ófullkomin.

Unnt er að hnitsetja útlínur jökla með ýmsu móti. Í kortlagningu herforingjaráðsins danska (Generalstaben) og síðar Landmælingastofnunarinnar dönsku (Geodætisk Institut) var jökuljaðar mældur með hefðbundinni landmælingu. Er þar að finna verðmæt gögn um sögu jöklanna. Þau kort hafa verið uppfærð nokkrum sinnum og hefur jökuljöðrum þá stundum verið breytt en ekki fylgja upplýsingar um hvaða gögn liggja því til grundvallar. Kortastofnun Bandaríkjahers (AMS) lét taka loftmyndir af öllu landinu á árunum 1945 og 1946 og gaf út kort af Íslandi á árunum kring um 1950. Þar er skilmerkilega greint frá uppruna gagnanna. Defence Mapping Agency gaf út kort af helmingi landsins um 1990 í samstarfi við Landmælingar Íslands. Vegna hernaðarleyndar hafa ekki fengist upplýsingar um eftir hvaða gögnum kortin voru gerð og eru þau því harla gagnslítil til að ákvarða útlínur jökla á tilteknum tíma.

Fjarkönnunargögn svo sem hefðbundnar loftmyndir og gervitunglamyndir eru ómetanleg gögn til að skrá sögu lands. Einkum eru þau mikilvæg í löndum þar sem landbreytingar eru örar og komast fá lönd jarðar nálægt Íslandi hvað það varðar. Má þar nefna breytingar á strönd, landslagsbreytingar af völdum jarðskjálfta, breytingar á vatnsföllum, eldgos og ný hraun að jafnaði á 2-3 ára fresti og jökla sem eru á sífelldu iði.

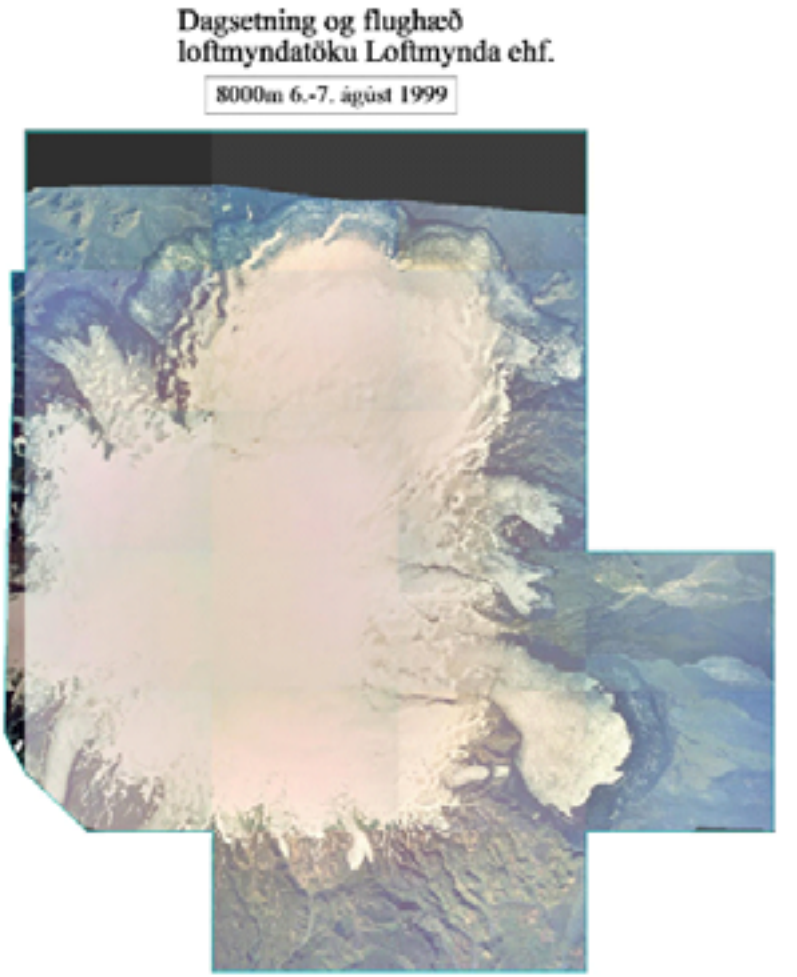
Sá ljóður er á öllum útgefnum kortum af Íslandi að lítið mark er takandi á jökuljöðrum sem liggja hátt í landinu vegna þess að þeir eru oftast huldir snjó, nema síðla sumars eftir snjóléttan vetur og hlýindi. Hafa kortagerðarmenn, sem ekki eru sérfróðir um jökla, ekki haft neinar forsendur til að greina jökuljaðrana rétt.

Þjóðlendulögin tóku gildi 1. júlí 1998. Þar eru skil milli eignarhalds á landi víða miðuð við jökuljaðar og því mikilvægt að unnt sé að sýna fram á stöðu jökla við gildistöku laganna svo ekki verði vefengt. Jöklarannsóknafélag Íslands hefur í sínum fórum árlegar mælingar á sporðum jökla á 50-60 stöðum á landinu og hefur því starfi verið haldið uppi í þrjá aldarfjórðunga. Af þeim gögnum verður ráðið hvert stefndi með breytingar á jöklum á hverjum tíma en með þeim er ekki unnt að fastsetja stöðu jökuljaðra nema nákvæmlega á þeim stað þar sem hún var mæld.

2 FJARKÖNNUNARGÖGN

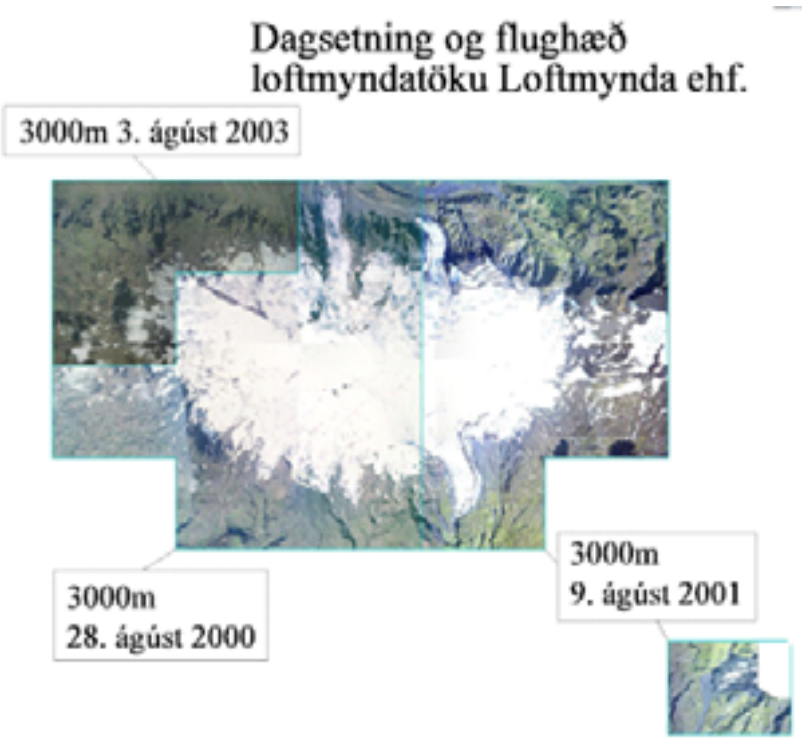
Útlínur jökla verða best skráðar með fjarkönnunargögnum. Þau eru til bæði sem loftmyndir teknar úr flugvélum úr fárra km hæð og einnig gervitunglamyndir sem er aflað frá skynjurum í mörg hundruð km hæð á braut um jörðu utan lofthjúpsins. Gefur augaleið að upplýsingar á loftmyndum eru mun þéttari en á gervitunglamyndum þótt nú séu tiltækar ótrúlega skarpar myndir frá SPOT-5 gervihnettinum sem er í rúmlega 800 km fjarlægð frá yfirborði jarðar. Gögn sem aflað er með sýnilegu ljósi eru alltaf háð því að ský trufli ekki myndatökuna. Hins vegar eru gögn sem aflað er með örbylgjum (radar) nánast ótrufluð af skýjum og myrkri. Með þeim er þó ekki eins auðvelt að greina jökul frá öðrum fyrirbrigðum á jörðu niðri.

Um gervitunglamyndir gildir að mikilvægt er að staðreyna með öðrum aðferðum greiningu á þeim fyrirbrigðum sem sjást á myndinni. Þegar greina skal sundur jökul annars vegar og auða jörð hins vegar má til dæmis afla slíkra staðreynda með ljósmyndatöku úr flugvél. Um frekari tækniupplýsingar vísast til skýrslu Kolbeins Árnasonar o.fl. 2003.

Mynd 1: Yfirlitsmynd af loftmyndum af Mýrdalsjökli. Loftmyndir ehf.

Ekki tókst að afla nægra gagna sem sýndu útlínur Mýrdalsjökuls og Eyjafjallajökuls við gildistöku þjóðlendulaganna 1. júlí 1998 með viðhlítandi nákvæmni. Ólíklegt er að nokkurn tímann verði unnt að skera nákvæmlega úr um hvar þessi skil lágu á þeim tiltekna degi. Þau gögn, sem næst komast því að sýna jaðar jöklanna um það leyti, eru loftmyndir frá Loftmyndum ehf. af meginhluta Mýrdalsjökuls frá 1999 (sjá 1. mynd) og af Eyjafjallajökli frá árunum 2000-2003 (sjá 2. mynd), nokkrar myndir frá Landsat-7 gervihnettinum frá árunum 2000 og 2001 og í þriðja lagi SPOT-5 gervihnattarmyndir frá 18. september 2003. Af þessum gögnum þótti vænlegast að nota loftmyndirnar frá Loftmyndum ehf. vegna þess að meirihluti þeirra kemst næst réttri tímasetningu og þær eru auk þess nákvæmustu gögnin sem völ er á. Dálítil rönd af vestan- og sunnanverðum Mýrdalsjökli var ekki fáanleg í þessum gögnum (sjá 1. og 2. mynd) og var skarðið fyllt með Landsat-7 gervihnattarmynd frá 20. ágúst 2000. Á Orkustofnun eru til þrívíddarljósmyndir af svæðinu sem teknar voru úr flugvél 12. júní 1998, 18. júlí 1999, 4. ágúst 1999, 19. ágúst 2000 og 19. september 2002. Nýttust þær vel til að staðreyna greiningu bæði á loftmyndunum og gervihnattarmyndinni.

Mynd 2: Yfirlitsmynd af loftmyndum af Eyjafjallajökli. Loftmyndir ehf.

Tindfjallajökull, Kaldaklofsjökull og Torfajökull eru litlir og ná ekki langt niður eftir fjöllum. Þess vegna hefur reynst örðugt að afla staðlaðra fjarkönnunargagna þar sem jaðar þeirra er ekki hulinn snjó. Útlínur þessara jökla voru því raktar eftir þrívíddarloftmyndum sem til eru á Orkustofnun. Þær eru teknar á ská úr flugvél og ekki staðlaðar í fleti á neinn hátt. Jökuljaðarinn var því færður sjónrænt á uppréttar myndir. Hætta er á aðeins meiri skekkju með þessari aðferð en þar sem rakið er beint af uppréttum myndum á tölvuskjá. Loftmyndirnar frá Tindfjallajökli eru frá 19. ágúst 2000 en af Torfajökli og Kaldaklofsjökli frá 19. september 2002. Jaðar smájökla breytist mun minna milli ára en jaðar stórra jökla.

Jaðar Vatnajökuls í Vestur-Skaftafellsýslu og Rangárvallasýslu var rakinn á Landsat-7 gervihnattarmynd frá 4. ágúst 1999 (sjá Kolbeinn Árnason o.fl. 2003).

Mynd 3: Kaldaklofsjökull. Horft til suðvesturs 19. september 2002. Ljósm. Oddur Sigurðsson.

3 LEIÐRÉTTING Á BJÖGUN MYNDA

Öll fjarkönnunargögn eru bjöguð af ýmsum ástæðum og þarf að „rétta upp“ sem kallað er. Hér var myndunum varpað á sléttan flöt í hornsanna keiluvörpun Lamberts (Lambert Conformal Conic Projection) í kerfi ÍSN93 (sjá Reglugerð um viðmiðun ÍSN93, grunnstöðvanet og mælistöðvar til notkunar við landmælingar og kortagerð). Loftmyndir ehf. afhentu myndirnar „réttar“ í fleti. Greinargerð um það frá Daða Björnssyni, Loftmyndum ehf. er í viðauka 1.

Landmælingar Íslands sáu um að panta og „rétta upp“ myndina úr Landsat-7. Skýrsla Ingvars Matthíassonar á Landmælingum Íslands um uppréttingu Landsat-7 myndarinnar fer hér á eftir í viðauka 2. Úrvinnslu Landsat-7 mynda er nánar lýst í skýrslu Kolbeins Árnasonar o.fl. 2003.

Myndinni úr Landsat-7 ber bærilega vel saman við myndir Loftmynda ehf. nema helst hátt uppi á jöklunum þar sem um 60 m (fjórar myndeiningar í Landsat-7) misræmi er milli myndanna í aust-ur-vestur stefnu. Ekki er ljóst hvernig á mismuninum stendur eða hvor myndin er réttari. Ef til vill verður ekki skorið endanlega úr um það nema með því að mæla tiltekna staði sérstaklega á jörðu niðri.

4 NÁKVÆMNI Í GREININGU Á JÖKULJÖÐRUM

Á nokkrum stöðum var erfitt að greina nákvæmlega hvar jökul þrýtur og land tekur við vegna þess að hátt yfir sjó er jaðar jökulsins sumstaðar hulinn snjó og á sporðum er jökulísinn víða undir auri og ösku. Var þá ómetanlegt að hafa þrívíddarmyndir teknar á ská niður úr flugvél til fullvissu um hvers eðlis landið var. Einkum á þetta við um gervihnattamyndir en einnig í nokkrum mæli um hefðbundnar loftmyndir af því að þær lágu ekki fyrir í þrívídd. Byggist greining á að þekkja sögu jöklanna og á reynslu af að meta hvort það er einungis þunn skán af auri ofan á þykkum jökulís.

Eins og frá greinir í Viðauka 1 eru einingar loftmyndanna um 1 m í þvermál. Ekki er unnt að greina jökuljaðarinn sjálfan með slíkri nákvæmni og er iðulega ekki hægt á jörðu niðri. Því er rétt

að gera ráð fyrir að jökuljaðarinn geti vikið um 10-20 m frá því sem skráðar niðurstöður segja. Þar sem jökuljaðarinn liggur hæst í landinu var víða snjór yfir og voru útlínur jökulsins dregnar rétt innan við rönd snjóskaflsins. Þar má gera ráð fyrir allt að 50 m skekkju á ákvörðuninni.

Minnsta eining Landsat-7 gervihnattamynda er 15 m á hvorn veg. Á þeim verður því að gera ráð fyrir minnst 15 m skekkju og allt að 60 m þar sem hærra liggur í landinu.

Sporður Sólheimajökuls hefur verið mældur árlega síðan 1930. Jöklarannsóknafélag Íslands hefur séð um mælingarnar frá stofnun félagsins 1951. Jaðar Sólheimajökuls, sem fram kemur í þessari skýrslu, var myndaður 9. ágúst 2001. Samkvæmt ofangreindum mælingum Jöklarannsóknafélagsins hefur sporður jökulsins hopað um 20 m frá hausti 1998 til hausts 1999, 24 m í viðbót árið 2000 og 41 m árið 2001 samtals 85 m. Mestur hluti Mýrdalsjökuls kemur fram á loftmyndunum frá 1999 og má telja víst að víðast hafi jaðar jökulsins færst innar frá 1. júlí 1998 til myndatökudags 6. og 7. ágúst 1999. Sá munur hefur vart verið meiri en 30 m þar sem mest er og minnkar með hæð yfir sjó og er yfirleitt enginn þar sem jaðar jökulsins liggur hæst í landinu.

Jöklarannsóknafélag Íslands hefur jafnframt séð um mælingar á Gígjökli í Eyjafjallajökli. Samkvæmt þeim hörfaði sporður jökulsins um 136 m frá hausti 1998 til haustsins 2000 en það ár voru myndirnar teknar af vesturhluta Eyjafjallajökuls. Nokkuð víst er að hvergi hefur jökullinn rýrnað meira á umræddu tímabili og því minna sem hærra dregur. Þar sem hæst liggur í landinu hefur jaðarinn ekkert breyst á þessum tíma.

5 SKILAGÖGN

Með þessari greinargerð fylgir í viðauka 3 kort af útlínum þess hluta Vatnajökuls sem liggur í Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu prentað á Landsat-7 gervihnattarmynd frá 4. ágúst 1999 í mælikvarða u.þ.b. 1:200.000. Útlínur Mýrdals-, Eyjafjalla-, Tindfjalla-, Kaldaklofs- og Torfajökuls, auk jökla á Heklu eru prentaðar á Landsat-5 gervihnattarmynd frá 14. júlí 1992 einnig í mælikvarða u.þ.b. 1:200.000. Á bak við þessi kort liggja stafrænar skrár þar sem útlínur jöklanna eru skráðar með ofannefndri nákvæmni í Lambert-keiluvörpun í kerfi ÍSN93. Verða þær afgreiddar til frekari notkunar í því formi sem óbyggðanefnd óskar þegar þörf krefur.

6 HEIMILDIR

Kolbeinn Árnason, Ingvar Matthíasson og Oddur Sigurðsson 2003. Jaðar Vatnajökuls í Austur-Skaftafellssýslu ákvarðaður með Landsat-7 gervitunglamyndum. Tækniskýrsla unnin fyrir Óbyggðanefnd, nóvember 2003. Landmælingar Íslands, LMÍ-2003/2, 12 bls.

Oddur Sigurðsson 2004. Gláma. Að vera eða vera ekki - jökull. Náttúrufræðingurinn, 72 (1-2), 47-61.

Oddur Sigurðsson 2004. Útlínur Eyjafjalla- og Mýrdalsjökuls. Orkustofnun, Greinargerð, OSig-2004/02, 2004-10-13.

VIÐAUKI 1

Loftmyndir ehf., Daði Björnsson

Myndkortin eru gerð eftir Loftmyndum teknum með Zeiss myndavélum sérhönnuðum til loftmyndatöku vegna kortagerðar. Myndirnar eru teknar með 60% lengdar og 30% hliðaryfirgripi. Loftmyndir ehf. nota hugbúnað frá ZiImaging við myndkortagerðina og filmurnar eru skannaðar með 21 míkrona upplausn (hver myndeining (pixel) er 21 míkron) með bestu fáanlegu skönnum frá ZiImaging. Myndirnar eru notaðar í hefðbundinni myndmælingu (photogrammetry) þar sem þær eru tengdar saman í heila blokk og fastmerki (landmældir GPS-punktar) fundin á myndunum og útjöfnun gerð þar sem nákvæm hnit og afstaða hverrar myndar fæst. Vegna yfirgrips myndanna er unnt að greina landið í þrívídd og vinna eftir þeim nákvæmt hæðarlíkan yfir það svæðið sem myndað er. Myndkortin eru hliðarafurð þessa ferlis þar sem myndirnar eru lagðar yfir hæðarlíkanið og togaðar eða teygðar til leiðrétta skekkjur. Við þessa vinnslu breytast myndirnar úr „mynd“ með vörpun þar sem ljósgeislar frá jörðu fara í gegnum brennipunkt linsu yfir í myndkort með hornrétta ofanvörpun eins og á hefðbundnu korti. Eftirá eru myndirnar klipptar saman og litir jafnaðir til að mynda samfelldar myndkortaþekjur yfir stærri svæði. Nákvæmni landlíkansins, stærð myndeininga í myndkortum og nákvæmni þeirra ræðst af þeirra hæð sem myndirnar eru teknar í.

Myndkortin sem afhent voru óbyggðanefnd og nákvæmni þeirra er eftirfarandi:

3000 m flughæð frá 1999, 2000, 2001 og 2003.
RMS x=0.3 y=0.3 z=0.5 m
Myndeining í myndkorti 1x1 m

8000 m flughæð frá 1999
RMS x=0.9 y=0.9 z=1.5 m
Myndeining í myndkorti 1x1 m

VIÐAUKI 2

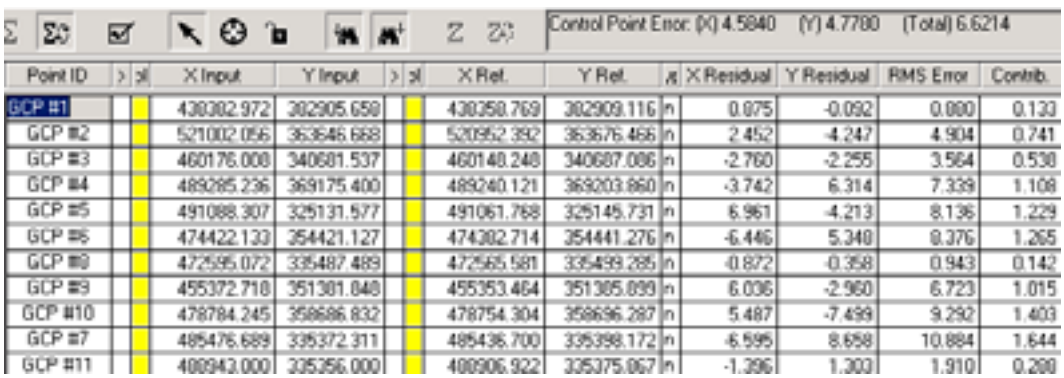
Landmælingar Íslands, Ingvar Matthíasson

Upprétting og vinnsla á hluta úr Landsat7TM-myndinni: LE7219015000023350
Unnið fyrir óbyggðanefnd 2004-10-06

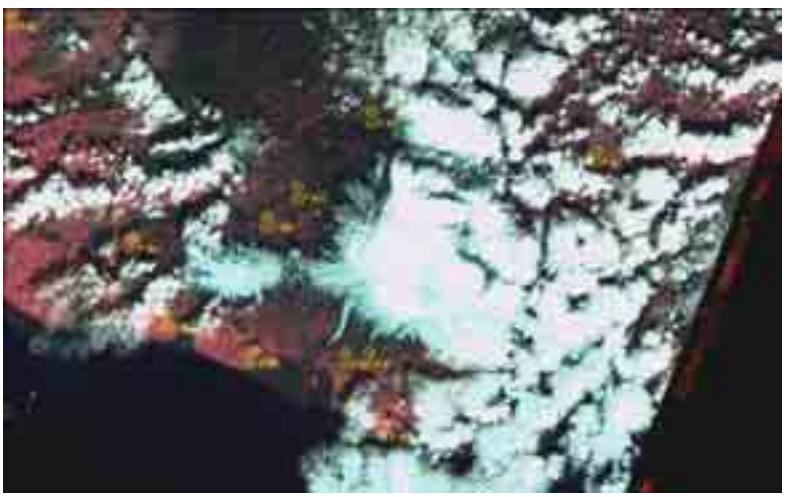
1. Bönd 2, 3, og 4 sameinuð í eina mynd.
2. Sú mynd sameinuð við Pan bandið.
3. Upprétting gerð með viðmiðunarpunktum frá SPOT5-myndinni:
   ICELAND_714_219_030918_T_714_219_0 SPOTView og GPS-mældum vegum

Myndin var rétt upp í ERDAS Imagine forritinu með aðferðinni: „Polynomial rectification 1st. Order“. Sjá niðurstöður hér að neðan.

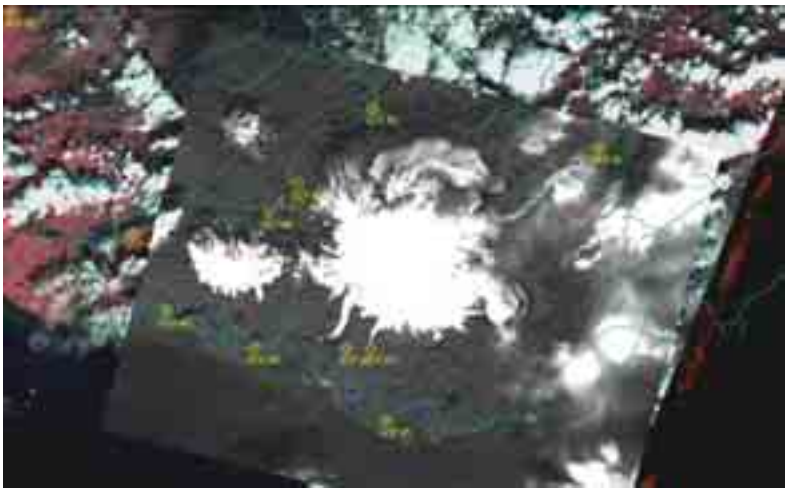
Control Point Error: (X) 4.5840 (Y) 4.7780 (Total) 6.6214

Point ID	X Input	Y Input	X Ref.	Y Ref.	X Residual	Y Residual	RMS Error	Contrib.
GCP #1	438382.972	382905.659	438358.769	382909.116	0.975	-0.092	0.980	0.130
GCP #2	521002.056	363646.668	520952.392	363676.466	2.452	-4.247	4.904	0.741
GCP #3	460176.000	340681.537	460148.248	340687.086	-2.760	-2.255	3.564	0.538
GCP #4	489285.236	369175.400	489240.121	369203.860	-3.742	6.314	7.339	1.108
GCP #5	491088.307	325131.577	491061.768	325145.731	6.961	-4.213	8.136	1.229
GCP #6	474422.133	354421.127	474382.714	354441.276	-6.446	5.348	8.376	1.265
GCP #8	472595.072	335487.489	472565.581	335499.285	-0.872	-0.358	0.943	0.142
GCP #9	455372.718	351381.848	455353.464	351385.899	6.036	-2.960	6.723	1.015
GCP #10	478784.245	358686.832	478754.304	358696.287	5.487	-7.499	9.292	1.403
GCP #7	485476.689	335372.311	485436.700	335398.172	-6.595	8.658	10.884	1.644
GCP #11	488943.000	335256.000	488906.922	335275.067	-1.396	1.303	1.910	0.288

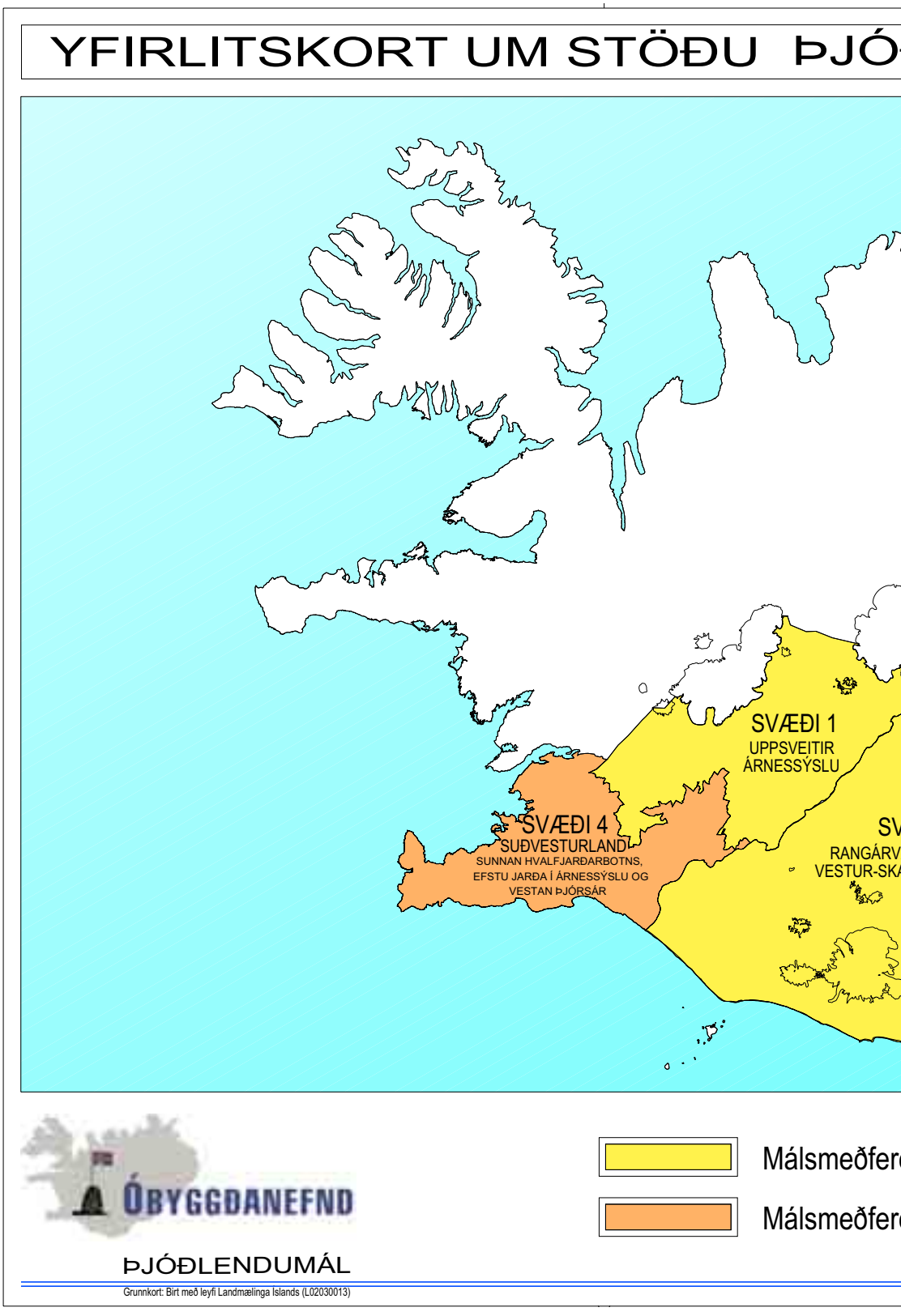
Mynd 4: Mýrdals- og Eyjafjallajöklar klipptir út úr Landsat-myndinni.

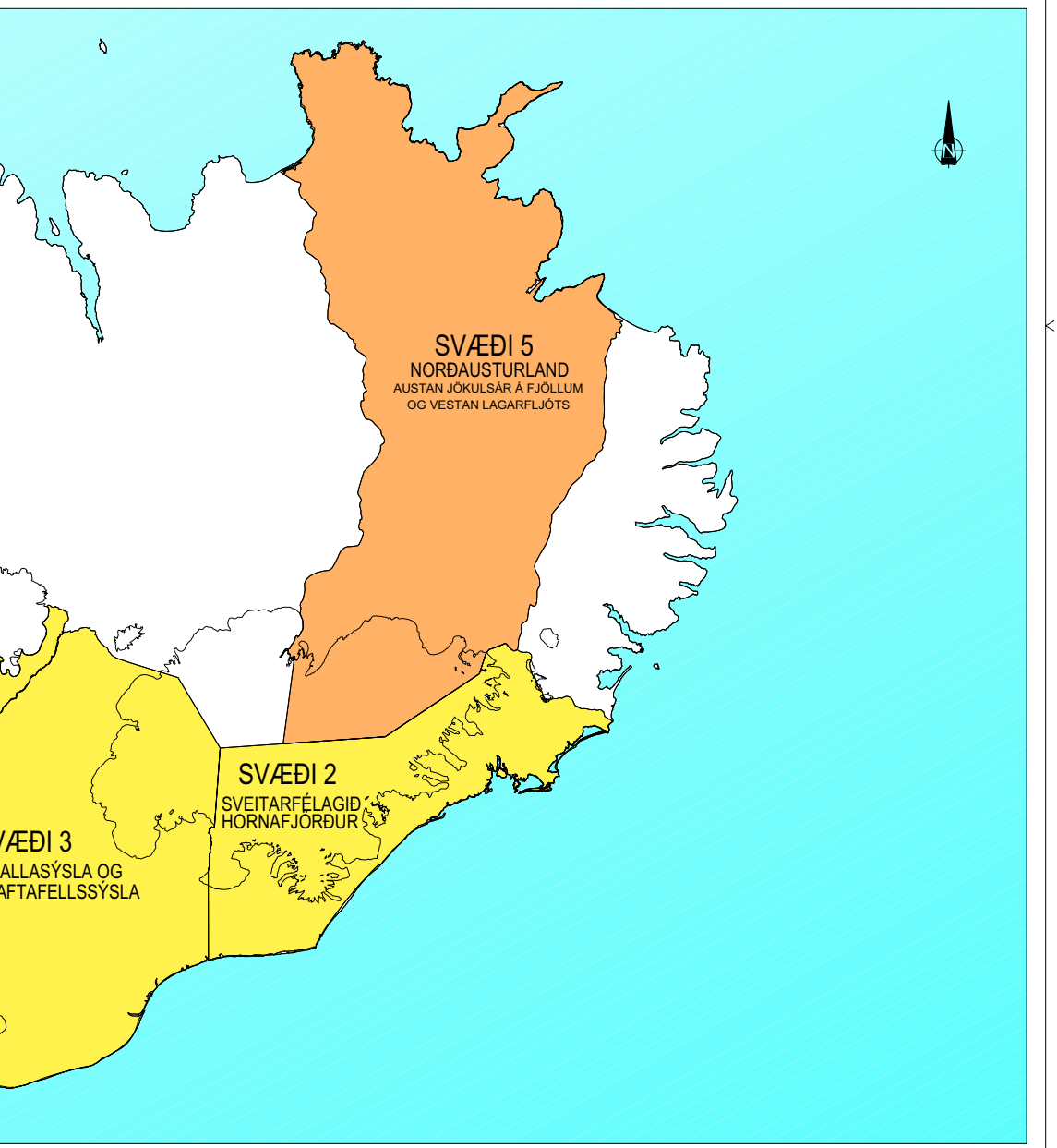
Mynd 5: Landsat-myndin ásamt vegakerfinu og SPOT-5-myndinni sem voru notuð við að staðsetja myndina.

VIÐAUKI 3

Yfirlitskort af jökuljöðrum í Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu. A. Jökuljaðrar Mýrdalsjökuls, Eyjafjallajökuls, Tindfjallajökuls, Kaldaklofsjökuls og Torfajökuls, auk Heklu. B. Jökuljaðar Vatnajökuls.

YFIRLITSKORT UM STÖÐU ÞJÓ
SVÆÐI 1
UPPSVEITIR
ÁRNESSÝSLU
SVÆÐI 4
SUÐVESTURLAND
SUNNAN HVALFJARÐARBOTNS,
EFSTU JARÐA Í ÁRNESSÝSLU OG
VESTAN ÞJÓRSÁR
SV
RANGÁRV
VESTUR-SKA
ÓBYGGDANEFND
Málsmeðfer
Málsmeðfer
ÞJÓÐLENDUMÁL
Grunnkort: Birt með leyfi Landmælinga Islands (L02030013)

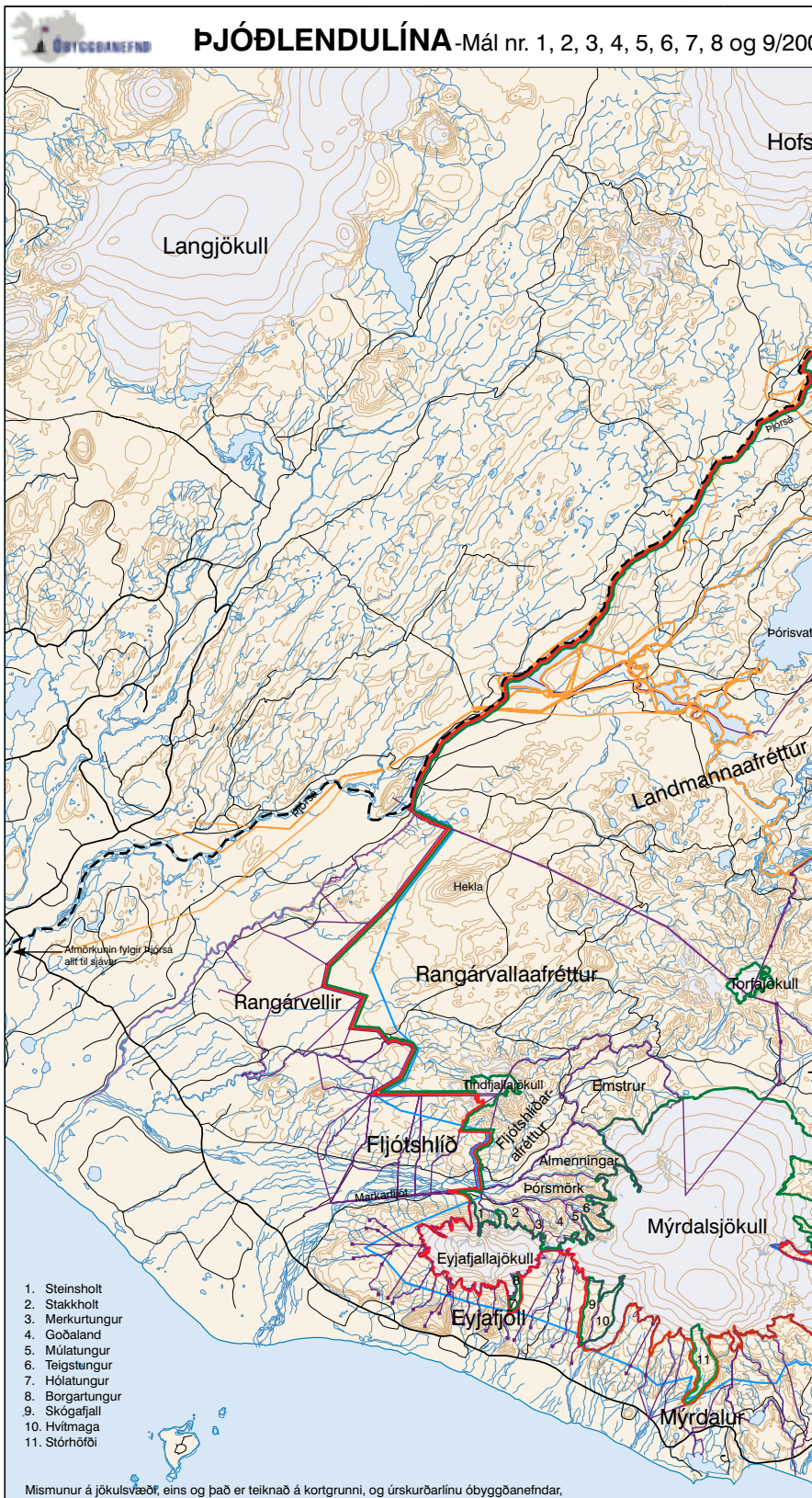
ÐLENDUMÁLA Á LANDINU ÖLLU

ð lokið og úrskurðir kveðnir upp

ð hafin

LANDFORM ehf

ÓBYGGÐANEFND
ÞJÓÐLENDULÍNA -Mál nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 og 9/200
Hofs
Langjökull
Þórisá
Þórisvat
Landmannaafréttur
Hekla
Almörkuin fylgir Þjórsá
allt til sjávar
Rangárvallaafréttur
Rangárvellir
Þórjárjökull
Tindfjallajökull
Emstrur
Fljótshlíðar-
afréttur
Fljótshlíð
Almenningar
Þórsmörk
Markarfljót
Mýrdalsjökull
Eyjafjallajökull
Eyjafjöll
Mýrdalur
1. Steinsholt
2. Stakkholt
3. Merkurtungur
4. Goðaland
5. Múlatungur
6. Teigstungur
7. Hólatungur
8. Borgartungur
9. Skógafjall
10. Hvítmaga
11. Stórhöfði
Mismunur á jökulsvæðf, eins og það er teiknað á kortgrunni, og úrskurðarlínu óbyggðanefndar,
að því leyti sem hún fylgir jökuljaðri, skýrist af mismunandi aldri og nákvæmni gagna.

03, í sveitarfélögum í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu

